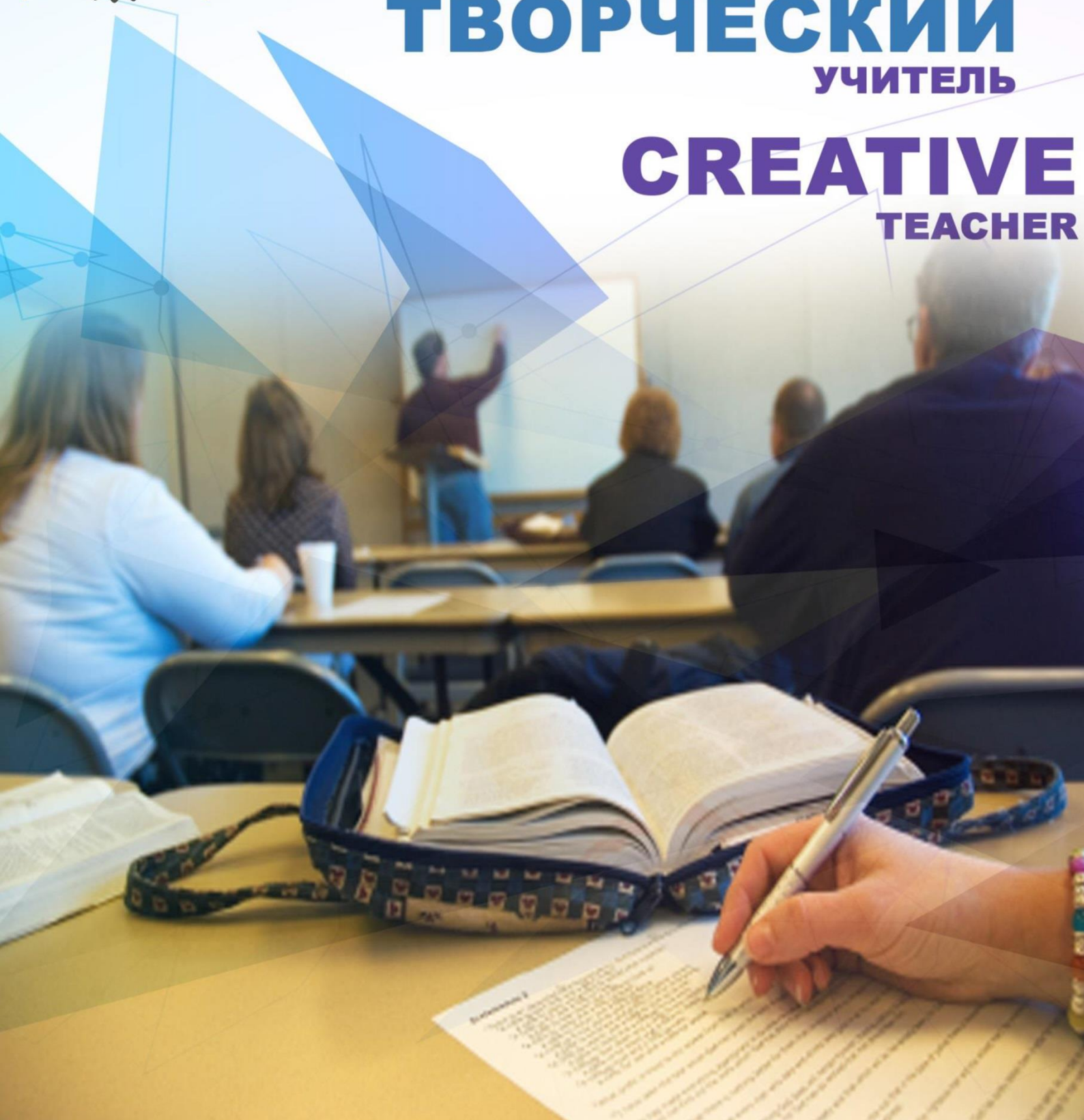

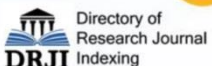
IJODKOR
O'QITUVCHI

ТВОРЧЕСКИЙ
УЧИТЕЛЬ

CREATIVE
TEACHER

Scientific Research
An Academic Publisher

«BEST PUBLICATION»

Ilm-ma'rifat markazi ©

IJODKOR O'QITUVCHI
ILMIY-USLUBIY JURNAL

MATERIALLARI TO'PLAMI

5-FEVRAL, 2023-YIL

26-SON

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
eLIBRARY.RU

doi® digital object
identifier

Google
Scholar

 CYBERLENINKA

Ushbu to'plamda "Ijodkor o'qituvchi" ilmiy-uslubiy jurnaliga kelib tushgan tezis va maqolalar o'rin olgan.

Mazkur jurnalda zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish va loyihalashtirish, integratsion ta'limni rivojlantirishda yo'nalishlar bo'yicha kreativ g'oyalar, takliflar va yechimlarni amalga oshirish maqsad qilib olingan. Mazkur jurnal materiallaridan OTM professor-o'qituvchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari va umumta'lim maktab o'qituvchilari, mustaqil tadqiqotchilar, magistrantlar, ilmiy xodimlar, iqtidorli talabalar hamda shu sohada ilmiy ish olib borayotgan tadqiqotchilar foydalaishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to'plamiga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir

Maqsudov Ulug'bek Qurbonovich

Mas'ul muharrir:

Yusufjonov Quyoshbek Komiljon o'g'li

Mas'ul kotib:

Xasanaov Tursunali Xaydarali o'g'li

Nashrga tayyorlovchi

Sultonov Sardorbek

Farg'ona davlat universiteti

TAHRIR KENGASHI A'ZOLARI

Mo'minov Qobiljon Qodirovich

Fizika-matematika fanlari doktori professor

Sultonali Mannopov

O'zbekiston xalq artisti, professor

Mamatova Nodira Muxtarovna

Tibbiyot fanlari Doktori (Ds)

Tuychiyeva Inoyat Ibragimovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Shamsiyeva Maxfuzaxon Xuja qizi

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Rasulova Vasila Batirovna

Toshkent farmatsevtika instituti, Biologiya fanlari nomzodi, dotsent

Nikadambayeva Hilola Batirovna

Uzbekiston jurnalistika va ommaviy

kommunikatsiyalar universiteti, Pedagogika fanlari

nomzodi, dotsent

Pirimov Akram Pirimovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, dotsent

Shodiyev Furqat Davranovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, Texnika fanlari

nomzodi, Dotsent

Qurbonova Muqaddas Omonovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Solijonov Muhammadjon Zokirjon o'g'li

Qo'qon DPI, Filologiya fanlari bo'yicha falsafa

doktori (PhD)

Imomqulov Tulkin Burhonovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Iqtisodiyot

fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Isakova SHoxidaxon Ikramovna

Qo'qon DPI, Filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

Xorijiy tillar fakulteti. Fakultetlararo chet tili kafedrası

Umarov Farxod Umirovich

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori,

O'zbekiston Respublikasi Qurolli kuchlari Akademiyasi katta o'qituvchisi

Nurullayeva Shoira Kushnazarovna

Urganch Davlat universiteti, Tarix fakulteti, Tarix fanlari nomzodi, dotsent

Qodirova Shaxlo Salomovna

Abu Ali ibn Sino nomidagi Buxoro davlat tibbiyot instituti, tibbiyot falasafa

fanlari doktori, PhD

Raxmatova Dilbar Baxriddinovna

Abu Ali ibn Sino nomidagi Buxoro davlat tibbiyot instituti,

tibbiyot falasafa fanlari doktori, PhD

Djumayev Baxodir Zayniddinovich

Abu Ali ibn Sino nomidagi Buxoro davlat tibbiyot instituti,

falsafa fanlari doktori (PhD)

MUNDARIJA	
Ametova Shohida Raxmanovna <i>TARIX FANINI O'QITISH METODIKASI. TA'LIMDAGI YANGILIKLAR!</i>	9
Сапарбаева Мийрхон Абдуллаевна <i>TARIX FANINI UQITISHDA ZAMONAVIY METODLAR</i>	17
Kamola Jonuzoqova Elham kizi <i>PSYCHOLINGUISTIC ISSUES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE TO UZBEK LEARNERS</i>	23
Xasanova Saxiba Mamatovna <i>SHARQ ME'MORCHILIGI SAN'ATI. MINIATYURA SAN'ATI TARIXI HAQIDA SUHBAT HAMDA REPRODUKSIYALARNI TAHLIL ETISH</i>	29
Matyusupov Alisher Erkinbayevich <i>HARBIY TA'LIM TIZIMIDAGI PEDAGOGIK INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASHNING DOLZARB MASALALARI</i>	33
Xaydarova Xumora Abduvaliyevna <i>BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH</i>	37
Sultonova Nazokatxon Otabek qizi <i>O'SMIRLARDAGI ZARARLI ODATLAR VA ULARNING OQIBATLARI</i>	41
Ходжаев Комилхон Юнусович <i>МОТИВЫ ИЗМЕНЫ РОДИНЕ В ПОВЕСТИ ВАЛЕНТИНА РАСПУТИНА «ЖИВИ И ПОМНИ»</i>	45
Убайдуллаев Саидакбар Сайдалиевич <i>14 ЯНВАРЯ – ДЕНЬ ЗАЩИТНИКОВ ОТЕЧЕСТВА</i>	51
Хожиева Дилшода Мухсиддин қизи Акбаров Сайдулло Аскархон ўғли Жумаева Махлиё Бахтиёр қизи Мелибаев Махмуджон <i>ПОКАЗАТЕЛИ БЕЗОТКАЗНОСТИ ТРАКТОРНЫХ ШИН</i>	55
Jo'rayeva Mehriniso <i>SHE'RLAR...</i>	62
Аткамова Гулчехра Эргашевна <i>ЁШЛАРНИ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМНИНГ РОЛИ ВА ЎРНИ</i>	70
Yuldasheva Sarvinoz Yusupovna <i>MEDIATA'LIM TEXNOLOGIYALARINI TASHKIL ETISH VA TANQIDIY YONDASHUVLAR ASPEKTLARI</i>	74
Mahkamova Nargiza <i>INNOVATIVE APPROACH TO ENGLISH TEACHING IN SECONDARY SCHOOLS</i>	77
Muhammademinov Alijon Azizjon o'g'li Muhammademinov Ahmadjon Azizjon o'g'li <i>NOMA'LUMNING KASR QISMI QATNASHGAN TENGLAMALAR SISTEMASI</i>	79
Mamirova Gulhayo Boxadirovna <i>BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI TARBIYALASHDA MILLIY TARBIYANI O'RNII</i>	81
Eshmamatova Asal Oybek qizi Yuldasheva Salomat	84

<i>CHET TILLARINI O'QITISHDA INTENSIV METODLARNING O'RNI VA AHAMIYATI</i>	
Abdullayev Shahobiddin Shamsiddinovich <i>TIJORAT BANKLARIDA FOIZ RISKI VA UNI BOSHQARISH</i>	88
G.B.Ergasheva <i>INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA O'QITUVCHILIK VA SHIFOKORLIK KASBGA OID LEKSIKANING SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI</i>	91
Қўққоров Собиржон Аҳаджонович <i>БЎЎҒУСИ ҲАРБИЙ МУТАХАССИСЛАРИДА ВАТАНГА ФИДОИЙЛИК ТУШУНЧАЛАРИНИ СИНОДИРИШНИНГ ДОЎЗАРБ МАСАЛАЛАРИ</i>	94
Usmonova Feruza <i>THE IMPORTANCE OF TEACHING LEGAL ENGLISH</i>	100
Ollayorova Shoira Azamat qizi <i>BOSHLANG'ICH SINFLARDA PIRLS DASTURI ORQALI ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI FANINI O'QITISH</i>	102
Sh.K.O'rinov S.Sadullayeva <i>MUZEYSHUNOSLIK ISTIQBOLLARI</i>	105
Sh.K.O'rinov S.Sadullayeva <i>SSENARIYDA SAN'AT VOSITALARINING O'RNI</i>	110
Qaxxorova (Askarova) Barchinoy Abdiraximovna <i>POLIMER VA KOMPOZITSION MATERIALLAR FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH</i>	114
Maxmudova Muxtasarxon Abdubannob qizi <i>FREZALASH STANOKLARIDA METALLARGA ISHLOV BERISH TEXNOLOGIYALARI VA UNI INNOVATSION USULDA O'QITISH</i>	120
Ikromova Komila Xamidullo qizi <i>ELEKTROTEXNIKA FANINI O'QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH</i>	130
M.S.Valiyeva <i>AKSIYADORLIK JAMIYATLARINI KAPITAL BOZORIDAGI ISHTROKINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI</i>	133
Odinayev Abbosbek Akram ugli Abdusamadov Zafar <i>CROSS - SECTIONAL STUDY OF METAPHOR IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES</i>	140
Матқаримова Гульнигор М.Б.Красненкова <i>ВОЗМОЖНОСТИ КУПИРОВАНИЯ ПОСЛЕОПЕРАЦИОННОГО БОЛЕВОГО СИНОДРОМА В ГИНЕКОЛОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ</i>	144
Sharipov Doston Xasan o'g'li <i>HARBIY TA'LIM TIZIMIDA MASOFAVIY TA'LIMNING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI</i>	153
Matyusupov Alisher Erkinbayevich <i>HARBIY XIZMATCHILARNI OQ'ITISHDA ULARNING TA'LIM OLISHINI TAKOMILLASHTIRISH</i>	158
Samatova Mavludaxon Xusanovna	164

<i>BOSHLANG'ICH SINFLARDA MASALALAR YECHISH MALAKALARINI HOSIL QILISH</i>	
Samatova Shahnozaxon Oybekovna <i>ALISHER NAVOIY ASARLARIDA INSONPARVARLIK, TA'LIM-TARBIYA G'OYALARINI ILGARI SURILISHI</i>	167
Hakimova Barnoxon Otabekovna <i>BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINING MATEMATIK SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA KOMPETENTSIYA YONDASHUVI</i>	170
G.O.Ergasheva U.R.Kimsanov N.A.Normatova <i>O'ZBEKISTON HUDUDIDAGI MANZARALI DARAXTLAR</i>	173
Usmonova Nodira Abduqodir qizi Samatova Munira Dilshod qizi <i>QUVURLARDAGI IKKI FAZALI MUHITDA VAQTINCHALIK HARAKAT DIFFERENSIAL TENGLAMALARI</i>	180
Yunusova Zuxra Taxirovna <i>ИССЛЕДОВАНИЕ СТРУКТУР И ФИЗИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ВЕЩЕСТВ МЕТОДАМИ МОЛЕКУЛЯРНОЙ АКУСТИКИ</i>	185
Аекеева Гулжахан Узбекбаевна Мырзамбетова Замира Даулетмуратовна <i>МУЛЬТИЛИНГВИЗМ КАК ФУНКЦИОНИРУЮЩИЙ ОРГАНИЗМ ЯЗЫКА</i>	189
Илхомидинова Мархабохон Уткиржон кизи <i>ФАТВО ВА ҲУҚМ ЧИҚАРИШ ЖАРАЁНИДА МЎЪТАДИЛЛИК МЕЗОНЛАРИ</i>	194
Isayeva Nodira Rixsibayevna <i>BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLAR DARSLARINI O'TISHDA AMALIY ISHLARNI TASHKIL QILISH</i>	200
Alimjanova Fatima Batirovna Dusmuxamedova Zulfiya Xusanbayevna <i>BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QISH DARSIDA INTERFAOL USLUBLARDAN FOYDALANISHNING TA'LIMIY AHAMIYATI</i>	207
Kalanova Dilnora Shanazarovna Tog'ayeva Marhabo Abdinazar qizi <i>ONA TILI FANINING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI</i>	211
Тилаволдиев Шахобиддин Холдарович Мадалиев Рахмиддин Исмаилович <i>ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В ВОЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ</i>	214
Садиков Максудбой Абдулажонович <i>ИСТОРИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЮРИСПРУДЕНЦИИ</i>	220
Samatova Shahnozaxon Oybekovna <i>ALISHER NAVOIY ASARLARIDA INSONPARVARLIK, TA'LIM-TARBIYA G'OYALARINI ILGARI SURILISHI</i>	226
Aslonova Munira Asrorovna <i>MATEMATIKA DARSLARIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH</i>	229
Ergashev Mahmud Axbaraliyevich <i>FOYDALI QAZILMA KONLARINI OCHIQ USULDA QAZIB OLISHDAN BO'SHAGAN MAYDONLARNI REKULTIVATSIYASI QILISH JARAYONINING</i>	233

<i>BOSQICHLARI</i>	
А.А. Махмудов А.М. Худайберганов <i>КВАНТ ТЕЛЕПОРТАЦИЯ ВА КВАНТ ЧИГАЛЛИК ҲАҚИДА НИМАЛАРНИ БИЛАМИЗ?</i>	236
А.А. Махмудов А.М.Худайберганов <i>ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА «АТОМ ФИЗИКАСИ» БЎЛИМИНИНГ «ФРАНК-ГЕРЦ ТАЖРИБАЛАРИ» МАВЗУСИНИНГ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ</i>	243
Xoshimova Dilorom Ruxutdinovna <i>TA'LIM TARBIYA TUSHUNCHASI VA UNING XALQ MAQOLLARIDA IFODALANISHI</i>	251

TARIX FANINI O'QITISH METODIKASI. TA'LIMDAGI YANGILIKLAR!

Ametova Shohida Raxmanovna

*Qoraqalpog'iston Respublikasi, Beruniy tumani
29- maktab tarix va tarbiya fani o'qituvchisi*

Annatsiya: *O'tmish va tarixiy xotira insoniyat tarixining barcha davrlarida e'tibor markazida bo'lib kelgan. Mazkur maqolada tarix o'qitish metodikasining insoniyat taraqqiyoti bilan mos ravishda rivojlanish xususiyatlari mahalliy va xorijiy manba'lar asosida tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *tarix, tarixshunoslik, tarix o'qitish metodikasi, tarixiy tafakkur.*

Abstract: *Historical memory has been at the center of attention throughout human history. In this article analyzes the developmental characteristics of history teaching methods in line with human development on the basis of local and foreign sources.*

Keywords: *history, historiography, methods of teaching history, historical thinking.*

O'tmish va tarixiy xotira insoniyat tarixining barcha davrlarida e'tibor markazida bo'lib kelgan. Bu e'tibor natijasida ilmiy tadqiqotlar va izlanishlar orqali tarixiy hodisalar, shaxslar va jarayonlar bilan bog'liq ko'plab savollarga javob izlangan. Ushbu jarayon inson o'tmishda nima sodir bo'lganligini yozishni boshlashi bilan va tarixshunoslikni paydo bo'lishiga asos bo'lgan.

Tarix o'qitish deganda, tarixiy material vositasida o'quvchilarga bilim berish, ularni milliy istiqloq ruhida tarbiyalash va kamol toptirish vazifalarini amalga oshirish zarur bo'lgan jarayon, o'qituvchi va o'quvchilarning aqliy (ichki) hamda o'quv harakatlari (tashqi) jarayoni tushuniladi.

Tarix kursining mazmuni deganda, birinchi galda tarix dasturida belgilab berilgan tarixiy bilimlar ko'lami, o'quv materiali: uning asl mazmuni, o'quvchilarning tarixiy materiallarni o'zlashtirish olgan bilimlaridan foydalana bilish sohasidagi o'quv usullari, ko'nikma va malakalari sistemasi, shu jumladan, ularni ilmiy tadqiq qilish ishlarining eng oddiy shakllarini egallashlari ko'zda tutiladi. [1]

Tarix va tarixiy jarayonlar, siyosiy-tarixiy vaziyat ularning ro'y berishidagi asosiy sabab va xususiyatlarini ilmiy jihatdan tadqiq etishda har tomonlama tahlil qilish tarixiy haqiqatning yuzaga chiqishida katta omil sanaladi. Ayniqsa, turli davrlarda yaratilgan tarixiy ilmiy asarlarda mualliflarning tadqiqot masalalariga turlicha yondashuvlari va fikrlari, xulosalarning turlichaligi, ularni ilmiy jihatdan chuqur tahlil qilish va tarixiylik, ilmiylik hamda xolislikka asoslanilgan eng to'g'ri xulosalarni chiqarish bugungi kun tarixchi mutaxassislari oldida turgan muhim vazifalardan sanaladi. Bugungi kunda tarix fani sohasida ta'lim olayotgan talabalar tarixga oid asarlardan foydalanish, ularni tahlil etish kabi o'zlashtirish uslublari, ulardan foydalanish samaradorligini bilish haqidagi tarixiy tadqiqot uslublari va ilmiy-tarixiy haqiqatga erishish yo'llarini anglashi lozim.[2]

XIX asrgacha moziy tarix ilmi sifatida ba'zan yozma ravishda, ba'zan og'zaki va asosan adabiy yo'nalishda yozilganligini ko'ramiz. Tabiiy fanlar sohasidagi ushbu asrda yuz bergan o'zgarishlar, shuningdek, sanoat inqilobini boshdan kechirgan mamlakatlarda tarixshunoslik

va pozitivistik yondashuv o'z ta'sirini ko'rsatdi. Ushbu davrda pozitivist tushuncha tufayli moddiy manbalarga asoslangan tarixiy ma'lumotlar muhim ahamiyat kasb etdi.

Tahlillar natijasida tarix ilmini o'tmishdan to hozirgi kungacha juda ko'p turli maqsadlarda ishlatilganligini ko'rishimiz mumkin. Tarix ayniqsa o'tmishga qiziqish, o'yin-kulgi, axloqiy va diniy ta'lim, siyosiy va mafkuraviy qiziqishlarni oshirish uchun ishlatilgan. Tarix qiziqarli soha sifatida ko'rilgan va odamlarning e'tiborini jalb qilish uchun ishlatilgan. Ayniqsa, tarixiy suhbatlar har bir davrda odamlarning e'tiborini tortuvchi targ'ibot vositasi sifatida foydalanilgan.

Tarix, shuningdek, axloqiy va diniy bilimlarni va munosabatlarni yangi avlodlarga etkazish vositasi hisoblangan. Ushbu maqsadga erishish uchun, ayniqsa axloqiy va diniy matnlar ishlatilgan. Bundan tashqari, tarix bugungi kun kabi har bir davrda mafkuraviy va siyosiy maqsadlar uchun xizmat qilgan. Har bir davrda hokimiyatga kelish huquqini qonun tarafidan isbotlash uchun tarixiy manbalardan foydalanilgan. Shu bilan birga, tarix shaxsiyatni rivojlantirishning kuchli vositasi sifatida qaralgan. O'tmishda odamlarning xatti-harakatlarini tushunishga va izohlashga harakat qiladigan ilm-fan sohasi bo'lishdan tashqari, maktab va oliygohlarda dars sifatida ham o'qitilgan.[3]

XIX asrga kelib tarix fani vujudga kelgan majburiy va zamonaviy o'quv muassasalarining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lgan. tarix bu xalqning umumiy xotirasi, o'tmish xotirasi, ammo o'tmish xotirasi endi so'zning ma'nosida o'tmish emas. Bu hozirgi zamon me'yorlariga muvofiq qayta tiklanadigan va qayta tiklanadigan, hozirgi zamonda odamlar hayotining qadriyatlarini va ideallariga yo'naltirilgan o'tmishdir, chunki o'tmish biz uchun mavjud va shu tufayli rahmat. K. Jaspers bu g'oyani o'zicha ifoda etgan: "tarix biz bilan bevosita bog'liq ... va bizni qiziqtiradigan hamma narsa, shu bilan inson uchun hozirgi zamon muammosidir." [4]

Yevropada majburiy ta'limning paydo bo'lishi sabablari quyidagicha izohlanadi.

- Armiya maqsadlariga xizmat qilish uchun itoatkor askarlarni o'rgatish.
- Sanoat uchun zarur bo'lgan minalarni qazib oladigan itoatkor ishchilarni tayyorlash.
- Hukumat buyruqlariga qat'iy rioya qiladigan davlat xizmatchilari sinfini yaratish.
- Sanoat institutlariga zarur bo'lgan davlat xizmatchilarini tayyorlash.
- Muhim masalalar va muammolarda bir-biriga parallel ravishda fikrlaydigan fuqarolarni tarbiyalash

Majburiy ta'limning vujudga kelish sabablari o'rganilganda, tarix darsi o'sha davrda ta'limga yuklangan vazifalarni bajarishda muhim rol o'ynaganini ko'rish mumkin. Armiya, davlat va sanoat institutlariga kerak bo'ladigan itoatkor va uyg'un fikrlaydigan shaxslarni tarbiyalashda tarix saboqlari muhim rol o'ynagan. Shu nuqtai nazardan, tarixni o'qitishning boshlanishini tizimli dars sifatida XIX asr boshlarida zamonaviy o'quv muassasalarida keng jamoatchilikka ta'lim berishni maqsadini amalga oshirish uchun o'qitilgan. Bu davrda tarix fanidan juda uzoq vaqt davomida asosan milliy o'ziga xoslikni rivojlantirish va itoatkor inson tarbiyalash maqsadda o'qitilgan.

Ikkinchi jahon urushigacha tarix saboqlari madaniyatni singdirish asosida, itoatkor va yaxshi fuqarolarni tarbiyalash maqsadida olib borilgan. Biroq, ushbu davrda ta'lim

demokratlashtirish, inson huquqlari ahamiyatiga ega bo'lish va urushlarning oldini olishda rol o'ynashi mumkinligi haqidagi fikr tarixni o'qitish tushunchasini o'zgartirdi. Bundan tashqari, texnologik va iqtisodiy o'zgarishlar hayotni murakkablashtirdi va odamlar ega bo'lishi kerak bo'lgan ko'nikma va malakalar diversifikatsiya qilindi. Ushbu hodisalar an'anaviy tarix darsini qaytadan ko'rib chiqishni talab etdi.

1960 yillarning oxirida Angliyada tarix darsi nomlar, son va raqamlar, hamda elementlar asosida o'qitilishi tanqid qilindi. Debatlar shu qadar avj olib ketdiki, ba'zi odamlar tarix kursini o'quv dasturidan olib tashlash kerak, chunki u talabalarni o'sha kun sharoitida hayotga tayyorlay olmaydi degan mulohazalarni o'rta qo'ydi. 60- yillarning oxirida ayniqsa Angliyada tanqid natijasida tarixni o'qitishda ta'lim oluvchini tarixiy bilim va munosabatdan tashqari kundalik hayotga qanday tayyorlashi mumkinligi keng ko'lamda tadqiq qilindi. Ijtimoiy so'rovnoma o'tkazildi. Ushbu tadqiqotlar natijasida ta'lim oluvchilar tarix darslari orqali qanday ko'nikmalarni egallashlari mumkinligini aniqlandi. Boshqacha qilib aytganda, tadqiqot tarix darsini zamonaviy hayot bilan qanday bog'lash mumkinligini ko'rsatishda muhim rol o'ynadi. Angliyada tarix o'qitish sohasida olib borilgan tadqiqotlar 70-yillarda ham davom etdi. Angliyada "Maktablar assambleyasi tarixi" loyihasi amalga oshirildi va mazkur loyiha o'quvchilar orasida tarix darsida amaliy ko'nikma va malakalarni berish uchun ayniqsa muhim rol o'ynadi. Ushbu loyiha orqali tarixni o'qitish tadqiqotga, so'roqqa, dalillarni baholashga va baholangan dalillar orqali xulosa chiqarishga asoslangan bo'lishi kerakligi isbotlandi. Maktablarda o'quvchilar so'ronomalar asosida tadqiqot olib borish va detektiv kabi dalillarni baholash orqali o'tmishni o'rganish samarali ekani ma'lum bo'ldi. Shunday qilib, talabalar ilmiy fikrlash va ularga berilgan ma'lumotlarning ilmiy asoslanganligini aniqlash, shuningdek o'tmishni o'rganish kabi asosiy ko'nikmalar ega bo'lishlariga erishildi.. Angliyada "Yangi tarixni o'qitish" deb nomlangan bu jarayon 1980 va 1990 yillarda tez sur'atlar bilan davom etdi. Tarix kursi talabalarni kundalik hayotga tayyorlashi kerakligini tushungan holda olib borilgan tadqiqotlar, ayniqsa so'nggi yillarda Kanada va AQShda davom etmoqda. Tarixiy hodisalarni his etgan holda birinchi manbalarga asoslangan holda o'rganishga bo'lgan harakatlar, "tarixiy fikrlash ko'nikmalari" ni kun tartibiga olib keldi. 2000 yillarga kelib tobora muhim ahamiyat kasb etadigan tarixiy fikrlash qobiliyatlari tarixni ta'sirchan, samarali va ijodiy o'rganish usullaridan biri sifatida qo'llanildi.

Tarixiy tafakkur ko'nikmalari tarixiy bilimlarni tadqiq qilish va uning mohiyatini tushunish asosida beshta kategoriyada jamlanadi.

- xronologik fikrlash
- tarixiy tushuncha
- tarixiy tahlil va talqin
- tarixiy tadqiqotlar
- tarixiy masalalar, tahlil va qarorlarni qabul qilish

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, XIX asrdan boshlab rasmiy ta'lim muassasalariga kirishni boshlagan tarix darslarining mazmuni va maqsadlarida jiddiy o'zgarishlar yuz berdi.

Taniqli metodist A.I.Strajev aytganidek: «Tarix o'qitish metodi tarixiy material bo'yicha qilinadigan ana shu mantiqiy amaliyotlardan tashkil topadi». O'qitish metodlarini ba'zan o'quvchilarning bilish faoliyati, faollik darajasiga qarab klassifikatsiyalash tavsiya qilinadi. Bu

tarzda ajratish o'qitish metodlaridan ko'ra, ko'proq o'qitishning umumiy xarakteriga taalluqlidir. 60- yillarda tarix o'qitish metodlari va ularni klassifikatsiyalash turlicha hal qilindi. Metodist A.I.Strajev

«Tarix o'qitishning tashkil etilishi, metodlari va vositalari tarix fanining ma'lum ta'lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirishga xizmat qiladi»— deydi. Biroq, u ham o'qitishning asosiy metodlarini tarixiy jarayonning o'zini o'rganish metodidan iborat qilib qo'yib, masalada noaniqlikka yo'l qo'yadi. A.I.Strajev quyidagi o'qitish metodlarini tavsiya qiladi:[5]

- tarixiy faktlarni o'rganish metodlari;
- xronologiyani o'rganish metodlari;
- mahalliy tarixiy voqealarni o'rganish metodlari;
- asosiy tarixiy tushunchalarni shakllantirish metodlari;
- sabab-natija aloqalarni o'rganish metodlari;
- tarixiy jarayonning qonuniyatlarini ochib berish metodlari.

Ma'lumki, tarix o'qitish - o'qitish va o'rganishni tashkil etish jarayonidan iborat. Metodist A.Strajevning klassifikatsiyasidan ham ko'rinib turibdiki, u faqat o'qituvchining o'quvchilarni o'qitishini ko'zda tutadi, o'quvchilarning o'rganishini tashkil etish va ularning o'rganishiga o'qituvchining rahbarlik qilishini e'tiborga olmaydi. Ko'zga ko'ringan metodist V.G.Kartsev bu masalada boshqacha yo'l tutadi. U metodlar sistemasiga o'quv harakteriga ega bo'lgan belgilar («Bayon qilish metodi», «so'rash metodi») va umumiy didaktiv vazifalar («materialni o'rganish metodi», «mustahkamlash metodi», «bilimni tekshirish metodi» va boshqalar) ni emas, balki o'quvchilarning tarixiy voqealarni bilish qonuniyatlarini asos qilib oladi. Metodlar haqidagi nazariyaning metodologii asosini, ya'ni jonli mushohadadan abstrakt tafakkurga va undan amaliyotga o'tish tashkil etadi.[6]

Tarix mavzusiga kelsak, u ilgari sodir bo'lgan voqealar bilan shug'ullanadi. Tarix dasturidagi mavzular odatda o'quvchilarning kundalik hayoti va tajribalaridan uzoqda. Atrofimizdagi o'tmishdan hozirgi kungacha ko'plab tarixiy qoldiqlar va materiallar mavjud bo'lsa-da, tarix o'z mazmuni bo'yicha mavhum mavzu sifatida topilishi mumkin. Tarix darsining ushbu xususiyati tufayli, ayniqsa yosh o'quvchilar o'z vaqtlaridan ancha oldin sodir bo'lgan voqealarni tushunishda muammolarga duch keladi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, tarixni bugungi kun bilan bog'lamasdan o'qitishga harakat qilinganligi sababli, ba'zi o'quvchilar nazarida tarix darsi zerikarli, tushunarsiz qator sonlar, raqamlar va buyumlardan iboratdir.[7] O'tmishimizni hozirgi kunga etkazishda foydalanadigan eng muhim elementlardan biri bu tarixiy muhit. Tarixiy muhitda binolar, yo'llar, qasrlar, tarixiy voqealar va tarixiy ob'yektlar bo'lgan ochiq joylar kabi ko'plab elementlar mavjud. Bundan tashqari, xotiralar, xatlar, xaritalar, gazetalar, rejalar, otkritkalar, shtamplar, tangalar, rasmlar, kitoblar va tarixiy narsalar tarixni o'qitishga hissa qo'shadigan elementlardir. Tarix darslarida tarixiy muhit va narsalardan unumli foydalanish orqali tarix darslarini yanada aniqroq va samaraliroq qilish mumkin. Tarix darslarida tarixni hozirgi kunga yetkazish va bu darslarni yanada tushunarli va qiziqarli qilishning usullaridan biri bu dars mazmuniga materiallar tayyorlash va tegishli o'quv texnologiyalaridan foydalanishdir.

REFERENCES:

1. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2016. – B.27
2. С. Тошев. Ўзбекистоннинг совет мустамлакачилиги даври тарихини ўрганишда турк тилидаги манбаларни ўрни // Тарихий манбашунослик, тарихнавислик, тарих тадқиқотлари методлари ва методологиясининг долзарб масалалари. Республика XII илмий-амалий конференция материаллари. Тошкент.: 2020 –Б.121-127
3. Usmonov M. T. The Concept of Compatibility, Actions on Compatibility. International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR), Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 10-13.
4. Usmonov M. T. The Concept of Number. The Establishment of the Concept of Natural Number and Zero. International Journal of Academic Information Systems Research (IJASIR), Vol. 4 Issue 12, December - 2020, Pages: 7-9.
5. Usmonov M. T. The Concept of Compatibility, Actions on Compatibility. International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS), Vol. 4 Issue 12, December - 2020, Pages: 66-68.
6. Usmonov M. T. General Concept of Mathematics and Its History. International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR). Vol. 4 Issue 12, December - 2020, Pages: 38-42
7. Usmonov M. T. Asymmetric Cryptosystems. International Journal of Academic Engineering Research (IJAER) ISSN: 2643-9085 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 6-9.
8. Usmonov M. T. Basic Concepts of Information Security. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 5-8.
9. Usmonov M. T. Communication Control Systems, Methodology. International Journal of Academic Engineering Research (IJAER) ISSN: 2643-9085 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 47-50.
10. Usmonov M. T. Compatibility between the Two Package Elements. Binar Relations and Their Properties. International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR) ISSN: 2643-9670 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 52-54.
11. Usmonov M. T. Cryptographic Protection of Information. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 24-26.
12. Usmonov M. T. Electronic Digital Signature. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 30-34.
13. Usmonov M. T. "Equal" And "Small" Relations. Add. Laws Of Addition. International Journal of Academic Information Systems Research (IJASIR) ISSN: 2643-9026 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 27-29.
14. Usmonov M. T. Establish Network Protection. International Journal of

- Academic Engineering Research (IJAER) ISSN: 2643-9085 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 14-21.
15. Usmonov M. T. Fundamentals of Symmetric Cryptosystem. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 36-40.
 16. Usmonov M. T. General Concepts of Mathematics. International Journal of Academic Information Systems Research (IJAISR) ISSN: 2643-9026 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 14-16.
 17. Usmonov M. T. Identification and Authentication. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 39-47.
 18. Usmonov M. T. Information Protection and Its Types. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 1-4.
 19. Usmonov M. T. Information Protection in Wireless Communication Systems. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 61-64.
 20. Usmonov M. T. Information protection supply. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 12-15.
 21. Usmonov M. T. Information Security Policy. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 70-73.
 22. Usmonov M. T. Information War. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 79-82.
 23. Usmonov M. T. International and National Legal Base in the Field Of Information Security. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 7-14.
 24. Usmonov M. T. Legal Legislative Basis for Detection of Information Crime. International Journal of Academic Engineering Research (IJAER) ISSN: 2643-9085 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 80-87.
 25. Usmonov M. T. Mathematical Proofs. Incomplete Induction, Deduction, Analogy. The Concept Of Algorithm And Its Properties. International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR) ISSN: 2643-9670 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 26-29.
 26. Usmonov M. T. Means of Information Protection. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 27-30.
 27. Usmonov M. T. Organization of E-Mail Protection. International Journal of Academic Engineering Research (IJAER) ISSN: 2643-9085 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 36-40.
 28. Usmonov M. T. Organizing Internet Protection. International Journal of Academic Engineering Research (IJAER) ISSN: 2643-9085 Vol. 5 Issue 1, January - 2021,

Pages: 24-28.

29. Usmonov M. T. Origin and Equal Strength Relationships between Sentences. Necessary and Sufficient Conditions. Structure of Theorem and Their Types. International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS) ISSN: 2643-640X Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 45-47.
30. Usmonov M. T. Physical Security. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 58-61.
31. Usmonov M. T. Practical Security Management. International Journal of Academic Engineering Research (IJAER) ISSN: 2643-9085 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 71-74.
32. Usmonov M. T. Problem Solving In Primary Schools. International Journal of Academic Information Systems Research (IJAISR) ISSN: 2643-9026 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 72-83.
33. Usmonov M. T. Reproduction. The Laws of Reproduction. International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS) ISSN: 2643-640X Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 36-40.
34. Usmonov M. T. Security Models. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 18-23.
35. Usmonov M. T. Solving Problems In Arithmetic Methods. International Journal of Academic Information Systems Research (IJAISR) ISSN: 2643-9026 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 58-61.
36. Usmonov M. T. Stenographic Protection of Information. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 31-35.
37. Usmonov M. T. Telecommunications and Network Security. International Journal of Academic Engineering Research (IJAER) ISSN: 2643-9085 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 57-61.
38. Usmonov M. T. The Concept of Compatibility, Actions on Compatibility. International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR) ISSN: 2643-9670 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 10-13.
39. Usmonov M. T. The Concept Of National Security. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 73-75.
40. Usmonov M. T. The Concept of Number. The Establishment of the Concept of Natural Number and Zero. International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR) ISSN: 2643-9670 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 18-21.
41. Usmonov M. T. The Concept of Relationship. Characteristics of Relationships. International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR) ISSN: 2643-9670 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 38-40.
42. Usmonov M. T. The Concept of Size and Measurement. International Journal of Academic Information Systems Research (IJAISR) ISSN: 2643-9026 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 36-40.
43. Usmonov M. T. The Emergence and Development of Methods of Writing All

Negative Numbers. International Journal of Academic Information Systems Research (IJAIR) ISSN: 2643-9026 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 48-50.

44. Usmonov M. T. The Purpose, Function and History Of The Development Of Mathematical Science. International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS) ISSN: 2643-640X Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 8-17.

45. Usmonov M. T. True and False Thoughts, Quantities. International Journal of Academic Information Systems Research (IJAIR) ISSN: 2643-9026 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 1-5.

46. Usmonov M. T. Virtual Protected Networks. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 55-57.

47. Usmonov M. T. What Is Solving The Problem? Methods of Solving Text Problems. International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS) ISSN: 2643-640X Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 56-58.

ТАРИХ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ МЕТОДЛАР

Сапарбаева Мийрхон Абдуллайевна*Қорақалпоғистон Республикаси Беруний тумани**28-сонли мактабнинг иккинчи тоифали тарих фани ўқитувчиси*

Аннотация: *Мазкур илмий мақола тарих фанининг баъзи методологик муаммоларини, ўрта мактаб тарих таълими, ундаги юз берган ўзгаришлар, тарихни ўрганишинингаҳамияти ҳақидаги қарашларни ўз ичига олади. Шунингдек, мактаб тарих таълимининг замонавий концепсияси, Ўзбекистон тарихини ўрганишидаги илмий, методологик масалалар асосий ўрин тутади.*

Калит сўзлар: *тарих фани методологияси, тарих тамойиллари, тарихий тафаккур, тарих таълимининг замонавий концепсияси.*

КИРИШ

Мустақилликнинг биринчи кунларидан ижтимоий-гуманитар фанларда туб ўзгаришлар даври бошланди. Тарих фанини тадқиқ этиш ва ўқитишда янги методология кириб келди. Жаҳон тарихи фанида эътироф этилган холисийлик, илмийлик, тарихийлик ва муқобиллик тамойилларитарихни тадқиқ этиш ва ўқитишда тадқиқ этила бошланди. Тарих таълими мазмун-моҳиятини замон руҳида ўқувчиларга етказиш учун ўқув-методик мажмуа янгиланди. Ўрта мактабучун тарих фанидан янги дарсликлар яратилди. Бугунги кунда ўрта мактаб тарих ўқитувчиси самарали таълим бериши учун назарий ва амалий жиҳатдан етарли билим ва малакага эга бўлиши лозим.

АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ

Агар ўтмишга назар ташлайдиган бўлсак, ўқитиш методларини танлаш муаммосига Я.А.Коменский, И.Песталосси, А.Дистервег, К.Д.Ушинскийлар маълум даражада эътибор беришганди. Я.А.Коменский ўқитиш методларига ғоят катта аҳамият бериб, агарда билим чўққиларига жуда озчилик қийинчилик, минг азоб билан етиб борар экан, бунинг сабаби инсоният эриша олмайдиган бирор нарсанинг мавжудлигида эмас, балки методларнинг чалкашлигидадир, деб ҳисоблаганди. У билиш қобилиятини юзага чиқара оладиган усулларга риоя қилишни ва уларни шароитларга қараб қўллашни талаб этганди.

Республикамизда тарих фанини фалсафий ёндашув асосида тадқиқ қилиш Н. Жўраев томонидан тақдим қилинган. Тарих фанини ўқитишнинг услубибўйича эса Т.Тошпўлатов ва Й.Ғаффоровлар томонидан тақдим қилинган ўқув- услубий, дидактик таъминот ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ ВА ЭМПИРИК ТАҲЛИЛ

Тарих фанининг мактаб курси учта вазифани бажаришга қаратилган:

- ўқувчиларга тарихий билимларнинг асосларини бериш, уларнинг чуқурлиги ва мустаҳкамлигини таъминлаш;

- ўқувчиларда тарихни илмий тушунишнинг шаклланиши ва миллий тарих,
- хорижий мамлакатлар ва халқлар тарихига ҳурмат муносабатида бўлишнинг таъминлашга;
- ўқувчиларда тарихий онг, тарихий хотира, тарихий тафаккурни ривожлантириш ва ўқувчиларнинг билимларини мустақил ўзлаштириш ва қўллашга ўргатишдир.

Ўқувчиларнинг тарихий тафаккури уларнинг умумий дунёқарашининг шаклланиши билан биргаликда боради. Ўқувчиларнинг дунёқарашида тарихий тафаккурнинг ривожланиши унинг амалий фаоллигини таъминлайди. Яъни, тарихан дунёда мавжуд бўлган фан-техника янгиликларини ўзлаштириши билан ўз фаолиятида янгиликка интилиш ўзида яратувчанлик фаолиятини шакллантиради. Ўқувчи тарих фанидан билимлар асосини ўзлаштирганда миллатимиз ва бошқа халқларнинг ўтмиш, кеча ва бугунги тараққиёти тўғрисида тушунчага эга бўлади. Тарих таълими ҳар бир одамга этномиллий, умуммиллий ва умуминсоний кадриятларни ўзлаштиришга ёрдам бериши лозим. Бу ўқувчинишахс, фуқаро, инсон сифатида шаклланишига асос бўлади. Ўқувчилар Ўзбекистон тарихи фанини ўрганиш давомида умуминсоний кадриятларни ўзлаштириб боради. Тарих дарслари ўқувчиларга тарихий билимларни етказиб берувчи воситагина эмас, балки уларнинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан шаклланиб боришларини таъминловчи кучли таъсирга эга бўлган омил ҳамдир. Мактаб тарих таълимининг замонавий концепсияси тарихни тизимли ўрганишни сақлаб қолади. Лекин тарих унинг тамойиллари асосида ўрганилади. Тарих ўқувфани ўрта мактабда гуманитар фанларнинг ривожланиши учун методологик шарт-шароит яратади. Тарих фанининг маълумотлари, тушунчалари, атамаларива тамойиллари бошқа фанларда ҳам кенг қўлланилади, ўз навбатида тарих фанида бошқа фанлардаги тушунча, атамалардан фойдаланилади.

НАТИЖАЛАР

Мамлакатимизда тарих фанини ривожлантириш соҳасидаги ишлар комплекс ва тизимли давом эттирилмоқда. Бугунги кунда Ўзбекистон тарихини ўрганишда туб ўзгаришлар юз бермоқда. Ушбу йўналишда қуйидаги илмий, методологик масалалар асосий ўрин тутди:

1. Тарихни ўрганишнинг методологик асосларини ривожлантириш. Бунда тарих методикаси бўйича мавжуд турли хил илмий концепсияларни ўрганиш орқали улардан фойдаланиш.
2. Тарихни ўрганиш учун ишлаб чиқилган ягона концепсияни амалгатадбиқ этиш.
3. Ўрта ва ўрта махсус таълим, профессионалтаълим, олий таълим учун яратилаётган дарсликларни янги авлодини ишлаб чиқишда ягона концепсияга таяниш.
4. Тарих фанининг долзарб муаммоларни ўрганишда турли фанларнинг ютуқлари, фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси ҳамда кластер модели

асосидаги самарали ҳамкорлик фаолиятини ташкил этиш.

5. Тарих фанини ўрганишга бағишланган илмий-амалий анжуманларни ўтказиш ва фаннинг долзарб муаммоларини ўрганиш жараёнида эришилган ютуқларни мониторингини олиб бориш ва ҳоказо.

ХУЛОСА ВА МУНОЗАРА

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш керакки, ҳозирги кунда тарих фанининг методик муаммоларидан бири мактабда тарих таълимини замонга мос, ҳозирги тараққиёт талабларига жавоб берадиган концепсиясини шакллантириш ва амалга оширишдир. Мактаб тарих таълими ўзининг узоқ йиллар давомида танланган бой тажрибасига эга. Тўпланган тажриба ҳозирги мураккаб даврда тарих ўқитишда муҳим ўрин тутди, ундан унумли фойдаланиш зарур.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Toshev, S. (2020). O'zbekistonning sovet mustamlakachiligi davri tarixini o'rganishda turk tilidagi manbalarni o'rni. In Tarixiy manbashunoslik, tarixnavislik, tarix tadqiqotlari metodlari va metodologiyasining dolzarb masalalari (pp. 121-127)

2. Ў Суяндикович. (2020). ТАРИХНИ О'ҚИТИШ МЕТОДИКАСИ РИВОЖЛАНИШИ ТАРИХИДАН. *Фан ва та'лим*, 1 (5), 195.

3. Mardonov, Sh., Toshtemirova, S., Ahmadjonov, B., & Koshanova, N. (2020). Structure and Mechanisms of Action of The Educational Cluster. *International Journal of Psychological Rehabilitation*, 27(07), 8104-8111.

4. Usmonov M. T. The Concept of Compatibility, Actions on Compatibility. *International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR)*, Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 10-13.

5. Usmonov M. T. The Concept of Number. The Establishment of the Concept of Natural Number and Zero. *International Journal of Academic Information Systems Research (IJASIR)*, Vol. 4 Issue 12, December - 2020, Pages: 7-9.

6. Usmonov M. T. The Concept of Compatibility, Actions on Compatibility. *International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS)*, Vol. 4 Issue 12, December - 2020, Pages: 66-68.

7. Usmonov M. T. General Concept of Mathematics and Its History. *International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR)*. Vol. 4 Issue 12, December - 2020, Pages: 38-42

8. Usmonov M. T. Asymmetric Cryptosystems. *International Journal of Academic Engineering Research (IJAER)* ISSN: 2643-9085 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 6-9.

9. Usmonov M. T. Basic Concepts of Information Security. *International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR)* ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 5-8.

10. Usmonov M. T. Communication Control Systems, Methodology. *International Journal of Academic Engineering Research (IJAER)* ISSN: 2643-9085 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 47-50.

11. Usmonov M. T. Compatibility between the Two Package Elements. Binar Relations and Their Properties. International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR) ISSN: 2643-9670 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 52-54.
12. Usmonov M. T. Cryptographic Protection of Information. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 24-26.
13. Usmonov M. T. Electronic Digital Signature. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 30-34.
14. Usmonov M. T. "Equal" And "Small" Relations. Add. Laws Of Addition. International Journal of Academic Information Systems Research (IJAISR) ISSN: 2643-9026 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 27-29.
15. Usmonov M. T. Establish Network Protection. International Journal of Academic Engineering Research (IJAER) ISSN: 2643-9085 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 14-21.
16. Usmonov M. T. Fundamentals of Symmetric Cryptosystem. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 36-40.
17. Usmonov M. T. General Concepts of Mathematics. International Journal of Academic Information Systems Research (IJAISR) ISSN: 2643-9026 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 14-16.
18. Usmonov M. T. Identification and Authentication. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 39-47.
19. Usmonov M. T. Information Protection and Its Types. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 1-4.
20. Usmonov M. T. Information Protection in Wireless Communication Systems. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 61-64.
21. Usmonov M. T. Information protection supply. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 12-15.
22. Usmonov M. T. Information Security Policy. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 70-73.
23. Usmonov M. T. Information War. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 79-82.
24. Usmonov M. T. International and National Legal Base in the Field Of Information Security. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 7-14.
25. Usmonov M. T. Legal Legislative Basis for Detection of Information Crime. International Journal of Academic Engineering Research (IJAER) ISSN: 2643-9085 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 80-87.
26. Usmonov M. T. Mathematical Proofs. Incomplete Induction, Deduction, Analogy. The Concept Of Algorithm And Its Properties. International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR) ISSN: 2643-9670 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages:

26-29.

27. Usmonov M. T. Means of Information Protection. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 27-30.

28. Usmonov M. T. Organization of E-Mail Protection. International Journal of Academic Engineering Research (IJAER) ISSN: 2643-9085 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 36-40.

29. Usmonov M. T. Organizing Internet Protection. International Journal of Academic Engineering Research (IJAER) ISSN: 2643-9085 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 24-28.

30. Usmonov M. T. Origin and Equal Strength Relationships between Sentences. Necessary and Sufficient Conditions. Structure of Theorem and Their Types. International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS) ISSN: 2643-640X Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 45-47.

31. Usmonov M. T. Physical Security. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 58-61.

32. Usmonov M. T. Practical Security Management. International Journal of Academic Engineering Research (IJAER) ISSN: 2643-9085 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 71-74.

33. Usmonov M. T. Problem Solving In Primary Schools. International Journal of Academic Information Systems Research (IJAISR) ISSN: 2643-9026 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 72-83.

34. Usmonov M. T. Reproduction. The Laws of Reproduction. International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS) ISSN: 2643-640X Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 36-40.

35. Usmonov M. T. Security Models. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 18-23.

36. Usmonov M. T. Solving Problems In Arithmetic Methods. International Journal of Academic Information Systems Research (IJAISR) ISSN: 2643-9026 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 58-61.

37. Usmonov M. T. Stenographic Protection of Information. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 31-35.

38. Usmonov M. T. Telecommunications and Network Security. International Journal of Academic Engineering Research (IJAER) ISSN: 2643-9085 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 57-61.

39. Usmonov M. T. The Concept of Compatibility, Actions on Compatibility. International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR) ISSN: 2643-9670 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 10-13.

40. Usmonov M. T. The Concept Of National Security. International Journal of Academic and Applied Research (IJAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 73-75.

41. Usmonov M. T. The Concept of Number. The Establishment of the Concept of Natural Number and Zero. International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR) ISSN: 2643-9670 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 18-21.

42. Usmonov M. T. The Concept of Relationship. Characteristics of Relationships. International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR) ISSN: 2643-9670 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 38-40.

43. Usmonov M. T. The Concept of Size and Measurement. International Journal of Academic Information Systems Research (IJAISR) ISSN: 2643-9026 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 36-40.

44. Usmonov M. T. The Emergence and Development of Methods of Writing All Negative Numbers. International Journal of Academic Information Systems Research (IJAISR) ISSN: 2643-9026 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 48-50.

45. Usmonov M. T. The Purpose, Function and History Of The Development Of Mathematical Science. International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS) ISSN: 2643-640X Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 8-17.

46. Usmonov M. T. True and False Thoughts, Quantities. International Journal of Academic Information Systems Research (IJAISR) ISSN: 2643-9026 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 1-5.

47. Usmonov M. T. Virtual Protected Networks. International Journal of Academic Pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123 Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 55-57.

48. Usmonov M. T. What Is Solving The Problem? Methods of Solving Text Problems. International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS) ISSN: 2643-640X Vol. 5 Issue 1, January - 2021, Pages: 56-58.

PSYCHOLINGUISTIC ISSUES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE TO UZBEK LEARNERS

Kamola Jonuzoqova Elham qizi

Trainee teacher of the Jizzakh State Pedagogical University

Abstract: *Psychological aspects of learning a foreign language* The factors influencing on the successful studying of a foreign language are viewed in the article. The author shows their correlation and influence on the process of studying of a foreign language. The methodical and psychological aspects of studying of a foreign language are examined in the article.

Keywords: *Foreign language, factor, motivation, abilities, barrier.*

INTRODUCTION

and it is the most studied foreign language in the world. In these circumstances, it is not surprising that English is compulsory to study both at school and at college or university. At the same time, it has been repeatedly noted that many people study English, but only a few know it well. Despite the universal recognition of the importance of good language teaching in modern conditions, a person with a non-linguistic education who is fluent in English is not very common in our country.

Literature analysis and methodology

Currently, there are active methodological studies of effective ways of mastering the English language in linguodidactics. In addition, the concept of "effective way" includes the concept of "fast way", since the accelerating pace of life in the 21st century does not allow a person to methodically study English for several years, considering this an unlikely result in the future. Modern man urgently needs a result, already on the way. On this path, the result will be clear, of course, not fluency of speech, but at least conversation in English on everyday topics in the simplest situations of social interaction. The same didactic methods and techniques can be effective in one situation and ineffective in another. [1]

Considering all this, it seems that one didactic understanding of the problem of learning English is not enough. More attention should be paid to the factors that influence this process, but lie beyond the limits of linguodidactics. The most important of them are psychological, and in this article we will show their connection with purely methodological aspects. Among the main psychological aspects of learning English, the most important are: motivation and interest in learning a language; the ability to learn a language; the ratio of language and speech in learning; the language barrier. Motivation is a key factor in learning a language. As in any activity, when a person does not want to do something or does it by force, he cannot achieve a high result. The result in learning a language can only give motivation to success. Motivation to avoid failures can give a one-time result. For example, a student is afraid of failing an exam with a demanding English teacher. He will pass the exam, probably not bad, but there will be no long-term effect from such local success. The fact is that the skill of a foreign language needs to be formed and developed gradually, and then maintained throughout life, which is undoubtedly necessary; it cannot be done by force. For people learning English, the demand in the labor market is an important motivational factor. [2]

Indeed, in the context of economic globalization, there is an increase in trade and business ties between countries. This is due to the rapid development of international firms all over the world, including in Russia. They are actively developing their business, expanding it, opening new departments and representative offices, thereby creating new jobs. Work in such firms, as a rule, is more promising for a specialist both financially and in career terms. At the same time, he makes more demands, among which, in addition to basic skills, there is also knowledge of English. The knowledge of English by employees is an important factor in the economic competitiveness of the company, that is, part of its intellectual capital. [3]

In this regard, when learning a language, there should initially be an installation that the English language itself is only a means of receiving and transmitting this or that information. If a person is interested in the information he is working on (i.e. materials in English), he is also interested in the process of learning English. The psychological component here is closely connected with the most important methodological component, that is, with the content of teaching English, which should be selected in accordance with the interests and age characteristics of students to maintain a high level of motivation. [4]

Despite the evidence of the above arguments, many still do not adhere to this, although they are beginning to learn English well. Why do they lose motivation? The fact is that English needs to be practiced constantly and systematically, unlike, for example, mastering a computer system or learning to drive a car, and many are not ready for this. Often some circumstances prevent him from doing this and become a convenient excuse for him. This requires certain voluntary actions that are ignored. Another feature of English as a skill is that it is not necessary in everyday life. After all, if all the information is in Russian, if you are in the environment of your native language and feel comfortable in it, strong-willed efforts are needed to create an artificial foreign language environment for yourself. On the other hand, many have studied English without visiting countries where it is the official language, and it cannot be said that they have any superpowers. Abilities are called personality characteristics that have a psychological character that determines the success of acquiring knowledge, skills and abilities, but in themselves are not reduced to their presence. In learning English it is necessary to talk about language knowledge and speech skills in four types of speech activity: speaking, listening, writing, reading. [8]

Denying the similarity of abilities with knowledge, skills and habits, psychology simultaneously emphasizes their unity. For the manifestation of abilities, an activity is necessary, which, in turn, cannot be realized without abilities. In the process of learning English, it may become clear whether a person has abilities or not. English language skills, as well as other spheres of human activity, are interrelated with interest and motivation. The better a person does something, the more interesting it is, because he learns more and more new things and feels the practical benefits of the acquired skills. In the modern world, practical use is one of the main factors of motivation, and motivation also grows due to the desire for better and better results, a person understands that he achieves a lot with relatively little effort. [6]

On the other hand, if the motivation to learn English comes not primarily from the language itself, but from some other external factors, he can develop language skills primarily through regular and conscious practice. Teachers often say that there are no people who do

not speak English to increase the motivation of students, because if a person speaks Russian, it means that everything is fine in the brain processes responsible for speech, so of course he can also speak English. English language skills are an objective advantage, this advantage should be developed through constant practice, otherwise it will level out. Constant practice is the key to success from a purely methodological point of view. Indeed, all the rules of English grammar can be formulated in an hour. Even a few thousand words can be learned in a very short period of time if you clearly define such a task for yourself, but this is not only learning language material, but also never forgetting it, and this is the most difficult. Even English language experts admit that if they don't train for a month or two, they feel a little insecure, like an athlete out of shape. The principle of "we only know what we remember" is more suitable for knowledge of a foreign language than for other spheres of human activity. Often the lack of abilities serves as an excuse for a person who does not want to learn English. Objectively, a lower level of difficulty in the early stages of learning this language, for example, is quite unlike complex Oriental languages, it allows us to assert that almost anyone can master it to one degree or another. It is important to note that the search for the most effective methods and approaches to teaching English should be aimed specifically at people with average abilities. It is necessary to ensure the development of these abilities in the learning process, since one of the goals of learning is development. A person who speaks a foreign language, as a rule, easily learns it by any means, another thing is that the poor quality of teaching (both the method and the work of the teacher himself) can kill interest in the language and reduce its motivation to master it. [10]

It is also interesting that very rarely a person speaks one foreign language perfectly and does not speak others at all, at least at the initial level. The fact is that a good knowledge of any language allows you to see the connection between the languages of a group or family, so the development of each subsequent language is greatly facilitated on the basis of existing language knowledge, as well as the experience of learning a foreign language and speech activity not in the native language. The problem of the relationship between language and speech in connection with learning English can be formulated as follows: where to start and what to prioritize? All methods and approaches to teaching foreign languages can be divided into two large groups: language-speech and speech-language. However, it is wrong to say that speech skills are not formed when learning a language into speech. It is formed passively, and this process is much slower. Therefore, in order to master the language in this way and learn to speak it well, you need to learn it for a very long time, and the result will not be visible immediately, which is permissible only in cases where there is a person's individuality, interested in the language itself. As a rule, such people become professional linguists. Teaching speech to a language is called communicative. The highest value in it is not the formal correctness of what is said, not its linguistic content, but the content, the communicative motivation of the reader and the speech act itself. With such training, language should not be a goal in itself, but act as a means of receiving and transmitting information. If a language is taught precisely as a means of implementing speech, its communicative function, which is the main one, looks much better. [12]

Communicative education emerged in the 1970s and 1980s, when a pronounced pragmatic orientation of scientific research manifested itself both in the general conceptual

position of the methodology of science and in the technology of teaching foreign languages. Methodical the approaches have acquired a pronounced communicative character. This led to a radical turn to natural communication in the process of learning a language, to the reorientation of this process to the formation of communicative competence, followed by consideration of situational and personal factors that ensure the ability to communicate in the language being studied. identification of features of speech behavior in a foreign language.

What can you find that you need? Poprobuyte Service podbora Literature.

Thus, since the 1970s, methodologists who adhere to the positions of the communicative approach, following linguists, have sought to rely on the social and functional aspects of the use of language in specific situations of speech communication. The object of formation in communicative English language teaching is not only specific knowledge, skills and abilities, but also communicative competence, which allows a person to respond effectively to English in oral communication. [9]

Linguistic competence refers to a person's mastery of a certain way of y language knowledge and related skills and abilities related to various aspects of the language, namely grammar, phonetics and vocabulary. In addition, the question arises, what lexical units, grammatical constructions are needed by people of different ages, professions, etc. a vague language has been and remains open in the methodology of ensuring their effective social interaction. The fact is that the word and grammatical constructions are studied in order to turn them into meaningful sentences, that is, they have a clearly expressed speech orientation.

Indeed, if we teach communication not in our native language, we cannot limit ourselves only to the language code, the acquisition of a certain number of skills, as well as their development in certain situations of social interaction. Verbal communication should be attributed to other types of activities in which it serves as a means of their implementation and is an opportunity not only to exchange certain information with another person, but also to understand the interlocutor as a person, which will certainly lead. to achieve success in cooperation with him. The truth is that if we teach communication that is not a native language, we cannot afford only a linguistic code, a certain appearance, development in stable situations of social interaction. . Verbal communication helps other activities in which it is implemented, serving as necessary tools and allowing a person to exchange certain information with another person, as well as adapt the conversation as a personal one. Strategic and discursive competencies. These components of communicative competence are closely intertwined with questions of rhetoric. Answers questions such as how to work in an oral presentation, what is the content of speech, How to interact with the audience, etc. [13]

It is no secret that even if we speak our native language, knowledge of words and their stylistic features does not present any difficulties for us, reliable and logical construction of speech and, thus, achieving the intended goal is not always and not everyone succeeds. the influence of the word. This is largely due to the fact that in lessons, both in a foreign language and in their native language, oral statements of students often express speech not in substance, but only in form. Often, communicative learning is perceived simplistically as a process when a person simply speaks English and does not practice grammar, vocabulary, etc. at all. This concept is a misinterpretation of communication techniques. He has a place to work on all aspects of the language, including grammar, but this happens on the basis of real situations of

speech interaction caused by certain didactic forms, methods and techniques. Here psychology is very closely connected with didactics. Often, communicative learning is simplistically perceived as a process that does not practice grammar, vocabulary and desires at all, when it is done simply in personal English. This concept is a misinterpretation of communication techniques. He uses all the actions of the language to work on this grammar, but this is based on the real benefits of the impact of creating certain didactic forms, methods and techniques. Here psychology is very closely connected with didactics. Nevertheless, in modern conditions, when more and more of our citizens come into contact with native speakers of English or speakers of other languages who speak it fluently, the importance of conversational practice is undeniable. To overcome the so-called language or communication barrier, that is, the psychological fear of speaking English, nothing can replace it. In modern pedagogical practice, foreign language teachers often face a situation when a person who has successfully learned a foreign language finds himself in a situation of social interaction in this language at home or in professional activity. At the same time, he can handle it well if he was modeled by a teacher in the classroom. In real communication, the language barrier prevents the realization of his linguistic knowledge, skills and abilities. The opinions of teachers and linguistic psychologists agree on the following: language barriers often prevent adults from successfully mastering a foreign language and can be internal and external. External obstacles are objective and arise before a person regardless of his desire. For example, if he cannot choose for himself a suitable teaching method that meets his goals, or find a suitable teacher. Certain organizational efforts are required to overcome them. Internal barriers are subjective, they are more difficult to overcome, because they are formed in ourselves, and their roots can be very deep in your subconscious. [11].

DISCUSSION AND RESULTS

The psychology of language is primarily concerned with subjective, internal barriers. The first and main obstacle to overcome when starting to learn a foreign language is to overcome the initial fear of a seemingly difficult task. As a rule, such obstacles arise in people who begin to learn a foreign language in adulthood. An adult must make his own decision.

This fear can be explained, for example, by the possibility of failure and loss of self-confidence. For many Russians, the main fear when speaking in a foreign language is still the fear of making a grammatical mistake. In this sense, psychologically, it is still difficult for us to move away from the Soviet grammatical and translation system, in which the first place was put not the communicative value of vocabulary, but formal correctness. At the same time, we very calmly make grammatical mistakes when speaking in our native language, sometimes deliberately distorting it for stylistic purposes, and this does not interfere with our language communication at all. In the era of telecommunication technologies, it becomes obvious that linguistic knowledge alone, which is nothing more than theoretical linguistic information, is not enough for effective communication. Only having them and not having speech abilities, we know the language in a "dead" form. This is the most common problem for people learning a foreign language using the traditional grammar-translation method. [6]

To solve this problem, it is necessary that the teaching of a foreign language in our country has a communicative character and is focused on real everyday communication, involving the exchange of information not only through language, but also through emotions.

In practice, it is quite difficult to do this, since such communication involves relaxation and concentration on the process itself, on getting pleasure from it. Our students and teachers in educational institutions standards and programs within the framework of focused, this actually means focusing on a specific result, which, moreover, is not always achieved. In the process of learning a foreign language, the didactic and pedagogical aspects become closely interrelated, since in the process we learn or study speech, communication and master the system of its implementation. Communication training cannot be effective if it is considered within the framework of a "dry" methodology. The psychological aspects of language learning determine not only the goals and objectives of learning, motivation, interests of students, etc., but, apparently, also specific styles and approaches to learning, so the importance of language learning cannot be underestimated. The psychological component of this educational process. Foreign language as an academic discipline is very specific. It is not a science in itself, but all sciences and all areas of human knowledge are connected with it, because without language there would be no knowledge. That is why the influence of language learning on the personal, general intellectual and general cultural development of a person is great, which once again emphasizes the important role of psychology in this process.

REFERENCES:

1. Alyamkina E.A. Interrelation of abilities, inclinations and talents and their development in the process of university education / Alyamkina E.A.// Psychologist. - 2015. - No. 2. - pp. 31-46.
2. Galskova N.D. Theory of teaching foreign languages. Linguodidactics and methodology / N.D.Galskova. - M.: Academy, 2008. - 336 P.
3. Uegova O.V. Concepts of "motivation" and "interest" as a means of increasing the effectiveness of monitoring the educational activities of university students / O.V.Rov // Cherry education today. - 2013. - No. 8. - pp. 79- 81.
4. Jerlygina A.V. Differences in free verbal associations in native and foreign languages / A.V. Jerlygina // psychology and psychotechnics. - 2010. - No. 9. - pp. 75-79.
5. Komochkina E.A. Teaching foreign languages at the neolinguistic University: history and modernity / E.A.Komochkin.- 2014. - No. 7. - pp. 30-37.
6. Medzhidova K.O. Motivation as a subject of scientific research / K.O. Mezhidova // psychology and Psychotechnics. - 2012. - No. 4. - pp. 44-50.
7. Rivlina A.A. Globalization of the English language and the formation of mass Russian-English bilingualism / A.A.Rivlina // Bulletin of Cherepovets State University. - 2014. -No. 4. Philological sciences. - pp. 104-108.
8. Rudenko Yu.S. On the problems of implementing the introduction of competencies in higher education / Yu.S.Rudenko // Educational resources and technologies. - 2012. - № 1 (1). - Pp. 4-8.
9. Solovova E.N. Methods of teaching foreign languages. Basic course / E.N.Solovova - M.: AST, 2008. - 238 P.

SHARQ ME'MORCHILIGI SAN'ATI. MINIATYURA SAN'ATI TARIXI HAQIDA
SUHBAT HAMDA REPRODUKSIYALARNI TAHLIL ETISH

Xasanova Saxiba Mamatovna

*Toshkent viloyati Angren shahar 7-umumiy o'рта ta'lim maktabi
tasviriy san'at va chizmachilik fani o'qituvchisi*

Darsning maqsadi: a) ta'limiy maqsadi: o'quvchilarni tarixiy me'moriy yodgorliklar bilan tanishtirish, o'tmish me'morchiligimizning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish.

Darsning tarbiyaviy maqsadi: o'quvchilarni madaniy, tarixiy boy merosimizga xurmat, kelajak avlodga me'moriy yodgorliklarni avaylab asrashga yo'naltirish va tarbiyalash.

Darsning rivojlantiruvchi maqsadi: sharq me'morchiligidagi o'ziga xos me'moriy atamalarni mukammal o'rganish.

Darsni jihozlash: kuhna Samarqand, Buxoro, Xiva, Shaxrisabz, Toshkent kabi shaharlarning rangli foto suratlari, al'bomlar, me'moriy obidalarning foto nusxalari, reproduksiyalari.

Darsda foydalaniladigan metod va texnologiya: Ekspres test, dimonstrasiya, suhbat, bahs-munozara, "Botqoq va dengiz"...

Darsning borishi.

1. Tashkiliy qism. 3-5 daqiqa.

O'quvchilar:

Darsning bu qismida o'quvchilarning darsga tayyorgarligi, ruhiy holati, sinfning tozaligi, hammaning borligi o'rganiladi. Oldingi darsda bajargan mavzu va uy vazifasi bo'yicha qilingan ishlar tahlil qilinadi. Buning uchun ham guruhni bir nechtaga bo'lib olish lozim. Agar o'quvchilar kupchilikni tashkil etsa turtta guruhga, kamroq bo'lsa uchta yoki ikkita guruhga bo'linadi va ularga nom qo'yiladi. Turli xil rangda baholash uchun kartochkalar tayyorlanadi. Sardor belgilanadi va oldindan tayyorlab qo'yilgan savollar, testlar, krassvordlar, ma'ruzalar bilan o'quvchilarning bilimlarini aniqlanadi.

Darsda o'quvchilar quyidagi tartibda rag'batlantirib boriladi. To'liq javob uchun "Oltin medal", o'rtacha berilgan javob uchun "Kumush medal" hamda qoniqarli javob uchun bronza medallari topshiriladi. dars so'ngida rag'batlar sanalib, o'quvchilar baholanadi.

2.O'tilgan mavzu bo'yicha o'quvchilarning bilimini aniqlash. 7-10 daqiqa.

Grafikaga oid terminlardan tuzilgan savollar.

Tasviriy san'atga oid testlar.

“Espress test” usuli

- 1. Qaysi qatorda K.Behzod yashab ijod etgan shaharlar to'g'ri ko'rsatilgan?
 - A) Andijon, Istanbul
 - B) Astrobod, Qobul
 - V) Buxora Dehli
 - D) Hirot, Tabriz
- 2. Tasviriy san'atning miniatyura janrida nimalar tasvirlanadi?
 - A) naqshlar.
 - B) Geometrik shakllar
 - V) Tabiat ko'rinishlari
 - D) Hammasi to'g'ri
- 3. Suvda eriydigan buyoqlar qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?
 - A) Rangli qalam, guash
 - B) Akvarel, guash
 - V) Moybuyoq, akvarel
 - D) Rangli qalam, akvarel bo'lmaydi.

3.O'quvchilarni dars mavzusi, maqsadi bilan tanishtirish. 5-7 daqiqa.

Darsda sharq me'morchiligi va miniatyura san'atini puxtaroq o'rganish uchun bu dars mavzusi qo'yilgan. Chunki bizning tariximizda o'tmish odamlarimiz, xalqimiz boy tarixga ega. Shularni me'morchilikda, miniatyura san'ati, dekorativ amaliy san'at orqali bizgacha qoldirib ketgan. Hammamiz shular haqida kerakli ma'lumotlarga ega bo'lishimiz, ulardan g'ururlanishimiz lozim. Bu bizning vatanparvarlik burchimizdir.

4.Yangi mavzuni o'rganish bo'yicha o'qituvchining axborati. 5-10 daqaqa.

Darsning rejasi.

1.Uzoq o'tmishda qolgan tarixiy shahriston tepaliklar.

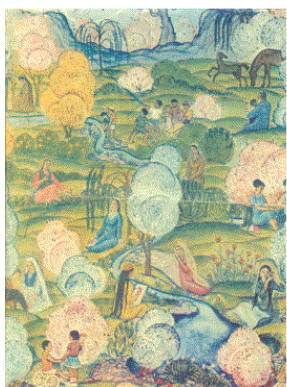
2.O'rta asrlar O'zbekiston me'morchiligi.

3.Sharq me'morchiligida ishlatiladigan atamalar.

4.Hozirgi zamon ilg'or me'morchiligi.

Ona vatanimiz tuprog'ida ajdodlparimizdan ko'plab me'moriy yodgorliklar yetib kelgan. Biz ajdodlarimizning bunday nodir obidalari bilan faxrlanamiz va ularning kelajak avlodlar uchun avaylab asrashimiz lozim. Ulkamizdagi obidalarni ko'rgani xar yili chet ellardan minglab sayyohlar keladilar. Samarqanddagi Afrosiyob tepaligi. Buxorodagi Varaxsha, Termizdagi Dilvarzin tepa, qadimiy Xorazimda Ayoq tepa, Burgut qala, Quy qirilgan qala

singari ulkamizdagi kuxna shahar, qala xarobalari, Vatanimiz tarixini ming-ming yillarga borib yetishidan dalolat beradi. Bu yil yurtimizda Qarshi shahrining 2700 yilligi, kuxna Samarqandning esa 2750 yilligi keng nishonlandi. Poytaxtimiz Toshkent shahrining 2200 yilligi nishonlanish arafasida. O'rta asrlarda Movaraunahr tuprog'ida ko'plab davlatlar mavjud bo'lgan. Amir Temur davri va undan keyingi davr asrlarda Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, Turkiston, Shahrisabz kabi yirik shaharlarda ulkan me'moriy inshootlar bunyod etilgan. Saroylar, madrasalar Jomiy masjidi, qurg'onlar qurilgan. Amir Temur va uning avlodlari Turon zamin xududida ko'plab bunyodkorlik va obodonchilik ishlarinin olib borishgan.

“Ijodiy mashq” usuli. Ushbu usul o'ziga xos xususiyarga ega bo'lib, o'ziga xoslik rasmlarni tasvirlashning mohiyatini chuqur anglash, uni bajarishga nisbatan yondashish, dalillarni saralash va o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqni ijodiy bajarish jarayonida bilimlarni qo'llash va kengaytirish kabi holatlar bilan tavsiflanadi.

Ushbu usul orqali yangi mavzuda amaliy mashg'ulot o'tkaziladi.

5. Mavzuni mustahkamlash: “Botqoq va dengiz” usulidan darsning mustahkamlash qismida foydalanish yaxshi samara beradi. Bunda o'quvchilar 2 guruhga ajratilib, o'qituvchi tomonidan tayyorlangan savollarga javob topish bo'yicha bahslashishadi. Bahsda g'olib bo'lgan guruhga “Dengizlar hukmdori” nishoni, mag'lub bo'lgan guruhga esa “Botqoq egasi” nishoni berilib, guruh a'zolariga botqoqni gulzorga aylantirish bo'yicha topshiriqlar beriladi. Topshiriqlar to'liq bajarilgandagina ular to'la “botqoq”dan xalos bo'lishadi. Namuna uchun savollar:

1. Hoshiya san'atning qaysi turida ishlatiladi?
2. Sharq miniatyurachi rassomlari kimlar?

Sharq me'morchiligi atamalari bugungi o'zbek so'zlashuv tilida kam mumalada ishlatilmoqda. Yangi avlod vakillari me'morchiligimizdagi ko'uplab atamalarni puxta o'zlashtirishlari lozim.

Madrasa, maqbara, sug'ana, minora, masjid, Jomiy masjid, saroy, qasir, karvon saroy, kushk, Sardoba, koriz, koshin, peshtoq, mehrob, ark, chorsu, gumbaz.

Mamlakatimizda keyingi davrlarda zamonoviy me'morchilik bilan birga turli xil xalq xujaligi inshootlari kommunikasiyalari bunyod etilmoqda. Nukus, Uchquduq, Navoiy hamda G'uzor, Boysun, Termiz temir yullari, Toshkent, Namangan avtomobil yo'li hamda paytaxtimizdagi kupriklar qurib ishga tushirilmoqda. Mustaqilligimizdan sung Toshkent, Samarg'qand singari yirik shaharlarimiz uzgacha kurk berib tarovat etdi. Paytaxtimizda Alisher Navoiy nomi bilan milliy bog', Amir Temur muzeylari qurib bitkazildi. Mustaqillik maydoni qayta loyihalaniib timirlandi. Toshkent metrosining yangi Yunusobod yo'nalishi ishga tushirildi.

6. O'quvchilarni yangi mavzu yuzasidan bilimlarini so'rab baholanadi.

Test topshiriqlari, savollar, krassvordlar guruhlarga bo'lib beriladi va ularning javoblari doskada baholab boriladi. Har guruhdan sardorni saylab olish mumkin. Guruhlarni ajratayotganda turli usullarni qo'llash mumkin. Sanatish bilan masalan, bir, ikki, uch, turt va

takror. Yoki jiribovka usulida. Loto usulida va xakoza. O'quvchilar uyda o'rganib kelganlari, darsdagi bilganlari hammasi takrorlanadi.

7.Uyga topshiriq etib tarixiy obidalarimiz haqida rivoyat, asarlar o'rganish, shuningdek, ularni foto suratlarini to'plab borish topshiriladi.

**HARBIY TA'LIM TIZIMIDAGI PEDAGOGIK INNOVATSION
TEKNOLOGIYALARNI QO'LLASHNING DOLZARB MASALALARI**

Matyusupov Alisher Erkinbayevich

Harbiy qism Harbiy xizmatchisi

Annotatsiya: *Maqolada O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini rivojlantirishda yangi va ilg'or innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etilishi va ushbu jarayonning samarali tashkil etilishida bir nechta muhim omillar qay darajada ahamiyat kasb etishi va istiqboldagi samarali jihatlar haqida ilmiy fikr va mulohazalar yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *zamonaviy texnologiya, ilg'or pedagogik texnologiya, axborot texnologiya, metod.*

Аннотация: *В статье рассматриваются вопросы внедрения новых и передовых педагогических технологий в развитие системы образования Республики Узбекистан, а также значимость ряда важных факторов в эффективной организации этого процесса и перспективы на будущее.*

Ключевые слова: *современные технологии, передовые педагогические технологии, информационные технологии.*

Abstract: *The article of the education system and the introduction of new and advanced technologies in the development of this process is effective in the creation of a number of important factors, and how important and effective approach for the future of scientific opinions and comments about the coverage*

Keywords: *modern technologies, advanced pedagogical technologies, information technologies.*

Harbiy ta'lim jarayonini tashkil etish, samarali natijalarga erishish sohadagi bugungi dolzarb masalalardan hisoblanadi. Prezidentiimiz Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo'mondoni Sh.M.Mirziyoyev 2018 yil 13 yanvar kuni Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan tarkibdagi majlisidagi nutqida: "...Qo'shinlar istalgan daqiqada o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarishga qodir bo'lishi kerak. Ular jangovar tayyorgarlikning yangi tizimi bo'yicha muntazam shug'ullanib borishi, barcha harbiy xizmatchilar haqiqiy professional kadr bo'lishi uchun o'z sohasini puxta egallashi shart ...", - deb ta'kidladi. Buning uchun esa harbiy ta'lim jarayonini zamonaviy talablardan kelib chiqib tashkillashtirish lozim. Darhaqiqat, ta'lim jarayonini tashkil etishda pedagog salohiyati bilan bir qatorda mashg'ulot moddiy ta'minotini sifati ham muhim.

Pedagoglar va harbiy xizmatchilar mashg'ulotga tayyorgarligi, o'zlashtirishi, bilim, ko'nikmalar bilan qurollantirilishida zamon talabidan kelib chiqib tayyorlanishi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek «Innovatsiya bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo'lsak, uni aynan innovatsion g'oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak» deb aytib o'tganlar.

T.G. Kirfanovning fikricha, didaktikada ta'lim metodlari tinglovchilarni faollashtirish darajasi yoki o'quv-bilish faoliyati xarakteriga qarab quyidagicha tasniflanadi:

- ma'lumot manbalari bo'yicha (verbal, ko'rgazmali, amaliy metodlar);

- mantiq usullari bo‘yicha (tahliliy-sintetik, induktiv, deduktiv metodlar);
- o‘qitish shakli bo‘yicha (ko‘rgazmali tushuntirish, muammoli- rivojlantiruvchi metodlar);
- ta‘lim oluvchilarning bilish mustaqilligi bo‘yicha (reproduktiv, produktiv, evristik metodlar);
- muammolilik darajasi bo‘yicha (ko‘rgazmali, monologik, dialogik, evristik, tadqiqiy, algoritmik, dasturlashtirilgan metodlar);
- didaktik maqsadi va funksiyalari bo‘yicha (rag‘batlantirish, tashkiliy va nazorat metodlari);
- faoliyat bo‘yicha (bayon qilish, mustaqil o‘quv faoliyatinitashkil qilish metodlari) va hokazo.

Demak, bugungi kunda har bir soha va tizim faoliyatini innovatsion g‘oyalar va texnologiyalar asosida olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan mavzuga kirishishdan oldin «innovatsiya» so‘zining ma‘nosiga biroz to‘xtalishni lozim topdik. Innovatsiya tushunchasi (lotincha novus yangi) tadqiqotlarda va ilmiy ishlarda XIX asrlarda qo‘llanila boshlagan. Avval u alohida elementlarni bir sohadan boshqa sohaga kiritishni ifodalagan. Texnikaviy yangiliklar kiritish qonuniyatlarini o‘rganib firmalar foyda olish uchun «innovatsion siyosatni» butun bir tizim sifatida o‘zlashtirishdi. Mazkur faoliyat jamiyat hayotining ixtiyoriy bo‘g‘inini yangilash bo‘yicha umumiy belgilarga, qonuniyatlar, yangilik kiritish mexanizmiga ega.

Harbiy ta‘lim muassasasi hayotiga pedagogik innovatsiyalarni keng ko‘lamda olib kirish uchun unda yangilik muhitini yaratish, muayyan axloqiy psixologik holatni shakllantirish, tashkiliy, metodik, psixologik xarakterdagi chora-tadbirlarni qo‘llash talab etiladi.

Shu maqsadda pedagoglarning kreativ funksiyalarini rivojlantirish, ularni pedagogik innovatsiyalar bilan izchil qurollantirib borish, innovatsion usullarni tahlil va tatbiq qilishga o‘rgatish vazifasini qo‘yish lozim.

Pedagogika fanida ta‘lim tizimidagi yangilik masalalari muttasil mutaxassislar tomonidan o‘rganilib kelinmoqda. Biroq, ijtimoiy-pedagogik yangiliklar mintaqaviy ta‘lim tizimini rivojlantirish omili sifatida, bir tomondan, nisbatan yaqinda tez rivojlanayotgan ijtimoiy pedagogika fan va amaliy faoliyat sohasi sifatida nisbatan yaqinda paydo bo‘lganligi sababli, boshqa tomondan, ta‘limni markazsizlashtirish va mintaqalashtirishning ijtimoiy tendensiyasining nisbiy yangiligi bilan bog‘liq. Bundan tashqari, xususiy, to‘g‘ri pedagogik (masalan, uslubiy) yangiliklarning samaradorligi, agar ular ijtimoiy-pedagogik rejada qo‘llab-quvvatlanmasa ancha past bo‘ladi. Shunday qilib, xususiy innovatsiyalar va ijtimoiy-pedagogik yangiliklarni qo‘llab-quvvatlovchi ijtimoiy-pedagogik kontekstni yaratish ham, ma‘lum hajm, miqyosida va darajada umuman mintaqaviy ta‘lim tizimini rivojlanishini sezilarli darajada kuchaytirishi mumkin.

Harbiy didaktika harbiy xizmatchilar ta‘limini murakkab ijtimoiy- pedagogik jarayon sifatida o‘rganadi va bu jarayonning quyidagi asosiy funksiyalarini belgilaydi:

- ta‘limiy (harbiy xizmatchilarni bilim, ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirish);
- tarbiyaviy (harbiy xizmatchilarda o‘z Vatanining qurolli himoyachisi uchun zarur shaxsiy sifatlarni tarbiyalash);

-rivojlantiruvchi (harbiy xizmatchi shaxsini komil inson sifatida rivojlantirish, yuzaga kelgan turli vazifalarni hal qilishga ijodiy yondashish malakalarini rivojlantirish) va ruhiy tayyorlash (harbiy xizmatchilarda xizmat vazifalarini bajarishga va jangovar vaziyatda muvaffaqiyatli harakat qilishga ruhiy tayyorlikni shakllantirish).

Pedagogik innovatsiya bu pedagogik faoliyatdagi yangilik, o'qitish va tarbiya mazmuni va texnologiyasidagi o'zgarishlar, ularning samaradorligini oshirishga qaratilgan. Innovatsiya - innovatsiya natijasi sifatida tushuniladi va innovatsion jarayon uchta asosiy bosqichning rivojlanishi sifatida qaraladi: g'oyani yaratish (ma'lum bir holatda, ilmiy kashfiyot), amaliy jihatlarda g'oyalarni rivojlantirish va yangiliklarni amaliyotga tatbiq etish.

Xususan, turli xil innovatsion jarayonlarning hayotiy davrlarini o'rgangan pedagogik innovatsiyalar sohasi mutaxassisi V.I.Zagvyazinskiy ta'kidlashicha yangilikni rivojlantirish natijasida ijobiy natijalarga erishgan holda, pedagoglar uni asossiz ravishda uni universallashtirishga, uni pedagogik amaliyotning barcha sohaslariga tatbiq etishga intilayotganliklarini ta'kidlaydilar.

Harbiy xizmatchilarga ta'lim berish jarayonida ular harbiy xizmat faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishlari uchun tegishli bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'ladilar. Shu bilan bir vaqtda ularning tafakkuri rivojlanadi, irodasi va xarakteri chiniqadi, ma'naviy-axloqiy va jangovar sifatleri, hissiy-irodaviy turg'unligi, jangovar xolatlarda aniq va ishonchli harakat qilish uchun ruhiy tayyorgarligi shakllanadi. Bunday vazifalarni amalga oshirish uchun harbiy ta'lim jarayonini tashkil etishda turlicha yondashuvlar mavjud. Ularni asosiylarini ko'rib chiqish lozim. Harbiy ta'limga davlat va jamiyat tomonidan qo'yiladigan talablarda harbiy ta'lim sohalari bo'yicha o'zaro muvofiqlik va mutanosiblik to'la ta'minlanadi. Shu jihatdan harbiy ta'lim standartini belgilashda ta'lim jarayonining tarkibi, xuddi shu tarkibiy qismlarning mazmunini modernizatsiyalash, zamonaviy pedagogik texnologiyani qo'llash imkoni hisobga olingan.

Pedagogika fani va ta'lim-tarbiya amaliyotida turli yondashuvlar qo'llaniladi. Yillar davomida qo'llanib kelinayotgan an'anaviy yondashuv bilan bir qatorda hozirgi kunda ta'limga zamonaviy yondashuvga alohida e'tibor berilmoqda. Ta'limga tizimli, texnologik, tadqiqiy, funksional, kompleks, faoliyatli yondashuvlar zamonaviy yondashuvga misol bo'la oladi.

An'anaviy yondashuv. Uning asosiy xususiyati, pedagog ma'lum axborotni gapirib beradi, tushuntiradi, ta'lim oluvchi harbiy xizmatchilar esa bu bilimni xotirasida saqlaydi. "Bilim" tushunchasi xotirada saqlanadigan axborot ma'nosida tushuniladi. Ta'lim oluvchida bilim bor-yo'qligi imtihonda shu axborotga doir berilgan savolga yoddan bergan javobiga qarab aniqlanadi.

Tizimli yondashuv. Tizimli yondashuv ilmiy bilish metodologiyasi va pedagogik amaliyotning bir yo'nalishi sifatida universal tavsifga ega bo'lib, pedagogikada keng qo'llaniladi. Ta'lim-tarbiyaga ham pedagogik tizim sifatida qarash lozim. Texnologik yondashuv. Sanoat ishlab chiqarishi sohasida yuzlab texnologik loyihalar (jarayonlar) yaratilgan. Ular, agar texnik hujjat talablariga amal qilinsa, ishni kim va qayerda bajarganidan qat'iy nazar, mahsulot sifati va natijasi kafolatlanadi.

Ta'lim ishiga **texnologik yondashuv** esa:

- o'qish-o'qitish jarayonini o'zaro uzviy bog'liq bosqichlar, fazalar, amallarga ajratish, bo'lishni;

- ta’limdan mo’ljallangan natijaga erishish uchun bajariladigan harakatlarni muvofiqlashtirishni, ketma-ket, bosqichma-bosqich amalga oshirishni;

- loyihalashtirilgan ishlar, amallarning barchasini birdek bajarishni nazarda tutadi.

Tadqiqiy-ijodiy yondashuv. Bunday yondashuv ta’limning maqsadidan kelib chiqib ta’lim oluvchida biror muammoni yechish qobiliyatini o’stirish, yangi bilim (tajriba)ni mustaqil o’zlashtirish, harakatning yangi usullarini topish, shaxsan tashabbus ko’rsatishni ko’zda tutadi.

Xulosa o’rnida shuni ta’kidlash lozimki, mustaqil o’qishning yangi texnologiyalari, eng avvalo tinglovchilar faolligini oshirishga qaratilgandir. Zero, shaxsiy intilish, zo’riqish bilan topilgan bilish jarayonida juda katta ahamiyatga ega bo’ladi. O’qituvchilarda ijodkorlikni shakllantirishning muhim pedagogik sharti uni mustaqil bilim olish va ijodiy fikrlashga yonaltirishdan iborat. Shu bilan bir qatorda, o’qituvchilar orasida ijodiy muhit, muayyan ma’naviy-ruhiy holat, tashkiliy, metodik, psixologik chora-tadbirlar qo’llashga ham alohida e’tibor qaratish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Mirziyoev Sh.M. Qurolli Kuchlarimiz – mamlakatimiz barqarorligi va taraqqiyotining mustahkam kafolatidir / O‘zbekiston Respublikasi xavfsizlik kengashining kengaytirilgan tarkibdagi yig‘ilishdagi nutqi // Vatanparvar, 2018 yil, 13 yanvar.

2. Kirlanov T.G. Oliy ta’limga nisbatan faol ta’lim usullari tasnifi /Yosh olim. No 5 (15), 2015. P.337-339

3. Satib-Aldiev A.A. Ta’limning faol shakl va metodlari. // Metodik tavsiyalar: - Toshkent OUQBYu, 2007. - 45 b.

4. www.ziyonet.uz

5. www.lex.uz

6. Ibragimova G.N. Interfaol o’qitish metodlari va texnologiyalari talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish. I Monografiya. - T.: «Fan va texnologiyalar», 2016. -77-b

7. Panfilova A.P. Innovatsion pedagogik texnologiyalar: Faol o’rganish: Oliy o’quv yurtlari talabalari uchun darslik / A.P. Panfilov. - M., Akademiya, 2009 y.

**BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QISH DARSLARIDA INNOVATSION PEDAGOGIK
TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH****Xaydarova Xumora Abduvaliyevna***Samarqand shahar 80-umumta‘lim maktabi 1-toifali boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi*

Annotatsiya: *Pedagogik texnologiya – bu ta‘lim shakllarining samaradorligini oshirish vazifasini qo‘yadigan texnik va shaxsiy resurslarni va ularning bog‘liqligini hisobga olgan holda, o‘qitish va bilimlarni o‘zlashtirishning butun jarayonini yaratish, qo‘llash va aniqlashning tizimli usuli. Ta‘limni takomillashtirishda zamonaviy bilimlarga yo‘l ochish pedagogik texnologiyalardan umumli foydalanish bugungi kunning asosiy talablaridan biridir. Mustaqil O‘zbekistonimizda uzluksiz ta‘lim tizimini isloh qilish uni yangi davlat ta‘lim standartlari asosida o‘rnatishga qaratilgan. Hozirgi kunda o‘qituvchining faoliyati, uning pedagogik mahoratiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Maqolada Boshlang‘ich ta‘limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish yo‘llari, boshlang‘ich sinflarda foydalanish mumkin bo‘lgan innovatsion texnologiyalarning didaktik tamoyillari, dars jarayonida interfaol metodlardan foydalanish va boshlang‘ich sinflarda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati haqida atroflicha ma‘lumot berilgan.*

Key words: *“innovatsiya”, o‘quv jarayoni, an‘anaviy ta‘lim, pedagogik texnologiya.*

Pedagogik texnologiya – bu ta‘lim shakllarining samaradorligini oshirish vazifasini qo‘yadigan texnik va shaxsiy resurslarni va ularning bog‘liqligini hisobga olgan holda, o‘qitish va bilimlarni o‘zlashtirishning butun jarayonini yaratish, qo‘llash va aniqlashning tizimli usuli. Ta‘limni takomillashtirishda zamonaviy bilimlarga yo‘l ochish pedagogik texnologiyalardan umumli foydalanish bugungi kunning asosiy talablaridan biridir. Mustaqil O‘zbekistonimizda uzluksiz ta‘lim tizimini isloh qilish uni yangi davlat ta‘lim standartlari asosida o‘rnatishga qaratilgan. Hozirgi kunda o‘qituvchining faoliyati, uning pedagogik mahoratiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Maqolada boshlang‘ich ta‘limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish yo‘llari, boshlang‘ich sinflarda foydalanish mumkin bo‘lgan innovatsion texnologiyalarning didaktik tamoyillari, dars jarayonida interfaol metodlardan foydalanish va boshlang‘ich sinflarda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati haqida atroflicha ma‘lumot berilgan. Lug‘aviy jihatdan “innovatsiya” tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda (innovatsion) “yangilik kiritish” degan ma‘noni anglatadi. “Innovatsiya” tushunchasi mazmunan aniq holatni ifodalaydi. Innovatsiya- muayyan tizimning ichki tuzilishi. Ta‘lim oluvchida yangi g‘oya, me‘yor, qoidalarni yaratish, o‘zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg‘or g‘oyalar, me‘yor qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta‘lim.

Innovatsion ta‘lim jarayonida qo‘llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta‘lim texnologiyalari yoki ta‘lim innovatsiyalari deb nomlanadi. Ta‘lim innovatsiyalari - ta‘lim sohasi yoki o‘quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondoshuv asosida yechish maqsadida qo‘llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar. Ta‘lim innovatsiyalari “innovatsion ta‘lim” deb ham nomlanadi.

“Innovatsion ta’lim” tushunchasi birinchi bor 1979-yilda “Rim klubi”da qo’llanilgan. Hozirgi kunda ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalar va interaktiv metodlarni qo’llashga qiziqish tobora keng tus olmoqda. Bunday metodlarni qo’llash ta’lim samaradorligi vata’sirchanligini oshiradi, o’quvchilarning o’qish motivlarini o’stiradi. Innovatsiya- yangilik kiritish,yaratishdir. Demak, an’anaviy ta’limdagi kabi bir xil shablonlar asosida emas, balki yangiliklar asosida ta’lim jarayonining ta’sirchanligini oshirishga qaratilgan ish shaklidan foydalanish innovatsiya demakdir.

Ta’limda pedagogik texnologiyalarga asoslanish va innovatsiyaga intilish, o’quvchilarni faollashtirishga qaratilgan turli interaktiv metodlardan foydalanish ta’lim maqsadini samarali amalga oshirishga yordam beradi. Ta’lim jarayonini innovatsion metodlardan foydalanib tashkil etish uchun avvalo darsning rejasi va loyihasi aniq ishlab chiqilishi zarur. Dars loyihasini tuzishda o’qituvchi o’zining ish shakllari va o’quvchilarning ko’nikmalarini egallash jarayonidagi ishlari doirasini aniq belgilab olishi lozim. Shuningdek, u qanday o’qitish metodlaridan foydalanishi ham muhim ahamiyatga ega. Metod tanlashda ko’proq interaktiv metodlarga e’tibor qaratish ta’lim samaradorligini oshiradi. (Interaktiv so’zi inglizcha- interaction, ya’ni inter-aro,o’zaro,asta harakat ma’nosini anglatadi.) Interaktiv usullar - bu o’zaro harakat,ya’ni hamkorlik asosida o’qitish demakdir.

Interaktiv usullarning asosiy turlari

- *Kognitiv usullar*
- *O’yinlar, eksperimental faoliyat*
- *Ishbilarmonlik o’yinlari,modellashtirish*
- *Amaliyot orqali o’qitish,bevosita faoliyat*

Boshlang’ich sinflarda foydalanish mumkin bo’lgan innovatsion texnologiyalarning didaktik tamoyillari Innovatsion texnologiyalarning didaktik tamoyillari:

1. Ilmiylik tamoyili - har qanday o’quv predmeti o’quv materiali fanning zamonaviy yutuqlarga tayanish lozimligini ko’rsatadi. Bu tamoyil o’quv dasturlari, o’quv qollanma, darsliklarini yaratishda amalga oshiriladi. Ilmiylik tamoyiliga ko’ra har yili fanlarning ishchi o’quv rejalari va o’quv materiallarini takomillashtirish talab etiladi.

2. Loyihalash tamoyili - o’quv jarayonini tashkil etish, hujjatlarni o’quv jarayoni grafigi, o’quv reja, fanning ishchi o’quv dasturi, fan bo’limlari o’quv maqsadlari toifalari, o’qitish jarayoni texnologiyasi egallangan bilim va malakalarni baholash mezonini yaratishni anglatadi.

3. Tizimlilik tamoyili - o’quv jarayonining barcha elementlari, ularning o’zaro bog’liqlik sharti asosida yagona tizim kabi loyihalalanadi.

4. Maqsadga yo’naltirilganlik tamoyili - har bir fanni o’qitish jarayoni ma’lum maqsadga yo’naltirilgan bo’lishi lozim.

5. Boshqaruvchanlik tamoyili - o’quv jarayoni boshqariladigan taqdirda o’qitishning rejalashtirilgan natijasiga erishish mumkin.

6. Qayta takrorlanish tamoyili - zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida, zaruriy miqdordagi mahsulot tayyorlash, oldindan tayyorlangan hujjatlar asosida amalga oshiriladi.

7. Samaradorlik tamoyili - innovatsion texnologiyalarni o’qitishning ko’zlangan natijalariga maqbul hujjatlar bilan kafolatli erishish imkoniyatini yaratishni ko’rsatadi.

8. Ta’lim jarayonini insonparvarlashtirish va insoniylashtirish tamoyili

9. Ta’limning uzliksizligi tamoyili

10. Faoliyat yondoshuvi tamoyili - ilmiy-texnik taraqqiyotning hozirgi bosqichi murakkab yuqori texnologiyalarni qo'llash, ilm talab mahsulotlarni ishlab chiqarish bilan xarakterlanadi.

O'quvchilar yangiliklarni qabul qilishlari va ularga moyil bo'lishlariga va fe'l-atvorning xilma-xilligiga qaramay, o'qituvchi o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, kuzatishga, xulosa chiqarishga o'rgatishi kerak. Bunda o'quvchi asosiy harakatlantiruvchi kuchdir, o'qish, o'qish, chizmalar chizish, proektsiyalarning formulalarini tushunish, bir-biri bilan do'stona munosabatda bo'lish, oldida turgan muammolarni hal qilishda bir-birlariga yordam berish ularning asosiy vazifasidir. Ta'lim tizimida ro'y berayotgan o'zgarishlar va yangilanishlar nafaqat o'quvchilarga yangi bilim, ko'nikma va malakalarni beribgina qolmay, balki yoshlarimizni jamiyat, davlat, tabiatga munosabati bilan vatanparvarlik g'oyalari ongi va qalbiga singdirishni ta'minlaydi. o'ziga va boshqa odamlarga.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturi raqobatdosh kadrlar tayyorlaydigan o'qituvchiga zamonaviy talablar to'plamini belgilaydi. O'zaro bog'liq talablar to'plami tarbiyachining umumlashtirilgan modelini tavsiflaydi va unga asoslanib quyidagi asosiy talablar: o'qitish mahorati, tarbiya mahorati. Ta'lim jarayonida inson omilini ta'minlovchi shaxsiy fazilatlar – o'qituvchilarning bilimlarini ob'ektiv baholash va nazorat qilish qobiliyati.

Quyida shunday metodlardan bir qanchasini ko'rib chiqamiz. Rang va shakllar boshqotirmasi. Bu metod o'zining ko'plab spetsifik xususiyatlari bilan boshqa metodlardan ajirilib turadi. Chunki bu metodda

boshlang'ich sinf o'quvchilar bir vaqtning ichida o'tilayotgan darsdan tashqari rasm darsini, geometrik shakllarni ham o'rganishi mumkin. Rang va shakllar boshqotirmasi metodi quyidagi shaklda tashkillashtiriladi:

- Elektron daskaga rang va shakllar boshqotirmasining tasviri tushiriladi.

Tasvirda vertikal holatdagi rangli shakllar joylashgan bo'ladi.

- 1 - aylana, 2 - uchburchak, 3 - to'rtburchak... va h.k. Shakllar mavzuni talabidan kelib chiqib ortib boraverishi mumkin.

- U shakllarga gorizantal holatda xuddi shu shakllar o'rin almashgan holatda joylashtirilib chiqiladi.

- O'tilayotgan mavzunning savoli yoki jumboqli qisqa jumalari, so'zlari birinchi ustundagi rangli shakllarga yozib chiqiladi.

- O'sha savollarning javobi esa keyingi ustundagi rangli shakllarga yozib chiqiladi.

- O'quvchilar esa navbatma-navbat daskaga chiqib savollar yozilgan rangli shakllarni to'g'ri javob yozilgan rangli shakllarga birlashtirishi lozim bo'ladi.

- O'quvchi savolga to'g'ri javob topgan bo'lsa ikkita rang birlashgan holda yangi rang hosil bo'ladi.

- O'quvchi savolga noto'g'ri javob bergan bo'lsa ranglar birlashmaydi. Ko'rib o'tganimizdek bu metod interfaol o'yin shaklida olib boriladi. Bir qarashda metod soddadek ko'rinadi, lekin guvohi bo'lganimizdek u o'quvchini o'ylashga majbur qiladigan qiziqarli interfaol o'yin hisoblanadi. Interfaol metodlar

- shunday metodlarki, u o'quvchilarning o'zaro muloqot va o'zaro ta'siridagi dars jarayonini amalga oshiruvchi usuldir. "Interaktiv" so'zi ingliz tilidan olingan "Interakt", ya'ni

“Inter” – o‘zaro, “akt” – harakat, ta`sir, faollik ma`nolarini beradi. Darslarni interfaol metodlarda tashkil etishning afzalliklarini ko‘rib chiqsamiz:

- O‘qitish mazmunini yaxshi o‘zlashtirishga olib keladi. O‘z vaqtida o‘quvchi –o‘qituvchi –o‘quvchilar orasida talimiy aloqalar o‘rnatiladi.

- O‘qitish usullari talim jarayonida turli xil ko‘rinishlarda kechadi (yakka, juft, guruh, katta guruh).

- O‘quv jarayoni o‘qish ehtiyojini qondirish bilan yuqori motivatsiyaga ega bo‘ladi.

- O‘zaro axborot berish, olish, qayta ishlash orqali o‘quv materialini yaxshi esda qoladi.

O‘quv jarayonida o‘quvchining o‘zi o‘ziga baho berishi, tanqidiy qarashi rivojlanadi. O‘quvchi uchun dars qiziqarli o‘qitilayotgan predmet mazmuniga aylanadi. O‘qish jarayoniga ijodiy yondashuv, ijobiy fikr namoyon bo‘ladi. Har bir o‘quvchining o‘zi mustaqil fikr yurita olishiga, izlanishga, mushohada qilishga olib keladi. Interfaol usulda o‘tilgan darslarda o‘quvchi faqat ta`lim mazmunini o‘zlashtiribgina qolmay, balki o‘zining tanqidiy va mantiqiy fikrlarini ham rivojlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Matchonov S., Shojalilov A., G`ulomova X. va b. O`qish kitobi. 4- sinf uchun darslik. –T.: Yangiyo`l poligraf servis. 2020.

2. Матчонов С. Адабиёт дарсларида таҳлил ва талқин уйғунлиги. Тил ва адабиёт та`limi. 2020. 7- son.

3. Фуломова Х. Ўқувчиларнинг матн устида ишлаши.// Тил ва адабиёт таълими. 1994. №2-3.

4. <https://giu.uz/tashkilot-haqida/kafedralar/maktabgacha-boshlangich-va-maxsus-talim/>

5. https://ares.uz/storage/app/media/2020yil/Vol_1_Issue_3/354-359.pdf

6. [https://www.google.com/search?lei=PVS-](https://www.google.com/search?lei=PVS-Y7epNJHPrgTIopJY&q=boshlang%27ich%20ta%27lim%20pedagogikasi%20fanining%20mazmuni&ved=2ahUKEwj3u7OH7778AhWRp4sKHUirBAsQsKwBKAN6BAhMEAQ)

[Y7epNJHPrgTIopJY&q=boshlang%27ich%20ta%27lim%20pedagogikasi%20fanining%20mazmuni&ved=2ahUKEwj3u7OH7778AhWRp4sKHUirBAsQsKwBKAN6BAhMEAQ](https://www.google.com/search?lei=PVS-Y7epNJHPrgTIopJY&q=boshlang%27ich%20ta%27lim%20pedagogikasi%20fanining%20mazmuni&ved=2ahUKEwj3u7OH7778AhWRp4sKHUirBAsQsKwBKAN6BAhMEAQ)

7. [https://www.google.com/search?lei=PVS-](https://www.google.com/search?lei=PVS-Y7epNJHPrgTIopJY&q=boshlang%27ich%20ta%27lim%20pedagogikasi%20innovatsiya%20va%20integratsiya%20pdf&ved=2ahUKEwj3u7OH7778AhWRp4sKHUirBAsQsKwBKAV6BAhMEAY)

[Y7epNJHPrgTIopJY&q=boshlang%27ich%20ta%27lim%20pedagogikasi%20innovatsiya%20va%20integratsiya%20pdf&ved=2ahUKEwj3u7OH7778AhWRp4sKHUirBAsQsKwBKAV6BAhMEAY](https://www.google.com/search?lei=PVS-Y7epNJHPrgTIopJY&q=boshlang%27ich%20ta%27lim%20pedagogikasi%20innovatsiya%20va%20integratsiya%20pdf&ved=2ahUKEwj3u7OH7778AhWRp4sKHUirBAsQsKwBKAV6BAhMEAY)

O'SMIRLARDAGI ZARARLI ODATLAR VA ULARNING OQIBATLARI

Sultonova Nazokatxon Otabek qizi

Farg'ona davlat universiteti Tarix fakulteti Ijtimoiy ish yo'nalishi

Annotatsiya: *Maqolada, jamiyatning muhim bog'ini hisoblagan endigina katta hayotga qadam qo'yg'an o'smirlarning zararlari odatlari hamda ushbu odatlarning kelajakda yetkazadigan oqibatlari haqida qarashlar mavjud.*

Kalit so'zlar: *o'smir, chekish, ichuvchilik, ichish, dunyo, Giyohvandlik, nosog'lom muhit, beparvolik, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti.*

Bugungi kunda butun dunyo uchun umumiy bo'lgan shunday muammolar borki, ularning to'liq yechimlari mavjud emas. Bu o'smirlar orasidagi zararli odatlardir.

Dunyoda har yili 15,258,909 inson chekish tufayli dunyodan o'tadi,

har kuni 11,471,880,911,347 dona sigaret chekiladi afsuski bularning orasida bolalar va o'smirlar ham bor.

Yomon odatlar toifasiga inson sog'lig'iga zarar yetkazadigan va insonni cheklaydigan odatlar kiradi. Yoshligida orttirilgan, inson undan qutula olmaydigan yomon odatlar juda xavflidir. Bunday odatlar inson hayotiga jiddiy zarar yetkazadi.- potentsial va motivatsiyaning yo'qolishi, inson tanasining erta qarishi va kasalliklarning paydo bo'lishigabolib keladi. Ularga chekish, spirtli ichimliklar, giyohvand moddalar, toksik va psixotrop moddalardan foydalanish va istemol qilish kiradi. Ho'sh, bolalar xususan o'smirlar orasidagi bunday holatlar kelib chiqishiga asosiy sabab nima?

Ular quyidagilar:

Ota-onadan o'rnak olish		
Ota-ona beparvoligi	Ota-ona nazorat qilmasligi oqibatida bola xohlagan ishini qiladi.	
Jamiyatdagi nosog'lom muhit	Butun jamiyat orasida yoyilgan odatlar girdobiga tushib qoladi buni odatiy holdek qabul qiladi.	
Tengdoshlardan qolishmaslik	O'z tengqurlarining zararli odatlarini unga yuqtirishi natijasida.	
Qiziqish	Biror marotaba qilmagan ishini bajarib ko'rishga bo'lgan intilish.	
O'ch olish	Ota-onasi yoki yaqinlari tomonidan kamsitilishi,yetarlicha e'tibor berilmagani uchun boshqalardan olomagan alamlarini olish	
	Atrofdagilarning e'tiborini o'ziga qaratish, ulg'ayganini	

E'tiborni tortish	boshqalardan boshqa jihati borligini isbotlash.
-------------------	---

O'smirlik davri haqida fikr yuritar ekan S. Xoll o'zining rekapitulyatsiya nazariyasiga asoslanib, shaxs rivojlanishidagi o'smirlik bosqichi insoniyat tarixidagi romantizm davriga to'g'ri keladi va insonning tabiiy intilishlari talablar bilan to'qnash keladigan tartibsizlik davrini takrorlaydi, deb hisobladi. S. Xoll birinchi marta o'smirlik davrining psixologik xususiyatlarini ta'riflagan. Unga qko'ra, o'smirning eng xarakterli xususiyati - bu xatti-harakatlarning nomuvofiqligi. Bu o'smirlarning haddan tashqari faolligi charchoqqa olib kelishi mumkinligi, aqldan ozgan hayajon tushkunlik bilan almashinishi, o'ziga ishonch ishonchsizlik va o'ziga ishonchsizlikka, xudbinlik altruizmga, qizg'in muloqot izolyatsiyaga, jonli qiziquvchanlikka aylanishida namoyon bo'ladi.

Yuqoridagi qarashlardan ko'rinadiki o'smirlik davri inson hayotining eng muhim pallasi hisoblanadi aynan mana shu davrda o'z maqsadlari, qarashlarini aniqlab olgan o'smir kelajakda o'z o'rnini topa oladi. Ammo bugungi kunda ayrim yoshlar aynan mana shu davrda zararli odatlar xususan: chekish, ichish, giyohvandlik singari illatlarning tuzog'iga tushib qoladilar.

Maktab davrida har bir bola deyarli bir marta chekib ko'radi, bunga asosiy sabablardan biri jamiyatning unga ko'rsatayotgan ta'siridir, aynan shu yoshda katta sinf o'quvchilari tomonidan kichik sinflarga tazyiq o'tkazish, ularni o'zlariga boysundirishga erishishga intiladilar, bola tengdoshlaridan ortda qolmaslik uchun chekishni boshlaydi. Bolada o'zgarishlarni sezib uni oldini ola bilgan ota-onalargina bolada kashandalik kelib chiqmasligiga erisha oladi. Bunda ta'lim muassasidagi o'qituvchilar va o'rnatilgan tartib qoidaning ham o'rni yuqoridir. Mashhur Yunon faylasufi Suqroq aytganidek "O'zini anglagan inson o'zi uchun nima foydaliligini va nimalarga qodir ekanligini yaxshi tushunadi. Oqibatda o'zini kulfatlardan asraydi. Yana shuni aytib o'tish lozimki biror narsa haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lmagan shaxsni, aynan shu narsa orqali boshqarish oson bo'ladi shuning uchun ham bolalar orasida zararlari odatlarning oqibatlarini tez-tez muhokama qilish ularni fikrlashga undash lozim. Agar, bu muammoni alohida nuqtai nazardan ko'rib chiqsak chekish, ichish, giyohvandlik o'smirlar guruhining asosan maktab o'quvchilari orasida eng dolzarb muammolardan biridir. O'quvchining shakllanmagan ongiga tengdoshlarning ta'siri juda katta bo'lganligi sababli, tashvishlanish uchun juda ko'p sabablar mavjud. Boshqalarning ta'siridan tashqari, bugungi zamonaviy bolalarga xos bo'lgan "tezroq ulg'ayish" uchun shaxsiy xohish mavjud. Bola atrofidagilarga o'zining katta bo'lganini turli yangi odatlar bilan isbotlashga urinadi.

O'tkazilgan ko'plab tajribalar shuni ko'rsatdiki ichuvchi va chekuvchi insonlarning bolalarida ham ushbu illatlarga moyillik mavjud bo'lar ekan. Insonlar orasida tamakining zararlilik xususiyati spirtli ichimliklarnikidan kam ekanligi haqida noto'g'ri qarashlar mavjud. Tamaki mahsulotlarini iste'mol qilish ham spirtli ichimliklarni iste'mol qilish kabi, inson tanasining barcha tizimlariga salbiy ta'sir qiladi.

Nikotin ogohlantiruvchi ta'sirga ega, bunda markaziy asab tizimi to'liq ishlay olmaydi. Miyaga kislorod yaxshi yetib bormaydi, ozroq qon kiradi, bu chekuvchining aqliy faolligining pasayishiga olib keladi,

bundan tashqari insonning nafas olish tizimi ham zararlaydi, chunki tamaki tutunining nafas olishi tufayli chekuvchi og'iz bo'shlig'i, halqum, burun, traxeya va bronxlarning shilliq

pardalarini bezovta qila boshlaydi. Natijada, odam nafas yo'llarining yallig'lanishini rivojlantiradi. Chekuvchi insonlarda nafas qisilishi astma va pnevmoniya rivojlanadi. Chekish yurak qon-tomir kasalliklarining qo'zg'atuvchisi hamdir, uzoq vaqt mobaynida chekkan insonlar infarkt va insult bo'lish havfi yuqori. Bundan tashqari nikotin oshqozon, tishlarga ham o'z kuchini ko'rsatadi oshqozonda yaralar, yallig'lanishga sabab bo'ladi, buning oqibatida insonning tashqi ko'rinishi o'zgaradi, tishlar emali ketib sarg'ayishni boshlaydi. Bir so'z bilan aytganda chekish insonning butun tanasini yemiradi, barcha a'zolariga nojo'ya ta' sir ko'rsatadi. Chekish faqat chekuvchining emas sigaret tutunidan nafas oluvchilarni ham zararlaydi jamiyat orasida ular passiv chekuvchilar deb atalishi sababi ham mana shundandir.

Bolalar orasida zararli odatlardan yana biri ichkilikbozlikdir.

Olimlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, o'g'il bolalar va qizlarda alkogolizm og'ir, davolash qiyin bo'lgan kasallik sifatida kattalarnikiga qaraganda to'rt baravar tezroq paydo bo'ladi va rivojlanadi. Ularda shaxsiyatning yo'q qilinishi ham tezroq sodir bo'ladi.

Ular sharob ichishganda, barcha organlar ta'sir qiladi, markaziy asab tizimi ayniqsa zaif bo'ladi, xotira keskin pasayadi, psixika buziladi, o'z harakatlari ustidan nazorat kamayadi. O'rganishlardan ma'lumki axloqni tuzatish kalonyalariga tushib qolgan bolalarning ba'zilari yaxshi xulqli va bilimli bo'lgan holatlarida alkagol istemol qilish natijasida bunday joylarga tushib qoladilar. Akademik I. P. Pavlovning o'tkazgan tajribalari shuni ko'rsatadiki, bosh miyada hosil bo'lgan refleklar spirtli ichimliklar ta'sirida darrov buzilib ketar ekan.¹ Demak, spirtli ichimliklar kishida ota-onalar, tarbiyachilar, pedagoglar va jamoatchilik ta'sirida shakllangan tarbiya elementlarini izdan chiqaradi. (Tarbiya - yaxshi odatlarni shakllantirish ham refleks harakteriga ega.) Shuning uchun ham, ota-bobolarimiz spirtli ichimliklarga baho berganda "o'zidan ham qilmishi yomon" deb juda to'g'ri baho berganlar.

Spirtli ichimliklar yoqimli, yuqori kayfiyatni keltirib chiqaradi va bu spirtli ichimliklarni qayta-qayta ichish va unga qaramlikka olib keladi. Dastlab, agar o'smirda xohish va irodaning mustahkamligi bo'lsa, u sharobdan voz kechishi mumkin. Aks holda, alkogolli mastlik ta'sirida iroda zaiflashadi va odam endi spirtli ichimliklarga bo'lgan ishtiyoqqa qarshi tura olmaydi. Spirtli ichimliklar ta'sirida instinktlar bo'sh joy egallaydi, iroda va o'zini o'zi boshqarish zaiflashadi va ko'pincha o'smirlar noto'g'ri xatti-harakatlar va xatolarga yo'l qo'yishadi.

O'smirlardagi yana bir yomon odatlardan biri. Giyohvand moddalar tarkibidagi kuchli faol birikmalar - alkaloidlar hisobiga u kishi organizmiga tushgandanoq tez qonga so'rilib, barcha a'zo va to'qimalarga, jumladan, miya hujayralarigacha etib boradi. Miya markazlaridagi axborotlarni qabul qilish va nazorat-mushohada qobiliyatlarini susaytiradi. Buning hisobiga kishi butun badanida soxta osoyishtalik sezadi. Aslida, bu ichki a'zolar va to'qimalar bilan bosh miya markazlari o'rtasidagi aloqalarning susayishidir. Bu hol go'yo uning kayfiyatini yaxshilab, xuzur-halovat baxsh etadi. Lekin, bu xuzur-halovat havfli oqibatlariga olib keladi Birlashgan Millatlar Tashkilotining ma'lumotiga qaraganda, (2002yil) er yuzida 200 mln.dan ortiq giyohvandlar bor. Mutaxassislar esa haqiqiy ahvol bundan 5-10 marotaba ko'proq bo'lishi kerak, deb taxmin qiladilar. Chunki ba'zi regionlarda katta yoshdagi aholining 70-80 foizigacha giyohvandlikka berilgan. Xalqaro YuNISEF tashkiloti tomomidan dunyoning 35 mamlakatida o'tkazilgan (2002 yil) co'povlap shuni ko'rsatadiki, 60 foiz giyohvandlar uni

maktablar, kollejlarda va o'quv yurtlarida totib ko'rganlar. Natijada giyohvandlik nafaqat sog'liqni saqlash tizimining, balki, huquq-tartibot tashkilotlari, siyosatchilar va xukumat boshliqlarining ham muammosi bo'lib qoldi ichki a'zolar va to'qimalardagi axborotlarning kelishida susayish, miya markazlaridagi nazorat-mushohada qobiliyatining pasayishi hisobiga a'zolardagi bo'zilishlarni miya yarim sharlari sezmay, bilmay qoladi. Oqibatda, a'zo yoki to'qimalarda jiddiy kasalliklar rivojlanib, xatto ularning faoliyati butunlay izdan chiqishi mumkin. Miyaning vazifasi esa a'zolar va to'qimalar ishini nazorat qilish, biron a'zo yoki to'qimlar ishida chetga chiqishlar bo'lsa, darhol ichki imkoniyatlarini ishga solib, kerakli tadbirni qo'llash. Boshni aylantirib, kishini sarxush qiluvchi giyohvand moddalarni hidlash, tutunidan nafas olish, chekish, ezib ichish yoki talqonini iste'mol qilish va shular kabilar juda qadimdan ma'lum bo'lgan zararli odatlar. Ularning bu xususiyatlaridan jodugarlar, folbinlar, duoxonlar kishilarni jodu qilib, sexrlashda ham foydalanganlar.

Ushbu zararli odatlar jamiyat uchun katta havfdir. Bunday havf o'z vaqtida bartaraf etilmasa butun bir xalqni yemira oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. www.aniq.uz.
2. "Ochilish" S. Xollga tegishli.
3. 100 Mumtoz faylasuf. Toshkent "Yangi asr avlodi 2013"
4. www.elib.uz
5. www.elib.uz.

**МОТИВЫ ИЗМЕНИ РОДИНЕ В ПОВЕСТИ ВАЛЕНТИНА РАСПУТИНА
«ЖИВИ И ПОМНИ»****Ходжаев Комилхон Юнусович**

*Министерство Высшего и среднего специального образования Республики
Узбекистан Андижанский государственный педагогический институт
Преподаватель кафедры русского языка и литературы Андижанского
государственного педагогического института
komilhodjajev1964@gmail.com*

Аннотация: Книга была воспринята критикой как произведение о войне, пробующей человека "на излом", о дезертире, который после госпиталя не смог заставить себя снова заглянуть в глаза смерти, однако для самого автора важнее был образ главной героини, Настены, простой и загадочной, как темные воды Ангары, поманившие ее звоном "тысячи колокольчиков".

Ключевые слова: Война, Родина, деревня Атамановка, Ангара, одиночество, дезертирство, нравственный долг, верность, любовь.

Annotation: The book was perceived by critics as a work about a war that tries a person "to break", about a deserter who, after the hospital, could not bring himself to look into the eyes of death again, but for the author himself, the image of the main character, Wall, simple and mysterious, like the dark waters of the Hangar, beckoned her with the ringing of a thousand bells, was more important.

Key words: War, Homeland, village Atamanovka, Angara, loneliness, desertion, moral duty, loyalty, love.

Известного русского писателя Валентина Распутина по праву считают выдающимся представителем деревенской прозы советского периода. Одним из главных произведений Распутина является повесть «Живи и помни».

Произведение «Живи и помни» принадлежит к деревенской прозе. Оно является повестью. В центре внимания находятся два героя, основная сюжетная линия одна, объем произведения соответствует повести. Тематика и проблематика также имеют масштаб, характерный для среднего литературного жанра.

Свое произведение Валентин Распутин создал в духе реализма, ведь автор достоверно изобразил действительность сурового военного времени. Он не идеализировал героев, не искажал реалии эпохи и места действия.

Смысл заглавия «Живи и помни» состоит в полной версии этой фразы: живи, но помни о своей ответственности за жизнь. Главной целью Андрея стало выживание, он готов был пожертвовать всем ради этого. Однако герой забыл о том, что за каждый поступок взрослому человеку приходится отвечать. Он забыл о том, что подверг своих близких позору и опасности, пытаясь себя спасти. Забыл Андрей и о Родине, которая на него рассчитывала в сложный момент. Дезертир в порыве себялюбия

забыл обо всем, кроме своих интересов. И за этот выбор ему пришлось поплатиться всем.

В жизни каждому человеку важно помнить о том, без чего полноценно жить не получится: о семье, о Родине, о своем нравственном долге. Если все это отбросить, личность лишится всего, что ей дорого, и обесценит свое существование.

В своем произведении Валентин Распутин затронул тему нравственного выбора в непростых жизненных обстоятельствах. Не секрет, что именно в тяжёлых условиях человек снимает маску и показывает свое настоящее лицо, демонстрируя истинные черты своего характера. Для главного героя война представляет собой слишком сложное испытание: он уходил на фронт с обидой и жалобами на судьбу. На фронте Андрей Гуськов показал себя в качестве отважного бойца, он был ранен несколько раз. Однако, когда война близилась к завершению, главный персонаж пал духом. Малодушные и эгоистичные одержали верх над истинным патриотизмом. Предательство мучает душу Андрея. Главный персонаж даже не может показываться на глаза членам своей семьи. Из-за Фнепреодолимых душевных мук главный герой становится похожим на загнанного зверя.

Темы доброты, преданности, любви тоже очень важны в повести. Полной противоположностью Андрею в произведении выступает образ Насти. Девушка отличается невероятным милосердием, добротой, отзывчивостью. Когда главная героиня узнает о подлом поступке своего мужа, она находит в себе силы, чтобы помочь ему. Настя все прощает Андрею и сохраняет верность ему, несмотря ни на что. Она искренне любит мужа. Не по своей воле Настя становится соучастницей большого преступления. Главная героиня вынуждена постоянно обманывать ради своего супруга.

Тема счастья. Испытав все тяготы военного времени, Андрей и Настя осознают, что подлинное счастье заключается в семье и любви. Однако у судьбы на них были свои планы. По мнению Насти, Андрея смогут простить, если он покается. Но главный герой слишком слаб духом, чтобы совершить такой серьёзный шаг.

Быт и нравы деревни. Мы узнаем о том, что в прежние времена жители деревни испытывали нужду, лишения и постоянное унижение в семье. Мужья пили и били жен, женщины срывали злобу на детях, а свекровь — на невестке. Очень часто семья не поддерживала людей, а доводила их до ручки. Герои стали такими из-за тяжелых условий жизни и безысходности.

Валентин Распутин написал повесть о трагической любви женщины к дезертиру. Военное лихолетье породило заботы, беды, невзгоды, общие для сибирской деревни Атамановки, протянувшейся по берегу Ангары. Была работа на последнем пределе сил, были черные известия о гибели сыновей, мужей, отцов. Были большие осиротевшие семьи, которые с трудом сводили концы с концами.

Их тяжелая и горькая жизнь — самый страшный укор и уже вершащийся суд над предательством. Писатель считает, что дезертирство не только как тягчайшее государственное преступление, но и как нравственное одичание.

Вместе с тем, очевидное сходство сюжета еще более оттеняет, подчеркивает своеобразие каждой из повестей. Не вдаваясь сейчас в подробное исследование творческой манеры писателей, останавливаюсь лишь на одном различии. У В. Распутина речь идет о весне 1945 года, о времени, исполненном ожидания победы. Конец войны был очевидным, гадался его день. Смягчив остроту, действенность сюжета, писатель переносит центр тяжести в сферу духовных переживаний. Сложность же и сила их таковы, что буквально в первых эпизодах повести обозначатся два почти автономно существующих мира. Призрачное каждодневное существование персонажей будет все более противостоять глубине и подлинности их чувств, настроений, воспоминаний. Отсюда особая атмосфера рассказа, сотканная из тончайших внутренних движений, предчувствий, почти ясновидческой силы предсказания событий.

Начинается повесть с того, что кто-то украл у Михеича, свёкра героини, топор и лыжи. И Настёна сразу понимает все: прятался топор под плашку, в укромное, известное лишь близким людям место. А до этого события уже приезжал председатель сельсовета с милиционером и справлялся об Андрее Гуськове. Но мало ли что может быть в пору великого смещения человеческих судеб. К тому же прием во внимание живительное свойство человеческой психики, всегда тянущейся к лучшему. Часто даже вопреки реальным обстоятельствам. У Настёны же возникает такая неколебимая уверенность, что понесет она в баньку каравай хлеба для беглеца — и почти не удивится, когда он исчезнет. А потом пойдет на свидание и дождется Андрея. И лишь после первых разговоров, после грубой, воровской близости, после того, как начнут прощаться, впервые возникнет сомнение в правдоподобии всего происходящего. Так расколется мир, и как бы ни стремились герои воссоединить его, пропасть все более будет расширяться, приближая катастрофу.

По сути дела, Андрей Гуськов убил себя в тот миг, когда принял отчаянное решение не возвращаться из госпиталя на фронт, а бежать домой — сначала в Иркутск, а потом в Атамановку. «Постояв немного, он спустился к Ангаре и по льду, не видя из-под яра деревни, добрал до своей бани. Там, едва притворив за собой дверцу, он упал навзничь на пол и долго лежал неподвижно, как мертвец». В сравнении — не только смертельная усталость, но и намек на гибельность судьбы. У айтматовского Измаила до последнего часа жила звериная жажда жизни, яростное желание спастись любой ценой. У Гуськова — безразличие ко всему: к родной деревне, к старикам-родителям, прежде всего — к своей судьбе. И только встречи с Настёной словно разморозят на время душу. Правда, в долгих, затаенно-тревожных разговорах они будут всячески остерегаться даже намека на сегодняшнее существование, уйдя в мир воспоминаний о первых годах любви.

Однако В. Распутин беспощадно раскрывает гибельность, мертвящую силу даже этого возрождения, показывает страшную взаимосвязь утончения чувств и жажды уничтожения. Вот бродит Андрей вокруг родной деревни, с радостной, сладкой болью узнавая, вспоминая дорогие места. Видит мельницу, которая так много говорит

о празднике, высшем торжестве хлебороба. «Гуськова засветили эти воспоминания, он улыбался, душа его, казалось, отогрелась и ублажилась». И вдруг после этой просветленности, возрождающей душу радости вспыхивает лютое желание уничтожить, спалить мельницу, чтобы даже памяти не за что было уцепиться. С садистской жадностью он будет долго и пристально смотреть на умирающую косулю. Зверски и бессмысленно растерзает телка. Погубив себя, Гуськов несет гибель окружающим, все время сознавая, что он – убийца. И как последний итог, как самые дорогие жертвы – Настена и их будущий ребенок. А ведь какие надежды возлагал Андрей на них. Казалось, что сын (он верил, что непременно будет сын) все оправдает, все спишет. Потому что кровь не пропадет, что в нем продолжится жизнь отца. Значит, не зря топтал землю. Гибель Настены замыкает круг. Больше выхода нет.

Рассказывая о судьбе Андрея Гуськова, В. Распутин еще раз продемонстрировал обличительную силу психологического анализа. Не прибегая к прямому назиданию, публицистической инвективе, к сатире, он тем не менее вершит суд над героем.

Однако, как бы ни был поучителен рассказ о драме Андрея Гуськова, главный герой и наиболее весомая победа В. Распутина-художника – Настена. Здесь в свои права вступает трагедия, причем не в метафорическом, а прямом смысле этого слова. Настена – характер удивительной чистоты и цельности. Главная черта ее – доверие к жизни, ожидание счастья, которое непременно встретится на пути. И хотя в короткой жизни Настены было и голодное детство, и людская несправедливость, и тяжелые дни, она сумела сохранить ясный душевный свет. Вплоть до той поры, пока не войдет в темную баню заросший, усталый, почти незнакомый человек, ее, Настены, муж. Тайное возвращение Андрея – для нее катастрофа такой силы, что ни измерить, ни оценить до конца она ее не сможет. Где-то в глубине души вспыхнет точное и беспощадное предчувствие – это конец. Но разве можно с таким страшным итогом сразу смириться?! Сколько еще раз будет возникать наивная и предательская надежда – все это неправда, слишком затянувшийся дурной сон, злой рок, но не настоящая реальная жизнь. Но никакие заклинания не смогут перечеркнуть, отменить реальность. Все есть. Старое зимовье, где нашел приют беглец. Затаенные встречи. Уже возникающие догадки Михеича, односельчан. Должен быть ребенок. И только не знаешь одного – как быть дальше, как жить...

Таиться от людей, от себя, уйдя в зыбкие надежды, в которые и сама-то не веришь... Забываться ненадолго. Платить за краткую минуту радости томительно длинными часами и днями, прожитыми в обмане и неправде. А то ли дальше будет. И как больно встречаться с овдовевшей подругой, видеть ее голодных детей. Раньше этого чувства не было, раньше они были равны перед общей бедой, не обошедшей ни один дом в Атамановке. Возвратился в деревню первый фронтовик, а Настена и радоваться уже не может со всеми, потому что муж ее так не вернется. Наконец придут майские дни Победы, которые еще больше отдалят Настену от людей. Для них война кончилась, для нее затаилась, как последний снег в лесном овраге. «Лишь бы

удержаться, не вылететь на повороте, не остаться позади — с людьми легче», — думает Настена, смутно и прозорливо догадываясь, что уже давно отброшена от общей жизни. И рядом с этим нарастает, укрепляется чувство: «Близок, близок суд — людской, свой ли?» — но близок. Ничего на этом свете даром не дается».

Именно суд, а не осуждение. Настена — натура слишком сильная и независимая, чтобы испугаться молвы, людского недоброжелательства. Да ведь она уже и бросила вызов, не убоившись кривотолков. Есть нечто более властное, от которого не избавишься, чего не переступишь. Муки совести, суд совести, неумение жить во лжи. Так неотвратимо надвигается тот миг, когда воды Ангары расступятся и сомкнутся над Настеной. И это станет единственным выходом, спасением, победой.

Так завершится трагическая история, поведенная нам современным писателем, повесть, которая свидетельствует о нелегком и настойчивом поиске, ведущемся В. Распутиным. Сравнительно недавно выступил он в литературе. Выступил спокойно и счастливо. Вокруг его произведений не разгорались критические баталии. Повести «Последний срок», «Деньги для Марии» были доброжелательно встречены читателем и критикой. Однако единодушные оценки — не только благо. Оно может породить соблазн успокоенности. Распутин избежал этого искушения. Уже история одной поездки «Вверх и вниз по течению» стала свидетельством сложных внутренних сдвигов, искания нового качества, обострения драматизма мышления. Повесть «Живи и помни» — новая ступень в работе иркутского прозаика. Разговор обретает здесь большую масштабность, ведется по крупному счету. О главном в человеке. О его вечном и благотворном диалоге с совестью. О необходимости постоянной нравственной проверки.

Проблематика повести «Живи и помни» не менее интересна:

1. Основная проблема — человеческая слабость, ставшая причиной дезертирства героя. Андрей не выдержал сурового испытания войной, ее психика была сломлена постоянными испытаниями. Даже в семейной жизни он проявил немощь: в ответ на критику супруги он смог лишь побить ее до полусмерти. Любое решение героя не выдерживает проверку временем. Например, он собирался «пропасть совсем» после первого свидания с женой, но пожалел себя и остался, подставляя родню.

2. Эгоизм. Андрей уходил на фронт без желания, но с обидой на всех людей. Его благополучие всегда стояло выше всего остального. Он и жену использовал в качестве живого щита, ставя свое выживание в приоритет. Он мог бы уйти, как и планировал изначально, но предпочел рисковать своей супругой.

3. Жестокость. Настя жила в условиях жестокой эксплуатации: и тетка, и свекровь требовали рабского труда в обмен на право жить в доме. Более того, женщина подвергалась травле за бездетность и получала побои от мужа.

4. Отчаяние. Поступок Андрея завел Настю в тупик. Для главной героини известие о беременности представляет собой не только истинное счастье, но и огромные испытания. Девушке приходится терпеть большие унижения, ведь её

обвиняют в измене мужу. Настя очень устала от таких условий, поэтому она решила свести счёты с жизнью.

Проблематика повести «Живи и помни» не менее интересна:

Основная проблема – человеческая слабость, ставшая причиной дезертирства героя. Андрей не выдержал сурового испытания войной, ее психика была сломлена постоянными испытаниями. Даже в семейной жизни он проявил немощь: в ответ на критику супруги он смог лишь побить ее до полусмерти. Любое решение героя не выдерживает проверку временем. Например, он собирался «пропасть совсем» после первого свидания с женой, но пожалел себя и остался, подставляя родню.

Эгоизм. Андрей уходил на фронт без желания, но с обидой на всех людей. Его благополучие всегда стояло выше всего остального. Он и жену использовал в качестве живого щита, ставя свое выживание в приоритет. Он мог бы уйти, как и планировал изначально, но предпочел рисковать своей супругой.

Жестокость. Настя жила в условиях жестокой эксплуатации: и тетка, и свекровь требовали рабского труда в обмен на право жить в доме. Более того, женщина подвергалась травле за бездетность и получала побои от мужа.

Отчаяние. Поступок Андрея завел Настю в тупик. Для главной героини известие о беременности представляет собой не только истинное счастье, но и огромные испытания. Девушке приходится терпеть большие унижения, ведь её обвиняют в измене мужу. Настя очень устала от таких условий, поэтому она решила свести счёты с жизнью.

Чему учит повесть «Живи и помни»? Тому, как важно думать о последствиях своих действий. Человеку на то и дан ум, чтобы он использовал его по назначению, а именно просчитывал свои шаги и нес за них ответственность. У Андрея вся жизнь пущена на самотек, он не умеет прогнозировать результат своих поступков. Поэтому он сначала сбежал, а потом уже стал думать, что он якобы исчезнет после встречи с Настей и уберезет ее от удара. Но герой не смог реализовать свои планы, потому что опять поставил «на авось» и не рассчитал, как реализует то, что говорит. Он и сам уже не доверяет своим решениям и словам, поэтому постоянно откладывает решительные действия в долгий ящик. Все это приводит к трагедии.

Повесть «Живи и помни» заставляет задуматься о том, что если человек не готов к полному самопожертвованию, терпение – не лучший выход из ситуации. Бесконечное оттягивание решения привело Настю к трагической развязке. Смирившись и поддавшись, Настя уже не смогла контролировать свою жизнь и дала ее разрушить.

14 ЯНВАРЯ – ДЕНЬ ЗАЩИТНИКОВ ОТЕЧЕСТВА

Убайдуллаев Саидакбар Сайдалиевич

*Курсант 2 разряда факультета военного образования
Ферганского государственного университета*

Аннотация: 29 декабря 1993 года 14 января было объявлено в нашей стране «Днем защитников Отечества». Известно, что с первых лет нашей независимости вопрос укрепления обороны нашей страны определялся как один из важнейших приоритеты политики нашей страны. Первый камень в основу работы в этом направлении был положен указом о создании Министерства обороны. Впоследствии оно было преобразовано в Министерство обороны. 14 января 1992 года произошло еще одно важное событие в истории нашей независимой страны Верховный Совет Республики Постановлением «О воинских частях и военно-учебных заведениях, находящихся на территории Республики Узбекистан», все военные структуры на территории нашей страны были переданы независимому Узбекистану. открыло путь для развития программы срока. 29 декабря 1993 года 14 января было объявлено в нашей стране «Днем защитника Отечества».

Ключевое слово: *Сегодняшние Вооруженные Силы, наша армия, наша страна, независимость, защитники, современность, безопасность, Родина.*

Сегодня сама жизнь требует широкого использования современных информационно-коммуникационных технологий в системе управления, планирования и применения Вооруженных Сил, гармонизации средств управления информацией и систем военной связи, создания единой цифровой сети информации и связи. наших Вооруженных Сил. В постепенном и планомерном формировании нашей национальной армии, прежде всего, учитывалось геостратегическое и геополитическое положение Узбекистана в нашем регионе и в современном мире, серьезные внутренние и внешние угрозы и опасности, направленные на безопасность нашей страны, особенно нарастание и активный международный терроризм, экстремизм, Мы учли такие бедствия, как все расширяющаяся наркоагрессия и распространение оружия массового поражения. Наша армия воплощает в себе передовой опыт мирового военного строительства, и в то же время с высокой верностью продолжает наши национальные боевые традиции, в то же время предпринимаются и боевые действия и боевые действия, которые, вероятно, будут иметь место в нашем регионе. учитывать во всех отношениях. Система образования в наших военно-учебных заведениях претерпевает коренные изменения, подготовка и воспитание в них будущих офицеров осуществляется на совершенно новых воспитательно-технических и нравственно-нравственных принципах, полностью отвечающих требованиям современности, созданных на нравственной основе. В ряды армии в первую очередь пойдут смелые и преданные, интеллектуально образованные

зрелые кадры, полные решимости служить нашему независимому и суверенному Узбекистану, защищать его интересы и границы, мирную и мирную жизнь нашего народа.

Благодаря масштабным реформам, проведенным за истекший период, она компактна, быстра, организационно совершенна, способна надежно защитить безопасность нашей страны, неприкосновенность наших границ, предотвратить любые злонамеренные покушения на мирную и мирную жизнь. нашего населения была сформирована наша национальная армия, оснащенная современным вооружением и военной техникой.

Сегодня сыновья нашей страны следуют за нашими прадедами. Когда мы думаем о духовном мире наших великих предков, естественно, что мы должны обратить особое внимание на нашего деда Сахибкирана Амира Темура, известного и знаменитого во всем мире. Потому что эта классическая фигура, символ решимости, отваги и мудрости, основала великое царство, оставила практическое и теоретическое наследие в плане государственного управления, открыла широкий путь для развития науки, культуры, творчества, религии и духовности. Из вышеприведенных мнений и свидетельств видно, что государственный деятель был с юности весьма предприимчивым, человеком, умеющим делать дела, особенно хорошо он усвоил тонкие секреты управления, которые многим трудно понять. Интерес к государственному и военному делу в его мировоззрении проснулся с юности. Ученые исследовали его и высоко оценили его силу. К двенадцати годам он: Откажется от детских игр и постарается проводить время со сверстниками.

В 16-18 лет Темур освоил искусство фехтования, владения копьем и охоты, а в 20 лет стал искусным наездником. Затем он делит своих равных на группы и начинает проводить боевые учения. До шестнадцати лет Сахибкиран знал не только религиозные, но и мирские науки – историю, философию, географию, арифметику и другие науки. Великий полководец внес большой вклад в повышение благосостояния страны, улучшение экономического образа жизни населения, обеспечение изобилия. На это великий Амир Пирлари Зайниддин Абубакр Тойбади упомянул четыре вещи в делах королевства: 1. Совет; 2. Консультирование; 3. Твердое решение, предприимчивость и бдительность; 4. Достигается благодаря практике благоразумия. Мы можем знать это из слов Амира Темура, который сказал: «Девять частей всей моей работы я совершил советами, мероприятиями и консультациями, а оставшуюся часть мечом». В большинстве случаев возникшие войны велись Амиром Темуром из-за несправедливости, нечестности и маловерия его противников. Сегодня военно-художественное наследие, созданное Сахибгирином, достойно военно-художественного наследия народов мира. место и обогащается новым содержанием сегодняшнего дня.

Родина начинается с порога, с того угла, где живет и дышит человек, с почвы дома, где пролилась кровь пуповины человека. Поэтому любовь и верность матери-земле, где человек впервые вдохнул и вырос, Для него и обязанность, и обязанность,

как попугай, втирать в глаза каждую горсть священной земли, жить с чувством сыновней почтительности по отношению к нему всю жизнь. Каждая пядь земли на земле нашей страны считается священной. Вот почему наши предки видели в своих глазах землю страны и дышали памятью о родине, куда бы они ни пошли. Люди нашей страны не могут найти счастья за пределами нашей страны. Родина для каждого человека – самое прекрасное и священное место в мире. Человеку, у которого нет любви к родине, нельзя верить, если говорят, что он любит своих родителей. Воспитывает чувство верности Родине, интерес к наследию предков, приобщение к национальной духовности, уверенность в себе, ответственность за будущее. Цель проведения мероприятий «День защитника Отечества» в образовательных учреждениях – научить студентов защищать потенциал и репутацию Вооруженных Сил нашей Республики, независимость и территориальную целостность нашей страны, мирную жизнь нашего народа и созидательная работа по укреплению самостоятельности, широко освещать важность воспитания подрастающего поколения в духе патриотизма, воспитывать в нем верных и самоотверженных людей своей Родине, стала одной из важнейших задач педагогического коллектива традицией становится формирование основных направлений национальных идеалов, таких как совершенный человек, общественное сотрудничество, дальнейшее совершенствование духовно-воспитательной работы в этих учебных заведениях. Мир нашей страны и народа и надежная защита мира, сегодня становится мечтой и долгом каждого юноши и девушки.

Сегодняшняя молодежь является хранителями нашей независимой Родины. Если мы воспитаем представителей молодого поколения всесторонне развитыми и зрелыми людьми, если последовательно будем формировать в каждом из них честь и национальную гордость, то наша Родина станет такой могучей страной. Будущее нашей независимой страны – это наша молодежь, живущая чувствами надежной защиты Родины, мира и спокойствия нашего народа, патриотизма, верности и самопожертвования. Каждый человек, проживающий на нашей святой земле, независимо от национальности, вероисповедания и убеждений, должен по праву гордиться достигнутыми нами достижениями. Несмотря на влияние мирового экономического кризиса, мы последовательно продолжаем планомерную работу по социальной поддержке наших военнослужащих и членов их семей, благоустройству военных городков, строительству современной инфраструктуры.

Кроме того, создано много новых рабочих мест для членов семей военнослужащих. Было трудоустроено более 3000 военных пенсионеров, более 1000 детей военнослужащих получили государственные стипендии для обучения в высших учебных заведениях.

Нет сомнений, что в «Год поддержки молодежи и укрепления здоровья населения» мы усилим нашу работу в этом направлении и выведем ее на совершенно новый уровень.

На прошедшем недавно Молодежном форуме Узбекистана в нашем Послании Олий Мажлису и нашему народу мы четко обозначили меры в этом направлении.

В новом Узбекистане мы полностью мобилизуем все свои силы и возможности, чтобы молодое поколение выросло физически и духовно здоровым, преданным и увлеченным Родиной народом, училось у нашей славной истории и жило с гордостью.

В нынешней ситуации, когда в мире обостряется идеологическая борьба, а в информационном пространстве нарастают различные опасности и угрозы, мы все должны быть постоянно сознательными, чуткими и активными гражданами.

В частности, нашим военнотружущим следует укреплять сотрудничество с государственными и общественными организациями в целях формирования идеологического иммунитета у лиц и их детей, сбившихся с пути и подвергшихся влиянию чужих идей, и возвращения их к здоровому образу жизни и правильному пути.

Дорогие отважные и отважные защитники Родины!

Сегодня, в условиях, когда в дальних и ближних регионах мира продолжаются сложные конфликты и конфликты, мы должны более эффективно организовать свою работу по обеспечению мира и безопасности в нашем любимом Узбекистане.

В частности, укрепление нашей обороноспособности, оснащение войск современным вооружением и техникой, широкое использование информационных технологий в управлении подразделениями, повышение боевой подготовки и профессионального мастерства останутся нашими приоритетными задачами и в будущем.

Без сомнения, совместными усилиями мы вполне способны достичь столь благородных целей и задач, сохранить мирный труд и мирную жизнь нашего народа, чистое небо нашей страны, как зеницу ока.

Дорогие друзья!

Еще раз сердечно поздравляю вас, дорогие, и членов ваших семей с 29-летием образования Вооруженных Сил Республики Узбекистан и Днем защитников Отечества.

Желаю всем вам крепкого здоровья, семейного счастья и счастья, больших успехов в вашем почетном и ответственном труде.

УДК: 681.24.76.

ПОКАЗАТЕЛИ БЕЗОТКАЗНОСТИ ТРАКТОРНЫХ ШИН

Хожиева Дилшода Мухсиддин кизи*магистр гр. 17М-МССБ-21 Наманганского инженерно-строительного института***Акбаров Сайдулло Аскархон ўғли***студент гр. 25-МСМСМ-21 Наманганского инженерно-строительного института***Жумаева Махлиё Бахтиёр кизи***преподаватель кафедры “Метрология и стандартизация”**Наманганского инженерно-строительного института***Мелибаев Махмуджон***профессор кафедры “Метрология и стандартизация”**Наманганского инженерно-строительного института*

Аннотация: Ушбу мақолада трактор шиналарини носозликлар сабабли шидан чиқиш ҳолатлари ва носозликларни келиб чиқишига таъсир этувчи омиллар ҳамда чидамлилиқ, таъминталаблиги, сақланувчанлиги ҳақидаги маълумотлар батафсил ёритилган.

Калит сўзлар: Чидамлилиқ, нуқсон, машина, трактор, агрегат, омил, сабаб, шина, техника, эксплуатация, хоссаси, қиймати, юриш тизими.

Аннотация: В данной статье подробно освещены случаи выхода тракторных шин из строя из-за неисправностей и факторы, влияющие на возникновение неисправностей, а также информация о долговечности, доступности и ремонтпригодности.

Ключевые слова: Долговечность, дефект, машина, трактор, агрегат, фактор, причина, шина, техника, эксплуатация, свойство, величина, ходовая система.

Abstract: This article details the cases of failure of tractor tires due to malfunctions and factors affecting the occurrence of malfunctions, as well as information on durability, availability and maintainability.

Key words: Durability, defect, machine, tractor, unit, factor, cause, tire, technique, operation, property, value, running system.

В машиностроение, исходя из определения надёжности, можно заключить, что надёжность складывается из безотказности, ремонтпригодности и сохраняемости шины.

В зависимости от вида ходовых систем пропашных шин трактора надёжность его может определяться всеми или некоторыми из выше перечисленных свойств. Так, надёжность шины определяется его долговечностью ходовых систем, безотказностью трактора, долговечностью, ремонтпригодностью.

Безотказностью понимают свойство шины сохранять непрерывную работоспособность, под долговечностью – свойство шины сохранять работоспособность до предельного состояния с необходимыми перерывами для

технической эксплуатации и ремонтов, под ремонтпригодностью – свойство шины сохранять показатели качества в течение срока хранения и транспортирования, а также после них.

Значения безотказности различают для невосстанавливаемых и восстанавливаемых шин. Для невосстанавливаемых шин понятие безопасность, долговечность и надёжность совпадают. Для восстанавливаемых шин безотказность – это одно из свойств, определяющих их надёжность.

Показателями безотказности восстанавливаемых шин являются вероятность безотказной работы, средняя наработка на отказ, интенсивность отказов, для восстанавливаемых шин – возможность безотказной работы, наработка на отказ, характеристика и параметр потока отказов.

Расчёты приведённых показателей проводятся на базе теории вероятностей.

Для определения показателей безотказности невосстанавливаемых шин необходимо знать распределение отказов как случайных событий.

Распределение описывается характеристиками плотности распределения отказов $f(x)$, интегральной функцией распределения отказов $Q(x)$

и вероятностью безотказной работы $P(x)$. Первые две характеристики связаны зависимостью

$$f(x) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} P(x_i \leq x < x_i + \Delta x) / dQ(x) \quad (1)$$

Отсюда произведение $f(x)\Delta x$, при достаточно малом Δx приблизительно равно вероятности нахождения x в интервале от x_i до $x_i + \Delta x$, т.е. $P(x_i \leq x < x_i + \Delta x)$.

При наработке x , не превышающей требуемой x_i , с помощью плотности и распределения получаем

$$P(x \leq x_i) = \int_0^x f(\xi) d\xi \quad (2)$$

где ξ - переменная интегрирования.

Вероятность безотказной работы $P(x)$ определяется из плотности распределения. Так как в рассматриваемом случае шины могут быть в состоянии отказа и работоспособности, то $P(x_i) + Q(x_i) = 1$. Отсюда

$$P(x) = P(x > x_i) = 1 - Q(x_i) = \int_{x_i}^x f(\xi) d\xi \quad (3)$$

Плотность распределения позволяет найти возможность того, что случайная величина x заключена между x_1 и x_2 :

$$P(x_1 \leq x < x_2) = Q(x_2) - Q(x_1) = \int_{x_1}^{x_2} f(\xi) d\xi \quad (4)$$

Площадь распределения даёт возможность найти среднюю наработку на отказ.

$$X_{cp} = \int_0^x f(\xi) d\xi \quad (6)$$

Условие невозможность отказов до рассматриваемого момента времени может быть выражено интенсивностью отказов

$$\lambda(x) = f(x) / P(x) \quad (7)$$

При испытаниях или наблюдениях в эксплуатации определяются (по известным методикам) приближённые значения показателей безотказной работы, по которым можно оценивать точные их значения, полученные по вышеприведённым формулам.

Так, для приближенного определения безотказности надо знать их наработки до отказа или до конца испытаний x_1, x_2, \dots, x_n .

Тогда вероятность появления отказа к наработке x_0 , когда отказало N^r шины и сохранило работоспособность $N^f = N - N^r$ шины, составит

$$Q(x_0) = N^r / N$$

Вероятность безотказной работы

$$P(x_0) = N^f / N \quad (8)$$

Средняя наработка до отказа составит

$$X_{cp} = \sum_N xi / N \quad (9)$$

где $\sum_N xi$ - суммарная наработка испытуемых шин до отказа, N - число испытуемых шин. Если из N наблюдаемых шин за время T отказало r шин, то средняя наработка до отказа будет равна

$$x_{cp} = \sum_r xi + \frac{T(N-r)}{r} \quad (10)$$

Интенсивность отказов, соответствующая достаточно к минимальному интервалу времени Δt (малой наработке Δx), равна

$$\lambda(x) = \Delta r / \Delta x N = \Delta N / \Delta x N \quad (11)$$

где Δr - число отказов за наработку Δx , ΔN - число отказов шин за наработку Δx , N - число работоспособных тракторных шин к началу рассматриваемой наработки.

Из выражений (1) и (11) запишем

$$f(x) = dP(x) / d(x)$$

Подставляя это соотношение в выражение (4) и разделяя переменные, получим

$$\lambda(x)d(x) = dP(x) / d(x) = d[\ln P(x)].$$

Интегрируя это уравнение и учитывая, что $P(0) = 1$, найдём вероятность безотказной работы:

$$P(x) = \exp[-\int_0^x \lambda(\xi) d\xi].$$

Таблица 1

Расчёт количества вероятного брака колесных шин

(9,5-42 Я-183, 13,6 R38 ЯР-318, 15,5-38 Я-166, 18,4/15-30 R-319)

Максимальная погрешность ΔS определения S_b процентах к среднему квадратическому σ генеральной совокупности и значение поправочного коэффициента p при разном числе измеренных шин n

п/н	n , шт	ΔS , %	p
1	25	42,4	1,4
2	50	30,0	1,3
3	75	25,0	1,25
4	100	21,2	1,2
5	200	15,0	1,15
6	300	12,2	1,12
7	400	10,6	1,11
8	500	10,0	1,10

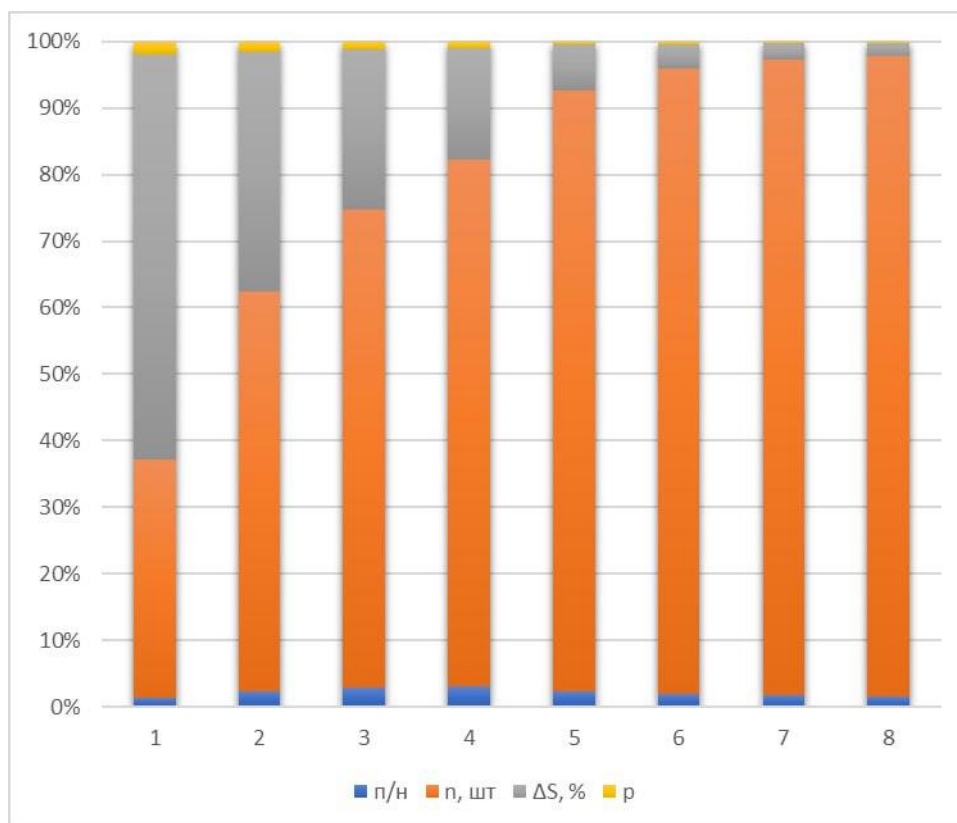

Рис.1. Расчёт количества вероятного брака колесных (9,5-42 Я-183, 13,6 R38 ЯР-318, 15,5-38 Я-166, 18,4/15-30 R-319) шин

При эксплуатации МТА колесных шин состоящую на 300 шт допуск к работе $T=0,10$ мм, износ которого в пределах 1,5 мм. Количество годных и негодных шин для случая, когда ходовые системы обеспечивают симметричное расположение кривой по отношению к полю допуска (рис.1). По результатам замеров 75 шт, пробных шин эмпирическая величина среднего квадратического отклонения $S = 0,2$ мм. Распределение размеров подчиняется закону Гаусса. Определяем расчётное значение среднего квадратического отклонения σ по формуле и таблице 1

$$\sigma = pS = 1,25 \cdot 0,2 = 0,25 \text{ мм}$$

Поле фактического рассеяния $\omega = 6 \sigma = 6 \cdot 0,25 = 1,5$ мм превосходит поле допуска $T = 1,0$ мм при условия $\omega < T$ при работе без дефектов не выполнено и появление дефекта возможно. Согласно расчета $x_{\sigma} = T/2 = 0,1/2 = 0,5$ $t = x_{\sigma} / \sigma = 0,5 / 0,25 = 0,125$. Следовательно, $F(t) = 0,4772$ (см. приложение 1), что соответствует 47,72 % годных шин от половины всей партии (функция Лапласа решена от 0 до x_{σ}). Для всей партии количество годных шин составило 95,44 или 286 шт, а бракованных -4,56 %, или 14 шт.

Выводы. Многолетние эксперименты показывают, что распределение измеренных размеров износа протектора тракторных 9,5-42 Я-183 шин больше чем 13,6 R38 ЯР-318 на 1,6 %.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Melibayev M., Dadakhodjaev A., Mamadjonov M. FEATURES OF THE NATURAL-INDUSTRIAL CONDITIONS OF THE ZONE AND OPERATION OF MACHINE-TRACTOR UNITS. //ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal. ISSN 2249-7137. Vol 9 Issue 3, March 2019. **Impact Factor SJIF** 2018=6.152. **India**. 2019. – p. 37-41. (10.5958/2249-7137.2019.00033.8). 6 leaf.
2. Melibayev M. Indicator of average resource of pneumatic tires. // International journal of advanced Research in science, engineering and technology. Journal. ISSN 2350-0328. Vol.6 Issue 10, october 2019. **India**. –p. 11216-11218. 6 leaf.
3. М.Мелибаев. Capacity of universal-well-towed-wheel tires. Универсал чопик трактори юк кўтариш қобилияти. //Scientific-technical journal of FerPi. ISSN 2181-7200. Vol.2. 2019. Fergana. - p. 144-146.
4. M. Melibayev., A. Dadakhodzhozaev., M.M.Mamadzhonov., Sh.E.Khaydarov. Experimental methods for determining deformations and stresses of tractor wheel tires. **Scopus ASCC: 2200. Impact Factor: Sol 1.1/TAS DOL: 10.15863/TAS** International Scientific Journal. Theoretical & Applied Science.p-ISSN: 2308-4944 (print). e-ISSN: 2409-0085 (online). Year: 2020. Issue: 03. Volume: 83/ Published: 30.03/2020. <http://T-Science.org>. 7 leaf.
5. Мелибаев М., Нишонов Ф., Содиков М.А. Показатели надежности пропашных тракторных шин. // **UNIVERSUM: Технические науки**. Выпуск: 2(83). Февраль 2021. Часть 1. М., 2021. –с. 91-94. (<http://7universum.com/ru/tech/archive/category/283>).
6. Melibayev M., Yigitaliyev J. Characteristics of the parameters of tractor tires on a non-horizontal support surface //International journal for Innovative Engineering and Management Research. ELSEVIER SSRN. **IJIEMR** Transactions, online available on 26 th, Feb. 2021. Link: http://ijiemr.org/downloads/Volume-10/Special_Issue_0,3 Pages: 239-246.
7. Melibayev M., Dadakhodzhozaev A. Rules for the characteristics of tractor tire parameters on a non-horizontal support surface.**SJIF Impact Factor: 2021: 8/013 | ISI I.F. Value:1.241 | Journal DOL: 10.36713/ISSN:2455-7838 (Online).EPRA** International journal of Research and Developmet (**IJR**D) | Volume:6 | Issue:5 | May 2021. Pages: 124-136.
8. Tolibzhon S. Khudayberdiyev, Makhmudzhon Melibayev, Anvar Dedokhodzhayev, Ma'rufzhon M. Mamadjonov. (2021). The Dynamic Characteristics of the Tires of the Wheels of the Tractor. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 25(6), 6758–6772. Retrieved from <https://www.annalsofrscb.ro/index.php/journal/article/view/6767> (Scopus)
9. Худайбердиев Т.С., Мелибаев М., Дадаходжаев А. Экономическая эффективность результатов исследований ресурса шин трактора.Gospodarka I innowacje.Laboratorium WIEDZY Artur Borcuch. ISSN: 2445-0573. Volume: 23/2022.p 464-470/
10. Мелибаев М., Нишонов Ф., Кидиров А. Требования к эксплуатационным качествам шин. **SCIENCE TIME**. Общество Науки и творчества. // Международный научный журнал. **Казань** Выпуск. № 1/2017 г. -с 287-291.

11. Мелибаев М., Нишонов Ф. Определение площади контакта шины с почвой в зависимости от сцепной нагрузки и размера шин и внутреннего давления. //SCIENCE TIME. Общество Науки и творчества. //Международный научный журнал. Выпуск. № 3 –**Казань**, 2017 г. – с 227-235.

12. Мелибаев М., Нишонов Ф., Кидиров А. Тягово-сцепные показатели машинно-тракторного агрегата. //SCIENCE TIME. Общество Науки и творчества. //Международный научный журнал. – **Казань**. Выпуск. № 1/2017 г. – с 292-296.

13. Мелибаев М., Дедаходжаев А. Методология системного подхода при выборе рациональных параметров тракторных шин. Научные традиции и инновации в прикладных исследованиях. Материалы международной научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых высших учебных заведений. 26-апреля 2018 г. ФГБОУ ВО «Российский государственный аграрный заочный университет». – **Балашиха**: Изд-во ФГБОУ ВО РГАЗУ, 2018 г. – с. 198-202.

14. Мелибаев М., Дедаходжаев А., Кидиров А. Агротехнические показатели машинно-тракторных агрегатов. «Инновационное научно-образовательное обеспечение агропромышленного комплекса» 69-ой Международной научно-практической конференция. ФГБОУ ВО РГАТУ. **Рязань**. 2018 г. - с 261-265.

15. Мелибаев М., Нишонов Ф., Кидиров А., Акбаров. Буксование ведущих колес пропашных трехколёсных тракторов. //Журнал «Научное знание современности». Материалы Международных научно-практических мероприятий Общества Науки и Творчества (г. Казань). Выпуск № 4 (16). **Казань**. 2018 г. – с 98-100.

16. Мелибаев М. Эксплуатационные показатели пропашных агрегатов в тяговых и агротехнических показателях ведущих колес. Инновационное научно-образовательное обеспечение агропромышленного комплекса» 69-ой Международной научно-практической конференция. ФГБОУ ВО РГАТУ.– **Рязань**. 2018 г. - с 253-257.

17. Мелибаев М., Акбаров Ш., Дадаходжаев А. Определение деформации шины в зависимости от внутреннего давления и размеров шин ведущего колеса. /Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования “Рязанский государственный агротехнологический университет имени П.А. Костычева” “Научно-практические аспекты инновационного развития транспортных систем и инженерных сооружений”. Материалы Международной студенческой научно-практической конферен. 20 февраля 2020 г. **Рязань**, 2020. –С 164-169.

18. Maxmudov, B. J. (2022). AVTOMOBIL YO'LLARIGA ETIVOR. TALIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(12), 302-305.

19. Акбаров, С., Жавохир, К., & Мелибаев, М. (2022). ШИНАЛАРНИНГ ҚОЛДИҚ РЕСУРСИНИ БАШОРАТ (ПРОГНОЗ) ҚИЛИШ. *Journal of new century innovations*, 18(1), 60-63.

20. Melibayev M., Yigitaliyev Jaloliddin Adkham ugli. Results of operational tests of tractor tires with increased service life and their technical and economic efficiency. Euro Asia Conferences. Euro Science: International Conference on Social and Humanitarian Research,

Hosted from Cologne, **Germany**. April 25rd-26th 2021. <http://euroasiaconference.com>. Pages: 113-118.

21. Melibayev M., Yigitaliyev Jaloliddin Adkham ugli. Determination of parameters affecting the performance of tractor tires. International Journal of Academic pedagogical Research (IJAPR) ISSN: 2643-9123. Vol.5 Issue 5, May - 2021, **Washington DC, USA**. <http://WWW.ijeais.org/ijapr> ijaprchiefeditor@gmail.com. Pages: 131-135.

22. Бобаматов, А. Х. (2022). ТЕХНИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ УСОВЕРШЕНСТВОВАННОГО ОЧИСТИТЕЛЯ ХЛОПКА-СЫРЦА. *TALIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(12), 216-219.

23. Мелибаев, М., Хожиева, Д., Ортиков, Х., & Ахмедова, Д. (2022). Шиналарнинг хизмат мувозанати ва эскириш кўрсаткичига таъсир этувчи омиллар. *Science and Education*, 3(3), 319-330.

24. Ходжиева, Д. М., & Кобилова, С. Я. (2020). Способы повышения мотивации у молодежи к изучению истории. In *Молодежь и современный взгляд на события Второй мировой войны* (pp. 170-173).

25. Рахимова, Х. А., & Акбаров, С. А. (2022, June). О НЕРАЗРЕШИМОСТИ МЕТОДОМ ФУРЬЕ ЗАДАЧИ ТИПА ДИРИХЛЕ ДЛЯ УРАВНЕНИЯ ЧЕТВЕРТОГО ПОРЯДКА С РАЗРЫВНЫМ КОЭФФИЦИЕНТОМ. In *Conference Zone* (pp. 118-120).

26. Asqarjon, AS, Qizi, AMK, & Maxmujon, M. (2022). Havosiz shinalarning tuzilishi va tasnifini tahlil qilish. *Evroosiyo ta'lim va akademik ta'lim jurnali*, 8, 78-81.

27. Saidullo, A., & Mahmujon, M. (2022, April). DETERMINATION OF THE AVERAGE RESOURCE OF TIRES OF COTTON WHEELED TRACTORS. In *Conference Zone* (pp. 112-115).

28. Askarjon, A. S., Qizi, A. M. K., & Makhmujon, M. (2022). Analysis of the Structure and Classification of Airless Tires. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 8, 78-81.

Jo'rayeva Mehriniso

Termiz davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti 2-bosqich talabasi

"NURLI SO'Z"

Ona so'zin aytsam nogahon,
Ko'nglim to'lar mehr, quvonchdan.
Ota so'zin aytganda nogoh,
Dilim yayrar orzu, ishonchdan.

Ota davlat, ona jannatdir,
Mehr bering, qo'ldan kelguncha.
Bir kun usiz huvillab qolar,
Keng hovlingiz, bir katta ko'cha.

Bellariga quvvati bo'ling,
Xizmat qiling yelib- yugurib.
Ko'zlariga bir nur bo'lingki,
Bolam desin sizni sog'inib.

Barcha ota va ona uchun
Farzandining baxti muhimdir.
Mehnat qilar, farzandi uchun
Bari bir so'z: "Mehr" uchundir.

AYOL...

Ayol kulib turar, qalbi yig'lar jim
Ayol yig'lab turib, kulishi mumkin.
Ne ne ayollarni ko'rgan bu olam,
Ayol jilmayib ham o'lishi mumkin.

Azob- mashaqqatga berar jonini,
Ayol xiyonatdan kuyishi mumkin.
Tongda jim uyg'onib yopar nonini,
Ayol jilmayib ham o'lishi mumkin.

Sadoqat bobida yetolmas hech kim,
Ayol sevilishi, suyishi mumkin.
Garchi zarrachada mehr ko'rsa ham,
Ayol shukur qilib, sevishi mumkin.

Farzandlar baxtini, kamolin ko'rib,

Ayol mashaqqatga chidashi mumkin.
Kasal farzandiga jonini berib,
Ayol jilmayib ham o'lishi mumkin.

Dunyoda ayollar ko'pdir aslida
Vafo, sadoqatdir alar naslida,
Alloh bor, o'lim haq inson nazdida.
Ayol jilmayib ham o'lishi mumkin.

BOLALIGIM SENI SOG'INDIM JUDA...

Yurak yonar hamon, ko'zlarimda nam
Qachon katta bo'ldim, ulg'aydim birdan
Sur'atlarda qoldi, qoldi dilda dam
Bolaligim seni sog'indim juda.

Endi qo'g'irchoqlar o'ynamayman, yoq.
Dilimda yonmoqda, bir olov bir cho'g',
Qalbim tublarida bir nimalar yo'q.
Bolaligim seni sog'indim juda.

Loylarda yugurib, uchmayman endi,
Dada, dadajon deb quchmayman endi.
Axir, katta bo'pman, bilyapman endi.
Bolalagim seni sog'indim juda.

Yurak fig'on yutib, yig'laganda ham
Bulbul bola kuyin kuylaganda ham
Onam allasini eshitganda dam
Bolaligim seni sog'indim juda.

Samolarda varrak uchirishlarni,
Baqirib dunyoni ko'chirishlarni
Araz qilib, ishim bitirishlarni
Bolaligim seni sog'indim juda.

ILK ZAFAR

Bugun ilk zafarni egalladik biz,
Quvonchdan ko'zimga yoshlarim keldi.
Kecha-kunduz demay, yelib yuribmiz
Endi davron kelib, davrlar keldi.

Ilk bora maqolam chiqqan ushbu kun,
Tarix zarvarag'iga muhrlanadi.

Endi marra yaqin, g'alaba butun.
Har Ishim, har kuchim qadrlanadi.
Iroda ustozim saboqlaridan,
Ushbu marralarga yetib turibman.
Onamdek ko'ribmen, ishinchlaridan,
Yiqilmay, siqilmay sergak turibman.

Rahmat deyman sizga, rahmat onajon,
Shogird yutug'ingiz ko'payaversin.
Sizsiz ustozimiz, sizsiz jonajon,
Savobdan umringiz uzayaversin.

ONA SIZNI SOG'INDIM BUGUN...

Ona sizni sogindim bugun
Ko'rgim kelar sizni onajon.
Lekin sizsiz o'tmoqda kunlar
Uzoqdadir nurli xonadon.

Ona sizni sog'indim bugun,
Nima qilay borolmasam men.
Yuragimda bir kemptiklik bor,
Bordir unda bir katta to'zon.

Ona sizni sog'indim bugun
Qachon ko'rar nurli yuzingiz.
Yuragimda quvonch to'lar goh,
Eshitganda shirin so'zingiz.

Ona sizni sog'indim bugun,
Mehnat qilib, charchab qolmang siz.
Bizni o'ylab, tunlar bedorlab,
Ming yil yashang, hech ham o'lmang siz.

Ona sizni sog'indim bugun,
O'qish tugab, boraman asta.
Shunda chiqib oldingiz shodon,
Gul tutarman, sizga bir dasta.

SEVGI NADUR?!

Sevgi nadur?
Yuraklarni qiynar ga'm- alam,
Sevgi nadur?
Ko'zlardagi yoshlar dam - badam,

Sevgi nadur?
Ikki vujud visoli birla
Tuyg‘ulardan yaralguvchi yangi bir olam.

Baxtsiz inson demang, baxtlilar qancha,
G‘amsiz inson demang, g‘amlilar qancha.
Qanchadir insonning mehrga zori,
Mehrsiz insonlar baxtlidan ancha

Yuragimda dardlarim ko‘pdir,
Ko‘zlarimda ammo, lek quvonch.
Aytadigan bir kishim yo‘qdir.
Yo‘qdir menda hech kimga ishonch.

MUVASHSHAHLAR

Sezgandirsiz ajoyib qiz u,
Ajib, xushro‘y, gul yuzli dilbar.
Lola kabi chiroyin ko‘rib
Ortga oqar ariqda suvlar
Mening ko‘zim tushib nogahon,
Ajib hislar uyg‘ondi menda
Tinmay izlab yuragim yiglab
Qaytib keldim ostonasidan
Aytsam endi dilim og‘riydi
Chiqmas ekan darvozasidan.

Malohati jonni olguvchi,
Oy yuzligim chiroyli gulim.
Hayolari dilni yoqguvchi,
Iymonligim shirin so‘zligim.
Chehrangizga oshiq ko‘ngillar,
Emishdurku, oy kabi to‘lin.
Husningizda Shirindan qochib,
Rashk qiladur sizni bulbullar.
Ayting, mensiz yashaysizmi yo,
Men aytaman, sizensizlik o‘lim.

Samolardan tushganmi go‘yo,
Umud gulim, ummonim sensan.

Ro'yolarday ko'ringanmi yo,
Aqligim, osmonim sensan.
Yoziladi dilimda umid,
Yoningda yor bo'lmoqlik istab.
Ozor qilsang, yuragim yonib,
Ketolaman, bir ketgin desang.

Uchib go'zal xayol makonlarida,
Men seni uchratdim, tushimda go'zal.
Iymanib qararding, Rayhon pinjida,
Dil tortar orazing misoli g'azal.
Ajib tuyg'ulardan aylanib boshim,
Xushimni yo'qotdim, misoli o'sal.

Hijroning dardida o'rtanmish dillar,
Imkonim bo'lsaydi, sen-la bo'lardim.
Layli hajri birla, Shirin ishqidan,
Orazing, husningni afzal ko'rardim.
Lek, birga bo'lmadi bu oshiq ko'ngil,
Ayriliq o'tidin kuyib yurardim.

Shirin so'zlaridan ko'zlar quvonsin,
Odobu, umridan taralsin ifori.
Iliq kulgusidan dillar yashnasin,
Robbim, ehtiyot qil, yig'latma zinhor.
Ardoqla, avayla, sevgin ammo lek,
Lek, jajji umrida yashnasin bahor.

Boraman yoningga bo'lib parvona,
Anvoyi iforing sezib boraman.
Hoyotim mazmuni, sensan yagona,
Otashday yal yonib, kuyib boraman.
Ruhing - la birlashib, quvonchdan kulib,
Atirgul gulidan uzib boraman.

Dunyoda yashamoq uchun ming bora,
Iltijo qilurman, sen bilan yona.
Lal, yoqut husningni ko'rsam bir bora,

Darmonsan, davosan, sensan yagona.
Ohu ko'zlaringga xumoring bo'lay,
Ruhingga, jismingga jonsan hamona.
Ardoqlab, avaylab men yoring bo'lay,
Mening yuragimsan, jonsan durdona.

Sevikligim, sevinchim o'zing,
Esar shamol shabbodasida.
Visolingni ko'rmoqlik uchun,
Istar ko'nglim vayronasida.
Netay, oshiq qalbim qiynaydi,
Chidolmasa, yuragim netay.
Yuragimning bir donasisan,
Seni tashlab qaylarga ketay.
Firoqing o'tida kuydirma meni,
Ezib, bagr- u dilim suydirma meni.
Rasmingni qalbinga saqlaganmanku,
Umidini so'ndirib, yondirma meni.
Zebo sanamlardan seni tanladim.
Alamdan kuydirib, o'ldirma meni

Faryod qilur qalbim nolasi,
Azizam, ko'zimning oq-u qorasi.
Rashk o'tida kuydirib meni,
Izhor etding so'zing donasi.
Dilim o'rtab, kuyib yondirib,
Ayt maqsading, ne nishonasi.

Nelar qilay, sening tegrangda,
Omon qoldim, dilda to'fon, g'am.
Zamon yonmish, sening vaslingda,
Ig'vo qilur yurak, ko'zda nam.
Mening ko'zim senga tushganda,
Aylanaman, o'zimdan o'zim.
Mehrimga jo'shib, qahrim oshganda,
Boraman men tap tortmas izim.

Zarlar sochay yuzingizdan men,
Essin mayin shabbodasida.

Beqarorman, lolman, hayronman,
Oshiq ko'ngil vayronasida.

SO'NGAN UMID (hikoya)

Jo'rayeva Mehriniso

Termiz davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti 2-bosqich talabasi

Gulzoda yangam supa chetida horg'ingina o'tirardi. Garchi endigina 28 yoshga to'lgan bo'lsa-da yuzlariga ajin, sochlariga bitta, ikkita oq oralagan. Bu ichki dardning tashqariga tomon mo'ralab chiqayotgan alomatlari edi. Sanjar akam bilan turmush qurganiga besh yil bo'lgan bo'lsa-da, xudodan tilab olgan, yakka-yu yolg'iz farzandini, jigarbandini bir hovuch tuproq undan sug'urib olgandi. O'shanda Islomjon endi yorug' olamni ko'rgan paytlari edi. Gulzoda yangamning kamqonligidanmi, yo darmonsizligidanmi Islomjon vaqtidan erta yetti oyligida kesar-kesish yo'li bilan dunyoga keldi. Odatda, vaqtidan oldin tug'ilgan bolalar, vaqtida tug'ilganlarga nisbatan judayam kichkina, nimjon bo'lishadi. Islomjon ham xuddi shunday. Gulzoda yangam unga ishonchim, umidim deya Islomjon deb ism qo'ygandi. Uni ko'rganman judayam kichkina, ilk bor yoniga borganimda qo'rqqandim. Shunchalar ozg'in va ingichka qo'llaridan ilk bora tutgandim. Nimjonligi sababli qo'shimcha ovqat talab qilar, unga esa albatta, mablag' kerak edi. Sanjar akam farzandining chalajon tug'ilgani uchunmi, yoniga kirmas, u yotgan xonadan aylanib o'tar edi. Shundan so'ng, kun ora ichib keladigan odat chiqardi, keyin kun ora har kuniga aylandi. Har kuni ichib kelib, janjal ko'tarar, Gulzoda yangamga "Sen menga chalajon farzand dunyoga keltirдинг, do'st- birodarlarimning oldida bosh ko'tarib yurolmay qoldim"- deya tana-dashnom yog'dirardi. Bu mudhish voqea sodir bo'lishidan oldin, Gulzoda yangam Islomjonni beshikka belayotgandi. Hali to'la-to'kis belab bo'lmagandi ham eshikdan odatdagidanda ko'proq mast bo'lgan Sanjar akam kirib keldi. Odatda, Sanjar akam Islomjon bor xonaga kirmasdi. Bu safar kirganini biladi, Gulzoda yangam nima qilishni bilolmay qoldi. Sanjar akam murg'akkina bo'lib beshikda yotgan Islomjonni beshigi bilan ko'tarib tashqariga tomon yo'nala boshladi. Gulzoda yangam Sanjar akamni dam oyog'iga, dam qo'liga yopishar, ammo bu urinishlari zarra ham foyda bermasdi. Beshik tashqariga chiqarilgani ko'yi ichidan oppoq matoga o'ralgan murg'akkina et yerga otilib tushdi. Gulzoda yangam jon-jahdi bilan baqirib, jigarbandi tomon yugura ketdi. Axir u nimjon, bekaazoblarga yarim ko'ngli qanday chidasin. Gulzoda yangam uning jajji jussasida urishga intilayotgan yurakchasiga quloq solib ko'rdi, " Urayapti, urayapti"- deya taskin berdi o'ziga o'zi. Yangam Islomjonni shu yaqin atrofda shifoxonaga olib bordi. Borganda yaxshi, umid bor deyishdi, ammo tongga yaqin murg'ak go'dakning joni uzildi. Onaku u qanday chidasin, yarimjon bo'lsa-dafarandi edi-ku. Farzandining mushtdek tanasiga yopishib yum-yum yig'ladi. Bu dunyoga kelib ne ko'rding sho'rligim, nima aybing bor ediki, tuxumdan chiqqan polapon misoli uchding-u ketding. Ertasiga Islomjonni qabrga qo'yishdi. Shu katta dunyoga kichkinagina jussa sig'masa, bu dunyo qanday dunyo o'zi? Gulzoda yangam bir kun qabr boshida qoldi. Islomjonga alla aytib chiqdi. O'sha voqeadan Sanjar akam bir zum o'zini yo'qotib qo'yan. O'sha kuni Sanjar akam topilmadi, ertasi kuni kirib keldi. Uning ko'zlari yig'idan shishib ketgan, teri-badanlari momataloq bo'lib ketgandi. Keyin bilishsa, u o'zini

mashina tagiga tashlagan ekan. Baxtga qarshi xudoyim uning jonini saqlab qolgan, go'yoki qilgan gunohi uchun tiriklar olamida jazolansin deya. U Gulzoda yangamdan tiz cho'kib, yolvorib kechirim so'radi. Gulzoda yangam o'tli nigohlari bilan unga tikilib, bir so'z demadi.

... Oradan ancha yillar o'tdi. Sanjar akam yana farzanli bo'lamiz deb umid bog'lagandi. Biroq, xudo bergan ne'matimga shukur qilmaganing uchun jazo deya, farzansizlikka duchor etdi. Gulzoda yangam umri davomida bir marotaba farzandli bo'la olar ekan. Faqatgina bir marotaba...! Uning umidi Islomjon bilan so'ngandi. Qalbida Islomjonning, shu murg'ak ko'zlarning mangu xotirasigina qoldi, xolos!

**ЁШЛАРНИ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА МАКТАБГАЧА
ТАЪЛИМНИНГ РОЛИ ВА ЎРНИ****Аткамова Гулчехра Эргашевна***Тошкент вилояти Паркент тумани 16 "Ором" МТТ тарбиячиси*

Аннотация: Ушбу мақолада ёшларимизни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда мактабгача таълимнинг роли, унинг вазифалари ҳамда мактабгача таълимнинг устувор вазифалари тўғрисида кўрсатилиб ўтилган.

Калит сўзлари: ёш авлодни тарбиялаш, педагогик жараён, психологик тайёргарлик, Ватанни севиш, таълим тизими, мактабгача таълим муассасалари, Учинчи Ренессанс, илм, тарбия, педагогик тарғибот, оила тарбияси, Янги Ўзбекистон, маърифат.

Ёш авлодни тарбиялаш ва ўқитиш мактабгача ва мактаб таълими тизимининг бошланғич бугини ҳисобланиб, болалар боғчалари ва умумтаълим мактабларда бошланади.

Болалар боғчасида таълим-тарбия тарбиячи-педагог, умумтаълим мактабларда эса ўқитувчилар амалга оширадилар. Улар педагогик жараёнида марказий ўринни эгаллайдилар. Шунинг учун болалар боғчаларидаги – тарбиячи, мактабларда эса – ўқитувчилар ўз соҳасини чуқур билиши, ҳар хил методик воситаларни яхши эгаллаган, пухта педагогик, психологик тайёргарликка эга бўлишлари керак. Улар ўсиб келаётган ёшларни Ватанни севиш, керак бўлса тинчлигимиз, осойишталигимизни қадрлашга ўргатадилар. Ёшларимизни ватанпарварлик руҳида тарбиялайдилар.

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида таълим тизимида давлат сиёсати даражасида эътибор қаратиб келинмоқда. Хозирги вақтда таълим тизимида, жумладан, биринчи босқич мактабгача муассасаларни ташкил этиш ва уларга раҳбарлик қилиш йўналишида босқичма-босқич амалга оширилаётган кенг куламли ислохотларнинг самарали олиб борилишини таъминлаш ва бу жараёнларни педагогика фани нуқтаи назаридан чуқур таҳлил қилиш зарурати юзага келмоқда.

Бу талаблар мактабгача таълим муассасалари раҳбар ходимларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш укув методика марказининг давлат таълим стандартлари ва укув режаси асосида мутахассислик фанлари блокига мувофиқ, мазкур соҳа учун малакали кадрларни тайёрлашга ҳам бевосита тааллуқдир.

Ушбу мақолада мактабгача таълим тизими шаклланишининг тарихий жиҳатлари, мактабгача муассасаларни ташкил этиш ва уларга раҳбарлик қилиш тамойиллари, уларнинг фаолиятини услубий жиҳатдан таъминлаш ва назорат қилиш масалалари баён этилган. Бу масалаларни чуқур ва ҳар томонлама урганишда педагогика фанлари асослари ва умумий назарий-методологик қоидаларига таянилгани мактабгача таълим педагогикаси фанининг ғоявий-назарий даражасини

таъминлашга, унинг мазмунини педагогика фани соҳасида қўлга киритилган илмий-назарий ютуқлар ва хулосалар негизида ёритишга имкон беради.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 63-моддасида «Оила жамиятнинг асосий бугинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга» деган қоида мустаҳкамлаб қўйилган, 45-моддасида вояга етмаганлар давлат химоясида экани, 64-моддасида эса «Оналик ва болалик давлат томонидан муҳофаза қидинади», деб қайд этилган.

Мактабгача таълим муассасаси ана шу ҳуқуқий асосларга таянган ҳолда оила ва жамиятнинг болаларга ғамхўрлик қилиш, миллий ва минтақавий хусусиятларни эътиборга олиб, уларни ҳар томонлама баркамол инсонлар этиб тарбиялаш мақсадида ташкил этилади. Ижтимоий мактабгача таълим бу - давлат томонидан ташкил этиладиган муассаса бўлиб, унда мактабгача таълим ёшидаги болаларга таълим-тарбия берилади.

Мактабгача таълимнинг устувор вазифалари.

Мактабгача таълим боланинг соғлом, ҳар томонлама камол топиб шаклланишини таъминлайди, унда ўқишга интилиш хиссини уйғотади, мунтазам таълим олишга тайёрлайди. Мактабгача таълим бола 6-7 ёшга етгунича давлат ва нодавлат мактабгача таълим муассасаларида ҳамда оилада амалга оширилади. Мактабгача таълим мақсади ва вазифаларини руёбга чиқдрилишда маҳаллалар, жамоат ва хайрия ташкилотлари, халқаро фондлар фаол иштироқ этади. Мактабгача таълимни ривожлантириш учун қуйидаги устувор вазифаларни амалга ошириш зарур:

- юқори малакали тарбиячи ва педагог кадрларни тайёрлаш;
- мактабгача таълимнинг самарали психологик-педагогик услубларини яратиш ва амалиётга жорий этиш;
- болаларни оилада тарбиялашни ташкилий, психологик, педагогик ва услубий жиҳатдан таъминлаш;
- замонавий ўқув-услубий қўлланмалар, техник воситалар, уйинчоқлар ва уйинлар яратиш ҳамда уларни таълим-тарбия жараёнига татбиқ этиш;
- болаларни халқимизнинг бой маданий-тарихий мероси ва умумбашарий кадриятлар асосида маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш учун зарур шарт-шароитлар яратиш;
- мактабгача таълим муассасаларининг ҳар хил турлари учун муқобил дастурларни танлаб олиш, барча масалалар бўйича малакали маслаҳат кўрсатиш имкониятини яратиш;
- мактабгача таълим ва соғломлаштириш муассасалари тарморини куллаб-қувватлаш ва ривожлантириш технологияларини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш.

Аҳолди ўртасида педагогик билимларни тарғиб қилиш. Педагогик билимларни тарғиб этиш натижасида миллионлаб қишилар болаларни оилада, боғчада ҳамда мактабларда тарбиялаш принципларини онгли равиша англаб оладилар.

Корхоналарда, хўжаликларда, жамоат жойларда, оилада бола тарбиячи ҳамда ўқитувчилари тўғрисида маърузалар билан чиқиш, теле ва радио эшиттиришлар, интернет расмий сайтларида педагогик тарғибот иши, ўқиб келаётган ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаётгани кенг воситаларидир.

Юртимизда Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этиш учун бизга замонавий илм ва яна бир бор илм, тарбия ва яна бир бор тарбия керак. Бугунги ва эртанги кунимизни, ёшларимиз тақдирини ҳал қиладиган юксак малакали муаллим ва мураббийлар, профессор-ўқитувчилар, ҳақиқий зиёлилар керак.

Ота-оналар университетлари ва лекторийларида педагогика ва руҳшунослик, анатомия ва физиология, оила тарбияси назарияси ва амалиёти тўғрисидаги масалалар бўйича лекция ва маърузалар ўқилади. Лекция ва маърузалардан кейин болалар тарбияси тўғрисида кинофильм ва спектакльлар намойиш қилинади.

Машғулотларни ҳар хил соҳалар бўйича юқори мақалали мутахассислар олиб борадилар.

Педагогик тарғибот ишида қуйидагиларга амала қилини керак:

1. Педагогик тарғибот ҳаёт, жамият қурилиши амалиёти билан боғлаб олиб борилиши лозим. Педагогик тарғибот орқали кенг жамоатчиликка болаларни ҳар томонлама тарбиялаш масалалари ва уларни амалга ошириш йўллари, илмий асосланган усуллари бўйича тушунтириш ишлари олиб борилади.

2. Оила тарбиясидаги ижобий тажрибалар, оиладаги бола тарбиясида йўл қўйилган хатолар ва уларнинг олдини олиш, бартараф этиш йўллари тўғрисида тарғибот ишлари олиб борилади.

3. Педагогик тарғиботга тайёрланишда ота-оналар ҳар хил савияда эканликлари ҳисобга олиниб, улар учун тайёрланган ахборот материаллари ишонарли, кўзгармали ва уларнинг ҳис-туйғусига таъсир кўрсатадиган бўлиши керак.

Шундай қилиб, болалар муассасалари ота-оналар билан турли-туман ишларни мунтазам равишда олиб боргандагина оила оила тарбияси билан ижтимоий тарбия ўртасидаги бирлик ўрнатилиши мумкин.

Янги Ўзбекистон – маърифатпарвар давлат. Ушбу соҳада амалга оширилган ишларимиз жамиятимизни янги босқичга кўтариш, юксак марраларни эгаллаш, Учинчи Ренессанс пойдеворини қуришга хизмат қиладиган ҳозирнинг ўзида яққол намоён бўлмоқда. Маънавият етук, баркамол авлодни тарбиялаш, таълим-тарбияни ривожлантириш, миллий юксалиш ғоясини рўёбга чиқарадиган янги авлодни вояга етказиш – пировард мақсади инсон манфаатларини таъминлаш бўлган ислохотларимизнинг энг муҳим вазифаларидандир.

Хавф-хатарларга қарши фақат куч ишлатиш усуллари билан эмас, балки, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш лозим.

Дунада маънавий таҳдидларнинг, айниқса, сўнгги йилларда кучайиб бораётгани уларга қарши асосан куч ишлатиш йўли билан курашиш усули ўзини оқламаётганидан далолат беради.

Бу борада кўп ҳоллатда таҳдидларни келтириб чиқараётган асосий сабаблар билан эмас, балки уларнинг оқибатларига қарши курашиш билангина чекланиб қолинмақда. Бунда хатарларнинг илдизини бошқа омиллар билан бирга, жаҳолат ва мурасазлик ташкил этади.

Шу муносабат билан одамла, биринчи навбатда, ёшларнинг тафаккурини маърифат асосида шакллантириш ва тарбиялаш энг муҳим вазифадир.

ФЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.

2. Шавкат Мирзиёев. “ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН СТРАТЕГИЯСИ”. Тошкент. “O`zbekiston” нашриёти, 2021 й.

3. Шавкат Мирзиёев. “Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси асосида демократик ислохотлар йўлини қатъий давом эттирамиз” 06.11.2021 й. кунидан *(Янги сайланган Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг лавозимга киришини тантанали маросимга бағишланган Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисидаги нутқи)*.

4. Ф. Қодирова, Ш.Тошпулатова, М.Аъзамова “Мактабгача педагогика” Ўқув қўлланма. Тошкент «Маънавият» нашриёти. 2013 й.

5. П.Юсупова. “Маткбгача тарбия педагогикаси”. Тошкент “Ўқитувчи” 1993 й.

MEDIATA'LIM TEXNOLOGIYALARINI TASHKIL ETISH VA TANQIDIY
YONDASHUVLAR ASPEKTLARI

Yuldasheva Sarvinoz Yusupovna

JDPU Pedagogika va psixologiya fakulteti 2-kurs magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tahsil oluvchilarda mediakommunikativ qobiliyat va tanqidiy tafakkurni kamol toptirish, medianing ijtimoiy va siyosiy aspektlari, referent tizimini va ommaviy kommunikatsiya kanallari orqali boruvchi xabarlariga tanqidiy munosabatini shakllantirish masalalari borasida soʻz yuritilgan.*

Kalit soʻzlar: *mediakommunikativ qobiliyat, tanqidiy tafakkur, integratsiyalashgan, yondashuv, muhofaza, yaxlitligi, koʻnikma, shakllantirish, tadqiqotlar, konsepsiya.*

Abstract: *This article discusses the development of students' media communication skills and critical thinking, the social and political aspects of the media, the system of references and the formation of a critical attitude to messages through mass communication channels.*

Keywords: *media communication skills, critical thinking, integrated, approach, protection, integrity, ability, formation, research, concept.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются вопросы развития у студентов навыков медиакоммуникации и критического мышления, социальные и политические аспекты СМИ, система ссылок и формирование критического отношения к сообщениям через каналы массовой коммуникации.*

Ключевые слова: *медиакоммуникативные навыки, критическое мышление, комплексность, подход, защита, целостность, способность, формирование, исследование, концепция.*

Mediata'lim berishdan maqsad tahsil oluvchilarda mediakommunikativ qobiliyat va tanqidiy tafakkurni kamol toptirishdan iborat. Bunga esa o'quv muassasasi ixtisosligidan kelib chiqqan holda mediata'lim berishning bazaviy kasbiy va kengaytirilgan kurslari yordamida erishiladi. Bazaviy kurs turli tipdagi maktablar (to'garak va shunga o'xshash) da qo'llanishi mumkin. Aynan A.V.SHarikov birinchilardan bo'lib mediata'lim muammolarini yaxlitligicha o'rganishni boshladi. Qator chet el tadqiqotlarini tahlil etish asosida olim mediata'lim sohasining uch muhim konsepsiyasini ajratib ko'rsatdi:

- mediasavodxonlik konsepsiyasi, bunda asosiy e'tibor kommunikatsiyaning noverbal usullarini va mediamadaniyat tilini o'qitishga qaratiladi;
- axborot muhofazasi" konsepsiyasi - bunda media tilini o'rganish bilan bir qatorda mediamatnlar materiali asosida auditoriyaning tanqidiy tafakkur ko'nikmasi shakllantiriladi;
- ijtimoliy-pedagogik konsepsiya - medianing ijtimoiy va siyosiy aspektlari ta'sirini, "katta" va "kichik" mamlakatlar mediamatnlarining "madaniy notenglik" deb ataluvchi muammolarini o'rganishni o'z ichiga oladi.

Shu bilan birga, mediata'limni maktab o'quv jarayoniga joriy etishning ikki asosiy yondashuvini tahlil qilingan bo'lib, bular integratsiyalashgan (turli fanlarni o'rganish doirasida) va maxsus (fakultativ yoki majburiy yangi bir fan kiritish) yondashuvlar.

Xorij mediata'limi sohasi metodikasini tahlili natijasida, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar usuli muammosiga e'tibor qaratilgan:

- mashg'ulotlarda erkin muhit, ya'ni o'zaro ishonch muhiti, psixologik komfort yaratish;
- axborotning polisemik (ko'p ma'noli) tavsifidan o'rinli foydalanish; mashg'ulotlarning qat'iy dasturlashtirilgan sxemalaridan voz kechish (improvizatsiya tamoyili);
- axborotni talqin qilish variantlarining ko'p sonli bo'lishi qonuniyati; mashg'ulotlardagi barcha ishtirokchilarning, shu jumladan, o'qituvchining ham axborotga nisbatan tengligini e'tirof etish;
- yaqin ijtimoiy-madaniy muhit hamda bolalarning qiziqishi va hayotiy tajribasiga qarab mo'ljalni olish.

Shu bilan birga mediata'lim berishnig ikki teng huquqli maqsadi ilgari surilgan – mediamatnlarga nisbatan tanqidiy tafakkurni shakllantirish, shuningdek, ta'lim oluvchilarning mediakommunikativ, ijodiy qobiliyatlarini, ya'ni mediamatnlarni qabul qilish, yaratish va uzatish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Mediakommunikativ kompetentlik (omilkorlik, xabardorlik) atamasini asoslab berilgan bo'lib, u texnik va semiotik tizimlar vositasida ularning cheklovlarini hisobga olib xabarlarni idrok etish, yaratish va uzatishda kompetentlikdir. U tanqidiy tafakkur yuritishga, shuningdek, boshqa odamlar bilan medialashtirilgan muuloqotga kirishish qobiliyatiga asoslangan.

Medianing intensiv rivojlanishi sababli vujudga kelgan muammolarning butun spektri ham belgilab berilgan:

- media “parallel maktab” sifatida;
- media va an'anaviy ta'lim tizimi;
- media va bolalarni medianing salbiy ta'siridan “axloqiy himoyalash”;
- media va axborot jamiyati sharoitida tahsil oluvchilarni to'laqonli hayotga tayyorlash.

Ayniqsa bolalar va o'smirlarda qadriyatlar va axloq me'yorlarini shakllanishiga ommaviy kommunikatsiyaning ta'siri muammoasi muhim ahamiyat kasb etdi; “... endilikda o'sib kelayotgan avlodda qadriyatlarining referent tizimini va ommaviy kommunikatsiya kanallari orqali boruvchi xabarlarga tanqidiy munosabatini shakllantirmasdan bu muammoni hal etishning imkoni yo'q”. Tajriba dasturlarida asosiy mazmundor bloklar quyidagilarga ajratilgan: kommunikatsiya nazariyasining bazaviy tushunchalari va qonunlari; semiotik tizimlar, ularning tuzilishi va xususiyatlari; tahlil, talqin etish, baholash va pozitsiya qabul qilish ko'nikmalarini kamol toptirishga asoslangan xabarlarni idrok etish va tushunish; ommaviy kommunikatsiya vositalari (ontologik, tarkibiy, funksional, sotsial va boshqa aspektlar).

Dasturni amalga oshirish paytida asosiy e'tibor, muallifning fikricha, tahsil oluvchilar turli media shakllari bilan ijodiy topshiriqlarni bajarashi shart bo'lgan amaliy mashg'ulotlarga qaratilishi zarur. Bu barchasi turli mediamatnlarni anglash, tushunish, baholash, talqin qilish ko'nikmasini rivojlantirishga, tahsil oluvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini yuzaga chiqarishga imkon beradi. Mediata'lim – ommaviy kommunikatsiya yordamida va materiali asosida shaxsni kamol toptirish jarayoni: aniqroq aytganimizda, media bilan muloqot madaniyati, ijodiy, kommunikativ qobiliyalarni, tanqidiy fikr yuritishni, mediamatnlarni to'laqonli qabul qilish, talqin etish, tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini, mediatexnika ko'magida o'z fikrini bayon qilishning turli shakllariga o'qitishni rivojlantirish jarayoni. Mediata'lim olish natijasida egallanadigan mediasavodxonlik insonga televidenie, radio, video,

kinematograf, matbuot, internet axborot maydoni imkoniyatlaridan faol foydalanishda qo‘l keladi, media madaniyat tilini yaxshiroq tushunishga ko‘maklashadi. Mediata‘limni quyidagi asosiy yo‘nalishlarga bo‘lish mumkin: 1) matbuot, radio, televidenie, kino, video va Internet olamida bo‘lajak professionallar – jurnalistlar, redaktorlar, rejissyorlar, prodyuserlar, aktyorlar, operatorlar va boshqalar mediata‘limi; 2) universitetlar va institutlarda, media madaniyat bo‘yicha kurslarda oliy o‘quv yurti va maktablarning o‘qituvchilari malakasini oshirish jarayonida bo‘lajak pedagoglar mediata‘limi; 3) mediata‘lim maktab o‘quvchilari, talabalar, o‘rta maxsus kasb-hunar ta‘limi muassasalarida, oliy o‘quv yurtlarida tahsil oluvchilar umumiy ta‘limining bir qismi sifatida. Bunday ta‘lim o‘z navbatida an‘anaviy, kasbiy yoki maxsus fanar bilan integratsiyalashtirilgan bo‘lishi mumkin; 4) qo‘shimcha ta‘lim muassasalari va dam olish markazlari (madaniyat uylari, maktabdan tashqari ish, estetik va badiiy tarbiya markazlarida, yashash joyidagi klublarda) mediata‘lim; 5) maktab o‘quvchilari, talabalar va katta yoshli kishilarni matbuot, televidenie, radio, video, DVD, Internet tizimi (bunda mediatanqid ulkan rol o‘ynaydi) yordamida masofaviy mediata‘lim berish; 6) mustaqil-uzluksiz mediata‘lim olish (bu nazariy jihatdan insonning butun hayoti davomida amalga oshirilishi mumkin).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov A., Pardaev A. Pedagogik texnologiyalarga oid atamalarning izohli lug‘ati. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2012.
2. Djuraev R. Ta‘limda interfaol texnologiyalar. – Toshkent, 2010.
3. Jo‘raev H.O. Integratsiyalashgan mediata‘limdan foydalanib muqobil energiya manbalariga oid ma‘lumotlar berish// O‘zMU xabarlar. – Toshkent, 2016.№1/5.
4. Mirsoatova M. Yosh jurnalist kadrlarni tayyorlashda mediata‘lim tizimini olib borish jarayoni. – Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013.
5. Мурюкина Е.В., Челышева И.В. Развитие критического мышления студентов педагогического вуза в рамках специализации «Медиаобразование»: учеб. пособие для вузов / отв. ред. А.В. Федоров. Таганрог: Изд-во Кучма, 2007.

INNOVATIVE APPROACH TO ENGLISH TEACHING IN SECONDARY SCHOOLS

Mahkamova Nargiza

Tashkent city Bektemir district, School №-290 English teacher

Abstract: *This article discusses innovative approaches to teaching English in secondary schools, modern methods promoted by teachers for students' free thinking, deep speech, sensitivity, enthusiasm for language learning, active participation in classes. is called.*

Key words: *Novelty, grammatical structure, lexical unit, phonetic changes, primary education.*

INTRODUCTION: Today, the development of the young generation is to learn languages, especially English check the operation. Therefore, this language is used in secondary schools A wide range of innovative methods from the pedagogue for deeper teaching is required. For this reason, adopted on December 10, 2012 "Foreign "On further support for language learning" and 2013-2014 languages in the first grades of annual general public schools the introduction of teaching is a clear proof of this. English as a world language is emerging as the most desirable language in all fields, and not only because of this in elementary grades, economically, scientifically, and culturally developed times learning languages is the main factor in mastering the achievements of world science and development fully aware that it is a profession even among high school students the importance of language is definitely paid attention to in their choices. Other areas as well as learning a language together with the minds of young students also depends.

Another important aspect of teaching English is the state of the student to control the complete reception of information. Thoughts of children in a group imaginations, thinking, worldviews and receiving information will be different. That's it according to the teacher based on the characteristics of the character of each student should carry out the process. For example, in some students, visual recall, in another, the ability to remember by hearing is formed by nature possible According to these features, learning English will be in 3 main directions

Visual learning - remembering information by seeing

Auditory learning - remembering information by hearing

Kinaesthetic learning - remembering information through actions

Taking into account the above characteristics, the teacher and the students have a lesson topic during exercises, preparing role plays, and games If explained or organized, it produces a result that is felt and language in the learner motivates learning

CONCLUSION: In conclusion, it should be noted that there are different classes of English in general education schools taking into account the age and psychological characteristics of students, to fully satisfy their interest and needs in learning a foreign language a modern lesson based on pedagogical innovative technologies teaching with the help of developments is highly effective for students to learn the language will give.

REFERENCES:

1. Islam Abdug'aniyevich Karimov's December 10, 2012 "Foreign languages PQ-1875- numerical decision.
2. Iriskulov A. T. and others Kids' English pupil's book 2nd grade-TashkentUzbekistan; 2014.
3. Hashimov O'. H, Yakubov I.Y.A. English language teaching methodology-Tashkent-2003.
4. <http://www.ziyonet.uz>.
5. <http://www.pedagog.uz>.

NOMA'LUMNING KASR QISMI QATNASHGAN TENGLAMALAR SISTEMASI

Muhammademinov Alijon Azizjon o'g'li

Andijon davlat universiteti talabasi

Muhammademinov Ahmadjon Azizjon o'g'li

Farg'ona viloyati Rishton tumani umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchisi

Annotation: *The essence of the topic is that we have previously considered ways to solve equations involving the whole and fractional part of the unknown. Now let's consider the system of equations related to it. we need to know about the system of equations.*

Keywords: *System of equations, put in place, crimes, general solution, Gauss method, interval, designation.*

Annotatsiya: *Mavzuning mohiyati biz avvalda ko'rib o'tgan noma'lumning butun va kasr qismi qatnashgan tenglamalarni yechilish yo'llarini ko'rib o'tgan edik. Endi esa unga doir tenglamalar sistemasini ham ko'rib chiqaylik. Bu uchun albatta biz oddiy tenglamalar sistemasi haqida malumotlarga ega bo'lishimiz kerak.*

Kalit so'zlar: *Tenglamalar sistemasi, o'rniga qo'yish, ayniyatlar, umumiy yechim, Gauss usuli, oraliq, belgilash.*

Demak mavzu mohiyatidan kelib chiqib aytish mumkinki chiziqli tenglamalar sistemasi umumiy yechimlarga ega bo'ladi.

Biz boshlagan mavzu ham huddi shu kabi bo'ladi. Bu mavzuga kirishdan oldin tenglamalar sistemasi umuman sistema haqida umumiy tushunchaga ega bo'lsak.

Sistema bu umumiylik. Yani umumiy yechimga erishilishi uchun ikki va undan ortiq noma'lumlarni o'z ichiga oluvchi bir tizim desak mubolag'a bo'lmaydi. Sistemadagi noma'lumlar bir-birini bevosita to'ldiradi. Yani birinchi noma'lum bilan ikkinchisi ikkinchi nomalum birinchi yoki uchinchisi bir-biri bilan hamohanglikda yechimni keltirib chiqaradi.

Oddiy tenglamalar sistemasini yechishning bir necha xil usullari bor. Masalan o'rniga qo'yish usuli yoki Gauss usuli (qo'shish usuli nomi bilan mashxur). Biz o'rganadigan tenglamalar sistemasini yechishda ham aynan shu usullardan foydalaniladi.

Buning uchun bizga
$$\begin{cases} a\{x\} + b\{y\} = c \\ d\{x\} + t\{y\} = e \end{cases}$$
 ko'rinishdagi tenglamalar sistemasi

berilgan bo'lsin. Bu tenglamani yechish uchun istagan usulimizdan foydalanishimiz mumkin. Dastlab noma'lumlarni belgilab olaylik. Yani $\{x\}$ ni qandaydir X va $\{y\}$ ni Y deb belgilaylik va tenglamalar sistemasini quyidagi ko'rinishga o'tkazamiz:

$$\begin{cases} aX + bY = c \\ dX + tY = e \end{cases}$$
 endi dastlabki tenglamalar sistemasi chiziqli tenglamalar sistemasiga

aylandi. Endi bu tenglamalar sistemasini yechib natijada erishilgan qiymatlarni yani X va Y larni $\{x\}$ va $\{y\}$ ko'rinishga olib o'tib asl yechim olinadi. Bizga ma'lumki yechim oraliqlar bo'ladi. $x \in x_1+n$ va $y \in y_1+m$ ko'rinishda yechimlarga ega bo'lamiz. Bunday ko'rinishdagi yechimlarni qanday olganimiz "Noma'lumning kasr qismi qatnashgan tenglamalar" nomli maqolada to'liq tushuntirilgan.

Amaliyotda ham bir nechta shu mavzuga oid misollarni ishlab ko'raylik:

$$\begin{cases} 2\{x\} - 3\{y\} = 1 \\ 2\{x\} + 4\{y\} = 2 \end{cases} \text{ tenglamalar sistemasini yechaylik.}$$

Demak birinchi navbatda belgilash kiritib olaylik, $\{x\}=X$ va $\{y\}=Y$ ko'rinishda. Natijada sistemamiz quyidagi ko'rinishga o'tadi:

$$\begin{cases} 2X - 3Y = 1 \\ 2X + 4Y = 2 \end{cases} \text{ bu ko'rinish esa biz bilgan oddiy chiziqli tenglamalar sistemasi}$$

ko'rinishiga o'tdi. Endi esa bu sistemani Gauss usuli yordamida yechishni ma'qul ko'rdim. Gauss usuli o'sha bizga qo'shish usuli nomi bilan mashxur bo'lgan usul bo'lib noma'lumning oldidagi koeffitsiyentlarini tenglab ularni qo'shib yoki ayirib noma'lumlar sonini kamaytirish usuli.

$$\begin{cases} 2X - 3Y = 1 \\ 2X + 4Y = 2 \end{cases} \text{ sistemani yechaylik. Buning uchun pastki tenglikdan tepadagi}$$

tenglikni ayiraylik va natijada X lar yo'qolib ketadi. Qolgan qismni esa yechib Y ni topsak bo'ladi:

$Y = \frac{1}{7}$ kelib chiqadi. Endi esa sistemaning hoh tepadagi hoh pastdagi tengligidagi Y larning o'rniga ni qo'yib X ni topib olaylik:

$$\text{Bundan } X = \frac{5}{7} \text{ ekanligini ko'rish mumkin.}$$

Erishilgan qiymatlar hali asl yechim emas. Dastlab biz belgilash kiritgan holatga qaytish lizim. Yani $X = \{x\}$ va $Y = \{y\}$ lardan x va y ni topaylik:

$$\{x\} = \frac{5}{7} \text{ va } \{y\} = \frac{1}{7} \text{ degan ikkita noma'lumning kasr qismi qatnashgan tenglamalar paydo}$$

bo'ldi. Bu turdagi tenglamani yechishni ko'rib o'tgannimiz. Demak: $\{x\} = \frac{5}{7}$ tenglamaning yechimi $x \in \frac{5}{7} + n$ va $\{y\} = \frac{1}{7}$ tenglamaning yechimi $y \in \frac{1}{7} + m$ ko'rinishda bo'ladi va

bu umumiy yechim deyish mumkin. Ikkita oraliq umumiylikda $\begin{cases} x \in \frac{5}{7} + n \\ y \in \frac{1}{7} + m \end{cases}$ va $m, n \in \mathbb{Z}$

Z sistemaning yechimi bo'ladi. Shu kabi tenglamalar sistemasi berilsa noma'lumni belgilab yechimga kelish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ismoiljon Hayitaliyev-Butun va kasr sonlar(qo'lyozma),2020.
2. Mihaly Bencze - Tengsizliklar(qo'lyozma), 1982.
3. "Oktogon" matematik jurnali to'plami(1993-2006).
4. Shokirova - Karrali va egri chiziqli integrallar(1992).

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI TARBIYALASHDA MILLIY
TARBIYANI O'RNI****Mamirova Gulhayo Boxadirovna***Jizzax viloyati G'allaorol tumani 79-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Boshlang'ich sinflarda interfaol metodlar va ta'limiy o'yinlardan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o'rganganlarini hayot bilan bog'lashga, qiziqishlarini oshirishga yordam beradigan fikrlar bayon qilingan.*

Kalit so'zlar: *texnikaviy, axborotli, audiovizualli faol fuqarolik pozitsiyasi, mas'uliyat, majburiyat, huquqiy ong.*

Tarbiya – yosh avlodni har tomonlama voyaga yetkazish, unda ijtimoiy ong va xulq-atvorni tarkib toptirishga yo'naltirilgan faoliyat bo'lib, shaxsni aqliy, jismoniy, axloqiy, ma'naviy sifatlarini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, insonning jamiyatda yashashini ta'minlash uchun zarur bo'lgan xususiyatlarini tarkib toptirish jarayonidir. Tarbiya shaxsni tarkib toptirishga qaratilgan bo'lib, shaxs va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar asosida rivojlanadi. Tarbiya inson shaxsini shakllantirish, uning ijtimoiy, siyosiy, madaniy, ma'rifiy hayotida faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan barcha ta'sirlar, tadbirlar, harakatlar, intilishlar majmuini anglatadi. Tarbiya nafaqat oila, maktab, bolalar va yoshlar tashkilotlarida olib boriladigan jarayonlar bo'libgina qolmay, uning yetakchi g'oyalari ommaviy axborot vositalari, gazeta va jurnallar orqali singdirilgan mafkurani ham o'z ichiga oladi. Zero, tarbiya ta'limga nisbatan kengroq bo'lgan tushunchadir. Bunday tarbiyaning oila va tarbiyaviy muassasalar hamda jamoat tashkilotlari tomonidan amalga oshirilishini nazarda tutadi. Shu jihatdan tarbiya ta'lim olish bilan chambarchas bog'liq holda amalga oshiriladi. Ta'lim – tarbiya orqali shaxsda ezgu ma'naviy – axloqiy sifatlar tarkib topadi.

Bugungi kunda fan-texnikaning rivojlanishi bilan inson faoliyati nihoyatda kengayib, yangi texnologiyalar kirib kelmoqda. Sifat o'zgarishlari shundan dalolat beradiki, endilikda yangi metodikalarni talab etadigan va ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib borayotgan, unga o'zining ma'lum xususiyatlarini joriy etadigan yangi texnikaviy, axborotli, audiovizualli, vositalar ham mavjud bo'lib, ular zamonaviy pedagogik texnologiyalarni aniq voqelikka aylantirdi. Ta'lim-tarbiya jarayonining unumdorligini oshiradi, o'quvchilarni mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi, o'quvchilarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkam o'zlashtirish, ulardan amaliyotda erkin foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantiradi. An'anaviy o'qitish tizimi, aytish munitkinki, yozma va o'g'zaki so'zlarga tayanib ish ko'rishi tufayli axborotli o'qitish sifatida tafsiflanadi, chunki o'qituvchi faoliyati birgina o'quv jarayonining tashkilotchisi sifatida emas, balki nufuzli bilimlar manbaiga aylanib borayotganligini ta'kidlagan holda baxolanmoqda.

O'zbek xalqining yosh avlodni hayotga tayyorlashda ko'p asrlar davomida qo'llagan usul va vositalari, tadbir shakllari, o'ziga xos urf-odatlar va an'analari, ta'lim-tarbiya haqidagi

g'oyalari va hayotiy tajribasi mavjud. Bu meros o'tmishda ko'plab alloma-yu donishmandlar etishib chiqishiga asos bo'lgan.

Hozirgi kunda bu merosdan ijodiy foydalanish katta ahamiyatga ega. Ajdodlarimiz bilim o'rgatuvchi ustoz faoliyatiga katta ahamiyat berganlar. Bu pedagogik faoliyatga bo'lgan asosiy talablardan biri edi. Sharq uyg'onish davrining buyuk mutafakkiri Abu Nasr Forobiy aqlli, dono va o'tkir fikrlaydigan kishilar to'g'risida shunday deydi: «Aqlli deb shunday kishiga aytiladiki, ular fazilatli, o'tkir mulohazali, foydali ishlarga berilgan, zarur narsalarni kashf va ixtiro etishda zo'r istidodga ega; yomon ishlardan o'zini chetda olib yuradilar. Bunday kishilarni oqil deydilar». Uning fikricha, «Ta'lim so'z va o'rgatish bilangina bo'ladi. Tarbiya esa amaliy ish va tajriba bilan o'rganishdir, ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalaridan iborat bo'lgan ish-harakatga, kasb-hunarga berilgan bo'lishidir. Agar ular ish, kasb-hunarga berilgan bo'lsalar, kasb-hunarga qiziqsalar, shu qiziqish ularni butunlay kasb-hunarga jalb etsa, demak, ular kasbhunarning chinakam oshig'i bo'ladilar».

Tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq ikki faoliyatni - o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini o'z ichiga oladi. Tarbiya jarayonida o'quvchining ongi shakllana boradi, his-tuyg'ulari va turli qobiliyatlari rivojlanadi, g'oyaviy, axloqiy, irodaviy, estetik xislatlari shakllanadi, tabiatga, jamiyatga ilmiy qarashlar tizimi tarkib topadi, jismoniy kuch-quvvatlari mustahkamlanadi. Tarbiya jarayonida o'quvchida jamiyatning shaxsga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlar hosil qilinadi. Bunga erishish uchun o'quvchining ongiga (ta'lim jarayonida), hissiyotiga (darsda va turli sinfdan tashqari ishlarda), irodasiga (faoliyatni uyushtirish, xulqni idora qilish jarayonida) tizimli va muntazam ta'sir etib boriladi. Tarbiyalash jarayonida bulardan birortasi (ongi, hissiyoti, irodasi) e'tibordan chetta qolsa, maqsadga erishish qiyinlashadi. Biror bir maqsadga qaratilgan tarbiya jarayonining mohiyati va vazifalari tarbiyachi tomonidan rejalashtiriladi va tartibga solinadi.

A) O'quvchining qaysi xislatini shakllantirish yoki yo'qotish maqsadida rejalashtiriladi.

B) Shu hislatlarni tarbiyalash yoki yo'qotish uchun xizmat qiluvchi manbalar izlab topiladi.

V) Belgilangan maqsad uchun xizmat qiladigan nazariy va amaliy manbalarni qaysisini va qayerda ishlatish rejalashtiriladi.

Ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo'ladi. Ma'lumki, ta'limda ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo'llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. - T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. - 592- b.
2. Tolipov O’, M.Usmonboyeva. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. T. 2005-yil.
3. Forobiy. «Fozil odamlar shahri». - T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi. nashriyoti, 1993. . 184-185-b.

CHET TILLARINI O'QITISHDA INTENSIV METODLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Eshmamatova Asal Oybek qizi

*O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti talabasi**Ilmiy rahbar: Yuldasheva Salomat*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada chet tillarini o'qitish metodikasi, ularning rivojlanish tarixi va bosqichlari, bugungi kunda chet tilini o'qitish metodikasi qo'llanilayotgan zamonaviy metodlar va ularning turlari, ulardan qanday foydalanish haqida so'z boradi.*

Abstract: *This article talks about the methodology of teaching foreign languages, the history and stages of their development, the modern methods and their types used in the methodology of teaching foreign languages today, and how to use them.*

Kalit so'zlar: *metodika, innovatsiya, chet tili, kommunikatsiya, ko'nikma, malaka, didaktika.*

Keywords: *methodology, innovation, foreign language, communication, skills, competence, didactics.*

KIRISH

Hozirgi davrda ta'lim taraqqiyoti yangi yo'nalishlar bo'yicha innovatsion pedagogikani keltirib chiqardi. Shu o'rinda innovatsiya nima degan savol tug'iladi. Innovatsiya- inglizcha "yangilikni kiritish yoki tarqatish" ma'nolarini anglatadi. Yangilik kiritishning ijtimoiy-psixologik aspekti esa Amerika tadqiqotchisi E.Rodjers tomonidan ishlab chiqilgan. U yangilik kiritish jarayoni, qatnashuvchilarning tavsifi, ularning yangiliklarga bo'lgan qiziqishlari va boshqalarni o'rgangan. Ilmiy yo'nalishlarda yangilik va innovatsiya tushunchalari bir-biridan tubdan farqlanadi. "Yangilik"-bu vosita, yangi metod turi, metodika, texnologiya ma'nosini anglatadi. "Innovatsiya"- bu ta'limning ma'lum bosqichlari bo'yicha rivojlanadigan jarayon hisoblanadi. Jahon ilm-fan taraqqiyoti gurkirab yashnamoqda. Holbuki, bu bizning diyorimizga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmayapti. Ilm dunyomizga ilg'or innovatsion texnologiyalar ham tatbiq etilmoqda. Buning yorqin ifodasi sifatida, Yurtboshimiz tomonidan 2021-yilni "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligi yili" deb nomlashi ham mamlakatimiz yoshlarining ma'suliyatini yanada oshirdi. Ta'lim sohalariga ilg'or, zamonaviy innovatsion texnologiyalarning keng tatbiq etilishi ham chet til o'rganayotgan yoshlar uchun keng imkoniyatlar, marralar eshigini ochdi, desam xato bo'lmaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Chet til bu xorijiy mamlakat tilidir. Respublikamizda G'arbiy Yevropa (ingliz, ispan, nemis, faransuz) tillari va Sharq (arab, turk, fors, xitoy, hind) tillari o'qitilib kelinmoqda. Bu tillar ta'lim muassalarining o'quv rejalaridan o'rin olgan. Uchala tilni o'qitish jarayoni turlicha kechadi. Ona tili va ikkinchi til tabiiy vaziyatda, chet til esa sun'iy muhitda o'rganiladi. Chet tildagi muloqot, asosan, darsda muallim rahbarligida kechadi. Uchala til orasida chet tilni o'rganish va o'rgatish muayyan jihatlari bilan keskin farq qiladi. Bu esa, o'z navbatida, tegishli chet til o'qitish texnologiyasini qo'llashni taqozo etadi. Chet til muallimi metodika fani yutuqlarini puxta o'zlashtirish orqali o'quvchi-talabaniing to'plagan til tajribasi me'yorini aniq

bilishga va uni yanada takomillashtirishga erishadi. Chet tillarni samarali o'rgatish uning metodikasini bilishni taqozo etadi. Chet tillarni o'rganish va o'rgatish ko'p jihatdan chet til o'qitsih metodikasi masalalarini nazariy tomondan ishlab chiqilishiga va nazariyaning amalda qo'llanishiga bog'liqdir.

Metodikaning predmeti- chet til predmeti orqali ta'lim-tarbiya berish jarayoni va usullari, chet til o'rgatish ilmi, muallim va o'quvchi faoliyatini o'rganish metodikaning predmeti sanaladi.

Chet til o'qitish metodikasi fan sifatida 200 yildan ortiq tarixga ega. Bu davr ichida chet til o'qitish metodikasiga turlicha munosabatlar bildirilganini kuzatish mumkin. Bunday qarashlardan biri akademik L.V.Shcherbaga mansub hisoblanadi. Uning fikricha, har qanday fanni o'qitish metodikasi fan bo'lishiga qaramasdan, nazariy fan hisoblanmaydi. U amaliy masalalarni hal qiladi. Jumladan, chet til o'qitish metodikasi ham faqat psixologiya dalillariga tayanmaydi, balki umumiy va xususiy tilshunoslik tadqiqotlariga asoslanadi. Agar tilshunoslik til hodisalarining kelib chiqishi va harakatlanish qonuniyatlari bilan shug'ullansa, metodika bu qonuniyatlarga asoslanib zarur til hodisasidan amalda foydalanish uchun nima qilish kerak degan savolga javob beradi. Metodika tarixiga oid ilmiy namunalarni tubdan o'rganish shuni ko'rsatadiki, ayrim tadqiqotchilar metodikani *san'at* deb atashadi. Ular odatda fransuz metodisti Penlash fikriga ishora qiladilar, ya'ni "yaxshi" yoki "yomon" metod yo'q "yaxshi" yoki "yomon" o'qituvchilar bor. Bunday fikrdagi kishilarga nemis metodisti E.Ottoning 1924-yilda bayon qilingan fikrlari bilan javob berishi mumkin. U jumladan shunday deydi: "Agar kimki metodikani san'at deb hisoblar ekan, u fan nazariyasini uning amalda qo'llanishi bilan qorishtirib yuboradi". **Chet til o'qitish metodi** deyilganda chet til o'rgatishning amaliy, umumta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlariga erishuvni ta'minlovchi muallim va o'quvchi faoliyatining majmuasi tushuniladi. Metod atamasi "ta'lim usullari yig'indisi" va "ta'limning yo'nalishi" ma'nolarida qo'llanadi. Birinchisi ta'lim nazariyasida jarayon metodlar ma'nosida ishlatilsa, ikkinchi ma'noda uni o'qitish metodikasi tarixiga oid asarlarda uchratishimiz mumkin. Masalan, chet til o'qitishning tarjima metodi, tog'ri metod, ongli-qiyosiy metod, an'anaviy metod, intensiv metod va boshqalar hisoblanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tabiat va jamiyat hodisalari o'zaro bog'langan va uzluksiz aloqada rivojlanadi. "Chet til metodikasi" atamasi kishi ongida quyidagicha ya'ni assotsatsiya "bog'lanish" uyg'otadi: avvalambor, tilni o'rgatishga qaratilgan metod va metodik usullar yig'indisi tushuniladi yoki o'qitish metodlari haqidagi ilmiy bilimlar va nihoyat, mustaqil pedagogik fan ko'z oldimizga keladi, Chet til o'qitish metodikasi didaktika bilan uyg'un, o'zaro bog'langan holda rivojlanib kelgan. Barcha o'quv fanlarining o'qitish nazariyalari didaktika faniga asoslanishi, undan ilmiy ozuqa olishi shubhasiz barchamizga ma'lum. Chet til o'qitish ham didaktikaga asoslanadi. Didaktika ta'limining umumiy nazariyasi, metodika muayyan o'quv predmetini o'qitish ilmi, lingvodidaktika tillarni o'qitish umumiy nazariyasi, lingvometodika aniq bir tilni o'qitish ilmi sifatida qaraladi. "Metod" atamasi bilim, malaka, ko'nikmani egallash, o'quvchilarda dunyoqarashni shakllantirish va bilish imkoniyatlarini yaratish yo'lidagi o'qituvchi-pedagog va talabaning ish usuli ma'nolarini bildiradi. Ushbu tushuncha son-sanoqsiz ta'riflarga ega. Keling shu o'rinda bunga misol bo'la oladigan metod turini ko'rib chiqsak.

Kommunikativ didaktika chet tillarining asosiy yo'nalishlarini belgilovchi va o'quvchilarga muomala qilishni o'rgatuvchi yangi o'quv rejasi hisoblanadi. Shuningdek, Chet til o'qitish metodikasida "kommunikativ didaktika" metodi ham ahamiyatga molik sanaladi. Kommunikativ didaktika quyidagilarni o'zida mujassamlashtiradi:

-Ochiq va moslashuvchan dars konsepsiyasi;

- mavzu va mazmun muhim; - darsdagi asosiy ish shakli: suhbatlashish va guruh bo'lib ishlash;

- o'quvchilari faollashtirish va tildan ijodiy va erkin foydalanishga e'tibor katta bo'lishi zarur; Tushunishdan fikrni izhor qilishga prinsipi asosida mashqqa kuchli e'tibor berish;

-Ma'noni ochishda, harakat ko'lamini belgilashda va mashqni tashkil qilishda vizualizatsiya (ko'rish tayanchi) muhim rol o'ynaydi;

- Kundalik nutqiy muloqotni hayotiy vaziyatda o'rganish (dialogni mashq qilish);

- Tildan og'zaki foydalanish va shu bilan birga asliy matnlarni tushunish muhim hisoblanadi.

XULOSA

Chet til o'rganish ko'p qirrali ta'limot bo'lib, bu jarayonda inson murakkab psixologik o'zgarishlarni boshdan kechiradi. Jumladan, ona tili bilan chet tilini taqqoslash jarayoni yuzaga keladi. Bu jarayonda o'rgatishning turli metod va texnologiyalaridan foydalaniladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida chet til bilan ona tilini taqqoslab o'rgatish samarali natija beradi. Chet til o'rgatish uning metodikasiga oid bilimlarga ega bo'lishni taqozo etadi. Metodika va texnologiyalar chet til o'rganish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Darsni tashkil qilishda metodika fanining turli usullari mavjud. Chet til o'qitish metodikasida keng qo'llaniladigan metodlar: kommunikativ didaktika metodi, madaniyatlararo muloqotni tashkil qilish metodi va mashqni tashkil qilish metodi hisoblanadi. Uchala metod bir biri bilan chambarchas bog'liq va bir-birini to'ldiradi. Metodika fani didaktika fani bilan bog'liq bo'lganligi sababli, chet til o'rganish mobaynida kommunikativlikka asoslaniladi va kommunikativ didaktika metodi yuzaga keladi. Kommunikativ didaktika metodini qo'llash jarayonida pedagogning madaniyatlararo muloqotni shakllantirish metodi ham shakllanadi. Chet til o'rganish natijasida o'zga mamlakat madaniyati ham o'zlashtiriladi. Chet til ta'limida kerakli bilimlarni egallash uchun "mashqni tashkil qilish texnologiyasi" muhim ahamiyat kasb etadi. Barcha bilimlarni o'zlashtirish uchun mashq eng yaxshi usul hisoblanadi. Mashq nafaqat chet til ta'limida balki barcha soha bilimlarini o'zlashtirishda ham ijobiy natija beradi. Darsni samarali tashkil etish, unda pedagog faoliyati va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'rni beqiyosdir. Chet til o'rganish jarayonini kommunikativlikka yondashgan holda tashkil qilish, keyingi bosqich madaniyatlararo muloqot darajasiga yetkazish, bunday natijalarga erishish uchun esa, so'ngi qadam, "mashq texnologiyasi"ga e'tibor qaratish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Maxmudov, Q. S. O. G. L., Shayxislamov, N. Z. O. G. L., & Jo, B. B. O. G. L. (2020). O'zbek va xorijiy tillarda antonimlar tavsifi, o'rni va ularning turli jihatdan tasniflanishi. *Science and Education*, I(Special Issue 3). 2. Juraboyev, B. B. (2020). Nemis tilini o'qitishda kommunikativ yondashuv. *Science va Ta'lim*, 7(7), 215-220.

3. Jo'raboyev, B. V. O. (2021). Ingliz tilidagi haqiqiy materiallardan foydalanish darslar Ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar, 2(2).
4. Joraboyev, B. (2020). Nemis tilida juft otlar va ularning o'zbek tilida ifodalanishi. Fan va ta'lim, I(Maxsus 4-son).
5. Juraboev, B. (2020). Motivirovannyye ludi dlya udovletvoreniya svoix sobstvennyx potrebnostey. Ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar, (3)
6. Jo'raboyev, B. B. U. (2021). Onlayn o'qitish uchun muammolar va echimlar va chet tillarini o'rganish. Ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar, 2 (Maxsus 2-son).

TIJORAT BANKLARIDA FOIZ RISKI VA UNI BOSHQARISH

Abdullayev Shahobiddin Shamsiddinovich

O'zbekiston Respublikasi Bank va Moliya akademiyasi tinglovchisi, ilmiy tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada tijorat banklarida foiz riski va uni boshqarish usullari o'rganilgan. So'nggi paytlardagi global iqtisodiy o'zgarishlar tufayli rivojlanayotgan mamlakatimizdagi tijorat banklarida foiz stavkasini o'rnatish, foiz riskini kamaytirish va uni boshqarish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Shu bois to'g'ri foiz stavkasini o'rnatish va banklarda foiz riskini kamaytirish borasida taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Foiz riski, tijorat banklari, foiz stavkasi, Markaziy bank, iqtisodiy o'sish.

Bugungi kunga kelib davlatning rivojlanishida, aholining yaxshi yashashida va iqtisodiy o'sishda tijorat banklarning roli muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, tijorat banklarining faoliyati va ularning doimiy o'sishi kafolatlanmagan. Dunyo miqyosidagi keskin iqtisodiy-siyosiy munosabatlar oqibati, Respublikamizdagi iqtisodiy o'zgarishlar, Markaziy bank tomonidan foiz stavkasining tez-tez o'zgartirilib turilishi tijorat banklarining bir tekis faoliyat ko'rsatishiga ma'lum darajada halaqit beradi. Foiz stavkasining noto'g'ri o'rnatilishi kredit mahsulotlarini sotishda, omonot yoki aholining bo'sh turgan mablag'larini jalb qilishda muammolarga sabab bo'lishi va tijorat banklarining daromadi tushishiga ham olib kelishi mumkin. Shu sababli, zamonaviy bozor sharoitida faoliyat yuritib borayotgan banklar uchun foiz riskini baholash, tahlil qilish va boshqarish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Resurslarni jalb qilish bo'yicha tijorat banklari faoliyati, asosan, aktiv va passivlarni boshqarish bo'yicha kuchli o'ylangan strategiyaga asoslangan holda bo'ladi. Jalb qilingan resurslarni yuqori foizlarda bankning zarariga qaytarmaslik uchun va turli zararlardan qochish uchun bank juda yaxshi o'ylangan foiz riskini boshqarish strategiyasiga ega bo'lishi zarur. Ushbu tizimning asosiy vazifalari: risklarni aniqlash, ularning hajmini hisoblash, monitoringini tahlil qilish, mavjud xavf-xatarlarga qarshi turli instrument va vositalardan foydalanish bo'yicha ishlarni amalga oshirishdan iborat. Tijorat banki faoliyati samaradorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan kredit riski va likvidlik riski bilan bir qatordagi muhim xavflardan biri bu foiz stavkasi riskidir. Shuning uchun moliyaviy xizmatlar bozorida faoliyat yurituvchi har qanday bank faoliyatida foiz riskini boshqarishni yo'lga juda ham zarurdir. Foiz stavkasi riskini boshqarish har qanday tijorat banki faoliyatining asosiy strategik yo'nalishlaridan biri hisoblanib, hatto kreditlarni qaytarish bilan bog'liq muammo yo'qligida ham bankning mavjudligi va faoliyatini davom ettirish uchun muhim omillardan biri hisoblanadi. [1,215]

Foiz stavkasining o'zgartirilishi natijasida yuzaga kelgan bankning moliyaviy yo'qotishlari foiz riskini tashkil qiladi. Bundan kelib chiqadiki, foiz riski deganda biz foiz stavkasi o'zgarishi tufayli kredit taqdim qilinishiga zarur bo'lgan jalb qilingan mablag'larning qiymati o'zgarishini tushunishimiz kerak. [2,56]

Risk - faoliyat yuritish davomida turli xil omillarning o'zgarishi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatar yoki xatarlar majmuasidir.

Piter S. Rouzning bankirlar orasida mashhur "Bank menejmenti" kitobida foiz riskiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Foiz riski - foiz stavkasining kutilmagan holda salbiy tomonga

o'zgarib ketishi oqibatida bankning foydasi, shu bilan birga bank kapitalining kamayishidir". [3,58]

Foiz riski - bu tijorat banklari jalb qilgan resurslari foiz stavkasining u bergan kreditlar foiz stavkasidan ortib ketishidir, deb ta'rif berishgan. Bunday ta'rif ko'plab adabiyotlarimizda tan olingan bo'lib, ko'proq bizning bank tizimimizni hisobga olib berilgan. Bizning fikrimizcha esa, ikkala ta'rif ham to'g'ri deb olsak bo'ladi. Birinchi ta'rifning o'ziga xos jihati shundaki, unda banklarning fond bozorida amalga oshiradigan operatsiyalari bo'yicha foiz risklarini ham qamrab olingan.

"Foiz riski doimiy ro'y beradimi yoki undan qochish mumkinmi?" degan savol tug'iladi. Nazariy jihatdan mumkin, agar aktivlardan olinadigan daromadni (kredit foiz stavkasini) muddatlari va miqdorlari bo'yicha jalb qilingan mablag'lar muddat va miqdoriga mos ravishda balanslashtirib turilsa, risk yo'qoladi. Ammo amaliy jihatdan har qanday vaqtda barcha kreditlarni bunday balanslashtirib bo'lmaydi, banklar ham bunday siyosat olib borishga ishtiyoqmand emas. Shuning uchun ham banklar doimo foiz riskiga duch kelishadi, bu esa foiz riskidan qochishga emas aksincha uni boshqarib turishga olib keladi.

Foiz riskining ikki turi ajratiladi:

1. Pozitsion
2. Strukturaviy

Pozitsion risk - bu faqat bitta pozitsiya bilan (aniq bir vaqtning foiz stavkasi bilan) bog'liq riskdir. Misol uchun, bank suzib yuruvchi stavkada kredit berdi. Bu unga foyda olib keladimi yo'qmi noaniq. Balansda bunday riksni oldini olish uchun nima qilsak bo'ladi? Avvalambor omonatlar bo'yicha foizlarni o'zgartirish lozim va bank aktiv va passivlar bo'yicha foizlarni tenglashtirish kerak.

Strukturaviy risk - bu bankning butun balansi bo'yicha risk bo'lib, pul bozoridagi foiz stavkasining tebranishi natijasida yuzaga keladi. [4,89]

Foiz stavkasi xarakteridan kelib chiqib quyidagi turlarga bo'linadi:

- qat'iy foiz riski;
- o'zgaruvchi foiz riski;
- hisobdan chiqarish riski (qimmatli qog'ozlar kursi o'zgarishi bilan bog'liq). [4,90]

Foiz riskini baholashda foiz marjasidan foydalaniladi. Foiz marjasi daromad keltiruvchi aktivlar bo'yicha foiz daromadlar bilan bankning majburiyatlari bo'yicha foizli xarajatlari o'rtasidagi farq tushuniladi. Foiz marjasi quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$M_{\text{xaq}} = \frac{DF - XF}{AD} * 100$$

Bu erda:

Mhaq - foiz marjasining haqiqiy hajmi;

DF - foizli daromad;

XF - foiz to'lovlari bo'yicha xarajatlar; keltiruvchi aktivlar;

AD - foizli daromad keltiruvchi aktivlar;

Foiz marjasi quyidagi yo'nalishlarda tahlil qilinadi:

- haqiqiy foiz marja bilan uning bazasi bilan solishtirish, natijada foizlar bo'yicha daromadning o'sishi yoki kamayishini aniqlash mumkin;
- foiz marjaning standartlarga yoki bank qoidalariga mos kelishini nazorat qilish;
- qaysi turdagi daromad (xarajat) foiz marjasining o'zgarishiga ta'sirini aniqlash uchun uning tarkibini tahlil qilish;
- boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun foiz marjasining o'zgarishi chegaralarini aniqlash;

Foiz marjasining hajmiga ta'sir qiluvchi omillarga kredit qo'yilmalarining tarkibi va hajmi hamda ularning manbasi, to'lovlar muddati, foiz stavkalarining foydalanilishi va ularning harakati kiradi. [5,4]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Магзумова Н.В., Найденова В.В. Менеджмент банка: проблемы и перспективы / Экономика и управление в современных условиях: проблемы и перспективы. Сборник научных трудов по материалам V Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Под научной редакцией проф. А.А. Тамова. Майкоп: АГУ, 2018. С. 215-222.

2. Солонина С.В. Болдырева Л.В. Современные проблемы и приоритеты развития рынка банковских услуг региона // Финансы и кредит. 2011. № 25 (457) С. 56-62.

3. Commercial Bank Management: Rose, Peter S. Page 58

4. Борисов А. Б. Плавающая процентная ставка // Большой экономический словарь. — М.: Книжный мир, 2003. — 89-90 с. — ISBN 5-8041-0049-1.

5. Тижорат банклари фоиз сиёсатининг ликвидликлка таъсири. Бердияров Бахриддин Тавашарович, ЎзР БМА кафедраси мудири, и.ф.н., доцент. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 5, сентябрь-октябрь, 2017 йил 5-бет

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA O'QITUVCHILIK VA SHIFOKORLIK KASBGA
OID LEKSIKANING SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI

G.B.Ergasheva

*Qarshi Davlat universiteti Magistratura bo'limi
Lingvistika (ingliz tili) yo'nalishi 022-9 -guruh magistranti*

Annatsiya: *Mazkur ilmiy maqoladan ko'zlangan maqsad o'zbek tiliga ingliz tilidan kirib kelgan bir nechta so'zlarni tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqola esa namuna sifatida bir qancha o'zbek tilidagi inglizcha neologizmlarning asli va hozirgi qo'llanilish doirasi hamda shu kabi jihatlarini ochib beradi.*

Kalit so'zlar: *zamonaviy kommunikatsiya, pedagogika, tibbiyot, leksika, o'zlashgan so'zlar.*

FEATURES OF FORMATION OF LEXICON RELATED TO TEACHING AND
MEDICAL PROFESSIONS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

G.B.Ergasheva

*Karshi State University Graduate Department
Linguistics (English) major Graduate student of group 022-9*

Annotation: *The purpose of this scientific article is to analyze several words that entered the Uzbek language from English. This article, as an example, reveals the origin and current scope of some Uzbek English neologisms, as well as similar aspects.*

Keywords: *modern communication, pedagogy, medicine, lexicon, acquired words.*

The role of language in self-awareness is important. The first President I.A. Karimov said about this: "... it is necessary to preserve our mother tongue passed down from our ancestors, to enrich it and increase its prestige. Especially fundamental sciences, modern communication and information technologies, banking and finance system, expanding the scope of use of our native language, developing the necessary terms and phrases, concepts and categories, in a word, comprehensive development of the Uzbek language on a scientific basis, national identity, sense of the Motherland "It will undoubtedly serve the noble purpose of understanding him," he said. The lexicon is an important part of the language that keeps pace with society and requires reflection of changes in it. The lexicon reflects the changes in the language to a wider scope than itself.

Science is always in development and progress. Today, it has gained unprecedented momentum. If we look at the present world, we will see that the world around us is surrounded by modern technologies. On the other hand, the strong geopolitical policy between countries is also causing the globalization process to take a serious turn. At the moment, as a result of the development of society, the development of information technologies and the expansion of interstate political, economic and cultural relations, the transfer of interlinguistic words from one to another is accelerating. This process also directly

affects the Uzbek language and enriches the lexicon of the Uzbek language with borrowed words - neologisms. The lexicon of the Uzbek language is regularly enriched at the expense of internal and external sources. The changes in the life of society in the XIX-XX centuries accelerated the process of assimilation and disuse of words. During this period, not only Russian, but also English, Chinese, French, and Spanish words entered through the Russian language.

English belongs to the Germanic group of the Indo-European language family. There are different ways of acquiring English words into the Uzbek language. If the concept does not have an Uzbek name or has its own positive and effective effect, it is directly appropriated. For example, the words borrowed from the English language in medicine, such as doctor-doctor, organ-organ i.e. body parts, operation-operation, etc., do not have a clear and concise explanation in the Uzbek language. That's why they entered the Uzbek language directly from the English language. Such words are also found in the field of pedagogy. Training - training system, exercise, training mode; Since new appropriations have the color of novelty, they are written differently in the sources. There are many such words in the lexicon of their class, so their spelling should be avoided as much as possible. Learning the vocabulary of the Uzbek language has had a significant impact. There are more than 20 language acquisitions. In addition, there are also acquisitions of less active languages in our language. It is worth noting that when words are acquired from English to Uzbek, their structure or semantic meaning changes. Some words change while keeping their original meaning, while others may have expanded, narrowed, or completely different meanings. Here, as noted by linguist N. Mahmudov, it should always be remembered that the issue of the norm and nationality of foreign acquisitions of the Uzbek language is of extraordinary importance within the framework of spiritual and cultural spheres. In other words, each word that is being assimilated should be analyzed in terms of its nationality, meaning, and Uzbek mentality, and whether this word should be included in the dictionary of the Uzbek language. The explanatory dictionary of the Uzbek language in the old edition included about 80 English borrowings, while the new edition of the explanatory dictionary of the Uzbek language explained more than 500 English borrowings.

After independence, the amount and meaning development of English loanwords among loanwords is unique. Changes in the semantics of English loanwords from the lexicon of the Uzbek language are significant. takes a leading position in fast delivery of bread. also serves to make the speaker's speech effective, clear and scientific. It can be concluded that: Neologisms appear due to the needs of society and the times and acquire the color of permanence according to their use.

REFERENCES:

- 1.Karimov I.A. –Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuchll. - Toshkent:Ma'naviyat, 2008. B. - 87.
- 2.Hamrayeva Y. O'zbek tilining o'quv ideografik lug'atini yaratish tamoyillari: Filologiya fanlari nomzodi....diss. avtoref. - T., 2010. 6-b.

3. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2 jildli -M., Русский язык. 1981.; O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli, -T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi; 2006-2008.
4. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. -T., O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 12 tomli. 2000-2006.
5. Mahmudov N. O'zbek tilida o'zlashma so'zlar: me'yor va milliylik // O'zbek tili va adabiyoti. 2010. 6-son. 8-bet.

**БЎЛҒУСИ ҲАРБИЙ МУТАХАССИСЛАРИДА ВАТАНГА ФИДОЙИЛИК
ТУШУНЧАЛАРИНИ СИНГДИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ****Қўчқоров Собиржон Аҳаджонович***ФарДУ Ҳарбий таълим факультети**Илмий ишлар ва инновациялар бўйича декан ўринбосари*

Бугунги кунда мамлакатимизда қабул қилинган Миллий хавфсизлик концепцияси, Қуролли Кучларнинг узок муддатга мўлжалланган Дастурининг бош мақсади – ихчам, тезкор ва ҳаракатчан, замонавий қурол-яроқ ва техника билан таъминланган, стратегик ва тактик вазифаларни самарали хал эта оладиган, сарҳадларимиз дахлсизлиги, юртимиздаги тинчлик ва барқарорликни бузишга қаратилган ҳар қандай ёвуз ҳаракат ва хуружларни бартараф этиш ва уларга муносиб зарба беришга қодир бўлган кучли армияни яратишга қаратилган.

Албатта ушбу вазифаларни амалга оширишда олий таълим муассасасида ҳарбий таълим йўналишида билим олаётган талабаларда ҳарбий интизом, масъулият, бурч, ватанпарварлик туйғуларини шакллантириш муҳим аҳамиятга эга. Чунки, ҳарбий таълим жараёнида талабаларда жисмоний ва маънавий жихатдан чиниқиш, Ватан химояси учун доимо тайёр туриш каби билим, кўникма ва малакалар шаклланади. Уларда ҳарбий салоҳият, ҳарбий-сиёсий муаммолар, жамоа хавфсизлиги ҳақидаги тафаккур камол топади.

Талабаларнинг ҳарбий билимга эга бўлиши шахс сифатида шаклланишида муҳим аҳамиятга эга. Чунки, ҳарбий билим талабада масъулият, интизом хиссини шакллантириш билан бирга жисмонан ва руҳан чиниқтиради, иродасини чархлайди. Талабаларни ҳар томонлама баркамол, ватанпарварлик руҳида тарбиялайди. Ҳарбий билим талабаларда Ватан олдидаги масъулиятни хис қилиш, Ватанга садоқат туйғуси шаклланишида асосий омил саналади. Қолаверса, миллий ўзликни англаш, ватанпарварлик, ва билим олишга иштиёқ уйғотади. Мана шу туйғуларнинг асоси ҳарбий таълим жараёнида шаклланади.

Олий ўқув юртининг ҳарбий таълим йўналишида фаолият юритаётган ҳар бир талаба ҳарбий салоҳиятга эга бўлишдан ташқари маънавий жихатдан ҳам етук бўлиши, минтақадаги ҳарбий-сиёсий муаммоларни тинч йўл билан ечиш, жамоа хавфсизлигини вужудга келтириш, терроризмга қарши биргаликда кураш каби ишларни бажаришда фаол иштирок этиш масъулияти камол топади.

Мамлакатимизда олиб борилаётган туб ислохотлардан келиб чиқиб қуйидаги вазифалаврга алоҳида эътибор берилиши керак:

- талабаларда ҳарбий билим самарадорлигини ошириш педагогик муаммо сифатида илмий назарий асослаш, унинг моҳияти, асосий тушунчаларини таърифлаш;
- талабаларда ҳарбий билим самарадорлигини оширишга доир илмий-педагогик ҳамда амалиётдаги ҳолатни ўрганиш;
- талабаларда ҳарбий билим самарадорлигини ошириш мазмуни, шакл ва методларини ишлаб чиқиш;

- талабаларда ҳарбий билим самарадорлик даражасини аниқлаш;
- талабаларда ҳарбий билим самарадорлигини ошириш бўйича методик тавсиялар ишлаб чиқиш.

Инсониятнинг эзгу орзу-ниятларидан бири – бу юртда тинчликнинг барқарор бўлиши ҳисобланади. Зеро, юртда тинчлик бўлсагина, халқ меҳнат қилади, моддий ва маънавий неъматлар яратади, жамиятда ривожланиш ва тараққиёт таъминланади. Тинчлик жамият аъзолари имкониятларини ягона мақсад – халқ фаровонлигини ошириш, ижтимоий, иқтисодий ва маданий ривожланиш бўйича юқори натижаларни қўлга киритишнинг муҳим омилларидан биридир. “Башарият фақат тинчлик ва осойишталик барқарор бўлган тақдирдагина ўз олий мақсадларига эришади, моддий ва маънавий юксаклик кўтарилади”. Юрт тинчлиги халқ осойишталиги, фаровонлиги гарови бўлиб, унинг барқарор бўлиши фуқароларнинг уни сақлаш йўлида кураш олиб боришлари, фидойий ва ватанпарвар бўлишларига боғлиқ.

“Ўзбек халқи тинчликни юксак қадрлайди, уни ўз орзу-интилишлари, мақсад муддаолари рўёбга чиқишининг кафолати деб билади”. Шу боис мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ юртда тинчликнинг мангу барқарор бўлишини таъминлаш, уни асраш, қўшни давлатлар билан ўзаро дўстлик, биродарликка эришиш, шунингдек, халқаро майдонда ижтимоий, иқтисодий ва маданий соҳаларда ҳамкорликни йўлга қўйишга жиддий эътибор қаратиб келинмоқда.

“Бугунги кунда Ўзбекистон халқининг миллий тараққиёт йўлидаги асосий мақсади – озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш бўлиб, бу ғоя миллатимизнинг азалий орзу-умидларини, интилишларини, бунёдкорлик фаолиятининг маъно-мазмунини ифодалайди”.

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да “юрт” тушунчаси “маълум халқ, аҳоли яшаб турган жой, ўлка, мамлакат, ватан” дея таърифланса, “тинчлик” атамаси “уруш, ўзаро зиддиятли тўқнашувлар ва шу кабилардан ҳоли шароит, тинч шароит” маъносини англатишига урғу берилади.

“Тинчлик” тушунчаси муайян шароит, вазият ва ҳолатни ифода этиш билан бирга турли халқлар, давлатлар ўртасидаги муносабат даражасини ҳам кўрсатишга хизмат қилади. Бунда давлатлараро муносабатлар улар ўртасидаги ўзаро имзоланган шартномага мувофиқ ҳеч қандай зўрлик воситаларисиз, ишонч асосида ўз зиммаларига олган мажбуриятларнинг сўзсиз, қатъий бажарилиши асосида йўлга қўйилади. Ташқи сиёсатда бундай йўл тутилиши уюшган ҳарбий, қуроли тўқнашувлар рўй беришининг олдини олибгина қолмай, давлатлар ўртасида жамият раванқини кафолатловчи, фойдали шартномаларнинг имзоланишига шароит яратиб беради.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикаси миллий истиқлол ғоясининг энг асосий тамойилларидан бири сифатида юрт тинчлиги эътироф этилган. “Зеро, тинчлик ва осойишталикни сақлаш ўз-ўзидан содир бўладиган ҳодиса эмас... Айниқса, миллий мустақилликка тажовузнинг турли шакллари, мураккаб “технологияси” вужудга келган ҳозирги даврда юрт тинчлигини сақлаб қолиш учун мустақкам

қатъият, кучли ирода ва моддий-молиявий ресурслар зарур бўлади. Бу ҳақиқатни одамлар онгига сингдириш, уларни юрт тинглигини сақлаш мақсадлари, вазифалари натижасида вужудга келган айрим қийинчиликларга чидам ва сабр-тоқатли этиб тайёрлаш миллий истиқлол мафқурасининг бош йўналашларидан биридир”.

Юқорида билдирилган фикрларга кўра айтиш мумкинки, “юрт тинчлиги” тушунчаси луғавий жиҳатдан “уруш, ўзаро зиддиятли, қуроли ёки қуролсиз тўқнашувлардан ҳоли, иқтисодий, ғоявий, экологик, турли бузғунчи ахборот таҳдидларидан муҳофазаланган ўлка (мамлакат, жой)” маъносини англатади.

Миллатлараро, этник ёки диний зиддиятлар, низолар мавжуд бўлган давлатларда тинчликни барбод этувчи урушлар юзага келади. Урушларнинг рўй бериши жамият тараққиёти, унда яшовчи халқ, миллат ёки элатларнинг маданий даражаси, уларга хос бўлган кадриятлар мазмуни билан характерланади. Тинчликнинг барқарор бўлишида ҳам ана шу хусусиятлар муҳим аҳамият касб этади.

Ҳар қандай юртда тинчлик ўз-ўзидан қарор топмайди, балки унда яшовчи кишиларнинг саъйи-ҳаракатлари, хоҳиш-истаклари, давлат бошқарувининг оқилона олиб борилиши, энг муҳими, ўзаро бирлик, ҳамжиҳатлик эвазига ўрнатилади. Дарҳақиқат, “тинчликни сақлаш муаммосини ўз-ўзидан кишиларнинг хоҳиш-истаги, орзу-умидлари билан ҳал қилиб бўлмайди” . Манбаларда юртда тинчликнинг барқарор бўлишини таъминлашда қуйидагиларга эътибор бериш зарур эканлигини кўрсатилади: мустақиллик ва тинчликни асраш учун мамлакатимизни тажовузкор кучлардан ҳимоя қилишга доимо тайёр туриш ; доимо изчил ва қатъий ҳаракатларни олиб бориш.

Инсоният тарихий тараққиётини ўрганиш, шундан далолат берадики, юртда тинчликни қарор топтириш, асраш мураккаб, ўта масъулиятлилики талаб этувчи жараён сифатида қуйидагилар мавжудлигини тақозо этади:

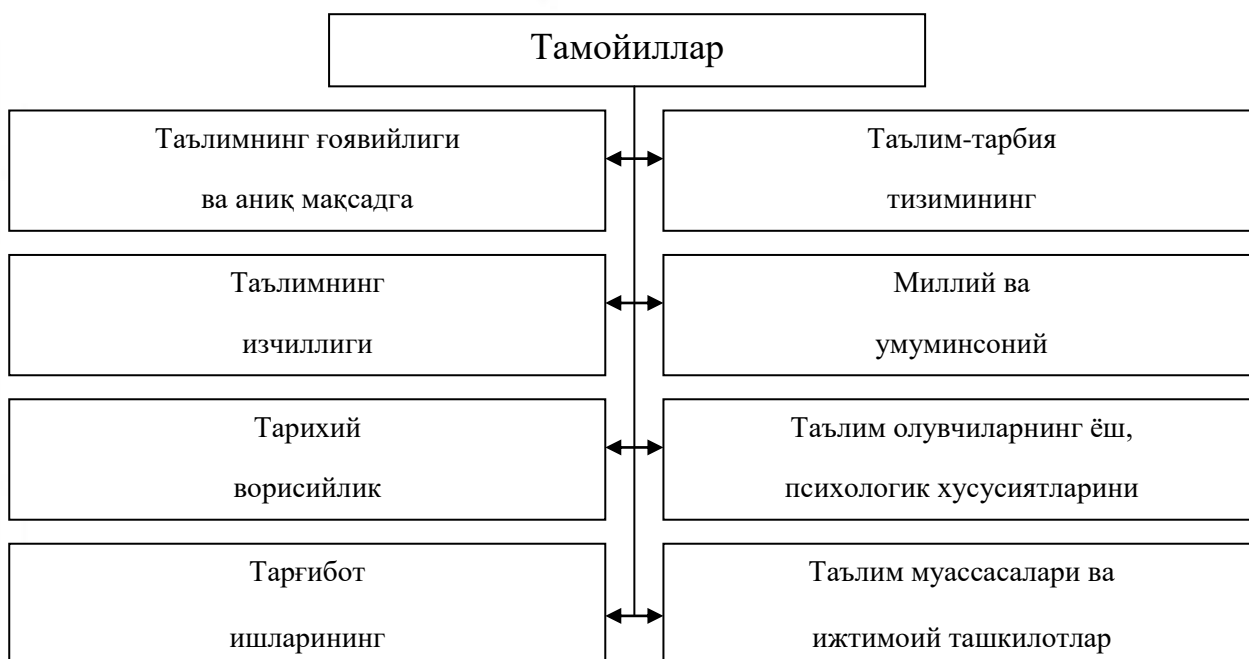
- жамият аъзолари (мамлакат фуқаролари)нинг аҳиллиги, ҳамжиҳатлиги;
- кўп миллатли давлатда миллатлараро муносабатларнинг тўғри йўлга қўйилганлиги, муайян миллатга алоҳида имтиёзларнинг берилмаслиги, туб аҳоли саналмайдиган миллатлар вакиллариининг этник камситилишига йўл қўйилмаслик;
- қўшни давлатлар билан тинчликни таъминлаш борасида ўзаро келишувга эгалик, дўстлик муносабатларини ўрнатиш;
- ўзга миллат, элат ва халқларнинг тарихи, бугуни, тили, маданияти, миллий кадриятлари ҳамда диний эътиқодини ҳурмат қилиш, истиқболи, интеллектуал, иқтисодий ва маънавий-руҳий имкониятларига ишонч билдириш, ишлаб чиқиш, илм-фан, техника ва технология соҳаларида ўзаро тенглик асосидаги ҳамкорликни йўлга қўйиш;
- ҳарбий тузилмага эга бўлиш, Қуроли Кучлар (армия) таркибининг салоҳияти, касбий малакасини ошириш, замонавий ҳарбий техника, қурол-яроғ билан тўла таъминлаш;
- халқаро, этник муносабатларни ташкил этиш, шунингдек, ички сиёсатнинг тўғри олиб борилишига масъулиятли ёндашиш;

- минтақа ҳамда халқаро майдонда рўй бераётган воқеа-ҳодисалар моҳиятини тўғри англаш, таҳлил қилиш, оқибатларини башоратлаш орқали келиб чиқиш эҳтимоли бўлган зиддиятларнинг олдини олишга уриниш;

- мамлакат ичкарисида жиноятчиликка қарши курашиш, миллий кадриятларга ёт, бузғунчи ғояларнинг тарқатилишига йўл қўймаслик, терроризм, диний экстремизм ғояларининг ёйилиши, шунингдек, юкумли хавфли касалликлар тарқалишига йўл қўймаслик ва бошқалар.

“Ўзбек халқи тинчликни юксак қадрлайди, уни ўз орзу-интилишлари, мақсад-мудаолари рўёбга чиқишининг кафолати деб билади. Шунинг учун доимо Яратгандан тинчлик ва омонлик тилайди. Ҳолбуки, башарият фақат тинчлик ва осойишталик барқарор бўлган тақдирдагина ўз олий мақсадларига эришади, моддий ва маънавий юксакликка қўтарилади”. Шу боис республика мустақиллигининг илк кунлариданоқ ўзбек халқи юрт тинчлигини мукаддас ҳодиса сифатида ардоқлаб, бебаҳо бойлик сифатида қадрлаб келмоқда.

Олий таълим муассасаларида таълим-тарбия ишларини самарали ташкил этиш чақириққача ҳарбий таълим йўналиши талабаларида юрт тинчлигини ғоясини муваффақиятни шакллантириш имконини беради. Бу жараёнда кутилган натижаларни қўлга киритишда қуйидаги тамойиллар ўзига хос аҳамият касб этади

Қуйида талабаларда юрт тинчлигини ғоясини шакллантиришда устувор аҳамият касб этувчи тамойилларнинг моҳияти очиб берилади.

1. **Таълимнинг ғоявийлиги ва аниқ мақсадга йўналтирилганлиги.**
2. **Таълим-тарбия тизимининг бирлиги.**
3. **Таълимнинг изчиллиги ва узлуксизлиги.**
4. **Миллий ва умуминсоний кадриятлар уйғунлиги**
5. **Тарихий ворисийлик**
6. **Таълим олувчиларнинг ёш, психологик хусусиятларини инобатга олиш.**

7. Тарғибот ишларининг кўлами ва мазмуни**8. Таълим муассасалари, давлат ва ижтимоий ташкилотлар ҳамкорлиги.**

Чақириққача ҳарбий таълим йўналиши талабаларида юрт тинчлиги ғоясини шакллантириш олий таълим муассасалари фаолиятининг муҳим таркибий қисми сифатида амалга оширилади. Бу жараён таълим ва аудиториядан ташқарида ташкил этиладиган маънавий-маърифий ишлар йўналишларида кечиб, бир неча босқичларда амалга оширилади. Яъни:

1-босқич: талабаларда чақириққача ҳарбий таълим асослари билан бирга миллий истиқлол ғоясининг муҳим таркибий қисми бўлган “юрт тинчлиги” ғоясининг моҳияти борасидаги назарий билимларни ҳосил қилиш;

2-босқич: талабаларда юртда тинчликни қарор топтириш, унинг барқарорлигини таъминлаш, муҳофаза қилишга ўз ҳиссасини қўшиш эҳтиёжини қарор топтириш, ҳарбий ватанпарварлик ҳиссини уйғотиш;

3-босқич: талабаларда юрт тинчлигини таъминлаш, муҳофаза қилиш жараёнида зарур бўладиган амалий кўникма ва малакаларни шакллантириш.

Талабаларида юрт тинчлиги ғоясини шакллантириш жараёнида уларнинг жисмоний жиҳатдан комилликка эришишларига ҳам алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Шу боис жисмоний тарбия дарсларида талабаларнинг жисмоний комиллик даражаларини доимий равишда инобатга олиб бориш, кўзга ташланадиган муаммоларни ўз вақтида бартараф этиб бориш талаб қилинади. Бунда тиббиёт ходимларининг ёрдамларидан фойдаланиш мумкин. Шунингдек, жисмоний тарбия машғулотларида ижодий ёндашган ҳолда ҳарбий фаолият кўринишлари, жумладан, миллий ҳарбий анъаналардан бўлган – ўйинлар элементларини қўллаш ҳам мазкур предметни чақириққача ҳарбий таълим асослари фанлари билан боғлаш учун шароит яратади.

Олий таълим муассасаларининг талабаларида юрт тинчлиги ғоясини шакллантиришда ўқув юртлари билан ижтимоий ташкилотлар ўртасида ҳамкорликни қарор топтириш ҳам эътибордан четда қолмаслиги зарур. Зеро, улар ўртасидаги ҳамкорлик талабаларнинг юрт тинчлигининг моҳияти, уни қарор топтириш ва муҳофаза қилишга доир назарий ва амалий билимларини бойитади. Шу билан бирга уларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга ёрдам беради.

Мустақиллик, Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари тизимини такомиллаштириш, уни замонавий ҳарбий техникалар билан қуроллантириш ҳамда ҳарбий кадрларнинг юқори жанговар тайёргарликка эга бўлишларини таъминлаш йўлида кенг кўламли ишларни амалга ошириш имкониятини яратди. Миллий мустақилликни мустаҳкамлаш ва Қуролли Кучлар тизими салоҳиятини оширишга қаратилган ижтимоий-сиёсий ва маънавий-ғоявий ишларнинг сифат ва самарадорлиги бугунги кун талабаларига тўла жавоб беради. Бугунги даврда талабалар орасида соғлом маънавий муҳитни яратишда таълим-тарбия ишларига алоҳида эътибор бериш, ҳарбий тайёргарлик жараёнини илғор техник ва технологик воситалар, янгича усул-

услуглар асосида ташкил этиш, ҳарбий хизматнинг интеллектуал мезонлари ва йўналишларини такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир.

АДАБИЁТЛАР:

1. Миллий истиқлол ғояси (Бакалавр босқичи учун дарслик). – Т.: Академия, 2005. – 368 б.
2. Педагогика назарияси. Х.Ибрагимов, Ш.Абдуллаева. Т.: Фан ва технологиялар, 2008-йил

THE IMPORTANCE OF TEACHING LEGAL ENGLISH

Usmonova Feruza

legal English teacher, Namangan law school

It is known to everyone the system of justice is important aspect of life. There are various-behavior people in the world, of course, it may be illegal events among populations. For this, not only teaching law but also learning it stays in a great importance. Also, there are business, education, medical services too.

Recently, the world has been heading into a more multi-nationalized business environment with all its commercial needs and legal aspects. Hence, the use of English for specific purposes has become urgent and obligatory. Being a proficient fluent speaker of general English, in this respect, is no more enough to get engaged in the global business world communication. The world of business these days has made necessary to learn more specific English vocabularies, and it happens that the **legal English** vocabulary is one of the most important ones.

What is legal English?

Legal English is a term that refers to the formalized English vocabulary used in legal writing. It includes very specific technical terms and concepts that are used only in the law field or the law industry. Learning this specific English vocabulary and mastering it will help legal professionals improve their career in so many different ways. Therefore, raising legal awareness in relation to cross-cultural business communication as well as writing and drafting contracts and licenses have always been the dream of so many people concerned with the legal field.

Actually, there are a lot of schools that do offer legal English pieces of training and courses outside Morocco. But in Morocco, there is no other school except ours that does offer such nice opportunity. Experts do help law students, lawyers, legal departments, business owners, and notaries fulfill their full learning potentials with the use of so techniques and methods which are professionally practical and easy. At ETA, you will be engaged in a real professional learning environment that will help you grow with flying colors.

There are 5 five more reasons why you should be learning legal English in no time:

1- It will always be your lingua franca: Whether you are an experienced lawyer or a business owner, legal English will always be your lingua franca to communicate with your international clients who obviously do not speak your own language. It will always be your communication channel that will let you maintain the needed communicative rapport with them without making more unnecessary efforts and expenses.

2- legal misunderstandings can easily be avoided: Being a proficient legal English speaker and writer will help you avoid any miscommunication or misunderstanding when it comes to the legal contracts you have to draft. It will also make you on the safe side from any misleading technical terms and concepts.

3- It makes you sound more professional: If you are already in the law industry, and you want to get your work into the international level; mastering the legal English vocabulary will help you manage that in easy essential steps. You'll have the key element to do well in

court pleadings, and you'll only need to work on the marketing matter. This will open you a lot of doors and make you get thousands of golden job opportunities.

4- It makes you eligible to participate in international events and conferences: If you are so interested in participating in international conferences that have to do with the law industry, mastering the legal English terminology will help you achieve your goal. It'd be so easy for you to prove your worth and that you deserve the chance.

5- It builds your reputation: Being able to introduce yourself professionally using legal terminology is a great way to show how much you are serious about your career improvement and your clients' satisfaction from all over the world. And this is exactly the impression you will want to make.

How Can I Improve My Legal English?

Talk to Colleagues and Clients in English.

Take Legal English Conversation.

Attend Webinars / Conferences.

Practice Speaking Out Loud.

Work on your Legal English Vocabulary.

Elemental Legal English

BOSHLANG'ICH SINFLARDA PIRLS DASTURI ORQALI ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI FANINI O'QITISH

Ollayorova Shoira Azamat qizi

Urganch Davlat Universiteti Pedagogika fakulteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 204-guruh talabasi

Annotatsiya: *Dunyo davlatlari ta'lim tizimlari o'zaro uyg'un holda rivojlanishi uchun turli mamlakatlarning ta'lim tizimlarini baholashning umumiy dasturlaridan biri bu PIRLSdir. PIRLS - (Progress in International Reading Literacy Study – xalqaro o'qish savodxonligini o'rganishdagi yuksalish) – bu turli mamlakatlarda boshlang'ich sinfda tahsil oluvchi o'quvchi yoshlarning matni o'qish va tushunish darajalari sifatini baholab beruvchi xalqaro baholash tizimidir.*

Kalit so'zlar: *PIRLS, boshlang'ich, ona tili, o'qish, iqtidor, tajriba va h.k.z.*

Umumiy o'rta ta'limning boshlang'ich sinflarda o'qish fani o'quvchilarni ongli, to'g'ri va ifodali o'qishga o'rgatish bilan birga ularda kitobxonlik va nutq madaniyatini hamda mustaqil fikrlash qobiliyati shakllantiradi. O'quvchilarni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinflarida o'qish fanini o'qitishning asosiy maqsadi milliy hamda jahon adabiyotining nodir namunalari o'qitish orqali o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy dunyosi, adabiy-estetik didini shakllantirish hamda ularda mustaqil fikrlash, obrazli tafakkurga oid bilim, ko'nikma, malakalarni hosil qilish va rivojlantirish; o'quvchilarni badiiy adabiyotga qiziqtirish, asarlarni o'rgatish jarayonida olam va inson tabiati, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar, shuningdek, kitobxonlik madaniyatini shakllantirish orqali o'quvchilarning ma'naviyatini, dunyoqarashini kengaytirib, mustahkamlab borishdan iborat. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlarida Pirls dasturidan foydalanish katta samara beradi. Dunyo davlatlari ta'lim tizimlari o'zaro uyg'un holda rivojlanishi uchun turli mamlakatlarning ta'lim tizimlarini baholashning umumiy dasturlaridan biri bu PIRLSdir. PIRLS - (Progress in International Reading Literacy Study – xalqaro o'qish savodxonligini o'rganishdagi yuksalish) – bu turli mamlakatlarda boshlang'ich sinfda tahsil oluvchi o'quvchi yoshlarning matni o'qish va tushunish darajalari sifatini baholab beruvchi xalqaro baholash tizimidir. Ushbu sinov turi har 5 yilda bir marta o'tkazishga mo'ljallangan bo'lib, uning oxirgi 2016-yilgi tadqiqotlari natijalariga ko'ra Rossiya Federatsiyasi yetakchilik qilmoqda. Sodda tilda aytganda, PIRLS – o'quvchilarning matni o'qish va tushunish darajasini baholash. PIRLS va boshqa ta'lim sifatini baholash xalqaro tadqiqotlarida ishtirok etish O'zbekistonga nima beradi, degan savolga quyidagicha javob berish mumkin:

1. Tadqiqotlarda olingan natijalar mamlakatdagi ta'lim sifati va uning xalqaro standartlarni hisobga olgan holda egallagan o'rni to'g'risida xulosalar chiqarish imkonini beradi;

2. Milliy ta'lim tizimini isloh qilish, ta'lim mazmunini, pedagog kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish hamda mutaxassislar tomonidan darsliklarning yangi avlodini yaratishda qo'llaniladi;

3. Xalqaro tadqiqotlar ta'lim sohasidagi milliy tadqiqotlarni sifatli o'tkazishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi;

4. Xalqaro standartlar darajasida yuqori iqtisodiy samaraga asoslangan milliy baholash tizimini yaratish imkonini beradi.

5. O'zbekistonda turli tashkilotlarning yetakchi mutaxassislarini jalb qilgan holda xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish orqali mahalliy mutaxassislarimizda monitoring tadqiqotlarini o'tkazish madaniyati rivojlanadi, ta'lim sifati xalqaro baholash standartlariga moslashadi;

6. Milliy ta'lim sifati baholashdagi nazorat materiallarini xalqaro tadqiqotlarda qo'llaniladigan nazorat materiallari sifati darajasida ishlab chiqish imkonini beradi.

PIRLS tadqiqotida o'quvchilar dars vaqtida va maktabdan tashqari vaqtlarida ishlatadigan o'qishning ikki turi baholanadi:

1) o'quvchining adabiy tajribasini baholash maqsadida o'qish ;

2) ma'lumotni o'zlashtirish va undan foydalanish maqsadida o'qish.

Shu paytgacha ona tilini o'qitishdan maqsad tilning grammatikasini o'rgatish, til strukturasi o'zgarishini yod oldirish edi. Yangi darslikda eng muhim qoidalarga qoldirilgan. Rang - barang tasvirlar va qiziqarli topshiriqlarga ko'proq urg'u berilgan. Ahamiyatli tomoni endi o'qituvchilar uchun "O'qituvchi kitobi", o'quvchilar uchun esa "Mashq daftari" ham bo'ladi . Eski darsliklar til strukturasi o'rgatishga qaratilgan. Yangi darsliklarda esa til strukturasi ko'ra, tilning leksikologik, semantik tomonlariga urg'u berilgan. Ya'ni asosiy e'tibor so'z, uning ma'nolarini, o'rindoshlari, qo'llanish o'rinlari, lug'at boyligi kabi tomonlariga qaratilgan. Amaldagi darslikdan o'rin olgan matnlarda bola yoshiga mos bo'lishidan ko'ra, didaktik ahamiyatiga urg'u berilgan. Taqdim etilayotgan didaktika esa yoshga mos, qiziqarli mavzulardagi matnlar hamda she'rlarga singdirilgan. Yozuvchilar bilan birgalikda matnlar qayta ishlab chiqilgan. Darslikdagi tushunarsiz bo'lishi mumkin bo'lgan so'zlar izohsiz qoldirilgan edi. Yangi darsliklarda bolaning tushunishi uchun qiyin bo'lgan so'zlar darslikning orqa qismida maxsus lug'atga joylashtirilgan. Bundan tashqari ular ustida alohida mashqlar ishlab chiqilgan.

O'qish fani, asosan, badiiy uslubdagi, mavhum tushunchalarni tashiydigan matnlardan iborat edi. Yangi darslik uchun tanlangan matnlar va she'rlar esa bolaning ijtimoiy hayotga kirishib keta olishida ko'maklashadigan, ham badiiy, ham informativ, ham ilmiy - ommabop uslubdagi matnlardan iborat. Amaldagi darsliklarda tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirish uchun topshiriqlar ajratilmagan bo'lsa, yangisida bu kompetensiyani rivojlantirish uchun har bir mavzuga alohida topshiriqlar ishlab chiqilgan. O'qib tushunish kompetensiyasini rivojlantirish uchun ajratilgan topshiriqlar esa, asosan, matnda ochiq ifodalangan ma'lumotlarga yoki didaktik elementlarga qaratilgan edi. Endi esa darslikda o'qib tushunish kompetensiyasining barcha qismlarini qamrab oladigan savol va topshiriqlar bo'ladi.

Tayyorlanayotgan darslikda gapdan to yaxlit matn yaratishgacha bo'lgan jarayon ti zimli ravishda ishlab chiqilgan. Avval gaplardagi bo'sh o'rinlarni to'ldirishni boshlagan bola ma'lum mavzu doirasida kichik matn yarata olish darajasiga olib chiqiladi. Shuningdek, darslikda o'quvchilarning eng og'riqli muammosi bo'lgan og'zaki tarzda bajariladigan, og'zaki tarzda bajariladigan alohida topshiriqlar ham ishlab chiqilgan. Yodlash uchun berilgan she'rni aytib berishlari uchun alohida vaqt ajratilgan. Yangi darslikda uyga vazifalar mavjud emas. Nutqiy mavzular asosida izchillik bir-birini to'ldiradigan, o'zi izlanib topishga qaratilgan nostandart

mashq va topshiriqlar ishlab chiqilgan. 1-sinf ona tili va o'qish savodxonligi kitobida ketirilgan "Hoshimjonning oilasi"da ko'pincha ot so'z turkumi keltirilgan bo'lib, bunda o'quvchilar oila a'zolarini tanish orqali ot so'z turkumi haqida tushunchaga ega bo'lishadi. Rasmlar orqali ham o'quvchilarning fikrlashi kengayib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 1-sinf ona tili va o'qish savodxonligi. 1-qism. Toshkent 2021-yil.
2. Ashrapova.T, Odilova.M. "Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi" Qo'qon 2008-yil
3. <https://uzreport.news/society/mamlakatimiz-o'quvchilari-pirls-2021-xalqaro-baholash-dasturida-ishtirok-etadi>
4. . <https://telegra.ph/PIRLS-nima-foydasi-qanday-songgi-yillardagi-natijalar-03->

MUZEYSHUNOSLIK ISTIQBOLLARI

Sh.K.O'rinov

BuxDU Musiqa ijrochiligi va madaniyat kafedrası o`qituvchisi

S.Sadullayeva

BuxDU San'atshunoslik fakulteti MSM guruh 3-kurs talabasi

Anotatsiya: Mazkur maqolada o'tmishdan kelgan tarixiy madaniyat, ma'rifat, tabiat yodgorliklarining yaxlit tizimiga solingan yig'indisi bo'lgan muzeylarning bugungi kundagi o'rni haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, madaniyat sohasining bir bo'g'ini bo'lgan muzey sohasini davlat siyosati darajasida rivojlantirish haqida fikr yuritiladi. Milliy an'ana hamda qadriyatlarimizni tiklash, boy merosimizni chuqur o'rganish, uning mazmun-mohiyati va ahamiyatini xalqimiz, ayniqsa, yoshlar o'rtasida keng targ'ib etishga katta e'tibor qaratila boshlanganligi to'g'risida mulohazalarga ega bo'liniladi.

Kalit so'zlar: muzey, madaniyat, jamg'arma, ICOM, yodgorlik.

Har qanday davlat taraqqiyot sari intilar ekan, doimo tarixga nazar tashlab, mavjud urf-odatlar, an'analar va qadimiy yodgorliklarni o'rganishga va saqlashga intilishi tabiiy. Ayniqsa bu borada muzeylarning o'rni beqiyosdir. Chunki muzeylar o'tmishdan kelgan tarixiy madaniyat, ma'rifat, tabiat yodgorliklarining yaxlit tizimiga solingan yig'indisi bo'lib amaldagi qonun-qoidaga muvofiq ravishda saqlanadi va namoyish qilinadi. Muzeylar — tarixning sirli xilqatlarini o'zida mujassam etgan holda xalqlar madaniyatini, qadriyatlarini tarannum etuvchi maskan va davlatlarni bir-birlariga yaqinlashtiruvchi ko'prik hisoblanadi. Shu bilan birga, xalqning ma'naviy dunyosini boyitish, yosh avlodni Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalashda ham muzeylarning o'rni beqiyos. Muzeylar har bir xalq tarixi, madaniyati, turmush tarzi, milliy an'ana va qadriyatlarini o'rganish, ularni targ'ib etish va kelgusi avlodlarga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi. Muzeylar ma'naviy va ma'rifiy ilm o'chog'i sifatida doim taraqqiyotda, rivojlanish va o'zgarishda. Ularning zaxiralarini doimo boyitib borish, to'plangan muzey ashyo va kolleksiyalarini kelajak avlodlarga bus-butun holatda yetkazish, asrab-avaylash har birimizdan alohida mas'uliyat talab etadi. Ushbu dargohda o'z kasbining fidoiy insonlari faoliyat yuritadilar. Ular tomonidan yaratiladigan har bir ekspozitsiya o'zining maftunkorligi, tarixiy ahamiyati va judayam boy tarixiy yodgorliklarni o'z ichiga qamrab olganligi bilan ahamiyatli hisoblanadi. Muzeylar ajdodlardan meros bo'lgan boylikni kelajak avlodga yetkazib beradigan ilmiy, ma'naviy-ma'rifiy xazina. Yillar davomida boyib, to'lib boraveradigan bu xazina faqatgina madaniy qadriyatlar namoyishigina bo'lib qolmay, uzoq tarix sahifalaridan so'zlovchi bebaho kitob hamdir.

O'zbekiston 1993-yilda Xalqaro "ICOM" tashkilotiga a'zo bo'lgach, soha bo'yicha jahondagi eng ilg'or tajribalarni o'rganib, o'ziga xos milliy an'analar festivaliga asos soldi. Yillar o'tgan sayin shaklan va mazmunan takomillashib, boyib borayotgan mazkur festivalning respublikamiz miqyosida o'zagcha bayramona ruhda o'tkazilishi muzeylar ijodiy faoliyatining yangi qirralari namoyon bo'layotganidan darak beradi. Aynan 18 may kuni yurtimizdagi barcha muzeylarning tomoshabinlarga bepul xizmat ko'rsatishi, maxsus ko'rgazmalar va

teatrlashtirilgan tomoshalarning yuksak saviyada tashkil etilishi esa bayram shukuhini oshiribgina qolmay, yosh-u keksa tomoshabinlarga bir olam zavqu-shavq hadya etishi bilan ham e'tirofqa molikdir. Har bir muzey o'zining yo'nalishi, eksponatlari bilan o'ziga xos. Xususan, O'zbekiston tarixi davlat muzeyida xalqimizning mustaqillikkacha hamda undan keyingi davr tarixini qiyosiy jihatdan tomosha qilib hayajonga tushasiz. O'zbekiston Davlat San'at muzeyida esa o'zbek xalqining bebaho va betakror san'at asarlarini hayrat hamda havas ila tomosha qilib, qalblarimiz iftixor, ko'ngillarimiz g'urur tuyg'ulariga to'lishi shubhasiz.

Poytaxtimizga tashrif buyurgan mehmon sayohati davomida, albatta, Temuriylar tarixi Davlat muzeyida ham bo'ladi. Ushbu muhtasham majmuada Amir Temur va temuriylar davri tarixi, madaniyati, san'ati bilan yaqindan tanishish mumkin. Eksponatlar ajdodlarimizning ulkan salohiyatidan so'zlaydi. O'zbekiston tarixi davlat muzeyidagi osori-atiqalar esa o'zbek davlatchiligi tarixining naqadar qadimiyligi va yuksakligi to'g'risida so'zlaydi, qolaversa, har bir davrga oid ashyolar betakrorligi bilan kishida hayrat tuyg'usini uyg'otadi. Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeyi ko'rgazmalari Vatanimiz mustaqilligi yo'lida qurbon bo'lgan fidoyi farzandlar to'g'risida ma'lumot beradi. Bu muzey yosh avlod ongida istiqloq ne'matining naqadar bebaho va yuksak ekanligi, uning qadriga yetish kerakligi haqida yanada teran fikr uyg'otadi. Termiz arxeologiya muzeyida saqlanayotgan arxeologik topilmalar ham noyobligi, ilmiy tadqiqotlar uchun manba bo'la olishi bilan qadrlidir. Olimpiya shon-shuhrati muzeyi istiqloq yillarida mamlakatimiz sportchilarining eng nufuzli xalqaro musobaqalarda qo'lga kiritgan ulkan muvaffaqiyatlari to'g'risida keng ma'lumot yetkazadi. O'zbekiston xalq amaliy san'ati, O'zbekiston davlat san'at muzeylaridagi eksponatlar xalqimizning boy hunarmandchilik xazinasini, o'ziga xos tasviriy san'at asarlari, ularning janrlarini taramum etadi. Qadimiy shaharlarimizdagi ochiq osmon ostidagi muzeylar esa dunyoning turli tomonlaridan kelayotgan sayyohlarni hayratda qoldirmoqda va ularning oqimi yildan-yilga xalqaro darajada muzeylarimizga bo'lgan qiziqish ortib boryapti. Eng muhimi, mavjud muzeylarning hammasida o'z ishining ustalari, tarixiy va zamonaviy bilimlarni egallagan bilimdon mutaxassislar faoliyat olib boradi. Bu esa, xalqimizning o'tmishga, tarix va madaniy merosga bo'lgan hurmat va ehtiromini yanada oshirishga, moddiy va ma'naviy boyliklarimizni ko'z qorachig'idek asrashga da'vat etuvchi yangi ijodiy imkoniyatlar eshiklarini ochib bermoqda. Zero, har bir davlat taraqqiyot sari odimlar ekan, hamisha tarixga nazar tashlab, mavjud urf-odatlar, an'analar hamda qadimiy yodgorliklarni o'rganishga va saqlashga intilishi tabiiy. Bu borada esa muzeylarning o'rni beqiyos. Ular uzoq o'tmishdan meros bo'lib kelayotgan madaniyat, ma'rifat, tabiat yodgorliklarining yaxlit tizimga solingan yig'indisi ekani bilan ham qimmatlidir.

Mamlakatimizning mustaqillikka erishishi iqtisodiy va siyosiy hayotning barcha jabhasida bo'lgani kabi madaniy sohada ham tub burilish yasadi. Jumladan, milliy an'ana hamda qadriyatlarimizni tiklash, boy merosimizni chuqur o'rganish, uning mazmun-mohiyati va ahamiyatini xalqimiz, ayniqsa, yoshlar o'rtasida keng targ'ib etishga katta e'tibor qaratila boshlandi. Bugungi kunda mamlakatimizda turli yo'nalishda 1200 dan ortiq davlat va nodavlat muzey faoliyat ko'rsatmoqda. Ushbu madaniyat maskanlari ajdodlarimizdan bizga meros bo'lgan boylikni kelajak avlodga yetkazib beradigan ilmiy, ma'naviy-ma'rifiy xazina bo'lib, u yillar davomida boyitilib, tarixdan meros bo'lgan ashyolar, insoniyat ijodi mahsuli sifatida

yaratilgan san'at asarlari saralanib, muzeylardan joy olib, umuminsoniy boylikka aylantirilmoqda. Bugungi kunda muzeylarimizga katta ahamiyat qaratilmoqda, Prezidentimiz tashabbusi bilan 10 yillik davlat dasturini qabul qilinganligi, ya'ni 2017-2027-yillar davomida yurtimizdagi barcha muzeylarni rekonstruksiya qilish, qayta ta'mirlash va ularning moddiy texnik bazasini mustahkamlash aynan madaniyat sohasidagi bugungi kun dolzarb masalalaridan biri edi. Yuksak e'tibor tufayli ko'plab muzeylar bunyod etildi, mavjudlarining ishi esa zamon talablari darajasida yo'lga qo'yilib, muzey-qo'riqxonalar tashkil qilindi. Temuriylar tarixi Davlat muzeyi, O'zbekiston tarixi Davlat muzeyi, Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeyi, Termiz arxeologiya muzeyi, Olimpiya shon-shuhrati muzeyi kabi o'nlab maskanlar barpo etilgani va Samarqand, Buxoro, Xiva shaharlaridagi ochiq osmon ostidagi muzeylar qaytadan ta'mirlangani fikrimiz tasdig'idir.

Prezident Shavkat Mirziyoyev 27-may kuni «Muzeylarda xizmatlar sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarorni imzoladi. Ushbu qarorni qabul qilishdan maqsad — mamlakatdagi muzeylar faoliyatini qo'llab-quvvatlash, ularning marketing siyosati va xizmatlar sohasini kompleks rivojlantirish, muzeylarga innovatsion texnologiyalarni samarali qo'llash, shuningdek, muzeylarda o'zbek xalqi va davlatchiligi tarixi, birinchi va ikkinchi Renessans davrlari, buyuk allomalar hayoti va faoliyatiga oid zamonaviy yangi ekspozitsiyalarni yaratish, muzey to'plamlaridagi boy tarixiy va madaniy merosni keng targ'ib qilishdan iborat.

Muzeylarda xizmatlar sohasini kengaytirish maqsadida 2022 yil 1 iyuldan boshlab:

- davlat muzeylariga har kuni soat 22:00 gacha tashrif buyuruvchilarga xizmat ko'rsatish huquqi beriladi, shuningdek, zaruratga ko'ra, davlat muzeylari qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda tungi ish vaqti muddatlarini belgilashi mumkin;

- pulli xizmatlar ko'rsatishda ishtirok etgan muzey xodimlariga qo'shimcha to'lovlar to'lanadi va ular moddiy rag'batlantiriladi. Qo'shimcha to'lovlar to'lash va moddiy rag'batlantirish tartibi muzeylar tomonidan ularning yuqori turuvchi organi bilan kelishgan holda belgilanadi;

- davlat muzeylariga ularda tashkil etiladigan xizmatlar uchun Madaniy meros agentligi bilan kelishgan hamda bozor konyunkturasini hisobga olgan holda, budjetdan tashqari mablag'lar hisobidan fuqarolik-huquqiy shartnoma asosida qo'shimcha xodimlarni jalb etishga ruxsat beriladi.

- Davlat muzeylari tomonidan xizmatlarni tashkil etish bilan bog'liq xarajatlar mahalliy budjetning qo'shimcha manbalari, muzeylarning budjetdan tashqari mablag'lari, Madaniy meros jamg'armasi mablag'lari, tijorat banklarining kreditlari, qonunchilik hujjatlari bilan taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan amalga oshiriladi.

- Shuningdek, Toshkent shahar hokimligi tomonidan Turkiyaning malakali kompaniyasini jalb etgan holda 2022 yil 1 noyabrga qadar jahonning mashhur muzeylaridagi eng ilg'or tajribalarni qo'llagan holda O'zbekiston tarixi davlat muzeyi, Temuriylar tarixi davlat muzeyi, O'zbekiston davlat tabiat muzeyi binolarini zamonaviy rekonstruksiya qilish, jihozlash, raqamlashtirish va yangi ekspozitsiyalarini yaratish hamda ularda xizmatlar ko'rsatish sohasini namuna sifatida tayyorlayotgani qo'shimcha qilingan. Xarajatlar Toshkent shahri shahar budjeti mablag'lari va uning qo'shimcha manbalari hisobidan moliyalashtiriladi.

Muzeylar faoliyati sohasida ilmiy tadqiqotlarini qo‘llab-quvvatlash maqsadida 2023-yildan boshlab:

- har ikki yilda bir marta may oyining ikkinchi o‘n kunligida “Muzeyshunoslik va arxeologiya tadqiqotlari: dolzarb muammolar va zamonaviy yechimlar” xalqaro forumi hamda uning doirasida ilmiy-amaliy konferensiya, “Buyuk ipak yo‘li” tadqiqotlari” ko‘p jildli katalog taqdimoti, ko‘rik-tanlov, ko‘rgazma-savdolar, teatrlashtirilgan konsert-tomosha dasturlari o‘tkaziladi;

- har yili muzeylarga ajratiladigan Davlat byudjeti mablag‘lari va qonunchilikda taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan muzeylar sohasida faoliyat olib boruvchi mutaxassislarning kamida 10 nafarini chet elga malaka oshirish va tajriba almashish uchun yuborish majburiy yo‘lga qo‘yiladi;

- har yili kamida 2 ta madaniy meros sohasidagi tashkilot, shu jumladan, muzey hamda 100 nafar mutaxassisga Madaniy meros jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan Xalqaro muzeylar kengashiga (ICOM), Yodgorliklar va diqqatga sazovor joylarni muhofaza qilish xalqaro kengashiga (IKOMOS) a‘zolik badalini to‘lab berish amaliyoti joriy etiladi.

Bundan ko‘zlangan maqsad esa O‘zbekiston san‘atining jahon adabiy va madaniy muhitiga integratsiyasi, muzeylarimizdagi tarixiy eksponatlarning o‘zbek xalqi va davlatchiligi tarixi, buyuk allomalar hayoti va faoliyatida tutgan o‘rni hamda xalqaro maydonda mamlakatning ijobiy imijini mustahkamlashga oid zamonaviy yangi ekspozitsiyalarni yaratish va muzey to‘planlaridagi boy tarixiy hamda madaniy merosimizni zamonaviy san‘at platformasida keng targ‘ib qilishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yangi O‘zbekiston gazetasi 16-avgust 2021-yildagi soni
2. Lex.uz - O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 27.05.2022 yildagi PQ-261-son
3. Lex.uz - O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 19.06.2018-yildagi 458-son
4. Xs.uz - “Madaniyat va san‘at taraqqiy etmasa, jamiyat rivojlanmaydi”
5. Fayziyev T., Sobirjonova D., Sulaymonov B. Madaniyat va san‘at muassasalarini tashkil etish va boshqarish (ma‘ruzalar matni). T.: 2002.
6. Xaydarov A. Madaniyat va san‘at sohasini boshqarish asoslari. - Toshkent. G‘.G‘ulom . 2016.
7. Haydarov A. Harakatlar strategiyasi va ma‘naviy yuksalish. - Toshkent: G‘.G‘ulom .2018.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 3 avgustdagi “Adabiyot va san‘at, madaniyatni rivojlantirish - xalqimiz ma‘naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir” mavzuidagi suhbat.
9. Urinov S. K., Rakhmatova M. THE ROLE OF CULTURE AND ART OF UZBEKISTAN ON A GLOBAL SCALE //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. - 2022. - T. 3. - №. 4. - C. 370-376.

10. Orinov S. K., Qodirova V. NOMODDIY-MADANIY MEROSNI O'RGANISHDA "AVESTO" NING O'RNI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. - 2022. - C. 83-86.

11. Orinov S. K., Boboqulova S. MADANIYAT VA SAN'AT BOSHQARUVINING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. - 2022. - C. 78-82.

12. Orinov S. K. et al. MADANIYAT MARKAZLARI AHOLINING IJODIY QOBILIYATINI SHAKLLANTIRUVCHI OBYEKT SIFATIDA //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. - 2022. - C. 68-72.

13. Orinov S. K., Abdusalomova H. TEATRLAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. - 2022. - C. 766-770.

SSENARIYDA SAN'AT VOSITALARINING O'RNI

Sh.K.O'rinov

BuxDU Musiqa ijrochiligi va madaniyat kafedrası o`qituvchisi

S.Sadullayeva

BuxDU San'atshunoslik fakulteti MSM guruh 3-kurs talabasi

Anotatsiya: *Mazkur maqolada tadbirlarda eng ko'p qo'llaniladigan san'at turlaridan ssenariy yaratish jarayonida to'g'ri foydalanish qonun-qoidalari ko'rsatib o'tilgan. Ssenariyning mazmuni va mohiyati zahiridagi musiqiy mutanosiblik bir-biriga bog'lanish, dasturining bosh mavzusidan kelib chiqqan holda amalga oshirilishi ssenariyning yarim muvaffaqiyatini ta'minlashi izohlangan.*

Kalit so'zlar: *ssenariy, tadbir, musiqa, temp, xoreografiya.*

Tadbirlarni tashkil etishda juda ko'p san'at turlaridan foydalanamiz. Avvalambor bu tushunchadan oldin ssenariy haqida to'xtalib o'tsak o'rinli bo'ladi, albatta. Ssenariy - o'tkaziladigan tadbirlar, bayram va tomoshaling to'liq yozma bayonidir. U.Qoraboevning "Badiiy-ommaviy tadbirlar" kitobida yozishicha, italyancha so'zdan olingan bo'lib, "asarning plani, sxemasi"ni anglatadi. Ssenariy asosida tadbir namoyishlarini tashkil etishda:

- teatr san'atining barcha elementlari,
- raqs,
- rassomlik ijodiyoti,
- dramaturgiya,
- aktyorlik,
- rejissorlik,
- badiiy bezak,
- so'z san'ati va boshqalar katta manbalardan hisoblanadi.

Mazkur mavzuda tadbirlarda eng ko'p qo'llaniladigan san'at turlaridan raqs va musiqa san'ati to'g'risida fikr yuritimiz.

San'atlar ichida uning bitta turi borki, usiz tadbirni tashkil etish mumkin emas. Bu musiqa san'atidir. Ssenariy tuzishda musiqaning beqiyos o'rniga ana shu nuqtai nazar bilan yondashmoq zarur bo'ladi. Chunki musiqasiz dastur jonsiz haykal ma'nosini anglatadi. Ssenariy dasturini sifatli texnik yozuvi (grammafon likopcha, magnit tasma, kompakt disk) tizimida foydalanish tavsiya etiladi. Chunki sifatli texnik yozuv mukammal ijroni muhrlab saqlash, targ'ib qilish, o'rganish uchun eng qulay vositalardan. Faqat uning hozirdagi ancha keng imkoniyatlaridan to'g'ri, boshqacha qilib aytganda, tinglovchi - tomoshabinga malol kelmaydigan darajada foydalanish zarur bo'ladi.

Ssenariyda musiqiy ohang oldingi asosiy planga chiqmaslik zarur. Ssenariy tuzishda musiqadan to'g'ri foydalanish ssenariyning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Ssenariy tuzishda musiqasiz va kuy-qo'shiq jo'rlogisiz dastur kam dan-kam tuziladi. Chunki kuy, qo'shiq, ssenariyning ozig'i hisoblanadi. Ayniqsa tarixdan tarkib topgan milliy an'analar urf-odatlar, rasm-rusm, taomil marosimlarning vujudga kelishi, har xil bayramlar va shunga o'xshash qator

omillar ssenariysi o'z-o'zidan mavzu va xarakterga qarab musiqa tanlashni taqozo etadi. Ssenariyda musiqa bosh mezon sanaladi. Masalan tarixiy voqealar aksida milliy kuy va ohanglarda foydalaniladi. Xalq qahramonligi va vatanparvarlik mavzusidagi dasturlarda jangovor ruhni jonlantiruvchi ohanglardan foydalaniladi. Link jarayon yoki g'azallar tasvirida yengil yorug'likni aks etuvchi musiqalardan foydalanilsa o'rinli bo'ladi.

Ssenariy mohiyati va musiqiy mutanosiblik o'z-o'zidan bir-biriga bog'liqlik belgisidir. Ssenariyning mazmuni va mohiyati zamiridagi musiqiy mutanosiblik bir-biriga bog'lanish, dasturining bosh mavzusidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Masalan ssenariyda tarixni aks ettiruvchi tarix ko'rinishlari va obrazlari bilan bog'liq bo'lgan bloklardagi ko'rinishlarga mutanosib bo'lishi uchun xalqimizning musiqa merosiga murojaat qilinadi. Shu ko'rinishga monand musiqa tanlanadi. Musiqalar ko'rinish paytida fon orqali beriladi va zarur paytda balandligi va pastligi ko'rinish va holatlarining obrazlar- ning mutanosibligi bilan bog'liq holda amalga oshiriladi. Musiqiy bezak ssenariyning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Chunki rejissuraning oldinga qo'ygan maqsadini amalga oshirish musiqiy bezak bilan o'lchalanadi va ssenariyning mazmun va mohiyatini belgiyaydi. Madaniy tadbirlarda (ommaviy bayramlar, sayillar, teatrlashtirilgan konsert, badiiy publitsistik kompozitsiyalar va h.k) qo'llaniladigan musiqa faqat tomoshabin uchun emas, ijrochi uchun ham muhimdir. Fikrni bir joyga to'play olish, rolga, obrazga kirishish, sahnada o'zini erkin his qilish uchun, umuman sahna maydondagi voqelikni, ommani boshqarish uchun ham muhim vositalardan biri hisoblanadi. Agar tanlangan musiqaning ifodaviy va tasviriy imkoniyatlari to'liq namoyon bo'lgan bo'lsa, asarni tomoshabin emotsional va to'laqonli ravishda qabul qiladi.

Musiqaning elementlari:

- melodiyasi,
- ritmi,
- temp,
- dinamika,
- temblari yetarli darajada me'yorida foydalanilsa va yagona maqsad sari uyg'unlashsa, bu elementlar yagona, garmonik ravishda butunligicha birlashishsa, u berilgan vazifasini to'liq ifodalagan bo'ladi, asar musiqa bilan chiroyli «bezaladi».

Musiqa tomoshabinni tomoshani yaxshi qabul qilishida muhim rol o'ynaydi, lekin tomoshabinning asosiy e'tibori aktyorda yoki sahnada bo'layotgan xatti-harakatlarda bo'lganligi uchun musiqani me'yoridan (hajmi, ovoz balandligi kabi) oshirib yuborsak, biz tadbir yoki tomoshadagi voqealikni tomoshabinga yetib kelish me'yor darajasini buzishimiz mumkin. U me'yor darajasida amalga oshirilsa, bir umr tomoshabinning yodida qolishi mumkin. Musiqa - buyuk va aniq san'atdir. U bizni mahoratga, yuksaklikka undaydi, biz anglamay qolgan fikrlarni ilg'ab olishga yordam beradi”.

Musiqaning ifodali imkoniyatlari kengdir. Unda hayot va o'lim, qahramonlarcha kurash, orzu, qayg'u, shikoyat, tuhmat, hazil kabi mavzularni ifodalash mumkin. Musiqaning buyumini ko'rsatib, tasvirlab beruvchi vositasi yo'q, lekin u tomoshabin sezgisiga, ongiga ta'sir qilibgina qolmasdan, uni tasavvur qilishga unday oladi. Musiqaning tasviriy darajasi turli janrlarda turlicha namoyon etiladi. Ayniqsa, kino va teatr san'atida tasviriy imkoniyatlardan keng foydalaniladi. Masalan, faqat musiqa yordamida biz poezd «chiza olmaymiz», lekin buni

ovoz, tovush orqali (musiqa jo'rligida g'ildirak aylanishi va h.k.) berishimiz mumkin. Bo'lajak madaniy tadbirlar tashkilotchilari musiqaning sahnalashtirish uchun muhim jihatlarni bilib olishlari zarurdir.

Madaniy va maishiy turmushimizni musiqasiz tasavvur etib bo'lmaydi. Zero, erta tongdan to kech tunga qadar yon-atrofimizda yangrab turgan turfa navolar ma'naviy va ruhiy ehtiyojimizni qondirishga xizmat qilmoqda. Musiqa jon ozig'i deb bekorga aytilmagan. Qadim zamonlarda bir donishmand: «Omma iste'molidagi musiqaning saviyasidan jamiyatning ruhiy sog'lomligini aniqlay olaman», degan ekan. Bunday imkoniyatlar endilikda mislsiz darajada kengaydi, cheki-chegarasi qolmadi. Zero, tovush yozish va yangratish uchun mo'ljallangan moslamalar allaqachon turmushimizdan mustahkam o'rin olib, kundalik hayotimiz zaruratiga aylanib qolgan. Barkamol avlod tarbiyasiga qarata maqsad qilib ishlatilayotgan «ma'naviy barkamollik» iborasini hamma har xil tushunib, idrok etishi ehtimoldan xoli emas. Adabiyot, she'riyat va barcha san'at turlarini zinhor kamsitmagan holda ta'kidlab o'tmoqchimizki, yoshlar tarbiyasi, ulg'ayib borayotgan kishida chin insoniy fazilatlar shakllanib, kamol topishida musiqaning ahamiyati beqiyosdir.

Musiqa kechaning g'oyaviy mazmuniga qarab tanlanadi va fon sifatida beriladi. Musiqadan foydalanishning mazkur varianti tadbirlarda juda keng qo'llanilib, she'r o'qilayotganda ham, kinolavhalar ko'rsatilayotganda ham, dramatik parchalar ijro etilayotganda ham bu vositalarning ta'sirchanligini oshirish maqsadida xizmat qiladi. Tadbir mazmuniga qarab, musiqiy chiqishlardan foydalanish mumkin. Alohida musiqiy nomer, tadbir kayfiyatini beruvchi musiqa, boshlovchilar chiqishlariga musiqa, sahnalashtirilgan parchalar uchun musiqa, qahramonlar xatti-haratini ifodalovchi musiqa, chorlov, raqslar musiqasi va hokazolar - tadbir yoki spektaklning mazmunini boyitishiga katta ta'sir ko'rsatadi". Ssenariyda esa bu jihatlaming hamma xususiyatlari hisobga olinishi shart. Sahna bezagi, tadbirning temporitmi uchun, alohida olingan nomerlar va boshqa musiqiy jarayonlar ssenariyda aks ettirilishi lozim. Uning vaqti, ketma-ketligi aniq ko'rsatilgan bo'lishi shart.

Tadbirlarda eng ko'p qo'llaniladigan san'at turlaridan yana biri bu raqs san'atidir. Raqs - insonning mehnat jarayonida tashqi olamdan olgan emotsional taassurotlari bilan bog'liq holda yuzaga kelgan va inson gavdasining harakat va holatlari vositasi bilan yaxlit badiiy obraz yaratiladigan san'at turidir. Hozirgi kunda bayram va tomoshalarda raqs harakatlari tomoshaning boshidan oxirigacha davom etib turishi mumkin. Chiroyli, did bilan kiyinib olgan raqqosa qizlarning mayin, jozibali harakatlari, yigitlarning esa jo'shqin va shiddatli harakatlari sahnada tomoshaviylik effektini yanada kuchaytiradi, sahna bezagi, musiqa va raqs uyg'unligiga erishiladi, natijada tomoshabin bundan estetik zavq oladi.

Raqs faoliyati bevosita musiqa san'ati bilan chambarchas bog'langanligi tufayli, ularning uyg'unligiga erishish rejissor va baletmeysterdan katta ustalik, mahorat talab etadi. Mavzuga mos, tadbir g'oyasidan kelib chiqib, musiqa asari yaratilgandan so'ng, raqslarni sahnalashtirish uchun baletmeyster avval musiqani tinglab, o'zida o'zlashtirib, unga mos xatti-harakatlar izlaydi. Harakatlar bekorchi, oddiy qo'l yoki oyoq harakatlari emas, ma'no va mazmunga ega bo'lgan xatti-harakatlardan iborat bo'lishi va tadbir mazmuniga, g'oyasiga xizmat qilishi lozim. Umuman, raqslar to'g'risida so'z borganda «baletmeyster» va «xoreografiya» tushunchalari ko'proq qo'llaniladi. Shuning uchun ham bu tushunchalarni aniqlab olishimiz maqsadga muvofiqdir. Lug'atlarda «baletmeyster» nemischa (balletmeister) so'zidan olingan bo'lib, raqs,

balet, operalardagi o'yin sahnalarini qo'yuvchi balet rejissori, deb ko'rsatilgan bo'lsa, «xoreografiya» esa raqs yaratish san'ati, ya'ni raqsli spektakl deb izohlangan. XIX asr oxirlaridan boshlab raqs san'ati xoreografiya deb atala boshlandi. «Xoreografiya» atamasi fransuz raqs o'qituvchisi R.Fyoye (1700-yil) tomonidan kiritilgan. Hozirgi kunda bu ikkala tushuncha ham, raqs sahnalashtirish (raqs sahnalashtiruvchi), raqs qo'yish (raqs qo'yuvchi) ma'nosida ishlatilib kelinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. U. Qoraboev. “Badiiy ommaviy tadbirlar”. T., 1986
2. V.Q.Rustamov. “Zamonaviy bayramlar rejissurasi muammolari”. T.: Faylasuf. mil. jam.nashriyoti. 2013.
3. J.Mahmudov, X.Mahmudova. “Rejissura asoslari”. T.: O‘DSI bosmaxonasi. 2008.
4. V.Rustamov. “Ommaviy bayramlar rejissurasi va sahnalashtirish asoslari”. T.: 2008.
5. F.Ahmedov. “Ommaviy tadbir va bayramlar rejissurasi va aktyorlik mahorati”. T.: “Cho‘lpon”. 2007.
6. Urinov S. K., Rakhmatova M. THE ROLE OF CULTURE AND ART OF UZBEKISTAN ON A GLOBAL SCALE //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. - 2022. - T. 3. - №. 4. - C. 370-376.
7. Orinov S. K., Qodirova V. NOMODDIY-MADANIY MEROSNI O'RGANISHDA “AVESTO” NING O'RNI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. - 2022. - C. 83-86.
8. Orinov S. K., Boboqulova S. MADANIYAT VA SAN'AT BOSHQARUVINING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. - 2022. - C. 78-82.
9. Orinov S. K. et al. MADANIYAT MARKAZLARI AHOLINING IJODIY QOBILIYATINI SHAKLLANTIRUVCHI OBYEKT SIFATIDA //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. - 2022. - C. 68-72.
10. Orinov S. K., Abdusalomova H. TEATRLAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. - 2022. - C. 766-770.

**POLIMER VA KOMPOZITSION MATERIALLAR FANINI O'QITISHDA
ZAMONAVIY INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH****Qaxxorova (Askarova) Barchinoy Abdiraximovna***Farg'ona davlat universiteti,**Texnologik ta'lim yo'nalishi 2-kurs magistranti*

Kirish. Mamlakatimiz mustaqillika erishgan yillar ichida sintetik materiallar – plastmassalar ishlab chiqarish tez rivojlandi. Bunday materiallar uzellarining xizmat muddatini oshirish, konstruktsiya massasini kamaytirish, kamyob rangli metallar va qotishmalarni tejab ishlatish, ishlov berish tannarxini hamda mehnat sarfini kamaytirish imkonini beradi. Materiallarni ratsional tanlash va ularga ishlov berishning texnologik protsesslarini takomillashtirish konstruktsiyalarning ishonchliligini tahminlaydi, tannarxini kamaytiradi va mehnat unumdorligini oshiradi.

Mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy yo'nalishlarda tubdan yangi texnika, materiallar va ilg'or texnologik jarayonlarni yaratish va ularni ishlab chiqarishga joriy qilish asosida fan-texnika taraqqiyotini yanada jadallashtirishni ta'minlash qayd etilgan. Belgilangan maqsadga polimer va kompozitsion mahsulotlarining sifatini va assortimentini yaxshilash, yangi konstruktsion materiallar, metall kukunlari asosida tayyorlanadigan qoplama va buyumlar ishlab chiqarishni ko'paytirish; talab etilgan xossalar kompleksiga ega bo'lgan yangi polimer va kompozitsion materiallar ishlab chiqarishni rivojlantirish, kam chiqindi chiqadigan, chiqindi chiqmaydigan va kam operatsiyali texnologik jarayonlarni keng qo'llash, metall va materiallarning xossalarini keskin yaxshilashni ta'minlaydigan ishlov berishning yuqori samarali usullaridan foydalanishning hamda boshqa qator tadbirlarni amalga oshirish mumkin.

Tadqiqotning dolzarbligi:

Zamonaviy texnologiyani rivojlanishi materiallarni texnikada ishlatish, undan samarali foydalanish va ularning xossalariga bo'lgan talablarni kuchaytirdi. Zamonaviy texnologiyalar qatorida turgan kosmanavtika, yadro texnologiyasi va aviatsiya sohasidagi muammolar va ularning yechimlari konstruktsiyaga qo'llanilgan material ishonchliligiga bog'liq bolib qolayotganligi xech kimga sir emas. Shuni xisobga olgan xolda zamonaviy kompozitsion materiallar yaratish usullari komponentlarning xossalaridan kelib chiqib mustaxkam, chidamli kompozitsion materiallar ishlab chiqarish bugungi kundagi ishlab chiqaruvchilar va injenerlar oldiga qo'yilayotgan asosiy vazifalardandir. Muammoning yechimi esa uzoq muddat o'zining ishchi xolatini saqlab tura oladigan, tashqi deformatsiya, ichki energiya yig'ilishlariga bardosh bera oladigan polimer va kompozitsion materiallar tayorlashdan iborat. Metall va uning qotishmalarni maxsus xossalarini bera oladigan metalmas kukun va kalta tolali materiallardan tashkil topgan kompozitsion materiallar asosida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxining kamayishi va mustaxkamligini sezilarli ravishda oshganligi soxani to'laqonli o'rganishga va tadqiqotlar olib borilishiga sabab bo'lmoqda.

Tadqiqotning maqsad va vazifalari:

Polimer va kompozitsion materiallarni o'qitishning zamonaviy usullari bilan tanishish va ularni tahlil qilish. Mavzuga oid ilmiy-metodik, pedagogik-psixologik adabiyotlar, me'yoriy hujjatlarni o'rganish, darslik, dasturlarni tahlil qilish va xulosalarni umumlashtirish;

- Mavzuning ilmiy-nazariy, metodik hamda amaliy asoslarini tadqiq qilish yo'li bilan uning dolzarb muammo ekanligini asoslash;

- Mavzuga oid innovatsion texnologiyalar tadbiiq etish yo'llari hamda ularni natijalarini kuzatish.

- Mavzuga oid ilmiy-nazariy, falsafiy, pedagogik adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish.

- Innovatsion texnologiyalarni ta'limni rivojlantirishdagi o'rnini aniqlash.

- Ta'limda innovatsion uslublarni ishlab chiqish va joriy etishni pedagogik jihatdan asoslash.

- Mavzu yuzasidan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi.

Dars jarayonlarida interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning alohida o'ziga xos xususiyatlarini yangi g'oya va ijodiy fikrlashlarini, o'ziga ishonch va do'stlariga hurmat, mustaqil va erkin fikrlash qobiliyatlarini shakllantiradi. "Aqliy hujum" usulidan foydalanilganda o'rtaga muammo tashlanadi. Masalan: Polimer bu nima? O'quvchilar guruhlariga bo'lingan holda ma'lumotlar berishadi. Polimer materiallarining bugungi kundagi ahamiyati, uy ro'zg'or buyumlarida ishlatilishi haqida fikr almashishadi.

Yana bir dars samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi interfaol metodlardan biri bu "Polimer koptokchalar" metodi. Bu metod orqali o'quvchilar guruhlariga bo'lingan holda turli rangdagi polimer koptokchalarda yashiringan savollarga javob beradilar va o'z savatlarini koptokchalar bilan to'ldiradilar. Qaysi guruh savatchasida koptoklar ko'p bo'lsa, javoblar to'liq, va to'g'ri bo'lsa, fikrlar to'g'ri izohlansa, o'sha guruh a'zolari dars yakunida rag'batlantiriladi. Bu o'yinning maqsadi o'quvchilarda mustaqil fikrlashni jamoa bilan ishlash tashabbuskorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. O'quv mashg'ulotlari dars jarayonlari interfaol usullar bilan olib borilganda ta'lim oluvchilarning mustaqil qaror qabul qilishi, o'zlashtirilgan mavzuni eslab qolish va o'z fikrlarini og'zaki va erkin ifoda etishga o'rgatadi.

Polimer va Kompozitsion materiallar haqida umumiy tushuncha.

Bugun dunyo yangi texnika va texnologiya taraqqiyotiga qadam qo'ydi. Fan texnikani rivojlanishi natijasida metallurgiyada ham katta o'zgarishlar bo'lmoqda. Metal o'rniga yangi turdagi mahsulotlar ishlab chiqarilmoqda. Masalan: eng yaxshi po'lat yoki alyuminiy qotishmalari bilan tenglasha oladigan material - bu kompozit yoki kompozitsion materiallardir. Ensiklopedik materiallarga ko'ra "Kompozitning" ma'nosini quyidagicha berilgan: "Berilgan yo'nalishi bo'yicha mustahkamlovchisi bo'lgan metall yoki metallmas materiallar. Natijada o'ziga xos monolit hosil bo'lib, asosan siquvchi kuchga, armatura chizuvchi kuchga ishlaydi. Bundan ko'rinib turibdiki, kompozit materiallarni ishlab chiqish, asos va mustahkamlovchining yaxshi xususiyatlarini qo'llashga mo'ljallangandir. Bunga misol tariqasida shisha plastikani olishimiz mumkin. Unda shisha ipni polimer smolasiga botiriladi. Bu material yonmaydi, o'tda qizdirilganda ham mustahkamligini saqlaydi, suv shimmaydi,

korroziyaga chidamlidir. Bundan tashqari, mustahkamlovchi – shisha ipi, ko'p tarqalgan organik va noorganik tolalar orasida keng qollanilishi bo'yicha oldingi o'rinda turadi.

Kompozitsion materiallarning qolgan barcha sanoatdagi materiallardan afzal tomoni shundaki, kompozitsion materiallar kam xom ashyo sarf etib pishiq hamda yuqori chidamliligi jihatidan juda mukammal hisoblanadi. Qolaversa, "kompozitsion materiallar kelajak sanoat poydevori" degan fikrni bemalol ilgari sursa bo'ladi. Sababi, hozirgi davrda ommalashib ketgan "Uyali telefon" lar ham aslida kompozitsion, qo'shma materiallardan tashkil topgan, hamda ishlab chiqarilgan ko'plab yangi texnik kashfiyotlarning asosini ham kompozitsion materiallar tashkil etmoqda.

Iqtisodiyotimiz jadal rivojlanayotgan davrda insonlarni ehtiyojlari ham ortib bormoqda. Shu bilan birga zamonaviy uy-joy qurilishida xom ashyo asosan kompozitsion materiallardan tarkib topmoqda. Bino, inshootning poydevoridagi monolitlik darajasini mustahkamlovchi metall, armatura konstruksiyalari jipslashi natijasida mustahkam kompozit material beton qorishmalari vujudga kelmoqda va keng ko'lamda ishlatilmoqda.

Qurilishning keyingi bosqichlarida ham kompozit panellaridan foydalanilmoqda. Xatto inshootning tom qismini yopishda ham zamonaviy quyoshga chidamli, namlikka bardoshlik, kompozit shiferlar va har-xil turdagi plastik panellar ishlatilmoqda.

Yurtimizda nafaqat uy-joy qurilishida balki avtomobilsozlikda va vagonsozlikda kompozitsion materiallar ishlab chiqarish jarayonida keng ko'lamda va bosqichma-bosqich ishlatilmoqda. Avtomobilning ichki saloni, torpeda o'rindiqlar, tashqi buferlar, elektr izolyatsiyalarda ham qo'llanilmoqda. Vagonlarning ichki ehtiyot qismlari va tashqi tomonlarini mustahkamlab har-xil yuklar tashishda kompozitsion materiallardan keng foydalanilmoqda. Ayniqsa vagonlarda tashiladigan har-xil turdagi kimyoviy, zaharli moddalar tashish uchun mo'ljallangan vagonlar ishlab chiqarilishida vagonning mustahkam bo'lishi uchun kompozit materiallardan juda keng ko'lamda foydalaniladi.

Hozirgi paytda juda ajoyib xossalarga ega bo'lgan plastik kompozitsion materiallar yaratilganki, ularning solishtirma mustahkamligi, karroziyabardoshligi, boshqariladigan magnit va elektr xossalari kabi xususiyatlari odatdagi po'lat va cho'yan konstruksion materiallarning xususiyatlaridan qolishmaydi. Ishlash qobilyatlari 200-400°Cda ham saqlanib qoladigan plastik kompozitsion materillar yaratilgan. Bunday materiallarni kelajakda avtomobil, kema hamda samolyotsozlikda keng ishlatish imkoniyati bor.

Xulosa va takliflar.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim tizimiga doir o'zgarishlar va islohotlardan ko'zlangan maqsad har bir yosh avlodni bilimli, salohiyatli har tomonlama barkamol etib tarbiyalashdan iboratdir.

O'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda interfaol usullardan foydalanish dars sifatini oshirib yuqori samaradorlikka erishishning zaruriy shartidir.

5-9-sinflar uchun texnologiya fanida polimer va kompozitsion materiallarga ishlov berish mavzularini keng yoritib berish nazariy hamda amaliy mashg'ulotlarni o'ziga xos ravishda interfaol metodlardan foydalanib tashkil etish, nazariy mashg'ulotlarda olingan bilimlarni amalda hayotiy tajribalar asosida mustahkamlash juda muhimdir. Dars jarayonlarida interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning alohida o'ziga xos xususiyatlarini yangi g'oya va

ijodiy fikrlashlarini, o'ziga ishonch va do'stlariga hurmat, mustaqil va erkin fikrlash qobiliyatlarini shakllantiradi.

Mavzu bo'yicha tayyorlangan slaydlar, test uchun kartochkalar turli didaktik o'yinlar darsning maqsadga erishish sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Shuni ta'kidlash lozimki, bunday noan'aviy metodlar faqat o'quvchilarni bilimini baholashda emas, balki o'quvchilar o'z-o'zlarini baholash fanga oid bilimlarini kengroq tushunishiga, o'z fikrlarini asoslash va o'quvchilarni faollikka undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Salim Madrahimovich Otajonov, Qaxxorova Barchinoy Abdiraximovna //Polymer and Composition Materials// Texas Journal of Engineering and Technology. <https://zienjournals.com>. VOL. 9, JUNE, 2022. 103-106 page.

2. Otazhonov S.M., Yunusov N., Qakhkhorova B. //DEFORMATION CHARACTERISTICS OF PbTe-Te POLYCRYSTALLINE FILMS// SCIENCE AND WORLD International scientific journal № 3 (103), 2022. 27-31 page

3. Отажонов С.М., Юнусов Н., Қаххорова Б //ДЕФОРМАЦИОННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛИКРИСТАЛЛИЧЕСКИХ ПЛЕНОК PbTe-Te// Деформационный наука и мир 2022 №3.

4. Qaxxorova Barchinoy Abdiraximovna, Ikromova Komila Hamidullo qizi, Nazirova Arofatxon Maxmudjon qizi //INNOVATIVE METHODS USED IN THE EDUCATIONAL PROCESS// IJODKOR O'QITUVCHI JURNALI. 5 IYUN / 2022 YIL / 19 – SON. 277-283 betlar.

5. Ikromova Komila Hamidullo qizi, Qaxxorova Barchinoy Abdiraximovna //MATERIALS SCIENCE AND ITS PROBLEMS// IJODKOR O'QITUVCHI JURNALI. 5 IYUN / 2022 YIL / 19 – SON. 288-292 betlar.

6. S M Otazhonov, R N Ergashev, K A Botirov, B A Qaxxorova, M A Xudoynazarova, N A Abdulkarimova, M E Madaminova and E M Ismoilova //Influence of thickness and temperature on photoelectric properties of p-CdTe-nCdS and pCdTe-CdSe heterostructures// Journal of Physics: Conference Series. APITECH-IV - 2022. 1-8 page.

7. Salim Madrahimovich Otajonov, Qaxxorova Barchinoy Abdiraximovna //POLIMER VA KOMPOZITSION MATERIALLAR FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH// O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. 12-SON. 19.10.2022. 707-711 betlar.

8. OTAZHONOV S.M., QAKHKHOROVA B.A., IKROMOVA K.H. //METHODS OF TEACHING POLYMER COMPOSITE MATERIALS IN VOCATIONAL EDUCATION// Международной научно-практической конференции «Наука, исследования, образование: новые вызовы современности». 31 мая 2022 г. в г. Москва. 12-14 стр.

9. Otazhonov S.M., Yunusov N., Qakhkhorova B. //DEFORMATION CHARACTERISTICS OF PbTe-Te POLYCRYSTALLINE FILMS// SCIENCE AND WORLD International scientific journal, № 3 (103), 2022. 27-30 page.

10. Yakubjon Usmanov, Ikromova Komila Hamidullo qizi //Use of Innovative Technologies in Teaching Electrical Engineering// Texas Journal of Engineering and Technology. <https://zienjournals.com>. VOL. 9, JUNE, 2022. 97-99 page.

11. Якубжон Усмонов, Икромова Комила Хамидулло қизи //ЭЛЕКТРОТЕХНИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР// О‘ЗБЕКISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. 12-SON. 19.10.2022. 675-680 betlar.

12. Sh.Sh.Shuxratov, Maxmudova Muxtasarxon Abdubannob qizi // FREZALASH STANOKLARIDA METALLARGA ISHLOV BERISH TEXNOLOGIYALARI VA UNI INNOVATSION USULDA O‘QITISH// O‘ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. 12-SON. 19.10.2022. 667-671 betlar.

13. Tursunboy Axmedov, Siddikova Ranoxon Abdulxay qizi, Xusanova Lobarxon Murodovna //Basics of Wood Materials and Woodworking Technology// Texas Journal of Engineering and Technology. <https://zienjournals.com>. VOL. 9, JUNE, 2022. 100-102 page.

14. Sh.M.Tairov //Hayot faoliyati xavfsizligi sohasida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashning nazariy jihatlari// "IJODKOR O'QITUVCHI JURNALI" 5 IYUN / 2022 YIL / 19 – SON. 301-304 betlar.

15. Tairov Sherzod Mirzadjanivich //Moslashuv (adaptatsiya) davridagi organizm funksiyalarining dinamikasi va uning bosqichlari// Международный научный журнал «Новости образования: исследование в XXI веке» № 3 (100), часть 1. сентябрь, 2022 г. 475-478 стр.

16. Tairov Sherzod Mirzadjanivich, Nishonov Otabek Tavakalbekzoda, Karimjonov Diyorbek Umarjon o'g'li //PEDAGOGIKA OLIY O'QUV YURLARI BITIRUVCHILARINING INTEGRATIV KASBIY FAOLIYATIGA TAYYORGARLIGI// International Journal of Education, Social Science & Humanities. FARS Publishers. Volume-11 | Issue-1 | 2023. 226-230 page.

17. Абдулаева А. Р. //ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО И МУНИЦИПАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ// Uzbek Scholar Journal. - 2022. - Т. 6. - С. 26-29.

18. Рустамовна А.А. //СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА СЕМЕЙНОЕ ОКРУЖЕНИЕ В ПАТРИОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ БУДУЩИХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ// Зона конференций. - 2022. - С. 43-45.

19. Тошболтаева Нодира Иброхимжоновна // БИЛИШ ЖАРАЁНЛАРИ РИВОЖЛАНИШИДА ШАХСИ ТАРАҚҚИЙ ЭТИШИ// JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH VOLUME-2, ISSUE-13 (26-December). 472-475 betlar

20. А.Р.Абдуллаева //ОИЛАДА АЖРИМЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА НИКОХ МОТИВЛАРИНИНГ ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ// О‘ЗБЕКISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. 12-SON. 20.12.2022

21. А.Абдуллаева, Н.Тошболтаева //ОИЛА ВА НИКОҲ МУСТАҲКАМЛИГИНИ ТАЪМИНЛОВЧИ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАР// INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION International scientific-online conference. Part 13. January 2023. Canada, Ottawa. 136-140 page.

**FREZALASH STANOKLARIDA METALLARGA ISHLOV BERISH
TEXNOLOGIYALARI VA UNI INNOVATSION USULDA O'QITISH**

Maxmudova Muxtasarxon Abdubannob qizi

Farg'ona davlat universiteti,

Texnologik ta'lim yo'nalishi 2-kurs magistranti

Kirish. Turli ishlab chiqarish tarmoqlarining zamonaviy rivojlanish darajasi ko'plab yangi materiallarning paydo bo'lishiga yordam berdi. Ular butunlay boshqacha tarkibga ega, ammo ularning ko'pchiligi metallarni o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, metallni qayta ishlash texnologiyasi nafaqat mashhurligini yo'qotmaydi, balki faol rivojlanmoqda. Metalni qayta ishlashning zamonaviy usullari har qanday asbob-uskunalar uchun yuqori aniqlikdagi mexanizmlarni, murakkab dizaynlarni va noyob qismlarni yaratishga imkon beradi.

Frezalash mashinalari zamonaviy ishlab chiqarishda eng ko'p ishlatiladigan dastgohlardan biridir. Frezalash dastgohlari qattiq materiallarga, shu jumladan metall, plastmassa va yog'ochga ishlov berish uchun ishlatiladi va odatda tartibsiz va tekis yuzalarga ishlov berish uchun ishlatiladi.

Texnologiya fanini o'qitishda o'quvchilar chuqurroq tushuncha va bilimga ega bo'lishi uchun, amaliy fanlar darslarida taqdimotlar, vizual namoyishlar orqali zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanish zarur. Texnologiya darslarida kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish katta ijobiy natija beradi. Chunki avvallari o'quvchilarga yakkama-yakka ko'rgazmali mashg'ulotlar berilardi. Texnologiya darslarida amaliy mashg'ulotlar davomida buyumlar yasash jarayoni ancha vaqt talab qilardi va ba'zan o'qituvchi tomonidan qayta ko'rsatilishi kerak edi.

Bugungi kunda mehnat jarayonlari video dars sifatida yozib olinib, kommunikatsiya texnologiyalari orqali o'quvchilar ko'rishlari mumkin bo'lib, bu ularga dars mavzusini oson o'zlashtirish imkonini beradi.

Tadqiqotning dolzarbligi.

O'quvchilarga respublikamiz xalq xo'jaligi tarmoqlaridagi ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari ishlab chiqarishga nechog'liq joriy qilinayotganligi to'g'risida aniq misollar keltirish, mehnat muhitining yaxshilanishi, kompleks mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish asosida og'ir qo'l mehnatini siqib chiqarish jarayonlarini tahlil qilish asosida tushuntirilishi yaxshi samara berishi shubhasizdir.

Fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirish sharoitida, mehnat turlari va tavsifining tezkorlik bilan o'zgarib borishi tabiiy hol. Bunday muhitda ishlab chiqarishning zamonaviy fikrlovchi, ijodkorlik bilan, faol ishlaydigan ishchiga bo'lgan talab-ehtiyoji tobora ortib boradi, albatta. Binobarin, yetuk bilimmi, amaliy jihatdan barkamol va yuqori texnologik madaniyatga ega mutaxassis ishlab chiqarishdan o'z o'rnini topa oladi va uning xalq xo'jaligini rivojlantirishga qo'shadigan hissasi ham salmoqli bo'ladi. Ma'lumki, mashinasozlikda mehnat samaradorligini oshirish va chiqariladigan mahsulotning raqobatbardoshligini ta'minlash ishlab chiqarish jarayonlarida aniqlik va sifatni jiddiy oshirishni va yangi texnologik usullarni, avtomatik-texnologik jarayonlarni keng ko'lamda joriy etishni talab qiladi. Bu esa soxani to'laqonli o'rganishga va tadqiqotlar olib borilishiga sabab bo'lmoqda.

Tadqiqotning maqsad va vazifalari:

Frezalash stanoklarida metallarga ishlov berishni innovatsion usulda o'qitilish metodikasini o'rganish va tahlil qilish yangicha o'qitilish metodikalarini yaratish, metallarga ishlov berish texnologiyasini o'rganishda ta'lim jarayonida olib boriladigan innovatsiyalar samaradorligini oshirish.

Mavzuga oid ilmiy-metodik, pedagogik-psixologik adabiyotlar, me'yoriy hujjatlarni o'rganish, darslik, dasturlarni tahlil qilish va xulosalarni umumlashtirish;

➤ Mavzuning ilmiy-nazariy, metodik hamda amaliy asoslarini tatqiq qilish yo'li bilan uning dolzarb muammo ekanligini asoslash;

➤ Mavzuga oid innovatsion texnologiyalar tatbiq etish yo'llari hamda ularning natijalarini kuzatish.

➤ Mavzuga oid ilmiy-nazariy, falsafiy, pedagogik adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish.

➤ Innovatsion texnologiyalarni ta'limni rivojlantirishdagi o'rnini aniqlash.

➤ Ta'limda innovatsion uslublarni ishlab chiqish va joriy etishni pedagogik jihatdan asoslash.

➤ Mavzu yuzasidan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi.

O'qituvchining innovatsion faoliyati o'z ichiga yangilikni tahlil qilish va unga baho berish, kelgusidagi harakatlarning maqsadi va konsepsiyasini shakllantirish, ushbu rejani amalga oshirish va tahrir qilish, samaradorlikka baho berishni qamrab oladi.

Texnologiya fani nafaqat asboblarni o'rganish ob'ekti bo'lib xizmat qiladi jarayonlar, balki ko'rgazmali vosita, didaktik material, texnik vosita sifatida ham talabalarning amaliy ishlarini faollashtiradigan ta'limning o'ziga xos tomonlari mavjud. Zamonaviy o'qitish usullaridan foydalanish, pedagogik va axborot va texnologiyani o'qitishda kommunikatsiya texnologiyalari shular jumlasidandir. Kengaytirilgan foydalanish va zamonaviy o'qitish usullari, yangi ma'lumotlarni joriy etish va pedagogik texnologiyalar o'quvchilarning fanni to'liq egallashlarida muhim ahamiyatga ega bo'lgan texnologiyadir. Darslik, o'quv qo'llanmalari, tarqatma materiallar, elektron materiallar, virtual foydalanish stendlari va ish holatidagi mashinalar modellari va modellarini o'rganishda fan, televideniye va radioeshittirishlar, texnika fanlari, axborot manbalaridan (televidenie, radio, audio-video) foydalana bilishni o'rgangan, ommaviy axborot vositalaridan foydalangan holda didaktik vazifalarni bajarish, jurnal va gazetalardagi ma'lumotlar, fanga oid atamalarni topish hamda media madaniyatiga rioya qilish muhim ahamiyatga ega.

Metallga ishlov berish: kerakli shakl, hajm va fizik-kimyoviy xususiyatlari bilan ma'lum bir mahsulotni yaratish uchun zarur. Insonlar uzoq vaqtdan beri tez rivojlanayotgan dunyoning barcha ehtiyojlariga javob beradigan eng ilg'or metallga ishlov berish texnologiyasini ishlab chiqishga intilishdi.

Frezalash mashinasi - bu o'z o'qi atrofida nosimmetrik tarzda joylashtirilgan bir qator chiqib ketish qirralariga ega bo'lgan dumaloq asbobni aylantiradigan qurilma va ishlov beriladigan qism odatda uchta perpendikulyar yo'nalishda harakatlana oladigan stolga mahkamlangan shunga o'xshash qurilmada o'tkaziladi.

Frezalash printsipi XIV asrda paydo bo'lgan. Leonardo da Vinchi dumaloq frezaning eskizini chizdi. Ma'lumki, 1665 yilda Pekinda aylanma stanok qurilgan. XIX asrda zamonaviy

frezalash mashinasining nusxalari chiqarila boshlandi. Ularning vazifasi va tuzilishiga qarab, frezalash mashinalarni bir necha turga bo'lish mumkin.

Universal frezalash mashinasi konsolga ega, milning o'qi gorizontol va u frezalashtiruvchini ushlab turadigan suspenziyaga ega. U turli xil kesgichlar bilan ishlaydi. Torna dastgohidagi aylanuvchi stol uzunlamasiga harakatlanishi mumkin, ko'ndalang va vertikal. Gorizontol frezalash mashinasi shunga o'xshash universal frezalash mashinasi, lekin uning stoli aylanmaydi. Vertikal frezalash mashinalarining mil o'qi vertikal holatida gorizontol va universal frezerlardan farq qiladi. Uzunlamasiga frezalash mashinasi ish qismlari katta ishlov berish uchun mo'ljallangan. Shablonli frezalash mashinasi turli profillar (shablonlar, kublar va boshqalar) yoki fazoviy jihatdan murakkab sirtlarga tekis ishlov berish uchun ishlatiladi. Bo'ylama frezalash stanogi yirik gabaritli zagotovkalarga ishlov berishga mo'ljallangan. Andaza bilan ishlaydigan frezalash stanogi turli tekis profillar (andozalar, kulachoklar va boshqalar)ga yoki andaza (model) bo'yicha fazoviy murakkab yuzalarga ishlov berish uchun xizmat qiladi. Rezba Frezalash stanogi taroqsimon, diskli, chervyakli, barmoqli frezalar yoki maxsus rezba kallaklari yordamida tashqi va ichki rezbalar chiqarish uchun mo'ljallangan. Shponka frezalash stanogidan shponka arikchalari ochishda foydalaniladi. Bunda aylanuvchi freza ilgari lamaqaytma harakat qiladi; bir va ko'pshpindellibo'ladi. Karusel frezalash stanogi quyma, bolg'alangan va shtamplangan zagotovkalarga torets frezalari bilan ishlov berish uchun xizmat kiladi. Barabanli frezalash stanogi ayni paytda zagotovkaning ikki torets yuzasini frezalash, ariqchalar ochish uchun mo'ljallangan. Sanoatda dastur bilan boshqariluvchi turli frezalash stanoglari qo'llaniladi.

Yog'och ishlash frezalash stanogida freza mahkamlanadigan aylanuvchi vertikal shpindel mavjud. Undan zagotovkalarni kesib ishlashda foydalaniladi. Oddiy, karusel (bir va ikki shpindelli) va andaza bilan ishlaydigan xillari bor.

Frezalash mashinalari ko'plab ishlab chiqaruvchilar va muhandislar orasida mashhurdir, chunki ular o'rtacha 3D printeriga qaraganda ancha murakkab qismlarni ishlab chiqarishga yordam beradi.

Frezalash dastgohlari qattiq materiallarga, shu jumladan metall, plastmassa va yog'ochga ishlov berish uchun ishlatiladi va odatda tartibsiz hamda tekis yuzalarni ishlov berish uchun ishlatiladi. Hamma yon qismi o'zi kesish operatsiya davomida aylanadi bir tokarlik, farqli o'laroq operatsiya davomida tiklash uchun mo'ljallangan.

Frezalash mashinalarida odatda o'z-o'zidan ishlaydigan elektr haydovchi motorlar, sovutish suvi tizimlari, raqamli o'qishlar, o'zgaruvchan shpindel tezligi va quvvat bilan ishlaydigan stol lentolari mavjud. Ular shuningdek burg'ulash, viteslarni kesish va uyalar va cho'ntaklarni ishlab chiqarish uchun ishlatilishi mumkin.

Frezalash mashinasi materialni vise-da xavfsiz ushlab turish uchun mo'ljallangan yoki boshqa yo'l bilan tegirmon to'shagiga mahkamlangan. Kesish asbobining o'zi odatda gorizontol yoki vertikal harakatga ega, bu esa o'z navbatida frezalash mashinalarining ikkita asosiy turiga o'z nomini beradi; gorizontol va vertikal frezalash mashinalari.

Xulosa va takliflar.

Biz zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanganda texnologiya fanini o'qitishda o'quvchilar chuqurroq tushuncha va bilimga ega bo'lishi uchun, amaliy fanlar darslarida taqdimotlar, vizual namoyishlar orqali zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan

foydalanishimiz zarur. Bizning fikrimizcha, texnologiya darslarida kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish katta ijobiy natija beradi. Chunki avvallari o'quvchilarga yakkama-yakka ko'rgazmali mashg'ulotlar berilardi. Texnologiya darslarida amaliy mashg'ulotlar davomida buyumlar yasash jarayoni ancha vaqt talab qilardi va ba'zan o'qituvchi tomonidan qayta ko'rsatilishi kerak edi.

Bugungi kunda mehnat operatsiyalari video darslarga yozib olinib, kommunikatsiya texnologiyalari orqali talabalar ko'rishlari mumkin bo'lib, bu ularga oson o'zlashtirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.Sh.Shuxratov, Maxmudova Muxtasarxon Abdubannob qizi //FREZALASH STANOKLARIDA METALLARGA ISHLOV BERISH TEXNOLOGIYALARI VA UNI INNOVATSION USULDA O'QITISH// O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. 12-SON. 19.10.2022. 667-671 betlar.

2. Sh.Sh.Shuxratov, Abdullayeva Mushtariy Obidjon qizi // TEXNOLOGIYA TA'LIMIDA MILLIY HUNARMANDCHILIKNING SPEKTRAL-VARIATIV KOMPONENTLARINI KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH QOBILYATLARINI RIVOJLANTIRISH METODLARI// O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. 12-SON. 19.10.2022. 687-693

3. Sh.Sh.Shuxratov, N.Raxmatova //UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARIDA INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA TEXNOLOGIK KOMPETENTSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI// O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. 12-SON. 19.10.2022. 722-726

4. Salim Madrahimovich Otajonov, Qaxxorova Barchinoy Abdiraximovna //Polymer and Composition Materials// Texas Journal of Engineering and Technology. <https://zienjournals.com>. VOL. 9, JUNE, 2022. 103-106 page.

5. Otazonov S.M., Yunusov N., Qakhkhorova B. //DEFORMATION CHARACTERISTICS OF PbTe-Te POLYCRYSTALLINE FILMS// SCIENCE AND WORLD International scientific journal № 3 (103), 2022. 27-31 page

6. Отажонов С.М., Юнусов Н., Қаххорова Б //ДЕФОРМАЦИОННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛИКРИСТАЛЛИЧЕСКИХ ПЛЕНОК PbTe-Te// Деформационный наука и мир 2022 №3.

7. Qaxxorova Barchinoy Abdiraximovna, Ikromova Komila Hamidullo qizi, Nazirova Arofatxon Maxmudjon qizi //INNOVATIVE METHODS USED IN THE EDUCATIONAL PROCESS// IJODKOR O'QITUVCHI JURNALI. 5 IYUN / 2022 YIL / 19 – SON. 277-283 betlar.

8. Ikromova Komila Hamidullo qizi, Qaxxorova Barchinoy Abdiraximovna //MATERIALS SCIENCE AND ITS PROBLEMS// IJODKOR O'QITUVCHI JURNALI. 5 IYUN / 2022 YIL / 19 – SON. 288-292 betlar.

9. S M Otazhonov, R N Ergashev, K A Botirov, B A Qaxxorova, M A Xudoynazarova, N A Abdulkarimova, M E Madaminova and E M Ismoilova //Influence of thickness and temperature on photoelectric properties of p-CdTe-nCdS and pCdTe-CdSe heterostructures// Journal of Physics: Conference Series. APITECH-IV - 2022. 1-8 page.

10. Salim Madrahimovich Otajonov, Qaxxorova Barchinoy Abdiraximovna //POLIMER VA KOMPOZITSION MATERIALLAR FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH// O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. 12-SON. 19.10.2022. 707-711 betlar.

11. OTAZHONOV S.M., QAKHKHOROVA B.A., IKROMOVA K.H. //METHODS OF TEACHING POLYMER COMPOSITE MATERIALS IN VOCATIONAL EDUCATION// Международной научно-практической конференции «Наука, исследования, образование: новые вызовы современности». 31 мая 2022 г. в г. Москва. 12-14 стр.

12. Otazhonov S.M., Yunusov N., Qakhkhorova B. //DEFORMATION CHARACTERISTICS OF PbTe-Te POLYCRYSTALLINE FILMS// SCIENCE AND WORLD International scientific journal, № 3 (103), 2022. 27-30 page.

13. Yakubjon Usmanov, Ikromova Komila Hamidullo qizi //Use of Innovative Technologies in Teaching Electrical Engineering// Texas Journal of Engineering and Technology. <https://zienjournals.com>. VOL. 9, JUNE, 2022. 97-99 page.

14. Якубжон Усмонов, Икромова Комила Хамидулло кизи //ЭЛЕКТРОТЕХНИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР// О'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. 12-SON. 19.10.2022. 675-680 betlar.

15. Tursunboy Axmedov, Siddikova Ranoxon Abdulxay qizi, Xusanova Lobarxon Murodovna //Basics of Wood Materials and Woodworking Technology// Texas Journal of Engineering and Technology. <https://zienjournals.com>. VOL. 9, JUNE, 2022. 100-102 page.

16. Sh.M.Tairov //Hayot faoliyati xavfsizligi sohasida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashning nazariy jihatlari// "IJODKOR O'QITUVCHI JURNALI" 5 IYUN / 2022 YIL / 19 - SON. 301-304 betlar.

17. Tairov Sherzod Mirzadjanivich //Moslashuv (adaptatsiya) davridagi organizm funksiyalarining dinamikasi va uning bosqichlari// Международный научный журнал «Новости образования: исследование в XXI веке» № 3 (100), часть 1. сентябрь, 2022 г. 475-478 стр.

18. Tairov Sherzod Mirzadjanivich, Nishonov Otabek Tavakalbekzoda, Karimjonov Diyorbek Umarjon o'g'li //PEDAGOGIKA OLIY O'QUV YURTLARI BITIRUVCHILARINING INTEGRATIV KASBIY FAOLIYATIGA TAYYORGARLIGI// International Journal of Education, Social Science & Humanities. FARS Publishers. Volume-11 | Issue-1 | 2023. 226-230 page.

19. Абдулаева А. Р. //ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО И МУНИЦИПАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ// Uzbek Scholar Journal. - 2022. - Т. 6. - С. 26-29.

20. Рустамовна А.А. //СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА СЕМЕЙНОЕ ОКРУЖЕНИЕ В ПАТРИОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ БУДУЩИХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ// Зона конференций. – 2022. – С. 43-45.

21. Абдуллаева А. //ОИЛАНИ МУСТАҲКАМЛИГИНИ ТАЪМИНЛОВЧИ ФАКТОРЛАРНИ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ// МУАЛЛИМ ЖУРНАЛИ 11 ЖИЛД 2022 ЙИЛ

22. Тошболтаева Нодира Иброхимжоновна // БИЛИШ ЖАРАЁНЛАРИ РИВОЖЛАНИШИДА ШАХСНИ ТАРАҚҚИЙ ЭТИШИ// JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH VOLUME-2, ISSUE-13 (26-December). 472-475 betlar

23. А.Абдуллаева, Н.Тошболтаева //ОИЛА ВА НИКОҲ МУСТАҲКАМЛИГИНИ ТАЪМИНЛОВЧИ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАР// INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION International scientific-online conference. Part 13. January 2023. Canada, Ottawa. 136-140 page.

24. Toshboltayeva Nodira Ibrohimjonovna// The importance of thinking in the complex process of individual activity// International conference on Studies in Humanities, Education and Sciences, January 10 th, 2022. 69-70

25. Ibrokhimjonovna T. N. PERSONAL EDUCATION AS A MAIN BASIS OF SOCIETY'S DEVELOPMENT //Academicia Globe: Inderscience Research. – 2021. – Т. 2. – №. 03. – С. 1-2.

26. Тошболтаева, Нодира Иброхимжоновна. //Важные аспекты упражнений в умственной деятельности психологическая интерпретация// *INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION* 1.5 (2020): 97-99.

**ELEKTROTEXNIKA FANINI O'QITISHDA INNOVATSION
TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH****Ikromova Komila Xamidullo qizi***Farg'ona davlat universiteti,**Texnologik ta'lim yo'nalishi 2-kurs magistranti*

Kirish. Hozirgi vaqtda inson faoliyati doirasiga kirgan har bir sohada va yo'nalishda elektrotexnika va elektronika qurilmalari mavjud. Shu sababdan elektrotexnika asoslarini bilish, uni tushunish va amalda qo'llay bilish nafaqat elektrotexnik xodimlar, balki turli soha mutaxassislari va xodimlari uchun ham ertangi kunning ravnaqini ta'minlashda katta ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi zamon elektroenergetikasi mamlakatning yetakchi sohasidir. U ilmiy-texnik taraqqiyotda har qanday soha ishlab chiqarishini jadallashtirishda hal qiluvchi ro'lni o'ynaydi. Inson o'z faoliyatining barcha sohalarida elektr energiyadan foydalanadi. Elektrotexnikaning keyingi taraqqiyoti elektrotexnika sanoatining paydo bo'lishi va elektr yorug'ligidan keng foydalanish bilan bog'liq bo'ldi. Elektr yoritish manbalarining yaratilishi va ishlatilishida qo'lga kiritilgan yutuqlar yorug'lik texnikasining rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Elektr yorug'ligining keng joriy qilinishi elektr energiyasi sistemasining yaratilishiga olib keldi. Elektr toki metall nusxalar ko'chirish va metall qoplash sohasida ham qo'llanila boshladi. Ushbu fanni chuqur, tushunarli, qiziqarli qilib o'qitishda va o'rgatishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanamiz.

Tadqiqotning dolzarbligi: Elektr energiyasiga bo'lgan talabning kuchayishi kuchli elektr stantsiyalari va elektr tarmoqlari qurilishiga, yangi elektr energetika sistemalarini yaratish va eskilarni qayta tiklashga sabab bo'ldi. Elektrotexnika qurilmalarining takomillashishi yuqori quchlanish elektr zanjirlari texnikasi va nazariyasining, elektr mashinalari, elektr yuritmalari nazariyasi kabi ilmiy sohalarning shakllanishiga yordam berdi.

Elektrotexnika fanining zahirida elektrotexnik, radiotexnik, elektromexanik va avtomatik uskunalari, shu jumladan hisoblash texnikasi tez sur'atlar bilan rivojlandi. Elektrotexnikaning yuzaga kelishi o'zgarmas tok manbaining yaratilishi va elektr va magnetizm sohasidagi kashfiyotlar bilan bog'liq.

Elektrotexnika nazariy usullari moddalar xossasini tekshirish, yadro va lazer texnikasi vositalarini ishlab chiqish, tirik organizmlarning mikroduyosi va hayot faoliyatini o'rganish, kosmik fazoni o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lgan qator sohalarida rivojlanmoqda. Elektrotexnika yutuqlari inson amaliy faoliyatining barcha sohalarida – sanoat, qishloq xo'jaligi, tibbiyot va turmushda qo'llanilmoqda. O'zbekistonda Elektrotexnikaning rivojlanishi G'. R.Rahimov, M.E.Homidxonov, H.F.Fozilov va boshqa olimlarning nomi bilan bog'liq.

Elektrotexnika fanini o'qitishda rivojlantiruvchi ta'lim ma'lum bir vaqtda, o'quvchining ta'limiy, tarbiyaviy, ma'naviy, ruhiy va jismoniy rivojlantirish hamda uni tez o'zgaruvchan dunyoda jamiyatga, hayotga moslashuvini ta'minlovchi ta'lim nazariyasidir. O'z kelajagini o'ylagan har bir davlat jamiyat hayotidagi shaxsga taalluqli barcha ijtimoiy ta'sirlarni insonning rivojlanishi uchun, uning o'zligini anglashi va namoyon qila olishi uchun maqsadli ravishda

yo'naltira olgan bo'lishi kerak. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari qo'llanilganida, o'quvchilar qiziqishining ortishiga, bilimlarning ko'nikmaga aylanishiga, bilim sifat-samaradorligining oshishiga sabab bo'lmoqda.

Tadqiqotning maqsad va vazifalari:

Hozirgi zamon elektrotexnika fani o'qituvchisining oldida talabaning elektrotexnika faniga bo'lgan qiziqishlarini yanada oshirib, dars samaradorligiga erishish, talabalarning tafakkuri, anglash erkin va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini yanada rivojlantirish, ko'rib bo'lmaydigan jarayonlarni ko'rish, elektrotexnik jarayonlarni modellashtirish imkoniyatini hosil qilish.

Ta'limdagi innovatsiyalar quyidagi maqsadlarga erishishga yordam beradi:

- Ta'lim jarayonini insonparvarlashtirish, demokratlashtirish;
- Talabalarning kognitiv faolligini faollashtirish;
- Ta'lim va tarbiya ishlarini tashkil etish samaradorligini oshirish;
- O'quv materialining metodika va didaktika nuqtai nazaridan o'zgartirishlari.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoniga asosan ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish bo'yicha quyidagi vazifalarni amalga oshirish lozim:

➤ zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini taminlash, ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etish;

➤ zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida masofaviy ta'lim dasturlarini tashkil etish;

➤ ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarining o'ziga xosligidan kelib chiqib, ta'lim jarayonida xalqaro miqyosda keng qo'llaniladigan zamonaviy dasturiy mahsulotlardan foydalanishni rivojlantirish.

Tadqiqot metodologiyasi.

XX asr energetika va elektrlashtirish soxasida muqim davr hisoblanadi. Chunki bu davr radio va yarim o'tkazgichlar texnikasining paydo bo'lishini, televideniyaning kashf etilishi, avtomatika va telemexanikani taraqqiy etishi, mikroelektronika va energetikaning misli ko'rilmagan darajada o'sishi, integral mikrosxemani va atom energiyasining kashf etilishi va taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liqdir. Umuman elektrotexnikaning yutuqlaridan xalq xo'jaligining barcha soxalarida, keng foydalaniladi.

Elektrotexnika – elektr zanjirlarida va elektromagnit maydonlarida elektr va magnit energiyalarining xosil bo'lish va o'zgarish qonuniyatlarini o'rgatadigan fan va texnika soxasidir. Elektr energiyasidan foydalanuvchi qurilmalarni takomillashib borishi, texnologik jarayonlarni shunday tezlikda va aniqlikda bajarilishini ta'minlaydiki uni inson sezgi organlari bilan sezib ko'rib boshqara olmaydi. Bu esa o'z navbatida ishlab chiqarish jarayonlarida avtomatlashtirishni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Ayniqsa xalq xo'jaligini mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish soxalarida erishilgan yutuqlarni elektr energiyasiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Elektrotexnika fani deb – elektr energiyasi xosil qilib, uni amaliy maqsadlar uchun foydalanish yo'nalishlarini o'rganadigan fanga aytiladi. Hozirgi vaqtda elektr energiyasi

ma'lum bo'lgan barcha energiyalardan farqli o'laroq sanoatda, transportda, qishloq xo'jaligida, maishiy xizmatda va xalq xo'jaligini barcha soxalarida alohida tengi yo'q o'rin egallaydi. Bu energiyani ustunlik tolmonlari shundaki;

a) uni hohlagan energiya turiga aylantirish mumkin, yoki hohlagan energiyani elektr energiyasiga aylantirish mumkin;

b) eng sodda va arzon moslamalar yordamida elektr energiyasini juda katta tezlik bilan istalgancha miqdorda va xoxlagancha uzoq masofalarga uzatish mumkin;

v) ekologik jixatdan toza, atrof muxitni ifloslantirmaydi, xidi yo'q, rangi yo'q, o'zidan chiqindi chiqarmaydi.

Elektrotexnika yutuqlari radiotexnika, elektronika, telemexanika, avtomatika, hisoblash texnikasi va kibernetika rivojlanishiga olib keldi. Elektrotexnika ning muhim bo'limlaridan biri - elektromexanika energiyaning o'zgarishi bilan bog'liq masalalarni o'z ichiga oladi. Murakkab elektr energetika sistemalarini optimal boshqarish va ularning chidamliligini oshirish usullarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Bu masalalarning hal qilinishi modellashtirish va ehtimollar nazariyasidan foydalanishga asoslangan.

Elektrotexnikaning yana bir muhim yo'nalishlaridan biri - xossalari oldindan belgilanadigan murakkab elektromagnit maydonlarini yaratishdan iborat. Intensivligi yuqori bo'lgan impuls maydonlarini o'rganish katta amaliy ahamiyatga ega. Bu sohadagi ishlar natijasidan o'ta kuchli elektr transformatorlari va elektr reaktorlari yaratishda foydalaniladi.

“Elektrotexnika” fanini o'qitish samaradorligini oshirish o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish hamda o'tkazishda pedagogik va axborot texnologiyalaridan keng foydalanish, o'qitish mazmuniga mos dasturiy ta'minotini ishlab chiqish, ularni o'quv jarayoniga joriy etish asosiy vazifalardan hisoblanadi. Ushbu vazifalarni dolzarbligini e'tiborga olgan holda “elektrotexnika” fanini o'qitishda o'yinli texnologiyalardan foydalanish holatini o'rganish, tahlil etish, ulardan samarali foydalanish metodikasini, mos uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqish zarur.

O'yinli texnologiyalardan foydalanishning asosini talabalarning faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi faoliyati tashkil etadi. O'yin olimlar tadqiqotlariga ko'ra mehnat va o'qish bilan birgalikda faoliyatning asosiy turlaridan biri hisoblanadi. Psixologlarning ta'kidlashlaricha, o'yinli faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, hayotda o'z o'rnini barqaror qilish, o'zini o'zi boshqarish, o'z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ehtiyojlariga tayanadi. O'yin bilish va uning bir qismi (kirish, mustahkamlash, mashq, nazorat) tarzida tashkil etiladi. O'yinlar turli maqsadlarga yo'naltirilgan bo'ladi. Ular didaktik, tarbiyaviy, faoliyatni rivojlantiruvchi va ijtimoiylashuv maqsadlarda qo'llanadi.

O'yinning didaktik maqsadi bilimlar doirasi, bilish faoliyati, amaliy faoliyatida bilim, malaka va ko'nikmalarni qo'llash, umumta'lim malaka va ko'nikmalarni rivojlantirish, mehnat ko'nikmalarini rivojlantirishni kengaytirishga qaratilgan bo'ladi.

O'yinning tarbiyaviy maqsadi mustaqillik, irodani tarbiyalash, muayyan yondashuvlar, nuqtai nazarlar, ma'naviy, estetik va dunyoqarashni shakllantirishdagi hamkorlikni, kollektivizmni, jamoaga kirishib keta olishni, kommunikativlikni tarbiyalashga qaratilgan bo'ladi.

Didaktik tamoyillarni hisobga olgan holda, o'quvchilarga nafaqat faktlarning qat'iy ilmiy bayonini berish, balki o'qitishning turli qiziqarli metodlarini ham qo'llash lozim.

Ta'lim sifatini ta'minlash – talabalarning kasbiy tayyorgarlik darajasi bilan birga o'quv jarayonining qanday tashkil etilishi va uning belgilangan sifat mezonlariga javob berishida ko'rinadi. Ushbu vazifa bir qator qonunchilik va me'oriy hujjatlarda, xususan, Kadrlar tayyorlash milliy dasturida kadrlar tayyorlash tizimi va mazmunini mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollardan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, madaniyat, texnika va texnologiyalarning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda qayta qurish misolida aniq maqsadlarga yo'naltirilgan ko'rsatma va tamoyillar ko'rinishida o'z aksini topgan.

Hozirgi davrda ta'lim samaradorligini oshirish, mutaxassislarining kasbiy kompetentlik darajasini rivojlantirish, pedagog kadrlarni innovatsion faoliyatga yo'naltirish, oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv jarayoniga innovatsion ta'lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq etish, ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish va maqsadli yo'naltirish oliy ta'lim tizimini modernizatsiyalashdagi dolzarb vazifalar sifatida belgilandi. Oliy ta'lim tizimini modernizatsiyalash ta'lim jarayoniga nisbatan innovatsion yondashuvni talab etadi.

Xulosa va takliflar.

Elektrotexnika fanining kelajak istiqboli haqida gapiradigan bo'lsak, qisacha qilib aytganda kundalik hayotda elektr energiyasiga bo'lgan talablarimizdan tashqari, kosmosga tushib chiqayotgan kosmik kemalarning ishini xam, elektr energiyasiga yurayotgan elektromobillarning ishini ham, xalq xo'jaligidagi yuzaga kelayotgan yangi ixtirolarni xam, elektr energiyasi ishtirokisiz amalga oshirishimiz qiyin.

Demak, qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushini O'zbekiston energetika sohasidagi salmog'ida oshirib borish bugunning muhim vazifalaridan biri. Yuqorida sanab o'tilgan investitsion loyihalar ortidan mamlakatimizga dunyoning ilg'or raqamli texnologiyalari, zamonaviy qurilmalar bilan birgalikda undan samarali foydalanish dasturlari, ish uslubi, bilim-tajriba kirib keladi. Muqobil energiya manbalarining davlat miqyosidagi yirik loyihalari, o'z navbatida, aholi xonadon, dala hovlilar, kichik va o'rta biznes korxonalarida «yashil energiya» manbalaridan mustaqil ravishda foydalanishiga o'ziga xos turki bo'lib xizmat qiladi. Uylar, bino va inshootlar energiya tejamkorlik va energiya samaradorlik nuqtai nazari bilan puxta muhandislik xulosalariga tayangan holda qurila boshlaydi. Hatto ayrim tadbirkorlar o'z ehtiyojidan ortgan elektr energiyasini energetika bozorida sotib, buning evaziga foyda olishi, mamlakatimizning olis-olis hududlarida yangi ish o'rinlari yaratilishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Yuqoridagilarni e'tiborga olgan holda “elektrotexnika” fanini o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish holatini o'rganish, tahlil etish, ulardan samarali foydalanish metodikasini, mos uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqish texnologiya fani o'qituvchilari oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yakubjon Usmanov, Ikromova Komila Hamidullo qizi //Use of Innovative Technologies in Teaching Electrical Engineering// Texas Journal of Engineering and Technology. <https://zienjournals.com>. VOL. 9, JUNE, 2022. 97-99 page.

2. Якубжон Усмонов, Икромова Комила Хамидулло қизи //ЭЛЕКТРОТЕХНИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР// О'ЗБЕКISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. 12-SON. 19.10.2022. 675-680 betlar.

3. Ikromova Komila Hamidullo qizi, Qaxxorova Barchinoy Abdiraximovna //MATERIALS SCIENCE AND ITS PROBLEMS// IJODKOR O'QITUVCHI JURNALI. 5 IYUN / 2022 YIL / 19 - SON. 288-292 betlar.

4. Salim Madrahimovich Otajonov, Qaxxorova Barchinoy Abdiraximovna //Polymer and Composition Materials// Texas Journal of Engineering and Technology. <https://zienjournals.com>. VOL. 9, JUNE, 2022. 103-106 page.

5. Otazhonov S.M., Yunusov N., Qakhkhorova B. //DEFORMATION CHARACTERISTICS OF PbTe-Te POLYCRYSTALLINE FILMS// SCIENCE AND WORLD International scientific journal № 3 (103), 2022. 27-31 page

6. Отажонов С.М., Юнусов Н., Қаххорова Б //ДЕФОРМАЦИОННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛИКРИСТАЛЛИЧЕСКИХ ПЛЕНОК PbTe-Te// Деформационный наука и мир 2022 №3.

7. Qaxxorova Barchinoy Abdiraximovna, Ikromova Komila Hamidullo qizi, Nazirova Arofatxon Maxmudjon qizi //INNOVATIVE METHODS USED IN THE EDUCATIONAL PROCESS// IJODKOR O'QITUVCHI JURNALI. 5 IYUN / 2022 YIL / 19 - SON. 277-283 betlar.

8. S M Otazhonov, R N Ergashev, K A Botirov, B A Qaxxorova, M A Xudoynazarova, N A Abdulkarimova, M E Madaminova and E M Ismoilova //Influence of thickness and temperature on photoelectric properties of p-CdTe-nCdS and pCdTe-CdSe heterostructures// Journal of Physics: Conference Series. APITECH-IV - 2022. 1-8 page.

9. Salim Madrahimovich Otajonov, Qaxxorova Barchinoy Abdiraximovna //POLIMER VA KOMPOZITSION MATERIALLAR FANINI O'QITISHDA ZAMONAVIY INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH// O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. 12-SON. 19.10.2022. 707-711 betlar.

10. OTAZHONOV S.M., QAKHKHOROVA B.A., IKROMOVA K.H. //METHODS OF TEACHING POLYMER COMPOSITE MATERIALS IN VOCATIONAL EDUCATION// Международной научно-практической конференции «Наука, исследования, образование: новые вызовы современности». 31 мая 2022 г. в г. Москва. 12-14 стр.

11. Otazhonov S.M., Yunusov N., Qakhkhorova B. //DEFORMATION CHARACTERISTICS OF PbTe-Te POLYCRYSTALLINE FILMS// SCIENCE AND WORLD International scientific journal, № 3 (103), 2022. 27-30 page.

12. Sh.Sh.Shuxratov, Maxmudova Muxtasarxon Abdubannob qizi // FREZALASH STANOKLARIDA METALLARGA ISHLOV BERISH TEXNOLOGIYALARI VA UNI INNOVATSION USULDA O'QITISH// O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. 12-SON. 19.10.2022. 667-671 betlar.

13. Tursunboy Axmedov, Siddikova Ranoxon Abdulxay qizi, Xusanova Lobarxon Murodovna //Basics of Wood Materials and Woodworking Technology// Texas Journal of Engineering and Technology. <https://zienjournals.com>. VOL. 9, JUNE, 2022. 100-102 page.

14. Sh.M.Tairov //Hayot faoliyati xavfsizligi sohasida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashning nazariy jihatlari// “ЎЗБЕК О'ҚИТУВЧИ ЖУРНАЛИ” 5 IYUN / 2022 YIL / 19 – SON. 301-304 betlar.

15. Tairov Sherzod Mirzadjanivich //Moslashuv (adaptatsiya) davridagi organizm funksiyalarining dinamikasi va uning bosqichlari// Международный научный журнал «Новости образования: исследование в XXI веке» № 3 (100), часть 1. сентябрь, 2022 г. 475-478 стр.

16. Tairov Sherzod Mirzadjanivich, Nishonov Otabek Tavakalbekzoda, Karimjonov Diyorbek Umarjon o'g'li //PEDAGOGIKA OLIY O'QUV YURLARI BITIRUVCHILARINING INTEGRATIV KASBIY FAOLIYATIGA TAYYORGARLIGI// International Journal of Education, Social Science & Humanities. FARS Publishers. Volume-11 | Issue-1 | 2023. 226-230 page.

17. Абдулаева А. Р. //ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО И МУНИЦИПАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ// Uzbek Scholar Journal. - 2022. - Т. 6. - С. 26-29.

18. Рустамовна А.А. //СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА СЕМЕЙНОЕ ОКРУЖЕНИЕ В ПАТРИОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ БУДУЩИХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ// Зона конференций. - 2022. - С. 43-45.

19. Тошболтаева Нодира Иброхимжонова // БИЛИШ ЖАРАЁНЛАРИ РИВОЖЛАНИШИДА ШАХСИ ТАРАҚҚИЙ ЭТИШИ// JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH VOLUME-2, ISSUE-13 (26-December). 472-475 betlar

20. А.Р.Абдуллаева //ОИЛАДА АЖРИМЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА НИКОХ МОТИВЛАРИНИНГ ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ// О'ЗБЕКISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. 12-SON. 20.12.2022

21. А.Абдуллаева, Н.Тошболтаева //ОИЛА ВА НИКОХ МУСТАҲКАМЛИГИНИ ТАЪМИНЛОВЧИ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАР// INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION International scientific-online conference. Part 13. January 2023. Canada, Ottawa. 136-140 page.

22. Sh.Sh.Shuxratov, Abdullayeva Mushtariy Obidjon qizi // TECHNOLOGIYA TA'LIMIDA MILLIY HUNARMANDCHILIKNING SPEKTRAL-VARIATIV KOMPONENTLARINI KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH QOBILYATLARINI RIVOJLANTIRISH METODLARI// О'ЗБЕКISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. 12-SON. 19.10.2022. 687-693

23. Sh.Sh.Shuxratov, N.Raxmatova //UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARIDA INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA TEXNOLOGIK

**KOMPETENTSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI//
O‘ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR
JURNALI. 12-SON. 19.10.2022. 722-726**

AKSIYADORLIK JAMIYATLARINI KAPITAL BOZORIDAGI ISHTROKINI
TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

M.S.Valiyeva

*Toshkent moliya instituti**“Korporativ moliya va qimmatli qog'ozlar” kafedrasida o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Maqolada aksiyadorlik jamiyatlari tarixi kelib chiqishi boshqaruv mexanizmlari hamda kapital bozorini rivojlanishi uchun barqaror makroiqtisodiy muhit, izchil taraqqiy etayotgan moliyaviy tizim tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *aksiyadorlik jamiyati, kapital bozori, aksiya, valyuta bozori, pul bozori, qimmatli qog'ozlar.*

Kirish

O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning asosiy negizini mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va uni xususiy lashtirish tashkil etadi. Uning maqsadi - bozor iqtisodiyotining vujudga kelishi uchun zarur bo'lgan asosiy sharoitlarni yaratish (xususiy mulk institutini shakllantirish, iqtisodiy va huquqiy bazani hamda ularsiz iqtisodiyotning xususiy sektori faoliyat ko'rsata olmaydigan institutsional tuzilmalarni barpo etish) dan iborat. Aksiyadorlik jamiyatlari bugungi kunda mamlakat iqtisodiyotining ko'plab sohaslarida yetakchi mavqeni egallagan holda, keng tarqalgan, boshqaruv, kuzatuv va ijro organlari orqali korporativ munosabatlarga faol kirishadigan yuridik shaxslar hisoblanadi. Aksiyadorlik jamiyatlari dastlab XVII asrda Evropada dengiz orqali savdo-sotiq sohasida faoliyat yuritgan mulkdorlar o'rtasida tashkil etilgan. Aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatiga doir huquqiy normalar ilk bor 1808 yilda Fransiya savdo kodeksida belgilangan.

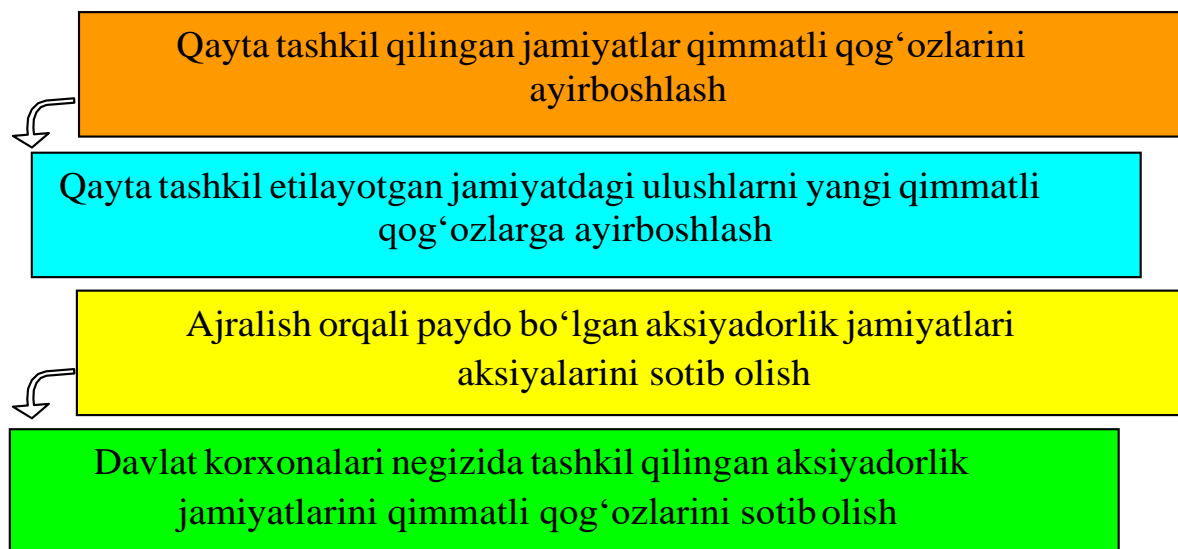
Mazkur faoliyatning qonuniy negiziga ko'ra mamlakatimizda bunday jamiyat yuridik shaxsni ta'sis etish yoki qayta tashkil etish (qo'shib yuborish, bo'lish, ajratib chiqarish, o'zgartirish) yo'li bilan tashkil etilishi mumkin. Jamiyatni ta'sis etish yo'li bilan tashkil etish muassislarning qaroriga ko'ra amalga oshiriladi.

Aksiyadorlik jamiyati yuridik shaxsni ta'sis etish yoki qayta tashkil etish (qo'shib yuborish, bo'lish, ajratib chiqarish, o'zgartirish) yo'li bilan tashkil etilishi mumkin. Jamiyatni ta'sis etish to'g'risidagi qaror ta'sis yig'ilishi tomonidan qabul qilinadi. Jamiyat bir muassis tomonidan ta'sis etilgan taqdirda jamiyatni ta'sis etish haqidagi qaror shu muassis tomonidan yakka tartibda qabul qilinadi. Jamiyatning muassislari uni tashkil etish to'g'risida o'zaro ta'sis shartnomasini tuzadilar, shartnomada ularning jamiyatni ta'sis etishga doir birgalikdagi faoliyatni amalga oshirish tartibi, jamiyat ustav fondining (ustav kapitalining) miqdori, muassislarning o'rtasida joylashtirilishi lozim bo'lgan aksiyalarning turlari, ular uchun to'lanadigan haqning miqdori va uni to'lash tartibi, muassislarning jamiyatni tashkil etishga doir huquq va majburiyatlari belgilanadi. Jamiyatni ta'sis etish to'g'risidagi qaror muassislarning ovoz berish natijalarini hamda jamiyatni ta'sis etish, uning ustavini tasdiqlash, jamiyatning boshqaruv organlarini shakllantirish masalalari yuzasidan muassislarning qabul qilgan qarorlarni aks ettirishi kerak.

Tahlil va natijalar

Aksiyadorlik jamiyatida boshqaruv organi rahbari va ijro tarkibi tanlovini shunday asosda olib borish kerakki, bunda shaxsning malakasi ham, fe'l-atvori ham uning aksiyadorlik jamiyati strategik vazifalarini amalga oshirish bo'yicha bajaradigan ish harakteriga mos bo'lishi lozim. Aksiyadorlik jamiyatining turli toifadagi rahbarlari, etakchi mutaxassislari va xodimlari mehnatini eng yangi texnologiyalarni, shuningdek, hisoblash texnikasini qo'llash orqali maksimal darajada mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish zarur. Boshqaruvning oliy va ijro organlari, shuningdek, aksiyadorlik jamiyati menejeri va xodimlari o'z vazifalarini bajarishida bir-birini amalda takrorlashiga yo'l qo'ymaslik, ayni chog'da, ular o'zaro bir-birini almashtira olish darajasining yuksakligini ta'minlash muhimdir. Bunda ularni rag'batlantirishning ijobiy vositalari (mukofotlash, imtiyozli aksiyalarni ajratish, xorijiy safarlarga malaka oshirishga yuborish va hokazolar)dan faol foydalanish yaxshi samara beradi. Aksiyadorlik jamiyatini boshqarishdagi tavakkalchilik ustidan nazoratni kuzatuv kengashi a'zolari tomonidan chuqur anglash darajasi mazkur yo'nalishda olib borilayotgan ishlarning tarkibiy qismi bo'lib qolishi zarur.

Ushbu masalalarni hal etish uchun aksiyadorlik jamiyatida tavakkalchilik darajasini nazorat qilishda kuzatuv kengashining ahamiyati bayon etilgan qoidalarni, korporativ boshqaruv darajasini baholash mezonlarini, korporativ boshqaruvni samarali olib borishga qaratilgan ichki hujjatlarni hamda korporativ boshqaruv tizimida tanglik vaziyatlari vujudga kelganda ko'riladigan chora-tadbirlar taktikasini ishlab chiqish va tartibga solish talab etiladi. Bu borada aksiyadorlik jamiyatlarini qayta tashkil etishda ularning joylashtirilish usullaridan samarali foydalanishni yuzaga keltiradi (1-chizma).

1-rasm. Aksiyadorlik jamiyatini qayta tashkil qilishdagi joylashtirish usullari

Ta'kidlab o'tish kerakki, korporatsiya tushunchasi hozirgi sharoitlarda yana bir o'ziga xos jihatni kasb etmoqda. Undagi bir nechta yuridik shaxslar tomonidan tashkil etilgan xo'jalik subyektini belgilash uchun foydalanilib, ularning har birini boshqa mulkiy munosabatlar, birgalikda biznes yuritish, umumiy maqsadlar va manfaatlar, umumiy tashkiliy struktura bilan

bog'liq mustaqil iqtisodiy subyekt sifatida ko'rib chiqish mumkin. Shunday qilib, O'zbekistonda korporatsiya mustaqil aksiyadorlik jamiyati bo'lishi mumkin.

Xo'jalik faoliyatini korporativ tashkil qilishning keng imkoniyatlari ularning afzalliklaridan foydalanishga asoslanib, korporatsiyalar yaratish variantlaridan foydalangan holda firmalararo munosabatlarni modellashtirish uchun keng imkoniyatlar ochib beradi.

Tizimdagi eng muhim bozorlar qatorida tovar va xizmatlar bozori va mehnat bozori bilan bir qatorda kapital bozori, yoki, odatda, moliya bozori ham mavjud. Kapital bozori - bu moliyaviy aktivlar: pul, aksiyalar, obligatsiyalar, veksellar va boshqa qimmatli qog'ozlar sotib olinadigan va sotiladigan bozor. Kapital bozori (moliyaviy bozor) mukammal barcha bozorlardan:

- birinchidan, iqtisodiy hayotning deyarli barcha ishtirokchilari bizning davrimizda uning sub'ektlariga aylangani bilan allaqachon o'ziga xosdir: tadbirkorlar, iste'molchilar, davlat va mahalliy hokimiyat organlari, jamoat tashkilotlari va boshqalar;

- ikkinchidan, unda sotiladigan ob'ektlar nisbatan bir hil (ukrain grivnasi, AQSh dollari, evro, aksiyalar, obligatsiyalar) va bu bitimlar tuzilishini tezlashtiradi va uni yanada prognozli qiladi;

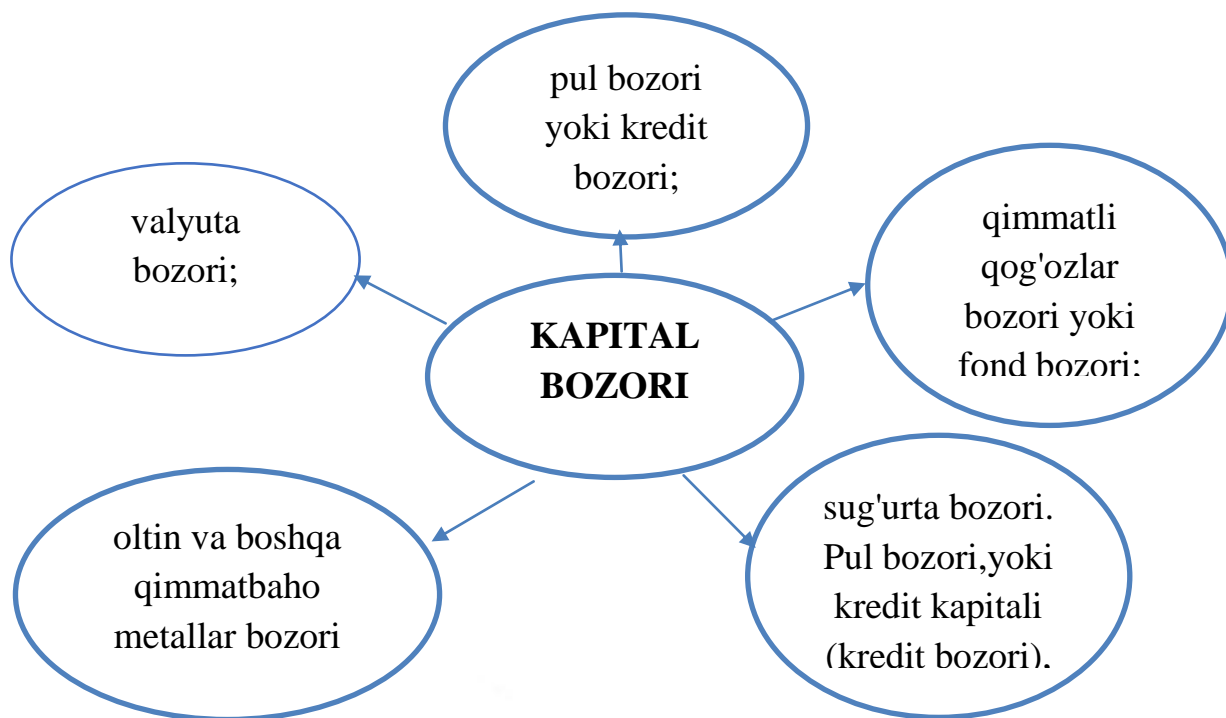
- uchinchidan, u butun mamlakat (va xalqaro hamjamiyat) uchun amalda bir xil narxni - kredit foizlari, aksiyalar narxi, valyuta kursi va shunga o'xshashlarini belgilaydi;

- to'rtinchidan, ajoyib kompyuter-axborot kelishuvi unga eng yuqori darajadagi raqobatbardoshlikni ta'minlaydi: hamma uchun ushbu bozorga erkin kirish va chiqish imkoniyati ochiq.

Kapital bozori va eng sezgir iqtisodiyotning umumiy holatiga (ham milliy, ham global). U iqtisodiy samaradorlik, siyosiy hayot, qonunchilikdagi yangiliklar, tabiiy va iqlim jarayonlari, epidemiya epidemiyalari, terroristik hujumlar va shunga o'xshash narsalar bilan bog'liq voqealarga birinchi va eng ta'sirchan hisoblanadi. Uning jamiyat va tabiat hayotidagi barcha o'zgarishlarga favqulodda sezgirligi aynan inson ruhiyatidagi murakkabliklar bilan bog'liq: iste'molchilarning intilishlari, tezda boyib ketishga intilish, shuningdek pulni tejashni amortizatsiya (inflyatsiya) dan tejashga urinish.

Kapital bozori o'zi uchun obro'ga ega bo'ldi va xavfli . U nafaqat odamni tezda boyitibgina qolmay, balki uni buzadi, masalan, uy-joy, sotib olingan qimmatbaho narsalar va shunga o'xshash narsalardan mahrum qiladi. U o'z sub'ektlarini qattiq tartibga soladi, ularni ayniqsa mas'uliyatli va tashabbuskor bo'lishga majbur qiladi. G'arb mamlakatlarida rivojlangan kapital bozori iqtisodiyotni rivojlantirish va modernizatsiyalashni tezlashtirish va innovatsiyalarni keng joriy etishning kuchli omiliga aylandi. "18-asr sanoat inqilobi, - ta'kidladi iqtisod nazariyasi va tarixi bo'yicha taniqli mutaxassis J. Geeks, - o'sha davrdagi texnologik rivojlanishga asoslanmagan. Hamma narsa ilgari ixtiro qilingan, ammo ozgina ishlatilgan. Suyuq moliya bozorlari moliyaviy yo'naltirishni talab qiladigan yirik investitsiya loyihalarining amalga oshirilishini ta'minladi. Sanoat inqilobi moliyaviy inqilobni kutishi kerak edi. " Zamonaviy sharoitda ushbu bozor tizimida asosiy bozorga aylandi, bu J.M. Keyns, ijtimoiy ishlab chiqarishni (ilgari iqtisodiyotning an'anaviy nomi sifatida) pul iqtisodiyotiga aylantirish haqida gapirishga asos bo'ladi. Rivojlangan moliyaviy bozorsiz bozor iqtisodiyotini to'laqonli yoki umuman rivojlangan deb hisoblash mumkin emas. Kapital bozorining asosiy vositalari (moliya bozori) ular: qarzarlar, ipoteka kreditlari, aksiyalar, korporativ obligatsiyalar, markaziy

va mahalliy davlat qimmatli qog'ozlari, pullar va boshqalar. Kapital bozori tuzilishi jihatidan juda murakkab. Soddalashtirilgan shaklda kapital bozori quyidagi asosiy bo'linmalarni o'z ichiga oladi:

2- rasm. Kapital bozori turlari.

Bu kredit operatsiyalari amalga oshiriladigan bozor (qarz vositasi sifatida pulni sotib olish va sotish). Pul bozori, o'z navbatida, bo'linadi) qisqa muddatli kredit bozori va boshqa) uzoq muddatli kredit bozori. Ushbu bozorlar nafaqat kredit berish jihatidan, balki, eng muhimi, kredit olish maqsadi bilan farq qiladi: qisqa muddatli kreditlar bozorida har qanday tovarni sotib olish uchun, uzoq muddatli kreditlar bozorida esa kapital maxsulotlarini (real kapital yoki investitsiya mollari) sotib olish uchun olinadi. Shuning uchun uzoq muddatli kredit bozori investitsiya bozori yoki kapital bozori deb ham yuritiladi (tor ma'noda). Qarzda bo'lgan pulni (yoki mollarni) etkazib berish deyiladi qarz, yoki kredit. Biz ta'kidlaymizki, pul qarzi nafaqat pul, balki kreditorlar va qarz oluvchilar (qarzdorlar) o'rtasidagi qarzga pul olish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlardir. Kredit munosabatlari uzoq vaqt oldin ibtidoiy tizimning yemirilishi va jamiyatning mulkiy tabaqalanishi davrida vujudga kelgan. Faqat o'sha uzoq qadimgi davrlarda ular epizodik, tartibsiz xarakterga ega edilar va faqat iqtisodiyot va almashinuv rivojlanishi bilan kredit o'zining gullab-yashnagan davriga kelib, jamiyat iqtisodiy hayotining majburiy atributiga aylandi.

Qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanishi iqtisodiyotni uzoq muddatli moliyaviy resurslarga ehtiyojini ta'minlab, uning yuqori va barqaror o'sishiga qaratilgan makroiqtisodiy siyosatning muhim vositasi hisoblanadi. Bu soha moliyaviy resurslarning jamg'aruvchilar va investorlardan qo'shimcha mablag'larga ehtiyoji bo'lgan xususiy sektor vakillari, banklar, davlat korxonalari va hukumatga bozor mexanizmlari asosida transmissiya qilinishiga xizmat qiladi.

Buning natijasida mazkur resurslar mamlakat taraqqiyotida katta salohiyatga ega bo'lgan soha, tarmoqlar o'rtasida oqilona va samarali taqsimlanib, foydalanilmayotgan jamg'armalar foydali investitsiyalarga aylanadi hamda iqtisodiyotda kapital shakllanadi. Bu o'z navbatida, yuqori iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi va raqobatbardoshlikni oshiradi.

Kapital bozori rivojlanishi uchun barqaror makroiqtisodiy muhit, izchil taraqqiy etayotgan moliyaviy tizim va mustahkam huquqiy asos zarur. Ana shu jihatlar Prezidentimizning 2021-yil 13-apreldagi “Kapital bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi farmonida o'zining ifodasini topgan va uning yaqin kelajakdagi asosiy yo'nalishlari belgilab berilgan. Hujjatga ko'ra, sohaning raqobatbardoshligini oshirish asosida uning kapitallashuvi 2023-yil yakuniga qadar 45 trillion so'mga yetkaziladi, bank tomonidan kreditlashga muqobil bo'lgan samarali moliyalashtirish mexanizmi yaratiladi.

Ana shu vaqt mobaynida respublika va hududiy investitsiya dasturlari doirasida loyihalarning qimmatli qog'ozlarini chiqarish orqali moliyalashtirilgan qismi 5 foizga yetkaziladi. Bu jarayonda xalqaro moliya bozorlari bilan faol integratsiyalashuv, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish va xorijda muvaffaqiyatli sinovdan o'tgan ilg'or yondashuvlarni qo'llash yordamida barcha toifadagi investorlar uchun qulay muhitni vujudga keltirishga alohida ahamiyat qaratiladi, qonunchilik bazasi takomillashtiriladi. Zamonaviy talablarga javob beradigan kadrlar bilan ta'minlash, istiqbolli yoshlarni, shu jumladan, xorijiy mutaxassislarni jalb qilish uchun jozibador shart-sharoitlar yaratiladi.

Yalpi ichki mahsulotda erkin muomaladagi qimmatli qog'ozlar umumiy hajmini kamida 5 foizga etkazish uning asosiy maqsadi hisoblanadi. 2023-yil 1-yanvardan boshlab mahalliy emitentlar o'z aksiyalarini dastlab respublika fond birjasida joylashtirgandan so'ng anderrayter tavsiyasiga ko'ra, xorijiy fond bozorlariga ham qo'yishlari mumkin. Endilikda korxonalaridagi davlat ulushi aksiyalarini birlamchi (IPO) va ikkilamchi (SPO) usulida taqsimlash qimmatli qog'ozlarga bo'lgan talab va taklifdan kelib chiqqan holda, anderrayter tomonidan aniqlanadigan yagona narx asosida amalga oshiriladi.

Xalqaro tajribaga ko'ra, mamlakatdagi moliya bozorlarining rivojlanish darajasi mavjud institutsional salohiyatga qarab hukumat yoki mustaqil idoralar tomonidan tartibga solinadi. Rivojlanayotgan davlatlar orasida Malayziya, Vetnam va Kolumbiyada Moliya vazirligi yoki uning tarkibida bo'lgan davlat idorasi, Rossiya, Gruziya va Vengriyada Markaziy bank kapital bozori regulyatori bo'lsa, bu dastakni nisbatan rivojlangan Singapur, Argentina va Braziliyada hukumatdan mustaqil bo'lgan muassasasi yuritadi. Dastlabki bosqichlarda kapital bozorini rivojlantirish uchun asosiy drayver bo'lib davlat qimmatli qog'ozlarining (DQQ) chiqarilishi xizmat qiladi. Xususan, DQQ makroiqtisodiy va fiskal riskni boshqarish uchun vosita bo'lib xizmat qilishi barobarida tashkilot va korxonalarining mahalliy kapital bozordagi qarzli qimmatli qog'ozlari uchun benchmark daromadlilik chizig'ini yaratadi. Inglizcha benchmark so'zi o'zbek tiliga o'girilganda, etalon, yo'nalish marrasi, degan ma'nolarni bildiradi.

Moliya vazirligi tomonidan DQQ bozorini rivojlantirish bo'yicha Xalqaro valyuta jamg'armasi, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki hamda AQSH G'aznachiligi bilan hamkorlikda bir qator loyihalar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2018-yil dekabr oyidan boshlab milliy valyutada davlat qimmatli qog'ozlarini chiqarish amaliyoti qaytadan tiklandi.

Natijada 2019-yilda chiqarilgan DQQ hajmi 1,5 trillion so'mmi tashkil qilgan bo'lsa, 2020-yilda mazkur ko'rsatkich 3 barobardan ziyodga ortib, 5 trillion so'mga yetdi.

Erkin bozor munosabatlariga o'tish va iqtisodiyotni liberallashtirish sharoitida ichki moliyaviy resurslarning cheklanganligi tufayli “investitsion chanqoqlik”ni tashqi manbalar hisobidan moliyalashtirishni taqozo etmoqda. Bu ehtiyoj inobatga olingan holda, Moliya vazirligi tomonidan 2019-yilda 1 milliard va 2020-yilda 750 million AQSH dollari ekvivalentidagi xorijiy hamda milliy valyutadagi ilk suveren xalqaro obligatsiyalar, shu bilan birga, vazirlikning bevosita ko'magida “Sanoat qurilishbank”, “O'zmilliybank” va “Ipotekabank” larining ilk korporativ xalqaro obligatsiyalari xalqaro moliya bozorlarida muvaffaqiyatli joylashtirildi.

Xulosa

Mazkur tajribalar zarur infratuzilma shakllantirilgan taqdirda xorijiy investorlarni mahalliy kapital bozoriga jalb qilishga zamin yaratadi. Bu bozorni isloh qilish va rivojlantirishning Moliya vazirligi zimmasiga yuklatilishi sohani davlat korxonalarini hamda bank tizimi, pensiya, sug'urta, soliq tizimidagi islohotlar bilan hamohang olib borilishini ta'minlaydi.

Davlat ulushi mavjud korxonalarining aksiyalarini birlamchi (IPO) va ikkilamchi (SPO) ommaviy taklif usullari yordamida sotish orqali ularni xususiyashtirish rejalashtirilgan bo'lib, ishlab chiqilgan dasturning muvaffaqiyati mahalliy kapital bozorining rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir. Moliya vazirligi kapital bozori infratuzilmasini taraqqiy ettirish, xorijiy va mahalliy investitsiyalarni unga kengroq jalb qilish bo'yicha olib borilayotgan ishlarni xalqaro moliya tashkilotlari, chet ellik investorlar, brokerlar, ekspertlar va boshqalar bilan faol hamkorlikni yo'lga qo'yishga ham mas'ul hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 06.05.2014 yildagi O'RQ-370-son. “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida”gi O'zbekiston respublikasi qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida
2. Shermatov G.G'. Aksiyadorlik jamiyatlarida boshqaruvni tashkil qilish va uni takomillashtirish muammolari.: Iqtisod fanlari nomzodi. ... diss. avtoref. - T.: 2004. -24 b.
3. Шихвердиев А.П. Корпоративное управление. Уч. пособие для вузов. - К.: АГСУГРК, 2003. -90 с.
4. Yuldashev Sh.G', Suyunov D.X., Xamidulin M.B. Aksionerlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv. O'quv qo'llanma. -T.: Akademiya, 2005. - 138 b.
5. Храброва И.А. Корпоративное управление: вопросы интеграции. М.:2000. -198 с.
6. Ханкельдиева Г.Ш. Совершенствование организационной структуры и стратегии в корпоративном управлении (на примере машиностроительных предприятий республики Узбекистан): Автореф. Дис.
7. ... канд. экон. наук. -Т.: 2002. -22 с.

8. Хамидулин М.Б. Развитие финансового механизма корпоративного управления: Автореф. дис. на соискание степени доктора экономических наук. -Т.: 2008. 38 с.

9. <https://review.uz>

10. <http://www.norma.uz>

11. <http://www.soliq.uz>

12. <http://www.paxta.uz>

13. <http://www.mygov.uz>

14. <http://www.mv.uz>

CROSS - SECTIONAL STUDY OF METAPHOR IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Odinayev Abbosbek Akram ugli

Uzbekistan State world languages university

Abdusamadov Zafar

Supervisor: Dean of the 3rd English faculty, UzSWLU

Abstract. *This article discusses the metaphor, which is considered to be the most widely used type of transfer in linguistics, and first explains the term linguoculturology in detail. Then, he explains the interrelationship between linguocultural studies and metaphors, which are considered linguistic departments. Examples of linguocultural metaphors in both languages are given and analyzed.*

Key words: *linguoculturology, linguistics, cultural studies, culture, language, metaphor, religion, tradition, custom.*

In recent years, the term "Linguoculturalology" has become one of the most widely used terms in linguistics. The reason for this is that this branch of linguistics is considered very interesting and is equally understandable to everyone.

It is known that linguocultural science is a separate scientific field that studies the phenomena that reflect the integral connection of "language and culture", its formation and development - language and culture together.

In recent years, the science of linguoculturology has begun to study the issues of language and culture in detail. According to V. V. Vorobev, "today, linguo-culturology studies a set of cultural values sorted in a certain way, which studies live communicative processes, the linguistic experience of a person and the national mentality in the creation and perception of speech, and systematically provides a linguistic picture of the world scene. , can be noted as a new philological science that ensures the fulfillment of educational, educational and intellectual tasks of education. Therefore, linguocultural science is a complex science that reflects the interaction and interaction of culture and language and this process as a whole structure of linguistic and non-linguistic units

Linguistics is a general science that arose between the sciences of cultural studies and linguistics. is engaged in learning. On the one hand, linguoculturology studies the place of humanity in the cultural language factor, and on the other hand, the place of man in the language factor.

So, if we understand what linguoculturalology is, let's dwell a little on the concept of metaphor.

Of course, as everyone knows, most of the words in our language are polysemous, not only the Uzbek language, but most of the world's languages have polysemous words. The main reason for this is that people cannot use separate words for each of the new concepts in their daily life. If everything were to be given names, the number of words would increase so much that it would be impossible to keep them in memory. As a result, it would become difficult to use the language and it would gradually become unusable. That is why in any

language, different concepts and ideas are tried to be expressed from different combinations and/or combinations of specific language units. Thanks to such an action, new meanings are added to the words that were previously in the language. As a result, a group of ambiguous words appears. For example, the word "stone" was originally used in the sense of "hard", "cold body": "There is a stone lying on the road". began to be used figuratively as an adjective. Or, if the word "eye" was initially used only in the sense of "the convex-shaped organ of vision of a living organism", then based on the activation of the meaning of "bubbleness" it became "the eye of a tree" "zi", by activating the meaning of "lighting", began to be used in the meaning of "eye of the window".

This phenomenon is not only local, but sometimes even words that have entered our language from abroad become a metaphor and acquire a unique modern meaning. For example: the word "vip" originally meant "full account of mobile communication devices. Later, this phrase adapted to our language and came to mean "a lot, more than before".

However, polysemous words, no matter how many meanings they have, still count as one word. Therefore, in polysemous words, one of the meanings is the correct meaning (or its own meaning), and the rest are figurative meanings. Figurative meanings appear when they are connected with other words in the context of speech, and when they are separated from the context of speech, their correct meaning remains the main meaning. For example, the word stone means "solid body" when separated from the context of speech. Single-meaning words are a small number in our language and include scientific and professional terms, as well as new words. New words (neologisms) also take on additional meanings over time. (Just like the word "vip"). Knowing the meaning of ambiguous words and using them appropriately in the process of speech helps to make the speech effective and expressive. Learning the multiple meanings of the word plays an important role, first of all, for lexical methodology. Because, in order for this word to have different meanings, it is necessary to pay attention to its stylistic color and meaning when using it in oral and written speech. Hence, the transfer of meaning, like synonymy, homonymy, and other lexical tools, creates humor, humor, laughter, and various puns. In such cases, the literal and figurative meaning of the word collide, resulting in an unexpected new meaning. These nuances of the subtle meaning of words are widely used as an important visual tool in fiction.

Shifts are more characteristic of oral speech. You can't use them forcefully, otherwise it can spoil the speech. He should refer to them only when necessary. Using metaphors only to exaggerate the speech can have a negative effect instead of increasing the value of the speech. The most common way of transferring meaning in our speech is metaphor. Metaphor (from the Greek metaphor - transfer) is the transfer of the name of one subject to the name of another subject based on a certain similarity between them. For example, in the combination of tandir's mouth, the meaning of the word mouth was created on the basis of its external similarity to the mouth of a person or an animal. The similarity between things and events can be based on different reasons:

Metaphors are metaphors in the speech process. Metaphor, as the most common way of creating figurative meaning, is one of the important factors of artistic speech and speech art. Forming a figurative meaning in speech on the basis of the semes contained in the sememe is

typical for almost all words that do not have this nature. Even auxiliary words can also create transitive meanings by dramatically changing the task schemas.

We can consider the effect of metaphor on the effectiveness of speech with the help of a number of examples. For example, a person's nose is a geographical nose, the hem of a shirt is like the hem of a river. In this place, special importance is given to the external similarities of the subjects. Also, the meaning is transferred on the basis of their internal similarities and functional similarities. For example: a clean shirt - a clean person, the right path - the right speech, my friend has arrived - the water has arrived. Metaphor is the most active of the phenomena of formation of derived meaning.

Hence, a metaphor is "the application of a word or phrase existing in the language as a new meaning in order to convey a concept, to give it a part of its previous meaning". [four. Meshcheryakova, email]. The understanding of this term exists not only among local, but also among foreign linguists. Metaphor is considered as "a way of understanding one thing in terms of something else."

That's why now we will consider the metaphor in terms of the analysis of examples of linguistic and cultural words in the Uzbek and English languages.

The famous phrase in the Uzbek language "Alpomishdek Pahlavon" is a clear example of this. Alpomish is a national hero of Uzbeks, a brave, brave, fearless boy. All mothers want their children to be like her. That is why the brave young men of our nation are compared to Alpomish.

Therefore, it is appropriate that the heroes we create should be cheerful and businesslike like Khoja Nasriddin, virtuous and brave like Alpomish, far-seeing like Shiroq. (Abdunabi Hamro "The world of creativity", 2018/1, saviya.uz "Those who stand at the beginning of the road)

Or focus on the following combination:

Thin as Kosov - as you know, the concept of tandir is a special place that is used for baking bread and is heated over a fire, belonging only to some nations of Central Asia. Since it is cooked with firewood, it is constantly dug with the help of a kosov (special stick). (You must have noticed how thin the stick is).

Now and then, she runs to and fro, throwing dung and sand at her husband, who, not knowing where to hide his head, is throwing dung and sand with his thin, black-veined hands. , hit him with whatever he could get his hands on and cursed him. (From Chingiz Aitmatov, First Teacher)

Of course, such metaphors are abundant in English culture. They sometimes refer to the nationality, religion and/or values of the British people.

For example: Around the campfire

When this metaphor is literally translated into Uzbek, it is translated as "Around the campfire". But the original meaning in English is primitive, very old, outdated. In the same sense, the expression "old school" is used in English.

"he was one of the old school of English gentlemen"

He is the most backward of English gentlemen.

Or "act like an angel" - behaving like an angel corresponds to the Uzbek metaphor "easy as a musician".

You always act like an angel, so no one will believe it was you who stole the school ringbell!

You always behave like a musician, that's why no one believes that you received the school bell.

To sum up, today the study of issues such as language and personality, language and culture, language and thinking has become one of the main areas of linguistics - psycholinguistics, linguoculturology, cognitive linguistics, and pragmalinguistics. A deeper approach to the language, comparing one language with another is not only a requirement of the times, but also an indication of people's worldview. The awareness of peoples and nations about each other's culture and the internal structure of language brings not only people and scientific achievements closer to each other.

In the literature on linguistic culture, metaphors are put together with proverbs, phrases, similes, which are considered the main linguistic and cultural units of the language. Serious studies in linguistics and cognitive linguistics

According to V.A. Maslova, the metaphor "reflects fundamental cultural values, because it is based on the national-cultural worldview".

REFERENCES:

1. Maruzo J. Dictionary of linguistic terms. - M.: URSS, 2004.
2. M. Mirzayev, S. Usmanov, I. Rasulov. Uzbek language. -T.: Teacher, 1970.
3. Mirtojyev M. Polysemy in the Uzbek language. - T.: Science. 2010.
4. Mirtojiev M. Semasiology of the Uzbek language. - Tashkent: Classic word. 2010.
5. Nurmonov A., Mahmudov N., Sobirov A., Yusupova Sh. Contemporary Uzbek literature language Textbook for 2nd level students of academic lyceums and vocational colleges.
6. Revised, updated 3rd edition. - T.: Ilm Ziya, 2010. - 223 p.

ВОЗМОЖНОСТИ КУПИРОВАНИЯ ПОСЛЕОПЕРАЦИОННОГО БОЛЕВОГО СИНДРОМА В ГИНЕКОЛОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ**Маткаримова Гульнигор***Студентка 6 курса Ташкентская медицинская академия***М.Б.Красненкова***Научный руководитель доцент Ташкентская медицинская академия*

Аннотация: Несмотря на значительный прогресс в нашем понимании механизмов боли, физиологии боли и фармакологии эффективных обезболивающих веществ, лечение послеоперационной боли остается серьезной проблемой в медицине. Недостаточно купированная послеоперационная боль во многих отношениях ухудшает послеоперационное выздоровление. В обзоре приводятся современные методы лечения болевого синдрома после гинекологических операций.

Ключевые слова: обезболивание, гинекология, аналгетики, упреждающая аналгезия.

OPPORTUNITIES FOR RELIEF OF POSTOPERATIVE PAIN SYNDROME IN GYNECOLOGICAL PRACTICE**Matkarimova Gulnigor***6th year student Tashkent Medical Academy***Krasnenkova M.B.***Scientific supervisor: Associate Professor Tashkent Medical Academy*

Annotation: Despite significant progress in our understanding of the mechanisms of pain, the physiology of pain, and the pharmacology of effective analgesics, the management of postoperative pain remains a major challenge in medicine. Poorly managed postoperative pain impairs postoperative recovery in many ways. The review presents modern methods of pain syndrome treatment after gynecological operations.

Key words: pain relief, gynecology, analgesics, proactive analgesia.

Основной проблемой хирургических процедур является послеоперационная боль. Послеоперационная боль — это форма острой боли, которая часто сопровождается нейроэндокринным стрессовым ответом, пропорциональным интенсивности боли. После операции около 80% пациентов сообщали о сильной боли [1]. Неадекватное обезболивание может привести к послеоперационным последствиям, таким как тромбоз глубоких вен, легочная эмболия и пневмония, которые негативно влияют на безопасность пациентов, эффективность работы больницы и стоимость лечения [1,2] и являются факторами, коррелирующими с удовлетворенностью лечением пациентки [1,2, 13].

Несмотря на значительный прогресс в нашем понимании механизмов боли, физиологии боли и фармакологии эффективных обезболивающих веществ, лечение послеоперационной боли остается серьезной проблемой в медицине. Недостаточно купированная послеоперационная боль во многих отношениях ухудшает послеоперационное выздоровление и, таким образом, влияет на периоперационную заболеваемость и продолжительность пребывания в стационаре. Несмотря на успехи, достигнутые в некоторых областях лечения послеоперационной боли, качество послеоперационного обезболивания, остается неудовлетворительным как в Европе, так и в США [3]. Это не обязательно означает, что большие операции вызывают очень сильную боль, а малые операции менее болезненны. Наоборот, при опросах пациентов было отмечено, что обезболивание после рутинных операций довольно слабое, тогда как, вопреки общим ожиданиям, обезболивание после крупных операций оценивается пациентами выше [5]. Крайне важно, чтобы обезболивание было достаточным для мобилизации пациента к вечеру операции и контроля боли, которая может сохраняться в течение нескольких дней после операции. Характер боли может меняться в течение этого периода, при этом боль в разных местах становится более или менее выраженной. [11].

Лечение послеоперационной боли в гинекологии также нуждается в улучшении. Об этом свидетельствует тот факт, что показатели боли у пациентов отделений гинекологии больниц выше, чем во всех других хирургических отделениях [1, 2, 20]. Также сообщается, что гинекологические операции вызывают сильную боль. Особенно открытые операции на матке связаны с сильными болями. Однако и предположительно небольшие лапароскопические вмешательства, такие как аденэктомия, также связаны со значительной послеоперационной болью [2, 9, 16, 17]. Лапароскопическая хирургия является минимально инвазивной процедурой, и все большее число гинекологических операций выполняется лапароскопическим путем. Несмотря на меньшую травматичность, в раннем послеоперационном периоде распространена значительная боль в животе и плече, и требуются сильные анальгетики, включая опиоиды [19]. Местная боль будет связана с разрезами операционных портов. Боль внизу живота может зависеть от объема внутрибрюшинных манипуляций во время лапароскопии. Боль в верхней части живота, плечах и постуральная боль в спине после лапароскопии, вероятно, вызвана наличием углекислого газа в брюшной полости, который используется для обеспечения хирургической визуализации.

В то же время женщины, перенесшие лапароскопическую операцию, относятся к группе высокого риска развития послеоперационной тошноты и рвоты (ПОТР), частота которых может достигать 80% [16, 17]. Мультиmodalное обезболивание с помощью неопиоидных препаратов или регионарной анестезии может улучшить обезболивающую эффективность и уменьшить побочные эффекты, связанные с опиоидами, такие как ПОТР. Следовательно, можно ожидать большей пользы от мультиmodalного лечения боли в этой популяции.

Современные концепции терапии послеоперационной боли обычно основаны на комбинации различных анальгетиков и/или регионарной анестезии для достижения сбалансированного режима обезболивания и адекватного обезболивания при приемлемых побочных эффектах. Также необходимо принять меры для минимизации побочных эффектов, таких как тошнота, рвота и головокружение. [20].

Было обнаружено, что другие факторы, кроме тяжести боли, также влияют на послеоперационное самочувствие пациента. Особенно важными факторами являются появление тошноты и рвоты. В этом контексте важна возможность самостоятельной мобилизации, особенно посещения туалета и личной гигиены, достаточный ночной сон, возможность обходиться без дренажей, катетеров и внутривенных доступов, а также в основном нормальный пероральный прием пищи. Интересно, что пожелания пациентов очень похожи на послеоперационные цели Программы ускоренного восстановления после операции (ERAS) [26].

Несмотря на эти долгосрочные цели, необходимо регулярно регистрировать тяжесть послеоперационной боли. Обычно это достигается с помощью визуально-аналоговой шкалы (ВАШ) от 0 (отсутствие боли) до 10 (сильная боль). Однако использование ВАШ требует от пациента определенной способности к абстрагированию. Послеоперационную боль следует регистрировать регулярно и после любого типа обезболивания, чтобы оценить успех соответствующей меры.

Сегодня доступны различные неопиоидные анальгетики, которые можно использовать как часть мультимодальной схемы обезболивания для снижения потребности в опиоидных анальгетиках. Двумя наиболее часто используемыми классами неопиоидных анальгетиков являются нестероидные противовоспалительные препараты (НПВП) и ацетаминофен. НПВП ингибируют ферменты циклооксигеназы (ЦОГ), чтобы предотвратить метаболизм арахидоновой кислоты, высвобождаемой из поврежденной ткани, в простагландины, что, в свою очередь, снижает болевой порог в периферических ноцицепторах [4, 18]. Эти препараты можно вводить до операции, интраоперационно или после операции. Предоперационное введение НПВП может быть полезным в качестве превентивного анальгетика. Было продемонстрировано, что они улучшают обезболивание при многих хирургических процедурах. Хотя есть теоретические опасения в связи с их влиянием на функцию тромбоцитов, данные свидетельствуют о том, что использование НПВП, как правило, не увеличивает риск перипроцедурного кровотечения [4, 18]. Данные литературы показывают, что для послеоперационных пациентов НПВП приводят к снижению потребления опиоидов на 20–40% в течение первых 24 часов после различных крупных и малых хирургических вмешательств [4, 18, 19].

Неопиоидные анальгетики составляют основу обезболивания при послеоперационном обезболивании. Регулярный прием отдельных неопиоидных препаратов, таких как парацетамол, традиционные нестероидные противовоспалительные препараты (НПВП), селективные ингибиторы циклооксигеназы-2 (ЦОГ-2) или метамизол, в стандартных дозах, обеспечивает

достаточное обезболивание после вмешательств, вызывающих легкую или умеренную послеоперационную боль [4, 18]. У пациентов, перенесших операции, связанные с сильной болью, регулярное введение неопиоидных анальгетиков в рамках сбалансированной концепции обезболивания может способствовать снижению доз опиоидов, а также побочных эффектов и улучшению качества обезболивания.

Ацетаминофен или парацетамол, вероятно, действует через центральное ингибирование фермента ЦОГ и центральную серотонинергическую активацию, хотя механизм анальгезии до конца не ясен [4, 18]. Добавление ацетаминофена к послеоперационному обезболиванию на основе опиоидов приводит к снижению потребления опиоидов на 20–40% в течение первых 24 часов после различных больших и малых хирургических вмешательств [1, 4, 18, 26]. Парацетамол, из всех неопиоидных анальгетиков, считается веществом с наименьшей обезболивающей активностью. Анальгетическая эффективность его при внутривенном введении более выражена, чем при пероральном или ректальном введении. Парацетамол хорошо переносится в терапевтических дозах и не имеет значимых сердечно-сосудистых, желудочно-кишечных или почечных побочных эффектов. Он также не оказывает клинически значимого влияния на функцию тромбоцитов. Тем не менее, использование парацетамола вызывает споры из-за его ограниченного терапевтического спектра и риска необратимого повреждения печени в случае передозировки. Предшествующее повреждение печени, дефицит глутатиона, например, вызванный чрезмерным употреблением алкоголя, или нарушения ферментной системы печени являются противопоказанием к применению парацетамола.

Метамизол традиционно используемый в странах СНГ, болеутоляющий препарат для обезболивания после различных операций. Помимо благоприятного болеутоляющего действия метамизол обладает спазмолитическим действием, которое может усиливать его обезболивающее действие, особенно при коликах или спастических болях. Однако метамизол может вызвать агранулоцитоз. Хотя частота агранулоцитоза, вызванного метамизолом, считается довольно низкой, желательно взвешивать риски его использования для пациента. Агранулоцитоз также может возникнуть после длительного лечения метамизолом и через несколько дней после его последнего введения. Поэтому имеет смысл информировать пациента после введения метамизола о возможных ранних симптомах метамизол - индуцированного агранулоцитоза (лихорадка, боль в горле, воспалительные изменения слизистых оболочек). [1, 2].

Несмотря на эти ограничения, метамизол остается важным компонентом концепции сбалансированного послеоперационного обезболивания из-за его хорошей переносимости и низкой органотоксичности или ее отсутствия. Таким образом, метамизол по-прежнему является предпочтительным неопиоидным анальгетиком для послеоперационного обезболивания в ряде стран [4].

НПВП являются препаратами первого шага в традиционной лестнице обезболивания ВОЗ. Традиционные неселективные ингибиторы ЦОГ отличаются выраженным обезболивающим эффектом при послеоперационном обезболивании. Однако использование традиционных НПВП ограничено из-за спектра их побочных эффектов. К ним особенно относятся осложнения со стороны сердечно-сосудистой системы, почек и желудочно-кишечного тракта. По сути, риск желудочно-кишечных осложнений и кровотечений заметно выше при длительном приеме почти всех НПВП [5,18].

Поскольку эти вещества влияют на функцию почек, их применение в послеоперационном периоде противопоказано у пациентов с хроническими нарушениями функции почек, в том числе при сахарном диабете, или гиповолемией.

Кроме того, при применении неспецифических НПВП необходимо учитывать тот факт, что ингибирование ЦОГ-1 может привести к нарушению функции тромбоцитов. Таким образом, применение этих препаратов могут быть связаны с более высоким риском кровотечения после операции. Однако многие исследователи докладывают о том, что не было зарегистрировано повышения частоты гематом или послеоперационных кровотечений после операций и приема НПВП [4,18].

У пациентов с тяжелой послеоперационной болью, которую невозможно адекватно контролировать неопиоидными анальгетиками, опиоидные анальгетики по-прежнему являются золотым стандартом в лечении послеоперационной боли. Опиоиды отличаются благоприятным обезболивающим эффектом и отсутствием органной токсичности. Однако спектр острых побочных эффектов опиоидов в послеоперационном периоде имеет большое значение. Назначение и дозировка опиоидов для послеоперационного обезболивания является одним из основных факторов риска возникновения тошноты и рвоты. Кроме того, угнетение перистальтики кишечника, которое часто происходит при лечении опиоидами, ответственно за отсроченное послеоперационное восстановление нормальной функции желудочно-кишечного тракта. Вредное воздействие опиоидов на угнетение дыхания в случае передозировки вызывает большую озабоченность [1,19,26]. Дополнительными трудностями являются крайне изменчивая потребность пациентов в опиоидах и отсутствие прогностических инструментов для решения этой проблемы [1,19,26].

Опиоиды титруются медицинским персоналом, и вещество обычно вводится в виде коротких внутривенных инфузий, но это может быть связано с риском относительной передозировки. Поэтому, если пациент нуждается в регулярном ведении опиоидов, целесообразно использовать системы контролируемой пациентом анальгезии (КПА). Эта форма обезболивания связана с более низким риском передозировки и улучшает качество послеоперационного обезболивания [1,19,26]. Недостатком традиционных систем КПА, допускающих внутривенное введение опиоида через насосную систему, является необходимость обязательного внутривенного доступа и, как следствие, ограничение подвижности пациента.

Регионарные блокады местными анестетиками могут служить в качестве основного интраоперационного анестетика с седацией или без нее или в качестве дополнительного послеоперационного контроля боли. В зависимости от подхода (вагинальный, лапароскопический или абдоминальный), рассматриваемой процедуры и характеристик пациентки можно рассматривать региональную блокаду. Нейроаксиальный доступ с эпидуральной анестезией может использоваться для послеоперационного обезболивания при обширных открытых операциях. [1, 6, 23]

Регионарные методы анестезии могут использоваться для снижения потребности пациентов в системных анальгетиках и одновременного улучшения контроля послеоперационной боли. Различные виды блокад периферических нервов могут использоваться для послеоперационного обезболивания в гинекологии. В настоящее время эпидуральные процедуры больше не рекомендуются как средство периоперационной обезболивающей терапии при лапароскопических операциях. [22, 23]. Одним из основных неизменяемых факторов риска является индекс коморбидности Чарлсона. Ввиду потенциально фатальных последствий эпидуральной гематомы следует провести тщательный анализ риска и пользы, особенно у пациентов с полиморбидными состояниями.

ТАР-блокады представляют собой методику, при которой местный анестетик вводят под ультразвуковым контролем в плоскости между внутренней косой и поперечной мышцами живота для анестезии нервов брюшной стенки. [7, 8, 10]. Мета-анализы, оценивающие эффективность ТАР-блоков в отношении послеоперационной боли при открытых и лапароскопических процедурах, продемонстрировали значительное уменьшение боли в раннем послеоперационном периоде, а также снижение потребления опиоидов в первые 24 часа после операции [1, 4, 18, 26]. Перспективным направлением послеоперационного обезболивания считаются ТАР-блокады как вариант упреждающей местной анестезии сразу после интубации и непосредственно перед началом операции.

Упреждающая анальгезия – это любое лечение, назначаемое пациенту перед операцией с целью уменьшить или предотвратить последующую боль. В частности, это означает, что при иницировании обезболивания (и анестезии) до инициации раздражителей активация болевых рецепторов периферической и центральной нервной системы блокируется. Это приводит к снижению активности нейротрансмиттеров боли, обработка может быть изменена, что приводит к улучшению краткосрочного и долгосрочного контроля боли и уменьшению побочных эффектов от наркотических анальгетиков [1, 19, 24 - 26].

Лонг и др. проанализировали в общей сложности 324 исследования, посвященные упреждающей анальгезии в малоинвазивной гинекологической хирургии [10]. Упреждающие блокады, такие как парацервикальная анестезия, тройная антибактериальная паста или блокада половых органов, по-видимому, оказывают наиболее последовательное положительное влияние на послеоперационную боль при таких процедурах с отличным соотношением затрат и

результатов. Упреждающее использование парацетамола, бупивакаина привело к меньшему употреблению наркотиков, чем плацебо [1, 19].

Таким образом, спектр хирургических операций в гинекологии широк и нельзя рекомендовать общую концепцию послеоперационного обезбоживания. Скорее, было бы целесообразно разработать концепции послеоперационного обезбоживания для конкретных процедур. Имеются значительные данные, позволяющие рекомендовать предоперационное введение НПВП, а также послеоперационную мультимодальную анальгезию на основе неопиоидных и опиоидных анальгетиков, которые дополняются методами регионарной анестезии. Конкретные потребности в обезбоживании могут сильно различаться у разных пациентов, и для выявления этих различий необходима индивидуальная оценка боли. Повторная оценка боли в послеоперационном периоде является неотъемлемой частью снижения частоты и тяжести острой послеоперационной боли, а также повышения комфорта и удовлетворенности пациентов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Овечкин А.М.. "Послеоперационное обезбоживание в акушерстве и гинекологии (аналитический обзор)" Регионарная анестезия и лечение острой боли, vol. 8, no. 2, 2014, pp. 5-16.
2. Кузнецова И.В. Послеоперационная боль в гинекологической практике. Российский вестник акушера-гинеколога. 2013;13(6):39-44.
3. Argoff CE. Recent management advances in acute postoperative pain. Pain Pract. 2014;14:477-87.
4. Ärzteschaft ADD. Agranulozytosenach Metamizol - sehrselten, aberhäufigeralsgedacht (Aus der UAW-Datenbank) DtschArztebl. 2011;108:1758-9.
5. Bhala N, Emberson J, Merhi A, Abramson S, Arber N, Baron JA, et al. Vascular and upper gastrointestinal effects of non-steroidal anti-inflammatory drugs: meta-analyses of individual participant data from randomised trials. Lancet. 2013;382:769-79.
6. Bos EME, Hollmann MW, Lirk P. Safety and efficacy of epidural analgesia. CurrOpinAnaesthesiol. 2017;30:736-42.
7. Calle GA, López CC, Sánchez E, De Los Ríos JF, Vásquez EM, Serna E, et al. Transversus abdominis plane block after ambulatory total laparoscopic hysterectomy: randomized controlled trial. ActaObstetGynecol Scand. 2014;93(4):345-50.
8. Carney J, McDonnell JG, Ochana A, Bhinder R, Laffey JG. The transversus abdominis plane block provides effective postoperative analgesia in patients undergoing total abdominal hysterectomy. AnesthAnalg. 2008;107(6):2056-60.
9. Carter J. Fast-track surgery in gynaecology and gynaecologic oncology: a review of a rolling clinical audit. ISRN Surg. 2012;2012:368014.
10. Champaneria R, Shah L, Geoghegan J, Gupta JK, Daniels JP. Analgesic effectiveness of transversus abdominis plane blocks after hysterectomy: a meta-analysis. Eur J ObstetGynecolReprod Biol. 2013;166(1):1-9.

11. Chou R, Gordon DB, de Leon-Casasola OA, Rosenberg JM, Bickler S, Brennan T, et al. Management of postoperative pain: a clinical practice guideline from the American Pain Society, the American Society of Regional Anesthesia and Pain Medicine, and the American Society of Anesthesiologists' Committee on Regional Anesthesia, Executive Committee, and Administrative Council. *J Pain*. 2016;17:131–57.
12. De Oliveira GS, Castro-Alves LJ, Nader A, Kendall MC, McCarthy RJ. Transversus abdominis plane block to ameliorate postoperative pain outcomes after laparoscopic surgery: a meta-analysis of randomized controlled trials. *AnesthAnalg*. 2014;118(2):454–63.
13. Earl DS, Grimes S, Kinsella SM. Pain control in day case surgery. *Anesthesia* 2003;58:100-1.
14. Griffiths JD, Barron FA, Grant S, Bjorksten AR, Hebbard P, Royse CF. Plasma ropivacaine concentrations after ultrasound-guided transversus abdominis plane block. *Br J Anaesth*. 2010;105:853–6.
15. Landau R. Pharmacogenetics: Implications for obstetric Anesthesia. *Int J ObstetAnesth*2005;14:316-23.
16. Lirk P, Thiry J, Bonnet MP, Joshi GP, Bonnet F. Pain management after laparoscopic hysterectomy: systematic review of literature and prospect recommendations. *RegAnesth Pain Med*. 2019;44:425–36.
17. Long JB, Bevil K, Giles DL. Preemptive analgesia in minimally invasive gynecologic surgery. *J Minim Invasive Gynecol*. 2019;26:198–218.
18. Maund E, McDaid C, Rice S, Wright K, Jenkins B, Woolacott N. Paracetamol and selective and non-selective non-steroidal anti-inflammatory drugs for the reduction in morphine-related side-effects after major surgery: a systematic review. *Br J Anaesth*. 2011;106:292–7.
19. McNicol ED, Ferguson MC, Hudcova J. Patient controlled opioid analgesia versus non-patient controlled opioid analgesia for postoperative pain. *Cochrane Database Syst Rev*. 2015;Cd003348.
20. Nelson G, Altman AD, Nick A, Meyer LA, Ramirez PT, Achantari C, et al. Guidelines for postoperative care in gynecologic/oncology surgery: Enhanced Recovery After Surgery (ERAS[®]) Society recommendations--Part II. *GynecolOncol*. 2016;140(2):323–32.
21. Nir R-R, Nahman-Averbuch H, Moont R, Sprecher E, Yarnitsky D. Preoperative preemptive drug administration for acute postoperative pain: A systematic review and meta-analysis. *Eur J Pain Lond Engl*. 2016;20(7):1025–43.
22. Ong CK, Seymour RA, Lirk P, Merry AF. Combining paracetamol (acetaminophen) with nonsteroidal antiinflammatory drugs: a qualitative systematic review of analgesic efficacy for acute postoperative pain. *AnesthAnalg*. 2010;110:1170–9.
23. Rawal N. Current issues in postoperative pain management. *Eur J Anaesthesiol*. 2016;33:160–71.
24. Rosero EB, Joshi GP. Nationwide incidence of serious complications of epidural analgesia in the United States. *ActaAnaesthesiol Scand*. 2016;60:810–20.

25. Steinberg AC, Schimpf MO, White AB, Mathews C, Ellington DR, Jeppson P, et al. Preemptive analgesia for postoperative hysterectomy pain control: systematic review and clinical practice guidelines. *Am J Obstet Gynecol.* 2017;217:303-13.e6.

26. Wu CL, Raja SN. Treatment of acute postoperative pain. *Lancet.* 2011;377:2215-25.

HARBIY TA'LIM TIZIMIDA MASOFAVIY TA'LIMNING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI

Sharipov Doston Xasan o'g'li
Harbiy qism xizmatchisi

Annotatsiya: *Maqolada harbiy mutaxassislarni tayyorlash jarayonining muhim omili hisoblangan harbiy ta'limni faollashtirishda turli yondashuvlarning o'rni, faol metodlardan foydalanishning yo'llari va o'ziga xos xususiyatlari masofaviy ta'lim mazmuni, afzalliklari, ta'limni tashkil etishning boshqa shakllaridan ustun jihatlari va kamchiliklari tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *Harbiy didaktika, ta'limga yondashuvlar, harbiy ta'lim jarayonini jadallashtirish, faol ta'lim, masofaviy ta'lim, internet, axborot kommunikatsiya texnologiyalari.*

Аннотация: *В статье анализируется роль различных подходов в активизации военного образования, которое считается важным фактором в процессе подготовки военных специалистов, способы использования активных методов, содержание, преимущества, преимущества и недостатки дистанционного образования перед другие формы организации образования.*

Ключевые слова: *Военная дидактика, подходы к обучению, ускорение военно-образовательного процесса, активное обучение, дистанционное обучение, Интернет, информационно-коммуникационные технологии.*

Abstract: *The article analyzes the role of various approaches in the activation of military education, which is considered an important factor in the process of training military specialists, the ways of using active methods, the content, advantages, advantages and disadvantages of distance education over other forms of educational organization.*

Key words: *Military didactics, approaches to education, acceleration of the military education process, active education, distance education, Internet, information communication technologies.*

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim taraqqiyoti juda tez rivojlanmoqda va o'zgarimoqda. Hozirgi kunda insoniyat hayotini axborot ta'siridan xoli tasavvur etib bo'lmaydi. Hayotni anglash, uni o'rganish axborotlarni qidirish, topish, saralash, o'rganish va o'zlashtirish orqali kechadi. Insonning bilimlilik darajasi ham ma'lum davr ichida shaxs tomonidan o'zlashtirilgan axborotlarning ko'p yoki ozligi bilan belgilanadi. Shuning uchun zamonaviy bilimlar sari keng yo'l ochish ta'limotni takomillashtirishda yangi informatsion texnologiyalardan unumli foydalanish bugungi kunning talabiga aylandi.

O'quv fanlarining turlari, mashg'ulot mavzulari, ta'lim oluvchilarning bilimlari darajasi va qiziqishlarini inobatga olgan holda mashg'ulot o'tish vaqtida pedagogik texnologiyalarning yuqori samara beruvchi turlarini qo'llash o'quv jarayonini jadallashtirish, uning sifatini oshirishga yordam beradi. Pedagogika o'zining butun taraqqiyoti davrida o'qitishning yanada mukammalroq va yanada samaraliroq tizimini izlash bilan rivojlanib boradi.

Harbiy didaktika harbiy xizmatchilar ta'limini murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida o'rganadi va bu jarayonning quyidagi asosiy funktsiyalarini belgilaydi:

ta'limiy (harbiy xizmatchilarni bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish);
tarbiyaviy (harbiy xizmatchilarda o'z Vatanining qurolli himoyachisi uchun zarur shaxsiy sifatlarni tarbiyalash);

rivojlantiruvchi (harbiy xizmatchi shaxsini komil inson sifatida rivojlantirish, yuzaga kelgan turli vazifalarni hal qilishga ijodiy yondashish malakalarini rivojlantirish)

ruhiy tayyorlash (harbiy xizmatchilarda xizmat vazifalarini bajarishga va jangovar vaziyatda muvaffaqiyatli harakat qilishga ruhiy tayyorlikni shakllantirish).

Ta'lim berish jarayonida harbiylar xizmat faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishlari uchun tegishli bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'ladilar. Shu bilan bir vaqtda ularning tafakkuri rivojlanadi, irodasi va xarakteri chiniqadi, ma'naviy-axloqiy va jangovar sifatlari, hissiy-irodaviy turg'unligi, jangovar xolatlarda aniq va ishonchli harakat qilish uchun ruhiy tayyorgarligi shakllanadi. Bunday vazifalarni amalga oshirish uchun harbiy ta'lim jarayonini tashkil etishga turlicha yondashuvlar mavjud. Ularni asosiylarini ko'rib chiqish lozim.

Harbiy ta'limga davlat va jamiyat tomonidan qo'yiladigan talablarda harbiy ta'lim sohalari bo'yicha o'zaro muvofiqlik va mutanosiblik to'la ta'minlanadi. Shu jihatdan harbiy ta'lim standartini belgilashda ta'lim jarayonining tarkibi, xuddi shu tarkibiy qismlarning mazmunini modernizatsiyalash, zamonaviy pedagogik texnologiyani qo'llash imkoni hisobga olingan. Pedagogika fani va ta'lim-tarbiya amaliyotida turli yondashuvlar qo'llaniladi. Yillar davomida qo'llanib kelinayotgan an'anaviy yondashuv bilan bir qatorda hozirgi kunda ta'limga zamonaviy yondashuvga alohida e'tibor berilmoqda. Ta'limga tizimli, texnologik, tadqiqiy, funktsional, kompleks, faoliyatli yondashuvlar zamonaviy yondashuvga misol bo'la oladi.

Ta'lim jarayonini takomillashtirish, bugungi kun talablariga javob beradigan darajaga yetkazish uchun nafaqat yondashuvni o'zgartirish, zamonaviy ta'lim metodlaridan foydalanib harbiylarni faollashtirish muhim masala bo'lib turibdi.

O'zbekiston ta'lim tizimida sezilarli o'zgarishlar ro'y berayotganligi kun sayin yaqqol ko'rinib bormoqda. Shu o'rinda aytib o'tishimiz joizki, turli ta'lim shakllari qatori masofadan o'qitish ta'lim shakli ham keng qo'llanilib kelmoqda. Avvalo, masofaviy ta'lim tushunchasi ta'rifiga to'xtaladigan bo'lsak masofaviy ta'lim (MT) - bu o'qituvchi va o'quvchi bir-biri bilan masofa yoki vaqt orqali ajratilgan sababli, informatsion texnologiyalardan foydalanib o'quv jarayonini tashkil etishi.

Ushbu ta'lim turi dunyo miqyosida keng qo'llanilib samara berib kelayotganligini inobatga oladigan bo'lsak, masofaviy ta'limning o'ziga xos texnologiyaviy turlari va ushbu ta'lim shaklini tashkil etishdagi ishtirokchilari mavjud. Masofaviy ta'limning asosiy texnologiyalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- Interaktiv texnologiyalar;
- internet masofaviy ta'lim portali;
- video va audio konferensiyalar;
- elektron pochta orqali ta'lim olish;
- internet orqali mustaqil ta'lim olish;
- uzoqdan boshqarish tizimlari;

onlayn simulyator va o'quv dasturlarining mavjudligi va boshqalar

Internetda ko'pgina saytlarda joylashgan katta hajmdagi ma'lumotlar ustidan mustaqil ravishda ishlash va yangi bilimlar olish yo'li - ta'lim oluvchilar uchun eng muhim o'quv-metodik baza vazifasini bajaradi. Elektron pochta orqali ta'lim esa, eng ommaviy Internet xizmatlaridan foydalanib, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida xatlar orqali muloqot o'rnatib ta'lim olishda namoyon bo'ladi. Uning yordamida turli xil test, vazifa, mustaqil ishlarni masofaviy ta'lim portallari va modullarga hujjatlarni joylash mumkin.

Har bir narsaning yutuq va kamchiliklari bo'lgani kabi masofaviy ta'limning ham o'z yutuq va kamchiliklari, psixologik ahamiyati mavjud. Ular haqida to'xtalib o'tishdan avval shuni aytish lozimki, hech bir metod va ta'lim 100% afzallik bermaydi, kelib chiqqan kamchilik esa, yana bir boshqa afzallikning boshlanishi bo'lishi mumkinligini unutmaslik kerak.

Quyida masofaviy ta'limning afzalliklari keltirib o'tiladi.

Masofaviy ta'limning metodik, iqtisodiy, ijtimoiy va psixologik yutuqlari va afzalliklari mavjud.

Metodik yutuqlar va afzalliklarga quyidagilarni kiritish mumkin:

dars jadvalining qulayligi - o'quvchi o'ziga ma'qul bo'lgan vaqtda o'quv jarayoniga qatnashishi mumkin:

qulay foydalanish manzillari - o'quvchi internet kafe, uy, mehmonxona, ish joyida va boshqa joylardan o'quv jarayoniga qatnashishi mumkin:

qulay o'qish sur'ati - ta'lim, o'quvchilar yangi bilimlarni tushunish sur'atida o'tkaziladi:

qulay o'quv reja - o'quv rejani talabalarga individual va davlat ta'lim talablariga mos holatda tashkil qilish mumkin:

ma'lumotlar bazasini to'planishi - oldingi o'qigan talabalar bilimlarini to'plash va undan foydalanish imkoniyati:

ko'rgazmali qulayliklar - multimediya imkoniyatlaridan to'liq foydalanish imkoniyati:

malakali o'qituvchilarni tanlab ta'lim jarayoniga jalb qilish:

dars jarayonini yozib olish va uni qayta ko'rish imkoniyatining mavjudligi.

Iqtisodiy yutuqlar va afzalliklarga quyidagilarni kiritish mumkin:

cheksiz masofaga ta'lim berish - o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi masofa hech qanday ahamiyatga ega emas:

ish jarayoniga xalaqit bermasligi - o'quvchi ishdan ajralmas holatda ta'lim oladi:

o'quvchilar sonini oshirilishi - masofaviy ta'lim texnologiyalarni to'liq qullagan o'quv muassasa talabalar soni 2-3 barobar oshishi mumkin:

arzon narxi - masofaviy ta'lim kurslari oddiy kurslarga qaraganda 2 va 3 barobar arzon.

Ijtimoiy yutuqlar va afzalliklarga quyidagilarni kiritish mumkin:

Ijtimoiy guruhlariga ajratish yo'qligi. Masofaviy ta'lim kursida ikkinchi oliy yoki qo'shimcha ma'lumot oluvchilar, malaka oshirish va qayta tayyorgarlik o'tash istagida bo'lganlar;

ikkinchi parallel ma'lumot olishni xohlagan talabalar; markazdan uzoqda, kam o'zlashtirilgan mintaqalar aholisi;

jismoniy nuqsonlari bo'lgan shaxslar;

armiya xizmatida bo'lgan shaxslar;

erkin ko'chib yurishi cheklangan shaxslar va boshqalar qatnashishi mumkin.

Yosh cheklanishlarining yo'qligi. O'qishga jalb qilinuvchilarning yosh cheklanishlari istisno qilinadi.

Masofaviy ta'limning psixologik afzalliklari quyidagilardan iborat:

masofaviy ta'limda o'quvchining muloqot jarayonida o'zini erkin tuta olishi va hotirjamlik hissining mavjudligi;

ta'lim jarayonida izlanishlar, ma'lumotlarning ko'p va keng qirraliligi bois, ko'rish va eshitish xotirasidan keng foydalanishi sababli ko'rish va eshitish xotiralarining kuchayishi;

video darslarning qayta ko'rish imkoni mavjudligi bois idrok etilmagan ma'lumotlarning qayta idrok etish jarayonining qulayligi;

qulay vaqt va sharoit sabab masofaviy ta'lim jarayonida shaxsning diqqat barqarorligi, idrok etish ko'lamidan samarali foydalanishi;

masofaviy ta'limda o'quv materiallari va topshiriqlarning xilma-hilligi shaxs tafakkuri va hayol jarayonlaridan foydalanish imkonini yaratish imkonining mavjudligi.

Yuqoridagilar bilan birga, masofaviy ta'limning salbiy oqibatlari va psixologik kamchiliklariga quyidagilarni keltirish mumkin:

Elektron holatdagi ta'lim va muloqot jarayonlarga ishonchsizlik. Ushbu sababdan talabalar asosan virtual holatdagi ta'lim turida emas, balki oddiy (kunduzgi va sirtqi) ta'lim turlarida o'qish istagida bo'lishadi.

Davlat masofaviy ta'lim standartlari yo'qligi va natijada davlat nusxasidagi diplom berilmasligi. Shu sababdan ko'pgina masofaviy ta'lim kurslari bitiruvchilariga faqat ushbu kursni bitirganligi haqida sertifikat yoki guvohnomalar beriladi.

Virtual muhit va texnika ta'minot bilan bog'liqligi. Bu holat masofaviy ta'lim internet borligi, undan foydalanish narxi, tezligi va xizmatlar mavjudligiga, maxsus kommunikatsion texnikalar mavjudligi va ularning ishlash sifatiga aloqadorligi bilan izohlanadi.

Masofaviy ta'lim ishtirokchilarining erkin savollar bera olmasliklari va hammaning birdek faol bo'lishining cheklanganligi.

O'qituvchining ham hamma talabalarni yetarlicha bilmasligi va uning psixik jihatdan toliqishi.

Masofaviy ta'lim xotirani kuchaytirsada, irodaning sustlashishi va dangasalikga olib keladi.

Xulosa shuki, masofaviy ta'lim dunyo miqyosida keng qo'llanilayotganligi bois yurtimizda ham bunday ta'lim olish turidan o'rinli va bardavom foydalanishimiz maqsadga muvofiq. Ushbu tizimning psixologik afzalligi va kamchiliklaridan o'z o'rnida foydalanishda ahamiyat berish va uni samarali tomonga boshqarish lozim. Talaba yoshlar va boshqa masofaviy ta'limdan foydalanayotgan yohud foydalanish istagida bo'lgan shaxslarga masofaviy ta'limning konstruktiv tomonlarini tushuntirish va dunyo ta'lim sistemasi darajasiga ko'tarish hozirgi zamon ta'limining talablaridan ekanligini unutmazlik kerak. Zero, ushbu ta'lim internetdan va o'z vaqtidan maqsadsiz, samarasiz foydalanayotgan yoshlarni vaqt va imkoniyatdan foydalanishga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Qurolli Kuchlarimiz – mamlakatimiz barqarorligi va taraqqiyotining mustahkam kafolatidir / O‘zbekiston Respublikasi xavfsizlik kengashining kengaytirilgan tarkibdagi yig‘ilishdagi nutqi // Vatanparvar, 2018 yil, 13 yanvarъ.
2. Kirlanov T.G. Klassifikatsiya metodov aktivnogo obucheniya primenitelno k vishey shkole / Molodoy uchyonyy. №5 (15), 2015. S.337-339
3. Satib-Aldiev A.A. Ta’limning faol shakl va metodlari. // Metodik tavsiyalar: – Toshkent OUQBYu, 2007. – 45 b.

**HARBIY XIZMATCHILARNI OQ'TISHDA ULARNING TA'LIM OLISHINI
TAKOMILLASHTIRISH**

Matyusupov Alisher Erkinbayevich
Harbiy qism xizmatchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada harbiy pedagogikaning harbiy xizmatchilarni har tomonlama tayyorlash uchun zarur vosita sifatida rivojlanishi, harbiy pedagogik tadqiqotlar va didaktika va harbiy kadrlar tayyorlashning zamonaviy muammolari muhokama qilinadi. Milliy harbiy pedagogikaning uslubiy asoslari va harbiy ta'limni rivojlantirishning hozirgi sharoitida qo'llanilishi, harbiy xizmatchilarning shaxsiy tarkib bilan ishlash malakasi darajasi, harbiy kasbiy vakolatlarni shakllantirish xususiyatlari o'z aksini topgan.*

Kalit so'zlar: *harbiy pedagogika, harbiy ta'lim, harbiy xizmatchilar, harbiy xizmatchilar tayyorlash.*

Jamiyat hayotining barcha jabhalarining jadal rivojlanishi qo'l ostidagi harbiy xizmatchilar va harbiy jamoalarga samarali rahbarlik qilish uchun harbiy xizmatchilarning yuqori psixologik-pedagogik tayyorgarligini taqozo etadi. Hozirgi vaqtda harbiy xizmatchilarning pedagogik madaniyatini oshirish dolzarb vazifadir. Uning yechimi qo'shnlarda o'quv jarayonini takomillashtirishning eng muhim vositalaridan biri sifatida qaraladi. Harbiy pedagogika fani vakillarining harbiy siyosatshunoslar, sotsiologlar, psixologlar, tarixchilar, iqtisodchilar, harbiy mutaxassislar bilan integratsiyalashuvi va hamkorligini kengaytirish amalga oshirilmogda, pedagogikaning boshqa sohalari mutaxassislari bilan o'zaro aloqalar tayyorlash va o'qitish, kasbiy va shaxsiy rivojlanish muammolarini har tomonlama va tizimli ko'rib chiqish imkonini beradi.

Yuqori malakali harbiy mutaxassislarning ortib borayotgan roli quyidagilar bilan bog'liq:

Oliy harbiy kasb-hunar ta'limi tizimida ilmiy, pedagogik va ilmiy kadrlarni yangilash zarurati;

Harbiy oliy o'quv yurtlari bitiruvchilarining oliy o'quv yurtidan keyingi kasbiy ta'limga va ilmiy daraja olishga qiziqishi;

Harbiy ta'lim vazifalarining murakkablashishi munosabati bilan harbiy ta'lim muassasalarining ilmiy va pedagogik mutaxassislikdagi kadrlarga bo'lgan ehtiyoji. Fundamental va amaliy harbiy tadqiqotlarning dolzarb mavzulariga quyidagilar kiradi:

1. Harbiy ta'lim strategiyasining asosiy ta'lim asoslari;
2. Uzluksiz harbiy ta'lim tizimidagi harbiy xizmatchining shaxsiyati;
3. Harbiy ta'lim tizimini rivojlantirishning nazariy va amaliy muammolari.

Ayni paytda harbiy ta'lim sohasida modernizatsiya ishlari olib borilmoqda. Harbiy xizmatchilarning o'zaro munosabatlarida, ularning faoliyatga munosabati shakllanadi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi har qanday muloqot ichki dunyosi, ong va tuyg'ulari orqali o'tadi". Zamonaviy jamiyatda tarixan shakllangan "Vatan", "Vatanparvarlik", "An'analarga sadoqat", "burch" kabi qadriyatlar, "qadr-qimmat", "Vatan himoyasi" yangicha talqin qilinmoqda.

Umuman olganda, yangicha nazariy va amaliy umumlashtirish, zamonaviy sharoitlarda harbiy kadrlar tayyorlash va tayyorlashni yanada takomillashtirish yo'llaridan biri eng boy tajribani o'rganish, mamlakatimizning turli davrlarida harbiy kadrlar tayyorlash nazariyasi va amaliyotini rivojlantirishdir. Shunday qilib, harbiy xizmatchilarni tayyorlash va tarbiyalash tizimi, harbiy pedagogika o'zining shakllanishi va rivojlanishining murakkab yo'lini bosib o'tdi. U jahon pedagogik tajribasining pedagogik fikr va amaliyotining kuchli poydevoriga asoslanadi. Bularning barchasi nazariya va amaliyotni rivojlantirish, harbiy kadrlar tayyorlash va tayyorlash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Harbiy rahbarlar va sarkardalar o'z askarlari haqida ma'lumot olish uchun doimo izlanishda edilar. Qurolli kuchlarning vazifalari uchun mas'ul bo'lgan va ularni muvaffaqiyatli hal qilish uchun zarur bo'lgan ularning ma'naviy va jangovar fazilatlarini uyushgan va maqsadli shakllantirish tushunilgan. Shu bilan birga, harbiy mutaxassisligi va xizmat mansabidan qat'i nazar, har bir Vatan himoyachisiga xos bo'lishi kerak bo'lgan shaxsiy fazilatlarini singdirishga alohida e'tibor qaratildi. Bularga, eng avvalo, yuqori jangovar shaylik, vatanparvarlik, harbiy burchga sadoqat, or-nomus, yuksak intizom, harbiy hamrohlik, ruhiy barqarorlik, mardlik, mardlik va jasorat kiradi.

Shuningdek, Qurolli Kuchlar qo'mondonlik va boshqaruv organlari hamda mansabdor shaxslarining harbiy xizmatchilar shaxsini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha maqsadli va tizimli faoliyatidir.

Ushbu ko'p qirrali faoliyat O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, O'zbekiston Respublikasi Hukumati qarorlari, O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari asosida amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy xizmatchilarining ta'lim konsepsiyasi ko'ra, harbiy tayyorgarlik tizimi qo'shinlarning sog'lom ma'naviyatini shakllantirishning eng muhim vositasi hisoblanadi. U ko'p asrlik harbiy an'analar, vatanparvarlik va ko'pmillatli O'zbekiston Respublikasi xalqlari va millatlariga hurmat, umuminsoniy qadriyatlarni, milliy va jahon madaniyatining eng yaxshi namunalarini e'tirof etish asosida barpo etilgan. Unda o'zbek jamiyatining tarixiy tajribasi, bugungi holati, muammolari va rivojlanish tendensiyalari hisobga olingan. Shu bilan birga, harbiy tayyorgarlik tizimi Qurolli Kuchlarni rivojlantirish, tayyorlash va ulardan foydalanishning ajralmas qismi hisoblanadi. Harbiy xizmatchilarni tarbiyalashdan asosiy maqsad ularda vatanparvar, harbiy mutaxassis va yuksak ma'naviyatli shaxs fazilatlarini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish ko'plab vazifalarni kompleks hal qilishni o'z ichiga oladi. Ulardan biri harbiy xizmatchilarning Vatanni himoya qilishga tayyorligi, Harbiy qasamyodga sodiqlik, komandirlar buyruqlarini so'zsiz bajarish uchun shaxsiy javobgarlik, harbiy xizmat va harbiy xizmat qoidalari. Qurolli Kuchlarga qo'yiladigan talablar.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari harbiy xizmatchilari uchun ta'lim tizimining markaziy elementlari sub'yektlar va ob'yektlar hisoblanadi. Ta'lim tizimining an'anaviy ob'yektlari qatoriga quyidagilar kiradi: barcha darajadagi komandirlar; shtablar, xizmatlar, harbiy qo'mondonlikning boshqa organlari; tarbiyaviy ishlar organlari; harbiy guruhlar; harbiy madaniyat muassasalari. Ta'lim tizimining eng muhim sub'ektlari sifatida quyidagilar e'tirof etiladi: jamiyat; davlat; mahalliy davlat hokimiyati organlari; ommaviy axborot vositalari; harbiy xizmatchilarning oilalari va yaqin qarindoshlari; harbiy qismlardagi jamoat tashkilotlari.

Harbiy hayotda ta'lim sifatiga ko'p narsa ta'sir qiladi: namunali ichki tartib, harbiy xizmatni tashkil etish, komandirlar va harbiy xizmatchilarning xizmatga bo'lgan munosabatining shaxsiy namunasi, bo'sh vaqt va dam olishni tashkil etish va yana ko'p narsalar. Bu jarayon o'z-o'zidan maqsad sifatida emas, balki chinakam samarali Qurolli Kuchlarda xizmat qilish uchun zarur bo'lgan inson salohiyatini tizimli ravishda oshirish vositalari hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining barcha fuqarolarini vatanparvarlik, burch, or-nomus, vijdon, mas'uliyat; ruhida tarbiyalashga davlat yondashuvlari mavjud. O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini davlat va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash manfaatlari yo'lida ommaviy axborot vositalari, idoraviy, jamoat va boshqa tashkilotlarning sa'y-harakatlarini birlashtirish; harbiy xizmatchilar va ularning oilalariga nisbatan davlatning manzilli ijtimoiy siyosatini amalga oshirish; armiyadagi o'quv jarayonini zamonaviy talablarga javob beradigan kadrlar, moliyaviy va moddiy-texnik ta'minlash; o'quv fanlari tizimini takomillashtirish; ta'lim organlarining tashkiliy-shtat tuzilmasini optimallashtirish, ularning funktsiya va vazifalarini belgilash; komandirlarning (boshliqlarning) qo'l ostidagilarni tayyorlash uchun shaxsiy javobgarligini oshirish, ularning pedagogik faoliyati uslubini takomillashtirishlar muhim yondashuvlar hisoblanadi.

Pedagogik mahorat cho'qqilariga chiqish yo'llarini topish qiyin. Barcha holatlar uchun tayyor retseptlar, universal va mos qoidalar yo'q. Ta'lim san'ati va mahorati ko'proq narsani talab qiladi.

Savol tug'ilishi tabiiy: zamonaviy harbiy xizmatchilarning shaxsini shakllantirish yo'nalishi qanday bo'lishi kerak va ularning mazmuni qanday?

Qurolli Kuchlar harbiy xizmatchilarini tayyorlash mazmuni ta'limning asosiy turlari va yo'nalishlari: davlat-vatanparvarlik, harbiy, axloqiy, huquqiy, iqtisodiy, estetik, jismoniy va ekologik. Ushbu tendentsiyalarning har qanday an'anaviy tabiati uchun ularning har biri bugungi kunda yangilangan tarkib bilan to'ldirilgan. Davlat-vatanparvarlik tarbiyasi harbiy xizmatchilarda O'zbekiston Respublikasining vatanparvarlik fazilatlariga ega bo'lgan shaxsni shakllantirish va kamol toptirishga ta'sir qiladi, jamiyat asoslarini mustahkamlash va takomillashtirishda faol ishtirok etishga qodir. Shaxs, jamiyat va davlatning mudofaasi va xavfsizligi.

Harbiy xizmatchilarni davlat-vatanparvarlik tarbiyasining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: harbiy xizmatchilarning tinchlik va urush davrida davlat muammolarini samarali hal etish imkonini beruvchi faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish; O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari xalqlarining qahramonlik an'analari asosida Qurolli Kuchlar ma'naviyatini shakllantirish; turli dinlarning ta'lim salohiyatidan ijodiy foydalanish; harbiy xizmatchilarni millatlar o'rtasidagi do'stlik ruhida baynalminal tarbiyalashni takomillashtirish.

Harbiy ta'lim - harbiy xizmatchilarni Vatanni qurolli mudofaa qilishga tayyorlash uchun ularning ma'naviy va jismoniy rivojlanishiga ta'sir etishning tizimli va maqsadli jarayonidir.

Harbiy ta'limning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: Qurolli Kuchlarni shartnoma asosida ishga olish tizimiga o'tish jarayonida harbiy xizmatchilarning kasbiy mahoratini oshirish uchun shart-sharoit yaratish va rag'batlantirish; harbiy xizmatchilarning kasbiy, axloqiy va psixologik tayyorgarligi ular bajaradigan vazifalarga mos kelishini ta'minlash; o'quv jarayonida zamonaviy jangovar vaziyatning real sharoitlarini modellashtirish; harbiy

qismlarda (bo'linmalarda) harbiy xizmatni, kundalik turmushni va kundalik faoliyatni o'tkazishda qat'iy qonuniy tartibni saqlash; harbiy xizmat xavfsizligini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratish; barcha toifadagi harbiy xizmatchilarning shaxsiy namunalarini taqdim etish; harbiy urf-odatlar va marosimlar tizimidan tarbiyaviy maqsadlarda foydalanish.

Axloqiy tarbiyaning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: harbiy xizmatchilarni ularning kasbiy va axloqiy qiyofasiga bo'lgan jamiyat talablari to'g'risida xabardor qilish; ularga harbiy xizmatning ijtimoiy ahamiyatini tushuntirish; harbiy xizmatchilarning ma'naviy o'zini o'zi takomillashtirish ehtiyojlarini rag'batlantirish; ta'limning ta'sirini harbiy xizmatchilarning ma'naviy yetukligi darajasiga muvofiq qo'llash.

Bu jarayonda axloqiy tamoyil va me'yorlarning shaxsiy ma'nosi shakllanadi, amalga oshiriladi va boshdan kechiriladi, salbiy harakat va xatti-harakatlarning oldi olinadi, mas'uliyat, g'urur kabi axloqiy tuyg'ular shakllanadi. Ularning faoliyatini maqsadga muvofiq tashkil etish ham muhim ahamiyatga ega. Harbiy xizmatchilarning individual xususiyatlarini, jamoatchilik fikrining ta'sirini, harbiy jamoalardagi sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni o'rganish va tarbiyaviy maqsadlarda foydalanish; jamoat birlashmalarining ma'naviy-axloqiy salohiyatidan harbiy xizmatchilarni tarbiyalash manfaatlari yo'lida foydalanish.

Huquqiy ta'lim - bu harbiy xizmatchilarning ongi, hissiyotlari va psixologiyasida barqaror huquqiy g'oyalar, e'tiqod va tuyg'ularni shakllantirish, ularda yuqori huquqiy madaniyat, faollik ko'nikma va odatlarini shakllantirish uchun ularning ongi, hissiyotlari va psixologiyasiga maqsadli va tizimli yondashuv. huquqiy xatti-harakatlar.

Huquqiy ta'limning asosiy yo'nalishlari: huquqiy targ'ibotni tashkil etish; harbiy xizmatchilarning huquqiy masalalar bo'yicha nazariy va uslubiy tayyorgarligini takomillashtirish; harbiy xizmatchilarni va harbiy jamoatchilikni huquqiy tarbiya jarayonida faol ishtirok etishga safarbar etish; huquqiy ta'limning ilg'or tajribasini umumlashtirish va tarqatish; qonun ustuvorligi, tartib, harbiy intizom va intizom amaliyotiga rioya etilishini nazorat qilish; harbiy xizmatchilar va ularning oila a'zolari manfaatlarini huquqiy himoya qilishni tashkil etish.

Iqtisodiy ta'lim - bu harbiy xizmatchilarda o'z xizmat vazifalarini muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'lgan iqtisodiy bilim, ko'nikma va shaxsiy fazilatlarini shakllantirishga ta'sir qilishdir.

Harbiy xizmatchilarni iqtisodiy tayyorlashning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: Qurolli Kuchlarda iqtisodiy aloqalarni muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish; davlat mulkiga hurmati munosabani shakllantirish, moddiy-texnikaviy va o'quv-uslubiy vositalardan oqilona foydalanish; harbiy xizmatchilar bilan tarbiyaviy ishlarda iqtisodiy rag'batlantirishdan foydalanish; umumiy iqtisodiy ta'lim maqsadida harbiy qismlarda harbiy xizmatchilar uchun iqtisodiy maktablar tashkil etish; harbiy qism hayotining iqtisodiy masalalari bo'yicha iqtisodiy bilimlarni targ'ib qilish; harbiy xizmatchilarni o'z faoliyatining iqtisodiy oqibatlarini oldindan bilish va baholashga o'rgatish.

Estetik ta'lim - bu harbiy xizmatchilarning ruhiy dunyosining hissiy va hissiy sohasini diversifikatsiya qilish uchun ta'siri.

Harbiy xizmatchilarni estetik tarbiyalashning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: harbiy xizmatga, harbiy burchga, harbiy muhitga, kasbiy faoliyat sub'ektlari va ob'ektlariga estetik munosabatni shakllantirish. Harbiy kiyimlarga estetik munosabatni shakllantirish;

harbiy marosimlarning estetik mazmunini oshirish; Qurolli Kuchlarning badiiy va ijodiy hayoti, harbiy rassomlar, yozuvchilar, bastakorlar va shoirlar ijodi bilan tanishish; teatr, kino, adabiyotlar bilan tanishish.

Jismoniy tayyorgarlik - bu harbiy xizmatchilarning jismoniy madaniyatini oshirish, ularning bo‘sh vaqtini faol tashkil etish, sog‘lig‘ini mustahkamlash va chiniqtirish, jangovar (jangovar tayyorgarlik) va boshqa vazifalarni bajarish uchun zarur bo‘lgan ma‘naviy-irodaviy, jangovar va psixologik fazilatlarni shakllantirishdir.

Harbiy xizmatchilar jismoniy tayyorgarligining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat: harbiy xizmatchilarning turli toifalari vazifalari va qo‘shinlarning turlariga muvofiq rejali jismoniy tayyorgarlikni tashkil etish; sport tadbirlari; dam olish va bayram kunlarida xodimlarning bo‘sh vaqtini faol tashkil etish; sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish; Eng yaxshi sport yutuqlarini ommalashtirish.

Ekologik ta‘lim - bu harbiy xizmatchilarning ekologik tafakkurini shakllantirish, tabiatga, atrof-muhitni muhofaza qilishda insonning roli va o‘rniga zarur iqtisodiy, huquqiy, axloqiy, estetik qarashlarni shakllantirish.

Harbiy tayyorgarlikning asosiy turlari va yo‘nalishlari o‘zaro bog‘liq va o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ta‘lim yaxlit yondashuvni, uning barcha tarkibiy qismlarining birligi va uyg‘unligini nazarda tutadi va uni to‘g‘ri qo‘llash harbiy ta‘lim tizimining yuqori sifatli ishlashini, uning samaradorligi va samaradorligining ma‘lum darajasiga erishishni ta‘minlaydi. Bundan tashqari, ularning har biri qo‘l ostidagi xodimlarni o‘qitish natijalari uchun shaxsiy javobgarlikni o‘z zimmasiga oladi.

Xulosa qilib aytganda, barcha darajadagi harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyati kompetentsiyani shakllantirish va ularning muhim tarkibiy qismlari, mexanizmlar, tamoyillarni shakllantirish, shuningdek, pedagogik shart-sharoitlarni yaratishdir. Ta‘lim faoliyatining kasbiy yo‘nalishini taminlashga yordam berish - harbiy bilimlar ta‘lim tizimini takomillashtirish muhim vazifadir. Harbiy tayyorgarlikning samaradorligi ko‘p jihatdan har bir xizmatchilarning bilimi va aqli bilan belgilanadi. Bu birinchi navbatda, uning yuqori professionalligi va qo‘l ostidagilarga namuna bo‘la olishi bilan bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Umumharbiy nizomi. “O‘zbekiston”, T-1996 y.
2. Alimov B.N. Kompetentlik yondashuvi talabalarning matematik savodxonligi va madaniyatini oshirish vositasi sifatida. // “Uzluksiz ta‘lim” ilmiy-metodik jurnali, T-2015,
3. Muslimov N.A. Harbiy ta‘lim o‘qituvchisi kasbiy shakllanishining nazariy-metodik asoslari. // Pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi. T-2017 yil.
4. Shoyusupova A.A., Kamalova S.R. Ko‘nikma va malakalarni baholash. Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2012 y.
5. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 4-jild. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, T-2012.

6. Bronevitskiy GA Kema bo'limi o'qituvchisining psixologik-pedagogik lug'ati /GA Bronevitskiy, GG Bronevitskiy , AN Tomilin . Novorossiysk-2005 .-- 76 b.
7. Gromov V. Rus donishmandlarining protokollari / V. Gromov . - Moskva, 2016 .-- 190 b.
8. Efremov O.Yu. Harbiy pedagogika. Universitetlar uchun darslik. 2-nashr, Peterburg-2017 .- 640 b.
9. Korkotsenko MN. Uchuvchi universitet kursantlari o'rtasida harbiy-professional kompetensiyalarni shakllantirish usullari/ "Harbiy ta'lim byulleteni" № 7, 2017-yil.
10. Dragomirovga ko'ra qo'shin ta'limi asoslari . AE Savinkin, IV Domnin.2000-y 184-b.
11. Surtaeva NN Kasbiy ta'limda pedagogik innovatsiyalar muammolari /NN Surtaeva, AA Makarenya, SV Krivyx // 16-xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari - SPb .: Express, 2015.
12. Kalyujniy A. Harbiy qismda mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish asoslari // Landmark. - 2006. - №

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MASALALAR YECHISH MALAKALARINI HOSIL QILISH**Samatova Mavludaxon Xusanovna***Andijon viloyati Izboskan tumani**12-umumiy o'rta ta'lim maktabi boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Matematika darsligi o'quvchilarni ba'zi xil masalalarni tenglamalar tuzish bilan yechishga o'rgatish haqida, Matematik masalalar o'quvchilarga matematik tushunchalarni to'g'ri shakllantirishga o'rgatish haqida, Masalalarni yechishda predmetga bo'lgan qiziqish rivojlanadi, umuman mustaqillik, erkinlik, talabchanlik, mehnatsevarlik, maqsadga intilishlik rivojlanishi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *matematika, masala yechish, o'quvchi, o'qituvchi, tenglamalar, tushuncha, talabchanlik, predmet, misol.*

Matematika darsligi o'quvchilarni ba'zi xil masalalarni tenglamalar tuzib yechishga o'rgatishni nazarda tutadi. Masalalarni tenglamalar tuzish bilan qo'shish, ayirish, ko'paytirish va bo'lish amallarining noma'lum sonlarini topishga doir sodda masalalar yechishga o'rgatish va misollar bilan birgalikda matnli masalalarni tenglamalar yordamida yechib o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash muhim vazifa hisoblanadi. Mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga, o'z fikrlarini mustaqil bayon qila olishga zamin yaratib, o'quvchilarni fikrlash dunyoqarashini kengaytirib, ularni zehni va hozirjavoblik fazilatini tarbiyalash bosh maqsaddir.

Matematika darsligi o'quvchilarni ba'zi xil masalalarni tenglamalar tuzish bilan yechishga o'rgatishni nazarda tutadi. O'quvchilar masalalarni tenglamalar tuzish bilan yechishni o'rganib olishlari uchun ular masaladagi berilgan va izlanayotgan miqdorlarni ajratib olishi kerak bo'ladi. Tenglamalarni tuzish yordamida sodda masalalarni yechish ikkinchi sinfdan boshlanadi. Ikkinchi sinfdan tenglamalar tuzish usuli bilan qo'shish, ayirish, ko'paytirish va bo'lish amallarining noma'lum komponentlarini topishga doir sodda masalalar yechiladi.

Matematik masalalar o'quvchilarga matematik tushunchalarni to'g'ri shakllantirishga, uni o'rab turgan muhitni chuqurroq anglashga, shu bilan birga masalalar echishga bola tafakkurining rivojlanishiga yordam beradi. Eng asosiylaridan yana biri masalalar echish orqali o'quvchi to'rtala arifmetik amal va ularning xossalari puxta o'rganadi.

Masalalarni yechishda predmetga bo'lgan qiziqish rivojlanadi, umuman mustaqillik, erkinlik, talabchanlik, mehnatsevarlik, maqsadga intilishlik rivojlanadi. Bolalar masala tuzilishi bilan ikkinchi yoki uchinchi mashg'ulotda tanishadilar. Ular masalada shart va savol borligini bilib olishadi, masala shartida kamida ikkita son bo'lishligi alohida ta'kidlanadi. Masala ustida ishlah uning mazmunini o'zlashtirishdan boshlanadi. Masala mazmunini yaxshi tushunish uchun o'quvchilarni har biriga uning matnini eshittiribgina qolmay, balki uni mustaqil o'qib chiqishlari ham kerak.

Agar masala sharti bosh qotiradigan bo'lsa o'quvchilarga masala mazmunini mustaqil o'ylab ko'rishlari uchun bir-uch minut vaqt berish maqsadiga muvofiqdir. Boshlang'ich sinflar matematika darslarida arifmetik amallar xossalari va usullarini o'rganishda o'ziga xos bo'lgan

qonunylarni ko'paytirish amaliga teskari amal sifatida muvofiqlikda o'rganilishini talab etsa, ikkinchi tomondan maxsus hollarni tahlil etishda amallardagi xos xususiyatlar bilan taqqoslash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'quvchilarni ikrlashlarini o'stirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinflarda matematikadan masalalar yechish o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga, o'z fikrlarini mustaqil bayon qila olishga, egallagan bilimlarini ijtimoiy faoliyatlarda qo'llashga xizmat qiladi.

Har bir masala berilgan (ma'lum) va izlanayotgan (noma'lum) sonlarni o'z ichiga oladi. Masaladagi sonlar, to'plamlar sonini yoki miqdorlarning qiymatini xarakterlaydi, munosabatlarni ifodalaydi yoki topilishi kerak bo'lgan noaniq sonlar bo'ladi.

Masala shartida berilgan sonlar orasidagi va berilgan sonlar bilan izlanayotgan sonlar orasidagi bog'lanish ko'rsatiladi; bu bog'lanishlar tegishli arifmetik amallarni tanlashni belgilab beradi. Savol esa qaysi son izlanayotgan son ekanini bildiradi.

Yechilishi uchun bir nechta o'zaro bog'liq amallarni bajarish talab qilinadigan masalalar murakkab masalalar deyiladi.

Sodda masalalar kabi murakkab masalalar ham bilimlarni o'zlashtirishga, olingan bilimlarni mustahkamlash va mukammallashtirishga xizmat qiladi.

Masala yechish ketma-ketligida quyidagilarni amalga oshirish lozim.

1. Masalani tinglashni o'rganish va uni mustaqil o'qiy olish.
2. Masalani, dastlabki tahlil qilish, ma'lumni noma'lumdan, muhimli nomuhimdan ajratish, berilgan bilan izlanayotganlar orasida bog'lanish o'rnatish.
3. Masalani qisqa yozish malakasi.
4. Murakkab masala tahlilini amalga oshirish, so'ngra yechish rejasini tuzish.
5. Yechimni bajarish, uni o'qituvchi talabiga mos qilib daftarga yoki doskaga yozib masala savoliga javob berish.
6. Masala yechimini tekshira olish.

Masalaning mazmunini o'zlashtirish uchun o'quvchilar bilan quyidagi usulni tajriba qilib ko'rish mumkin. O'qituvchi masalaning nomerini aytadi va o'quvchilarga masalaning shartini ovoz chiqarmasdan o'qib chiqishni shartini tushunib olishni buyuradi. Bu usul o'quvchilarni metoddan mustaqil foydalanishga o'rgatadi. Agar o'quvchi masalaning shartini masalalar to'plamidan mustaqil o'qisa, masalani ichida ikki uch marta o'qib chiqishni so'ngra kitobni yopib qo'yib, masala shartini takrorlashni buyuradi. Bunda o'qituvchi masalaning son ma'lumotini emas, balki asosiy mazmunini esda tutishni tavsiya qiladi. O'quvchilar shartlarni o'qishga va uni ichlarida takrorlashga va diqqat e'tibor berishlari uchun o'qituvchi masalaning shartini kitobga qaramasdan takrorlash kerakligi to'g'risida ularni ogohlantiradi. Masalaning shartini eslab qolish maqsadida uning tekstni o'qish o'quvchini masalaning mazmunini chuqurroq tushunib olishga majbur qiladi. Bu esa o'z navbatida masalani to'g'ri yechishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasi (OO'Y uchun darslik) Toshkent. . "Turon-Iqbol" 2016 yil .

2. Jumayev M.E, Tadjiyeva Z.G`. Boshlang`ich sinflarda matematika o`qitish metodikasi. (OO`Y uchun darslik.) Toshkent. “Fan va texnologiyai” 2005 yil.

3. Jumayev M.E, Boshlang`ich sinflarda matematika o`qitish metodikasidan praktikum. (O O`Y uchun) Toshkent. “O`qituvchi” 2004 yil.

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA INSONPARVARLIK, TA'LIM-TARBIYA
G'OYALARINI ILGARI SURILISHI

Samatova Shahnozaxon Oybekovna

Andijon viloyati Izboskan tumani

12-umumiy o'rta ta'lim maktabi boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Inson o'z nafsini butun umr tarbiya qilishi lozimligi haqida, Navoiyning turkiy adabiyotning til ravnaqi uchun mislsiz xizmatlari va shu bilan birga asarlarida ezgulik, adolat, nafosat kabi yuksak tuyg'ularing ifodalanganligi haqida fikr borishi haqida so`z boradi.*

Kalit so`zlar: *inson, faoliyat, tarbiya, ezgulik, adolat, nafosat, nazorat, o`qitish, o`rgatish, tafakkur.*

Alisher Navoiy 1441-yil 9-fevralda Hirotda tug'ildi. Buyuk shoir o'z asarlarida bu qutlug' dargohga yaqinligidan iftixor etishini bayon qiladi. Shuningdek, uning tarjimai holiga oid ayrim lavhalar asarlarida uchraydi. Bu tabarruk zot to'g'risidagi ba'zi ma'lumotlarni esa uning zamondoshlari o'z kitoblarida beradilar.

Alisher saroy muhitida yashaganligi uchun alohida tarbiya va nazoratda o'sdi. Kichiklik chog'idan she'r va musiqaga ishq tushdi. Olimu fozillar davrasida bo'ldi. Uch-to'rt yoshlarida davrining mashhur shoiri Qosim Anvorning bir she'rini yod aytib, mehmonlarni hayratga soldi. Bir yildan so'ng uni maktabga berdilar. U bo'lajak sulton Husayn Bayqaro bilan birga o'qidi. Uning zehni va iqtidori haqidagi gaplar esa el orasida tarqalib bordi.

Tasavvuf va diniy ta'limotga ko'ra, har narsani bilguvchi, bildirguvchi, yo'lga soluvchi, yo'ldan ozdirguvchi ham, foydaga ham, zararga ham yetishtirguvchi, beruvchi va oluvchi ham Oллоhdir. Inson bu dunyoda ko'ngilni Oллоhga bag'ishlab to'g'ri yo'ldan yursa kifoya. Komillik amallarining roya qilsa, komillik amallariga yo'l ochguvchi ham Oллоhning o'zidir. Ammo bu amallarni bajarish insondan bo'lgani bois ham qaysi yo'ldan yurmoqlik uning ixtiyoridadir. Har bir yomon amalning boshida nafs turadi. Mumtoz adabiyotda nafs mavzusi inson bilan bog'liq muhim hayotiylik bo'lgani sababli ham buyuk ijodkorlar, so'fiylar asarlarida, tasavvuf g'oyalarida buy o'ldan insonni qaytarishga harakat qilinadi. Barcha yaratilgan narsalarning eng yomoni nafsdur. Najmiddin Kubroning "Ko'nglim ko'zi bilan ko'rganlarim" asarida shunday deyiladi:

"Dunyo va uning bezaklari, havas va shayton, hamda ularga bog'liq bo'lgan narsalardan uning ko'p yordamchilari bo'lib, har bir yordamchisining dunyoviy hayotni bezatuvchi narsalardan lashkarlari va xizmatchilari bor. Misol suratda ko'p yemoq, ko'p uxlamok, ko'p kulmoq, oshiqlik qissalarini tinglamok, dunyoni sevmok, boylikni tanlamok, takabburlik, hasad, g'iybat, yomonlik bilan shug'ullanmok, ichimliklar ichib gunohga qo'l urish, turli o'yinlarga berilib, foydasiz ishlarga urinish, mol-mulk yig'ib istaklar va orzular ipini cho'zish, yomonlikka buyurib, yaxshiliqdan voz kechtirish, istak-havas va surur (xursandchilik), imorat va tijorat (uy-joy qurish va savdo)ga ko'ngil bog'lab yomonni yaxshilash; boshqalar sir-asrorlarini fosh etish, chegaradan (axloq va odob chegarasidan) chiqish, botildan yordam

so'rab haqni inkor etish, dunyoparastlarga hurmat bildirib, oxirat ahdini haqorat qilish, shular jumlasidandir”.

Hazrat Alilsher Navoiyning turkiy adabiyotning til ravnaqi uchun mislsiz xizmatlari va shu bilan birga asarlarida ezgulik, adolat, nafosat kabi yuksak tuyg'ularing ifodalanganligi haqida fikr boradi.

Hazrat Alilsher Navoiy turkiy adabiyotning mashhur va tengsiz vakili hisoblanadi, boisi ulug' mutafakkir turkiy til ravnaqi uchun mislsiz xizmat ko'rsatgan. Navoiy ijodini ulkan tog'ning eng yuqori cho'qqisiga qiyoslashadi. Bu, albatta, haq gap. Alisher Navoiy asarlari zamirida bir olam ibratli ma'no hamda hayotiy saboq mujassam. Bu esa o'z navbatida bizni haq yo'ldan og'ishmay yurishimiz va komillikka yetishishimiz uchun zarur bo'lgan hayotiy saboqlardir.

Insonni olam gultoji deb ulug'lagan hazrat Navoiyning butun hayoti ijodi zamiridagi ezgulik, adolat, nafosat kabi yuksak tuyg'ular dunyoni obod va munavvar qildi, bashariyatni ma'naviy halokatdan qutqardi degan qat'iy ishonch mujassam. Nizomiddin Mir Alisher Navoiy asarlarida orasida tinchlik va insonparvarlikni tarannum etuvchi g'oyalar juda ko'p uchraydi. Mazkur asarlarda tinchlikning naqadar ulug' ne'mat ekanligi, osonlikcha erishib bo'lmasligi alohida e'tirof etiladi. Biz buning yaqqol misolini Navoiyning davlat arbobi sifatida yurt ravnaqi, xalqning farovonligi yo'lida qilgan barcha sa'y-harakatlari misolida ham ko'rishimiz mumkin. Insonlarning eng ulug'i o'ziga ravo ko'rgan yaxshilikni o'zgalarga ham ravo ko'rganlaridir.

Malumki, Alisher Navoiy mutafakkir shoirlardan biridir. Mutafakkir so'zining ma'nosi tafakkur sohibi, keng va chuqur falsafiy mushohada yuritish salohiyatiga ega bo'lgan kishi, demakdir. Uning asarlarini kuzatar ekanmiz, ularda hayotiy falsafa, insonga xos qadriyat va tuyg'ular, fazilat va illatlar, ezgulik va yovuzlik, do'st va dushmanlik, diyonat va hiyonat kabi qarama-qarshiliklarni mahorat bilan aks ettirilgani e'tiborga molikdir.

Nafsing etsa shuxlug', charx emgagidin qil adab, Tiflni andoqki, zajr aylar falak birla adib³.

Navoiyning "G'aroyib us-sig'ar" asaridan olingan mazkur misrada bolaga yoshligidanoq etarli va to'g'ri ta'lim-tarbiya berish kerakligi, bu nechog'lik mashaqqat va vaqt talab etsa-da, unga jiddiy yondoshish zarurligi uqtiriladi.

SHuningdek, "Devoni foniy" da shunday misralar keltiriladi: Ba piri, ey javon, gar davlati ayn ul-yaqin hoqi, G'ubori rohi piron to'tiyo kun dar javoniho.

YA'ni, ey yigit, qariganda asl haqiqat gavharini topishni istasang, yoshlikda ulug'lar izi tuprog'ini ko'zingga to'tiyo qil⁴. Darhaqiqat, yaxshi xulqlilar bilan birga bo'lish, ular suhbatidan o'rganish insonni komillikka erishtiradi.

Navoiy asarlari orqali hayotda uchrashi mumkin bo'lgan ijtimoiy masalalarga mohirona yondoshgan tarbiya, ta'lim masalasidagi etkchi muammolardan biri bu millatlararo hamjihatlik masalasi ekanligini yaxshi bilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdumannotov A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy xislatlarni shakllantirishda Alisher Navoiy merosidan foydalanish. /Pedagogikaning dolzarb muammolari, 1-qism, Samarqand, 1998y., 61-62 b.
2. Abdumannotov A. Navoiy farzand adobi haqida. /Boshlang'ich ta'lim, 1996. №3, 38-b.
3. Abdurahmonov D., Abdurahmonova M., Usmonova G. Navoiyning til sandig'idan. - T.:Yoshlik, 1991, №3., 36-37 b.
4. Alisher Navoiy «Hayrat ul-abror» So'zboshi A.Hayitmetov. -T.: Adabiyot vasan'at. 1989 y. -352 b.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING MATEMATIK SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA KOMPETENSIYA YONDASHUVI**Hakimova Barnoxon Otabekovna***Andijon viloyati Izboskan tumani**12-umumiy o'rta ta'lim maktabi boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Matematika fan sifatida moddiy borliqning fazoviy va miqdoriy munosabatlarini aks ettiruvchi qonunlarni to'la ekanligi haqida, Matematika darslarida o'quvchilarga topshiriqlar berish bilan birga ularni mustaqil topshiriqlar tuzishga o'rgatish ularning aqliy faoliyatini o'stirishi haqida matematik savodxonlik haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *matematika, qonun, masala, misol, topshiriq, faoliyat, matematik savodxonlik, o'quvchi, o'qituvchi, o'qitish, ta'lim berish.*

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmonida ijtimoiy soha, xususan, ta'lim va ilm-fan sohalarini takomillashtirish hamda 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga murojaatnomasida 2021-yildagi xalqaro baholash jarayonlariga munosib tayyorgarlik ko'rish vazifalari belgilab berildi. Bugungi kunda dunyo mamlakatlarining ta'lim tizimidagi yutuqlarini baholash bo'yicha tadqiqotlar o'tkazuvchi hamda islohotlarni amalga oshirishda ko'maklashuvchi nufuzli xalqaro tashkilotlar mavjud. O'zbekistonning ushbu tadqiqotlardagi ishtiroki va natijalari dunyo hamjamiyatida umume'tirof etilishi, yosh avlodni xalqaro tajribalardan kelib chiqqan holda yangi innovatsion usullarda ta'lim olishini ta'minlash hamda olgan bilimlarini amalda samarali qo'llay bilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu qonunda ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar davrida maktabning roli yanada o'sganligi, maktabning bosh vazifasi - o'quvchilarga fan asoslaridan puxta bilim berish ularni iqtisodiy - matematik savodxonligini shakllantirish, hayotga va ongli kasb tanlashga tayyorlash haqida, hamda o'quv reja va dasturlarni ta'lim mazmunini hozirgi zamon yutuqlari va talablari darajasiga keltirish to'g'risida fikrlar keltiriladi.

Bu vazifalarni amalga oshirish maqsadida deyarli barcha predmetlar, jumladan matematikadan ham yangi o'quv dasturi kiritiladi, o'qitish metodlari takomillashtiriladi. Boshlang'ich sinflar uch yil o'rniga 4 yillik ta'limga o'tkazildi. Boshlang'ich sinflarning matematikadan yangi dasturlarga o'tish munosabati bilan, yangi metodik tizim ishlab chiqildi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga matematikani muvaffiqiyat bilan o'qitish uchun mehnat faoliyatini boshlovchi o'qituvchi matematika o'qitishning ishlab chiqilgan tizimini, ya'ni boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasini egallagan bo'lishi va shu asosda mustaqil ravishda ijodiy ishga kirishishi kerak. Matematika fan sifatida moddiy borliqning fazoviy va miqdoriy munosabatlarini aks ettiruvchi qonunlarni to'la va chuqur o'rganish, targ'ib etishni talab etadi; o'rganilayotgan qonuniyatlarning qanday mazmunga egaligi va ularning qanday usul bilan asoslanganligi rivojlanish darajasi bilan hisoblanmaydi; unda tadqiqotchining shaxsiy fazilatlarini, u yoki bu matematik qonunning qanday kashf etilganligi muhim emas; matematika fani ma'lum tizimda yaratiladi va rivojlanadi, u bir-biriga bog'liq qat'iy ketma-ket

keluvchi qonunlarni ochib beradi; fanda asosiy tushunchalar, qabul qilingan aksiomalar uning boshlang'ich asosi bo'lib hisoblanadi.

Savodxonlik hamma uchun tanish bo'lgan tushuncha. Savodxonlik bu asosiy kognitiv ko'nikmalarni o'zlashtirish darajasi bo'lib, ona tilida o'qish, yozish va matematik bilimlarning majmui. Ammo texnologiya va axboortlar murakkabligining rivojlanishi bilan biz uchun aniq bo'lgan savodxonlik tushunchasi kengaymoqda. Zamonaviy inson uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni tasniflashga urinayotgan xalqaro tashkilotlar raqamli, axborot va ilmiy savodxonlikning ahamiyati haqida gapirishadi. Ko'pincha bu turdagi savodxonlik bir -birini to'ldiradi.

Matematika darslarida o'quvchilarga topshiriqlar berish bilan birga ularni mustaqil topshiriqlar tuzishga o'rgatish ularning aqliy faoliyatini o'stirishga, mustaqil fikrlash qobiliyatining rivojlanishiga, kreativ yondasha olishga, o'rgangan nazariy bilimlarini amaliy jarayonlarda qo'llay olish bilan birga matematik savodxonliklarining oshishiga xizmat qiladi. Masalan: Berilgan masalaga teskari masala tuzing, yig'indi berilganda ayirmasi ushbu yig'indiga teng ifoda tuzing, sonlarni o'sish tartibida joylashtiring, mos amallarni qo'yib ifoda tuzing, shaklda nechta uchburchak bor, geometrik shakllardan manzara hosil qiling, shakllarning teskari tomonlaridan yangi shakl hosil qiling, berilgan sonning bo'luvchilarini qatnashtirib murakkab ifoda tuzing. Ushbu topshiriqlardan dars davomida, guruh bilan yoki individual tarzda qo'llash darsning samaradorligini oshiradi. Bu bilan zamonaviylik kasb etgan darslar orqali zamonaviy o'quvchilarni zamonaviy qarashlarda jahon ta'lim sistemasiga mos tarzda tarbiyalay olamiz.

Matematik savodxonlik tushunchasi turli yillardagi tadqiqotlarda turlicha talqin qilingan. Oxirgi tadqiqot natijalariga ko'ra unga quyidagicha ta'rif berish mumkin:

1. Tanqidiy fikrlash;
2. Ijodkorlik, kreativlik;
3. Tadqiqot va tahlil qilish;
4. Mustaqillik, tashabbuskorlik va qat'iylilik;
5. Ma'lumotlardan foydalanish;
6. Tizimli fikrlash;
7. Muloqot qilish;
8. Mulohaza yuritish.

Matematik savodxonlik - bu shaxsning turli hayotiy vaziyatlar (kontekstlar) va masalalar ustida matematik mulohaza yuritish, berilgan muammoni matematika yordamida ifodalay olish, muammoni yechishda matematikani qo'llay olish va olingan natijalardan muammoning yechimini talqin qilish va baholashda foydalana olish qobiliyatidir. U hodisalarni tavsiflash, tushuntirish va oldindan aytib berish uchun tushunchalar, algoritmlar, faktlar va vositalarni o'z ichiga oladi. U insonlarga matematikaning olamdagi o'rnini tushunishga hamda yaratuvchan, qiziquvchan va o'zini o'zi tahlil qiladigan XXI asr fuqarolariga zarur bo'lgan asoslangan hukm va qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YHATI:

1. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasi (OO'Y uchun darslik) Toshkent. .
“Turon-Iqbol” 2016 yil .

2. Jumayev M.E, Tadjiyeva Z.G`. Boshlang`ich sinflarda matematika o`qitish metodikasi. (OO`Y uchun darslik.) Toshkent. “Fan va texnologiyai” 2005 yil.

3. Jumayev M.E, Boshlang`ich sinflarda matematika o`qitish metodikasidan praktikum. (O O`Y uchun) Toshkent. “O`qituvchi” 2004 yil.

O‘ZBEKISTON HUDUDIDAGI MANZARALI DARAXTLAR

G.O.Ergasheva

Andijon Davlat Universiteti Ekologiya va botanika kafedra o‘qituvchisi

U. R.Kimsanov

Andijon Davlat Universiteti Jismoniy madaniyat fakulteti 4-kurs sirtqi talabasi

N.A.Normatova

Andijon Davlat Universiteti Biologiya yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotasiya: *Ushbu maqolada O‘zbekiston hududidagi manzarali daraxtlar va ularning parvashi to‘g‘risid so‘z borgan bo‘lib, mavzuga oid manbalar kerakliy adabiyotlar yordamida yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Daraxt, bog‘, Qarag‘ay, Chinor, Osiyo, manzara, suv, tuproq, to‘qima.*

Абстрактный: *В этой статье обсуждаются декоративные деревья в Узбекистане и уход за ними, а источники, относящиеся к теме, освещаются с помощью соответствующей литературы.*

Ключевые слова: *Дерево, сад, Сосна, Клен, Азия, пейзаж, вода, почва, текстура.*

Annotation: *In this article, ornamental trees in the territory of Uzbekistan and their care are discussed, and the sources related to the topic are highlighted with the help of relevant literature.*

Keywords: *Tree, garden, Pine, Maple, Asia, landscape, water, soil, texture.*

Daraxt ekish halqimizning qadimiy an‘analari, urf-odatlaridan bo‘lib, bu jarayon nuroniy otaxon-onaxonlarning yaxshi niyatlari, yurt tinchligi, xayr-baraka so‘ragan duolaridan boshlanadi. “Yaxshidan bog‘ qolar” deydi bobolarimiz. Haqiqatdan bu maqol bejizga aytilmagan, tabiatda yashillikni ko‘paytirish, iqlim mo‘tadilligini saqlash, muhit havosinining tozaligini, meva-cheva mo‘llicini ta‘minlash jamiyatning eng muhim vazifalaridan hisoblanadi. Shu bilan birgalikda, bu jarayon asosida yoshlarda odob axloq, halollik, sarishtalik va yaxshi amalda bardavomiylik kabi hislatlar tarbiyalab boriladi.

Zamonaviy bog‘ni manzarali daraxtlar va butalarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Ular turli xil bog‘ kompozitsiyalarining eng muhim elementidir, chunki bu o‘simliklarning turlari va navlari xilma-xilligi hayratlanarlidir. Bog‘lar haqida fikr yuritilganda eng avval tasavvurga daraxtlar keladi. Shuning uchun daraxtga ta‘rif berishni lozim topdik.

Daraxt (*lot: arbor*) - tana va shoxlari yog‘ochlangan ko‘p yillik o‘simlik. Daraxtlar bo‘yiga qarab 3 guruhga: 1) 35 m dan baland (chinor, terak, qora qayin, qarag‘ay); 2) 25–35 m (qayrag‘och, yong‘oq, oq qayin, tol, qatrang‘i); 3) 25 m gacha (zarang, chetan, shumurt) bo‘linadi.

Mevali daraxtlar ham shakliga qarab 3 guruhga: 1) shoxshabbasi ko‘p, baland bo‘lib o‘sadigan (nok, gilos, yong‘oq, olmaning ayrim navlari); 2) tanasi ko‘rimsiz, ildiz bachkilaridan ham ko‘payadigan bo‘yi past (shaftoli, olmaning pakana xillari, olcha va olxo‘rining ayrim

turlari); 3) birinchi va ikkinchi guruh oralig'idagi o'rta bo'lyli daraxtlar (olma va o'rikning ko'pchilik xillari va navlari, nok, olchanning ayrim turlari)ga bo'linadi.

Daraxtlarning doim yashil va barglarini har yili kuzda to'kadigan xillari ham bor. Doim yashil daraxt barglari vaqt-vaqti bilan to'kilib, o'rniga yangisi chiqaveradi.

Daraxtlar yoshi ularning kesilgan to'nkasidan yoki o'sib turgan ildiz bo'g'zidan, yog'ochligidagi yillik halqalar soniga, shuningdek, daraxtlarning tashqi belgilari -bargining rangi, tanasining shakli, po'stlog'ining tusi va tuzilishiga qarab aniqlanadi. Masalan, katta yoshdagi igna bargli daraxtlar bargining rangi ochroq, o'sishdan to'xtagan daraxtning shoxshabbasi yumaloq telpak gumbaz shaklida, tanasining pastki qismi yorilgan, qalin, o'lik po'stloq to'qimalari bilan qoplangan, ba'zan poyasi sirtida yashil, sariq va boshqa tusli buqoqlar paydo bo'ladi. Yosh daraxtlar tik o'sadi, shox-shabbasi cho'ziq konussimon, po'stlog'i silliq, yaltiroq, igna bargli daraxtlar bargi sersuv, to'q yashil. Daraxtlarni o'g'itlash yoki hosil berishini to'xtatish bilan hayotini uzaytirish mumkin. Shaftoli daraxti 15-20, saksovul 50-60, terak 70-80, tok 100, tol 300, xandon pista 350, tut va yong'oq 400, qarag'ay, shumtol, zarang 700-1000, chinor 1000, eman 2000, shamshod 3000, mamont daraxti 6000-yil yashaydi. Daraxt insonlar uchun juda katta ahamiyatga ega. Masalan, daraxtlar karbonat anhidrid (CO₂) yutib kislorod chiqaradi, insonlar esa kislorod yutib karbonat anhidrid chiqaradi. Mana shu tariqa tabiat va inson o'rtasidagi uzviy bog'liqlik shakllanadi.

Barglarning ko'rinishi va tuzilishiga ko'ra daraxtlar ignabargli va kengbarglilarga bo'linadi

- Ignabargli daraxtlar - odatda qattiq doimiy yashil ignasimon yoki igna deb ataladigan qobiq barglari bilan ajralib turadi, qubba yoki archa rezavorlarini hosil qiladi. Bu guruhga qarag'ay, archa, pixta, sarv, sekvoya kiradi.

- Keng bargli daraxtlar keng va yassi barglarga ega - ular uzunligi va kengligidan ancha nozikroq, odatda yiliga bir marta tushadi. Keng bargli daraxtlar odatda gullaydi va meva beradi. Bu guruhga chinor, eman, sadda, evkalipt va boshqalar kiradi.

Barglarning turiga ko'ra tasniflashdan tashqari, daraxtlar barglarning umriga ko'ra - barg to'kuvchi va doim yashillarga bo'linadi.

- Barg to'kuvchi daraxtlarda barg qoplamining aniq o'zgarishi kuzatiladi: daraxtdagi barcha barglar yashil rangini yo'qotib, tushadi, bir muddat (qishda) daraxt bargsiz turadi, keyin (bahorda) kurtaklardan yangi barglar o'sadi.

- Doim yashil daraxtlarda barglarning aniq o'zgarishi bo'lmaydi: barglar yilning istalgan vaqtida daraxtda bo'ladi va barglarning o'zgarishi asta-sekin, daraxtning butun hayoti davomida sodir bo'ladi.

Biologik tasnifdan tashqari, daraxtlar boshqa belgilarga ko'ra ham bo'linadi: masalan, mevali daraxtlar (mevalari odamlar tomonidan oziq-ovqat uchun ishlatiladi), qimmatbaho (yog'ochlari sanoat maqsadlarida ishlatiladi), tropik (ularning diapazoni ekvator yaqinida joylashgan), shimoliy (ekvatoridan uzoqda joylashgan hudud) va boshqalar. Quyida ayrim daraxtlarga biologik tavsif berib o'tiladi.

Qarag'ay (lot. Pínus) - qarag'ay (Pinaceae) oilasiga mansub ignabargli daraxtlarning bir turi. Zamonaviy ma'lumotlarga ko'ra, dunyoda 120 ga yaqin qarag'ay turlari mavjud bo'lib, ular tabiiy ravishda Shimoliy yarim sharda Ekvatoridan Arktikagacha tarqalgan. Mo'tadil va subarktik iqlim sharoitida tekisliklarda o'rmonlar hosil qiladi, subtropik, tropik va ekvator yaqinida esa tog'larda o'sadi.

U nafaqat yog'och manbai, balki kimyo va farmatsevtika sanoatida ham qo'llaniladi.

Qarag'ay juda yorug'likni yaxshi ko'radigan daraxt turlariga tegishli, lekin ko'pincha sof plantatsiyalarni - qarag'ay o'rmonini hosil qiladi. Ushbu hodisaning sababi shundaki, qarag'ay eng kam tuproqqa talabchan daraxt turlaridan biri bo'lib, boshqa daraxtlarning o'sishi deyarli mumkin bo'lmagan bunday unumsiz tuproqlarda o'sishi mumkin.

Qoraqarag'ay (lot. *Picea*) - qarag'aylar oilasiga mansub daraxtlar turkumi (Pinaceae). Chiroyli tojga ega bo'lgan 35 ga yaqin doimiy yashil baland daraxtlar (balandligi 30 m gacha) mavjud. Archa - Yevropa Yangi yili va Rojdestvoning asosiy ramzlaridan biri.

Kedr (lat. *Cedrus*) - qarag'ay (Pinaceae) oilasiga mansub daraxtlarning oligotip turi. Tabiatda tarqalishi O'rta yer dengizining janubiy va sharqiy tog'li hududlarini va Himoloyning g'arbiy hududlarini qamrab oladi. Vakillari bir uyli, balandligi 40-50 metrgacha bo'lgan doimiy yashil daraxtlardir, tojlari yoyilgan. Po'stlog'i to'q kulrang, yosh tanasida silliq, eski tanasida yorilib, qichishi bor. Ignalilar ignasimon, uch yoki to'rt qirrali, qattiq, tikanli, quyuq yoki ko'k-yashildan kumush-kulranggacha.

Kurtaklar qisqaradi va cho'ziladi, ikkinchisi spiral ignalarni oladi. Urug'lar, qatronlar tufayli, kemiruvchilar tomonidan iste'mol qilinmaydi. O'simliklar yuqoridan siqilmagan va yaxshi o'tkazuvchan tuproqlarni talab qiladi; tuproqdagi suvning turg'unligiga juda sezgir (ayniqsa Himoloy kedri (*Cedrus deodara*)). Dekorativ ta'siri va o'sish tezligi tufayli ular guruhda ham, alohida-alohida ham park ekish uchun qimmatlidir. Moviy va kumush shakllari ayniqsa qimmatlidir.

Listvenitsa (lat. *Lárix*) - ignabargli daraxtlarning eng keng tarqalgan turlaridan biri, qarag'aylar oilasiga mansub yog'ochli o'simliklar turkumi. Ignalilar yillik, yumshoq. Yassilangan, och yashil, cho'zilgan kurtaklar ustida spiral va birma-bir joylashgan va qisqartirilgan kurtaklar ustida - har birida 40 donagacha. Qulay sharoitlarda u balandligi 50 metrgacha yoki undan ko'p bo'lgan magistral diametri 1 m gacha yoki undan ko'proq o'sadi. 300-400 yilgacha yashaydi, 800 yilgacha bo'lgan daraxtlar qayd etilgan.

Qarag'ay (lot. *Abies*) - qarag'aylar oilasiga mansub gimnospermlar turkumi (Pinaceae). Gorizontaal halqasimon shoxlari bo'lgan piramidal daraxtlar. Barglari ignasimon (ignalar), tekis. Shimoliy yarim sharning mo'tadil mintaqalarida keng tarqalgan. Turlarga eng boy hududlar Shimoliy Amerikaning g'arbiy qismi (Tinch okeani sohillari) va Sharqiy Osiyo (ayniqsa Yaponiya). Archalarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ularning konuslari, boshqa ignabargli daraxtlardan farqli o'laroq, yuqoriga qarab o'sadi.

Sarvdoshlar (lot. Cupressaceae) - tik yoki sudraluvchi shoxlangan butalar yoki daraxtlar, qarag'aydoshlar oilasining yog'ochli o'simliklari. O'simliklarning barglari xoch shaklida qarama-qarshi yoki o'ralgan (uchta, kamroq to'rtta). Yosh barglar igna shaklida (tushadi). Gullari bitta yoki ikki uyli.

Sarv (lot. Cupressus) - sarvdoshlar oilasiga mansub, piramidasimon yoki yoyilgan tojli doim yashil daraxtlar va butalar turkumi. Barglari mayda, yosh o'simliklarda ignasimon, kattalarda po'stloq, shoxlarga bosilib, to'rt qator qilib plitka qo'yilgan. Bargning dorsal tomonida odatda yog' bezi rivojlangan, ba'zan esa keskin chizilgan. Sarv daraxtlari Shimoliy yarim sharning subtropik va tropik iqlimida o'sadi, O'rta yer dengizida, Kavkazning Qora dengiz sohillarida, Qrimda, Sahroi Kabirda, Himoloyda, Xitoyning janubida va Amerikada Gvatemaladan Oregongacha keng tarqalgan.

Sarvning zamonaviy turlari juda qadimgi kelib chiqishiga ega. Sarvlar bog'larda manzarali o'simliklar yoki to'siqlar sifatida o'stiriladi. Ko'pincha, doim yashil sarv (*Cupressus sempervirens* L.) dekorativ to'siqlarni yaratish uchun ishlatiladi. Katta mevali sarv (*Cupressus macrocarpa*)ning kichik o'lchami uni hatto uy o'simligi sifatida ishlatishga imkon beradi.

Chinor (*Platanus*) - Chinordoshlar oilasiga mansub barg to'kuvchi o'simliklar turkumi; 10 turi ma'lum. Shimoliy Amerika (Kanadadan Meksikagacha), Janubiy Sharqiy Yevropa va O'rta dengiz bo'yi mamlakatlaridan Hindi-xitoygacha bo'lgan hududda tarqalgan. Kavkaz, Qrim, O'rta Osiyoda Sharq chinori (*P. orientalis*), Janubiy Ukraina, qora dengiz sohillari, shuningdek, O'rta Osiyoda Shimoliy Amerikadan keltirilgan G'arb chinori (*P. occidentalis*) turlari o'stiriladi. Sharq Chinori yovvoyi holda o'sadi. Shox-shabbasi qalin, bo'yi baland - 50 metrgacha, tanasi baquvvat - aylanasi 18 metrgacha, tsilindsimon, po'stlog'i sarg'ishoq. O'zbekistonda manzarali Chinorning har ikki turi o'sadi. Novdalari va barglari yoshligida tukli, keyinchalik tuklari to'kilib ketadi. Barglari yirik, asosan, -7 bo'lmalı. Mevasi dumaloq, dag'al tukli yong'oqcha, diametri 1,5 santimetr, meva bandida 2-5 tadan o'rmasgan, uzoq vaqt to'kilmaydi. Aprelda gullab, mevasi may-sentabrda yetiladi. Chinor, ayniqsa, yoshligida tez o'sadi. Qulay sharoitda 2000 yil va undan ham ko'proq yashaydi. Egey dengizidagi Krit orolida tanasi aylanasi 18 metr bo'lgan 2300 yillik chinorlar bor. Surxondaryo, Namangan va Samarqand viloyatlarida 600-800 yoshli chinorlar uchraydi. Chinor urug'ini ekib, qalamchasidan va ildiz bachkilaridan ko'paytiriladi. Chinorning yog'ochi yengil, pishiq, mebel sanoatida qadrlanadi. Uning yog'ochidan o'zbek me'morligida qadimdan foydalanib kelingan.

Terak (*Populus* L.) - toldoshlar oilasiga mansub daraxtlar turkumi. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra, 100 dan ortiq, turi bor. 30 ga yaqin turi Yevrosiyo, Shimoliy Amerika va Shimoliy Afrikada tarqalgan. O'zbekistonda terakning ko'k yaproqli terak yoki zangori bargli terak (*P. pruinosa* Schrenk), furot teragi (*P. euphratica* Olid.), mirzaterak (*P. nigra* L.), afg'on teragi (*R. afghanica*), oq terak (*P. alba*), Baxofen teragi yoki ko'kterak (*P. baxofenu* Wierzb.) turlari o'sadi. Mirzaterak, ko'kterak, oqterak turlari ko'p ekiladi. Teraklarning ba'zi turlari bo'yi 30- 45, ba'zan 60 m gacha, diametri 1,5-3 m gacha yetadi. Teraklar tanasi tik, shoxshabbasi tuxumsimon, piramidasimon, keng ovalsimon bo'ladi. Barglari bandli, ketma-ket, barg plastinkasi yaxlit yoki kertikli, nashtarsimon. Kuchalasi silindsimon, boshhoqsimon to'pgul, gullagandan keyin to'kiladi. Guli bir jinsli, ikki uyli. Aksariyati barg yozishdan oldin, ba'zilar barg yozgandan keyin gullaydi. Urug'i ko'sakcha, shamol va suv yordamida tarqaladi. Nam tuproqda tez unib chiqadi. Terak issiqsevar, yorug'sevar, sovuqqa bardoshli (masalan, mirzaterak) o'simlik. Sernam va unumdor tuproqlarda tez yetiladi, lekin ba'zilar sho'rxok tuproqni xush ko'rmaydi. Terak qisqa umrli daraxt bo'lsa ham, 25-30 yoshgacha yaxshi rivojlanadi, 150-200 yil umr ko'radiganlari ham (mirzaterak va oqterak daraxtlari) bor.

Tol (*Salix*) - toldoshlarga mansu daraxtlar va buta, chala butalar turkumi, 30 turi ma'lum. Asosan, mo'tadil mintaqada, Yevropa va Shimoliy Amerikada tarqalgan. O'rta Osiyoda 22 turi bor. Daraxtlarining xodasi yo'g'on, po'sti dag'al, barglari navbat bilan joylashgan. Ba'zilar bargi yozilguncha, boshqalari bargi yozilgandan keyin yoki bargi yozilishi bilan bir vaqtda gullaydi. Ikki yoshli novdalari kuchala chiqaradi. Gullari ikki uyli, bir jinsli, mart-aprel oylarida gullaydi. Mevasi ko'sakcha. 25-30 kunda yetiladi. Urug'i mayda, ochiq va nam yerda tez, ya'ni 5-10 soatda unib chiqadi. 15-20 kundan keyin unish qobiliyatini

yo'qotadi. Qalamchasidan, poyasidan, parxishdan yaxshi ko'payadi. O'zbekistonda oq tol, qora tol, ignabarg tol, majnuntol, suvtol, turon toli kabi turlari tarqalgan. Oq tolning (*S. alba*) balandligi 10–15 m. yog'och tanasi po'stlog'i to'q kulrang, tanasining diametri 1,5 gacha, Qora tolning (*S. excelsa* Gmel.) daraxt novdalari rangi qo'ng'ir-qizg'ish. Tez o'sadi. Issiqqa chidamli, sho'rxok yerlarda ham yaxshi o'sadi. Qalamchasi va poyasi ekib o'stiriladi. Obodonlashtirish va xo'jalik ehtiyojlari uchun ko'p ekiladi. Ignabargli tol (*S. acutifolia*) - yol bo'ylarida, kichik-kichik suv havzalari, ariqlar, xonadonlar atrofida o'sadi. Qurg'oqchilikka, sho'rxokka chidamli. Novdalari nozik va ingichka. Balandligi 2–4 m, majnuntol (*S. babylonica*) - 8–10 m ga yetadi. Manzarali daraxt sifatida o'stiriladi; suvtol yoki Vilgelms toli (*S. wilhelmsiana* Bieb.) - buta, novdasi ingichka, uzun, cho'l, adir, tog' zonalaridagi to'qayzorlarda uchraydi. Olga toli (*S. olgae* Rgl.) - yirik buta, novdalari rangi qoraqizil yoki sariq, Nedzvetskiy toli (*S. niedzwieckii* Goerz) - past bo'lyi daraxt, pishgan novdalari qizg'ish yoki qo'ng'ir. Daryo sohillarida o'sadi. Turon toli (*S. turanica* Nas.) - tog' va tog' oldi to'qaylarida to'p-to'p bo'lib o'sadi. Katta buta, balandligi 5–6 m. Barglari uzun - 12 sm, novdasi och sariq. Novdalaridan har xil savatlar to'qiladi. Ko'kalamzorlashtirish, obodonlik, ihota o'rmonzorlari tashkil etish, yog'och va xoda olish uchun ekiladi. Qadimdan tol yog'ochidan qurilish materiallari, ishqom, so'ri, har xil buyumlar, beshik, bolalar o'yinchoqlari, ketmon va belkurak dastalari yasashda foydalaniladi.

Qayin - qayindoshlar oilasiga mansub barg to'kuvchi daraxt va butalar turkumi. Oq qayin, kareliya qayini, yumshoq yoki tukli qayin, dauriya qayin yoki qora qayin, yapaloq bargli qayin kabi 100 ga yaqin turi ma'lum. Asosan, Shimoliy yarim sharning mo'tadil va sovuq iqlimli rayonlari hamda subtropik mamlakatlarida tarqalgan. G'arbiy Yevropaning 65°C gacha shimoliy kengliklarida, Rossiya Yevropa qismining o'rmon va o'rmondasht zonasida, G'arbiy Sibir, Zabaykalye, Oltoy va Kavkazda uchraydi. Ignabarglilar va bargli daraxtlar bilan aralash o'sib, keng Qayin o'rmonlari hosil qiladi.

O'rta Osiyoda 2 turi: Turkiston va Tyanshan qayinlari tarqalgan. To'qayzorlarda, 5-6 ga maydonlarda alohida yoki aralash o'rmonlar tashkil qilib, tog' daryolari qirg'oqlarida ingichka polosalar holda o'sadi. Ba'zi joylarda yong'oqzorlar, archazorlar, oq qarag'ayzorlarda tabiiy holda uchraydi. Turkiston qayini (*B. turkestanica*) Tyanshan-Olay tog' daryolari bo'ylarida uchraydi. Bo'yi 8–17 m. Po'stlog'i oq-sariq, tanasidan tez ko'chadi. Barglari ketma-ket joylashgan tuxumsimon, tig'simon. Gullari ayrim jinsli, bir uyli o'simlik. To'pguli kuchala. Aprel oyida gullab, oktabrda urug'laydi. Tyanshan qayini yoki qizil qayin (*B. tianschanica*) Tyanshan tog'lari vodiylarida yakka holda yoki to'p-to'p bo'lib uchraydi. Daraxtining bo'yi 20 m gacha yetadi. Shoxshabbalari keng, qalin. Po'stlog'i qatlam-qatlam. Barglari to'q kulrang-yashil, rombsimon. Yosh novdalarida smolali so'gallari bor. 8-15 yoshidan gullay boshlaydi. Qayin yorug'sevar, sovuqqa chidamli, qurg'oqchilikka bardoshli. Turli tuproq-iqlim sharoitlarida o'sa oladi. 40-150 yil yashaydi. Qayindan shaharlarni ko'kalamzorlashtirishda foydalaniladi, yog'ochidan parket, faner, chang'i va boshqalar, ayrim turlarining yog'ochidan qimmatbaho mebel tayyorlanadi. Po'stlog'idan qatron, barglaridan bo'yoq olinadi, kurtagi va kuchalasi qushlar uchun yaxshi ozuqa. Qayin sharbati, kurtagining qaynatmasi va tindirmasi tibbiyotda qo'llaniladi.

Qayrag'och - qayrag'ochdoshlar oilasiga mansub barg to'kuvchi daraxtlar turkumi, manzarali o'simlik. Asosan, O'rta Osiyo va Ozarbayjonda o'sadi. 80-120 (400–500) yil

yashaydi. Qayrag'och yorugsevar, qurg'oqchilikka chidamli, sovuqqa chidamsiz. Tog'larning 1500 m gacha baland yerlarida ham uchraydi. O'zbekistonda qayrag'ochning po'kak qayrag'och, pakana qayrag'och, maydabarg qayrag'och, silliq qayrag'och, bujun qayrag'och, dala qayrag'ochi, ayniqsa, sada qayrag'och va asl qayrag'och (gujum) yoki androsov qayrag'och keng tarqalgan. Bu qayrag'ochning bo'yi 10-15 m, shoxshabbasi qalin, sharsimon, barglari ketmaket joylashgan, tuxumsimon. Mart-aprel oylarida gullab urug'laydi. Gullari ikki jinsli. Urug'i yong'oqcha (danakcha). Quyuc soya berishi va chiroyli ko'rinishi tufayli G'arbiy va O'rta Osiyoda, Zakavkazyeda hovli, bog'larda, xiyobonlarda o'stiriladi. Qarag'ayning hamma turlari o'rmonlar, parklar, ihota daraxtzorlari barpo etish uchun ekiladi. Yog'ochi duradgorlikda turli buyumlar yasashda, asbobsozlik, uskunasoqlik va mashinasozlikda ishlatiladi. Urug'i va ildiz bachkisidan ko'paytiriladi.

Eman, dub - qoraqayindoshlar oilasiga mansub doim yashil daraxt, ba'zan butalar turkumi. SHimoliy yarim sharning mo'tadil, subtropik va tropik mintaqalarida 400, SHimoliy va Markaziy Amerikada 200 dan ortiq turi bor. Rossiya, Kavkaz va G'arbiy Yevropada tarqalgan bargi bandli oddiy yoki yozgi eman, qoyali yoki qishki emanni, gruziya emani, mongol emani va boshqalar emanzor o'rmonlar hosil qiladi. O'zbekistonda emanning qizil eman turi ekiladi. Ildizi o'q ildiz, 5 m chuqurlikka kirib boradi. Daraxtining balandligi 20-25 m, shox-shabbasi keng. Barglari teskari tuxumsimon, o'yma, novdalari qizgish-qo'ng'ir rangda, tuksiz. To'pguli kuchala yoki boshcha. Aprel oyida gullab, 15-60 yoshidan gullay boshlaydi, sentyabrda urug'i pishadi. Mevasi yong'oqcha. Eman yorug'sevar, qurg'oqchilikka chidamli daraxt. 400-1000 yilgacha yashaydi. Yog'ochi aviatsiya va kemasozlikda, qurilishda, mebel sanoatida, qimmatli xom ashyo hisoblanadi. Po'stlog'idan teri oshlashda foydalaniladi. Shahar ko'chalari va xiyobonlarda manzarali o'simlik sifatida o'stiriladi. Eman o'rmonlar tashkil qilishda 1-o'rinni egallaydi, atrof muhitga sog'lomlashtiruvchi ta'siri bo'yicha boshqa o'simliklardan ustun turadi. Eman to'nkasidan o'sib chiqadi va yong'oqchasidan (kuzda ekib) ko'paytiriladi. Ko'chatlari birikki yildan keyin (bahorda) ko'chirib o'tqaziladi.

Tuya (lat. Thuja) - sarvdoshlar (Cupressaceae) oilasiga mansub ignabargli o'simliklarning gimnospermlari turkumi. Doim yashil daraxtlar yoki butalar, kamdan-kam hollarda balandligi 60 metrgacha bo'lgan juda katta daraxtlar, magistral diametri 2,5 metr yoki undan ko'p. Yosh o'simliklarda barglari yumshoq, ignasimon, kattalarda - qisqichbaqasimon, ko'ndalang qarama-qarshi. Tuya o'sib borayotgan sharoitlarga mos kelmaydi, sanoat shaharlarining tutuniga yaxshi toqat qiladi. Obodonlashtirishda foydalaniladi. Qoida tariqasida, ular ochiq yerga o'stiriladi. Eng keng tarqalgan Thuja occidentalis, Thuja plicata va ularning ko'plab bog' shakllari.

Archa (lot. Juniperus) - sarvdoshlar (Cupressaceae) oilasiga mansub doimiy yashil ignabargli butalar va daraxtlar turkumi. Oddiy archa veres deb ham ataladi [7]. Ilmiy adabiyotga kirib kelgan har xil turdagi yirik daraxtsimon archalarning turkiy nomi archa.

Sekvoya (lot. Sequoia) - sarvdoshlar oilasiga mansub yog'ochli o'simliklarning monotipik turi (Cupressaceae). Jinsning tabiiy diapazoni Shimoliy Amerikaning Tinch okeani sohillaridir. Sekvoyaning individual namunalari 110 metrdan oshiq balandlikka yetadi - bular Yerdagi eng baland daraxtlardan biridir. Maksimal yosh - uch yarim ming yildan ortiq.

Turning nomi Seqvoya (Jorj Xess) (Seqvoya taxminan 1770 - 1843) - cheroki qabilasining hind boshlig'i, cheroki gazetasi asoschisi sharafiga berilgan.

Bog'dorchilikda qo'llaniladigan manzarali daraxtlar va butalar yuqori estetik ahamiyatga ega daraxtlardir. Bog' yaratishda daraxtlar xududning iqlim sharoitida kelib chiqib tanlanadi va agrotexnik talablar asosida parvarishlanadi, vaqti-vaqti bilan mineral o'g'itlar bilan oziqlantirilib, zararkunandalardan himoya qilib turiladi.

Manzarali o'simliklar urug'i, ko'chatlari, qalamchalari manzarali bog'dorchilik xo'jaliklarida yetishtiriladi, yangi manzarali o'simliklarni madaniylashtirish va ularni tarqatish bilan botanika bog'lari va dendrariylar shug'ullanadi.

Xulosa qilib, aytganda manzarali daraxtlar insonlarga ozodalik, sharishtalik tug'usini va estetik zavqni baxsh etadi. Daraxt parvarishida ham har bir o'simlik parvarishidagi kabi, ularning turi va yashash muhitini inobatga olish zarur hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Головкин Б. Н. и др. Декоративные растения СССР/ - М.: Мысль, 1986. - 320 с.
2. Полетико О. М., Мишенкова А. П. Декоративные травянистые растения открытого грунта. Справочник по номенклатуре родов и видов/ - Л.: Наука, 1967.
3. Хессайон Д. Г. Всё о декоративных деревьях и кустарниках/ - М.: Кладезь-Букс, 2005.
4. Крестникова А. Д. Декоративные многолетники/ - М.: Россельхозиздат, 1987. - 62 с.
5. Справочник по декоративным деревьям и кустарникам Европейской части/ СССР. - М.: Министерства коммунального хозяйства СССР, 1953.
6. Плотникова Л. С. Декоративные деревья, кустарники и лианы/ -М.,2021.,-128 с.
7. Плотникова, Л. Декоративные деревья и кустарники. Иллюстрированный определитель/ - М.: БММ, 2005. - 152 с.

QUVURLARDAGI IKKI FAZALI MUHITDA VAQTINCHALIK HARAKAT DIFFERENSIAL TENGLAMALARI

Usmonova Nodira Abduqodir qizi

Samatova Munira Dilshod qizi

Andijon iqtisodiyot va qurilish instituti

Amaliy matematika va informatika kafedrası o'qituvchilari

Annotatsiya: Ushbu maqola filtrlash uchun suv yo'qotilishini hisobga olgan holda turbulent beqaror harakatni (ikki o'lchovli holat) tavsiflovchi differensial tenglamalar tizimini yechish yo'llari yoritiladi. Variatsion-farq usuli qo'llaniladi va sonli natijalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: kvazy bir o'lchovli vaqtinchalik harakat, quvurlardagi ikki fazali muhit, gidravlik qarshilik, quvurlar kesishgan maydoni, Laplas transformatsiyasi, qutblar.

Аннотация: В данной статье решаются системы дифференциальных уравнений, которые описывают турбулентное неустановившееся движение (двумерный случай) с учетом потерь воды на фильтрацию. Применяется вариационно-разностный метод и приводятся численные результаты

Ключевые слова: квазиодномерные неустановившиеся движения, двухфазных среды в трубах, гидравлическое сопротивление, площадь сечения трубы, преобразование Лапласа, полюсы.

Annotation: This article solves systems of differential equations that describe turbulent unsteady motion (two-dimensional case), taking into account water losses due to filtration. The variational-difference method is applied and numerical results are presented.

Keywords: quasi-one-dimensional transient motion, two-phase media in pipes, hydraulic resistance, pipe cross-sectional area, Laplace transform, poles.

Ushbu maqolada, ikki fazali muhitning kvaziyali bir o'lchovli beqaror harakatining tenglamalari gidravlik qarshilik (1) hisobga olingan holda kvazistatsion gipotezani qo'llash asosida olingan.

Silindrsimon trubadagi ikki fazali suyuqlikning harakat tenglamalari (2) shaklga ega ekanligi ma'lum.

$$\rho_1 \frac{\partial u_1}{\partial t} = f_1 \mu_1 \left(\frac{\partial^2 u_1}{\partial r^2} + \frac{1}{r} \frac{\partial u_1}{\partial r} \right) + k(u_2 - u_1) - f_1 \frac{\partial p}{\partial z}, \quad (1)$$

$$\rho_2 \frac{\partial u_2}{\partial t} = f_2 \mu_2 \left(\frac{\partial^2 u_2}{\partial r^2} + \frac{1}{r} \frac{\partial u_2}{\partial r} \right) + k(u_1 - u_2) - f_2 \frac{\partial p}{\partial z}, \quad (2)$$

Bu yerda $\mu_1, \mu_2, \rho_1, \rho_2$ – birinchi va ikkinchi fazalarning yopishqoqligi va zichligi;

f_1, f_2 – g'ovakligi; k – o'zaro ta'sir koeffitsienti.

(1) va (2) tengliklarni ko'paytirib $2\pi f_1 f_2 r dr$ va 0 dan R gacha integrallab, (2) dan foydalanib, oddiy o'zgarishlardan keyin biz quyidagi natijani olamiz

$$-f_1^2 f_2 \frac{\partial p}{\partial z} = f_2 \rho_1 \frac{\partial W_1}{\partial t} - f_1 f_2 \mu_1 A_1 W_1 - k(f_1 W_2 - f_2 W_1). \quad (3)$$

$$-f_2^2 f_1 \frac{\partial p}{\partial z} = f_1 \rho_2 \frac{\partial W_2}{\partial t} - f_1 f_2 \mu_2 A_2 W_2 - k(f_2 W_1 - f_1 W_2). \quad (4)$$

Bu yerda,

$$A_1 = \frac{\alpha_1^0 \frac{mI_1(mR)}{I_0(mR)} - \frac{kR}{2f_1 f_2 \mu_1 \mu_2}}{\alpha_1^0 \frac{I_1(mR)}{mI_0(mR)} + \left(\frac{kR^2}{8f_1 f_2 \mu_1 \mu_2} - \alpha_1^0 \right)}; \quad A_2 = \frac{\alpha_2^0 \frac{mI_1(mR)}{I_0(mR)} - \frac{kR}{2f_1 f_2 \mu_1 \mu_2}}{\alpha_2^0 \frac{I_1(mR)}{mI_0(mR)} + \left(\frac{kR^2}{8f_1 f_2 \mu_1 \mu_2} - \alpha_2^0 \right)};$$

$$\alpha_1^0 = \frac{1}{f_1 \mu_1 + f_2 \mu_2} - \frac{1}{\mu_1}; \quad \alpha_2^0 = \frac{1}{f_1 \mu_1 + f_2 \mu_2} - \frac{1}{\mu_2};$$

W_1, W_2 – birinchi va ikkinchi fazalarning o'rtacha tezligi.

Ikki fazali muhit uchun doimiylik tenglamasi quyidagi shaklga ega

$$\frac{\partial p_i}{\partial t} + \frac{\partial(\rho_i u_i)}{\partial r} + \frac{\partial(\rho_i u_i)}{\partial z} + \frac{\rho_i u_i}{r} = 0, \quad (i = 1, 2). \quad (5)$$

(5) ni $2\pi f_i r dr$ ga ko'paytirib va 0 dan R gacha integrallab, har bir tarkibiy qism uchun alohida, quyidagilarni yozamiz

$$f_1 s \frac{\partial \rho_1}{\partial t} + \frac{\partial M_1}{\partial z} = 0. \quad (6), \quad f_2 s \frac{\partial \rho_2}{\partial t} + \frac{\partial M_2}{\partial z} = 0. \quad (7)$$

Bu yerda $M_i = 2\pi f_i \int_0^R \rho_i u_i r dr$ – massa xarajatlari, s- truba kesimining yuzi.

Aytaylik, aralashmaning o'rtacha zichligi va trubaning maydoni uchun Гук qonuni amal

$$\text{qiladi } \rho_{cm} = \rho_0 \left(1 + \frac{p - p_0}{K_{\text{ж}}} \right), \quad s = s_0 \left(1 + \alpha \frac{p - p_0}{E} \right),$$

Bu yerda ρ_0 - p_0 bosim zichligi, s_0 - $p = p_0$. bo'lgandagi yuza. $K_{\text{ж}}$ - suyuqlikni siqish

moduli, E- elastiklik moduli, α - o'lchovsiz koeffitsient. (1) tenglamagako'ra $\alpha \frac{(p - p_0)^2}{K_{\text{ж}} E}$,

$$\text{bundan, } \rho_{cm} s = s_0 \rho_0 \left[1 + \left(\frac{1}{K_{\text{ж}}} + \frac{\alpha}{E} \right) (p - p_0) \right]. \quad (8)$$

$$(6) \quad \text{va} \quad (7) \quad \text{niqo'shib,} \quad (8)$$

nihisobgaolgan holda vaba'zio'zgarishlardan keyin quyidagini yozamiz

$$-\frac{1}{c^2} \frac{\partial p}{\partial t} = \frac{\partial(\rho_1 W_1)}{\partial z} + \frac{\partial(\rho_2 W_2)}{\partial z}. \quad (9)$$

bu yerda

$$c^2 = \frac{k}{\rho_0}, \quad k = \frac{K_{\text{ж}}}{1 + \alpha \frac{K_{\text{ж}}}{E}}$$

(3), (4) va (9) tenglamalar - bu ikki fazali muhitning o'rtacha tezligi, zichligi va bosim kesishishlariga ta'aluqli kvazyometrik harakat.

Olingan tenglamalar, gaz quvurining boshida va oxirida bosim yoki suyuqlik oqimining o'zgarishini o'rganish, shuningdek, ikki fazali muhit (k, μ, ρ va boshqalar) parametrlarini aniqlash uchun teskari muammolarni yechishda qiziqish uyg'otadi.

Quvurlardagi ikki fazali muhitning beqaror harakati masalasini yechishni ko'rib chiqamiz, buning uchun (3), (4) va (9) tenglamalarni quyidagicha yozamiz:

$$-\frac{\partial p}{\partial t} = \frac{\rho_1}{f_1^2} \left(\frac{\partial W_1}{\partial t} + a_1 W_1 + b_1 W_2 \right), \quad -\frac{\partial p}{\partial t} = \frac{\rho_2}{f_2^2} \left(\frac{\partial W_2}{\partial t} + b_2 W_1 + a_2 W_2 \right), \quad (10)$$

$$-\frac{\partial p}{\partial t} = c_2 \left(\rho_1 \frac{\partial W_1}{\partial z} + \rho_2 \frac{\partial W_2}{\partial z} \right), \quad \text{где} \quad a_1 = \frac{k - f_1 \mu_1 A_1}{\rho_1}, \quad a_2 = \frac{k - f_2 \mu_2 A_2}{\rho_2},$$

$$b_1 = -\frac{k f_1}{\rho_1 (1 - f_1)}, \quad b_2 = -\frac{k f_2}{\rho_2 (1 - f_2)}.$$

Biz boshlang'ich va chegara sharoitida (10) sistema uchun yechimni qidirmoqdamiz:

$$W_1(z, 0) = W_2(z, 0) = 0, \quad p(z, 0) = 0, \quad p(0, t) = \varphi(t), \quad W_1(l, t) = f(t), \quad (11)$$

Bu yerda $\varphi(t)$, $f(t)$ -ma'lum farqlanadigan funktsiyalar Laplas transformatsiyasi hisoblanadi.

t , c o'zgaruvchilari bo'yicha Laplas qoidasini (10) tenglamaga qo'llab (II) hisobga olib, biz quyidagini yozamiz

$$\left. \begin{aligned} -\frac{\partial p}{\partial z} &= \frac{\rho_1}{f_1^2} (s + a_1) W_1(z, s) + \frac{\rho_1 b_1}{f_1^2} W_2(z, s) \\ -\frac{\partial p}{\partial z} &= \frac{\rho_2 b_2}{f_2^2} W_1(z, s) + \frac{\rho_2}{f_2^2} (s + a_2) W_2(z, s) \\ -sp &= c^2 \left(\rho_1 \frac{\partial W_1}{\partial z} + \rho_2 \frac{\partial W_2}{\partial z} \right) \end{aligned} \right\} \quad (12)$$

$$p(0, c) = \Phi(s); \quad W_1(l, s) = F(s). \quad (13)$$

(12) sistemaning birinchi ikki tenglamasidan topamiz

$$W_1 = -\frac{\partial p}{\partial z} \cdot \frac{\Delta_1}{\Delta}; \quad W_2 = -\frac{\partial p}{\partial z} \cdot \frac{\Delta_2}{\Delta}; \quad (14)$$

bu yerda

$$\Delta(s) = \alpha_1 s^2 + \alpha_2 s + \alpha_3; \quad \Delta_1(s) = \beta_1 s + \beta_2; \quad \Delta_2(s) = c_1 s + c_2,$$

$$\alpha_1 = \frac{\rho_1 \rho_2}{f_1^2 f_2^2}; \quad \alpha_2 = \alpha_1 (a_1 + a_2); \quad \alpha_3 = (a_1 a_2 - b_1 b_2), \quad \beta_1 = \frac{\rho_2}{f_2^2}; \quad \beta_2 = \frac{\rho_2 a_2}{f_2^2} - \frac{\rho_1 b_1}{f_1^2}; \quad c_1 = \frac{\rho_1}{f_1^2};$$

$$c_2 = \frac{\rho_1 a_1}{f_1^2} - \frac{\rho_2 b_2}{f_2^2}.$$

$$(14) \text{ sistemadan } W_2 = \frac{\Delta_2}{\Delta_1} W_1 = \frac{c_1 s + c_2}{\beta_1 s + \beta_2} W_1 \text{ или } W_2 = \frac{c_1}{\beta_1} W_1 + \frac{c_2 \beta_1 - c_1 \beta_2}{\beta_1^2} \cdot \frac{1}{s + \frac{\beta_2}{\beta_1}} \cdot W_1.$$

undan kelib chiqadiki, $W_1(z, t)$ va $W_2(z, t)$ asl nusxalar funktsional munosabatlar bilan bog'langan

$$W_2(z, t) = \frac{c_1}{\beta_1} W_1(z, t) + \frac{c_2 \beta_1 - c_1 \beta_2}{\beta_1^2} \int_0^1 e^{-\frac{\beta_2}{\beta_1}(t-\tau)} W_1(z, \tau) d\tau. \quad (15)$$

(12) sistemaning uchinchi tenglamasini (14) ga qo'yamiz $\frac{\partial^2 p}{\partial z^2} - \lambda^2 p = 0$. u

$$\text{holda } P(z, s) = Ae^{\lambda z} + Be^{-\lambda z}, \quad W_1(z, s) = \frac{\lambda \Delta_1}{\Delta} (-Ae^{\lambda z} + Be^{-\lambda z}).$$

Bu yerda $\lambda(s) = \frac{1}{c} \sqrt{\frac{\alpha_1 s^3 + \alpha_2 s^2 + \alpha_3 s}{\gamma_1 s + \gamma_2}}$, (16)

$\gamma_1 = \rho_1 \beta_1 + \rho_2 c_1; \gamma_2 = \rho_1 \beta_2 + \rho_2 c_2$. (13) shart bizga **Ava B** o'zgarmlarni topishga yordam beradi:

$$A + B = \Phi(s); \frac{\lambda \Delta_1}{\Delta} (-Ae^{\lambda \ell} + Be^{-\lambda \ell}) = F(s), \quad A = \Phi(s) - \Phi(s) \frac{e^{\lambda \ell}}{2ch\lambda \ell} - \frac{\Delta}{\lambda \Delta_1} \cdot \frac{1}{2ch\lambda \ell} F(s).$$

$$B = \Phi(s) \frac{e^{\lambda \ell}}{2ch\lambda \ell} + \frac{\Delta}{\lambda \Delta_1} \cdot \frac{1}{2ch\lambda \ell} F(s).$$

Topshiriqlarning yechimini quyidagi ko'rinishga ega:

$$P(z, s) = s\Phi(s) \frac{ch\lambda(\ell - z)}{sch\lambda \ell} - sF(s) \frac{\Delta}{\lambda \Delta_1} \frac{sh\lambda z}{sch\lambda \ell},$$

$$W_1(z, s) = s\Phi(s) \frac{\lambda \Delta_1}{\Delta} \frac{sh\lambda(\ell - z)}{sch\lambda \ell} + sF(s) \frac{sh\lambda z}{sch\lambda \ell}, \quad (17)$$

Tasvirlar uchun asl nusxalar $S\Phi(s)$ va $SF(s)$ vazifalari mavjud $\varphi'(t)$ va $f'(t)$, va tasvirlar mahsuloti asl nusxalarning yaxlit yig'ilishiga mos keladi.

(17) da turgan $S\Phi(s)$ va $SF(s)$ omillarni tahlil qilish kerak.

$\frac{ch\lambda(\ell - z)}{sch\lambda \ell}$, $\frac{sh\lambda z}{sch\lambda \ell}$ funksiyalar tenglamaning ildizlariga mos keladigan oddiy S_n qutblarga ega

$$ch[\lambda(s)\ell] = 0 \quad (18)$$

$$S_0 = 0, \text{ qutb va funksiyalar } \frac{\Delta}{\lambda \Delta_1} \frac{sh\lambda z}{sch\lambda \ell}, \frac{\lambda \Delta_1}{\Delta} \frac{sh\lambda(\ell - z)}{sch\lambda \ell}, \quad (19)$$

$$\text{qutblardan tashqari mos ravishda } S = -\frac{\beta_2}{\beta_1} \text{ va } S = -\frac{\gamma_2}{\gamma_1}$$

$$\text{Darhaqiqat, } \frac{\lambda \Delta_1}{\Delta s} \frac{sh\lambda(\ell - z)}{ch\lambda \ell} = \frac{\lambda^2 \Delta_1}{\Delta s} \frac{sh\lambda(\ell - z)}{\lambda ch\lambda \ell} = \frac{\beta_1 s + \beta_2}{\gamma_1 s + \gamma_2} \cdot \frac{sh\lambda(\ell - z)}{\lambda ch\lambda \ell}. \quad s \neq 0, \text{ qiymat buning}$$

uchun $\lambda(s) = 0$ funksiyasi uchun (19) qutb emas, chunki $\lim_{\lambda \rightarrow 0} \frac{sh\lambda z}{\lambda} = z$. (18) dan esa $\cos i\lambda \ell = 0$.

$$\text{bundan } \lambda^2 + \left(\frac{\pi}{2\ell}\right)^2 (2n - 1)^2 = 0; \quad n=1,2,\dots \quad (20)$$

Qutblar S_n (20) tenglama yechimlari bo'lib, bunda u (16) tenglik bilan aniqlanadi.

Ushbu funksiyalarning qoldiqlarini hisoblab, konvolyutsiya teoremasini qo'llasak, masalaning yechimini asl nusxada topamiz.

$$p(z, t) = \varphi(t) - \frac{\alpha_3 z}{\beta_2} f(t) + \frac{\Delta \left(-\frac{\beta_2}{\beta_1}\right) sh \left[\lambda \left(-\frac{\beta_2}{\beta_1}\right) z \right]}{\beta_2 \lambda \left(-\frac{\beta_2}{\beta_1}\right) ch \left[\lambda \left(-\frac{\beta_2}{\beta_1}\right) \ell \right]} \cdot \int_0^t f'(\tau) e^{-\frac{\beta_2}{\beta_1}(t-\tau)} d\tau +$$

$$+ \sum_{k=1}^{\infty} \frac{(-1)^{k-1} i}{\ell \cdot S_k} \cdot \frac{\cos \left[\frac{\pi}{2} \left(1 - \frac{z}{\ell}\right) (2k - 1) \right]}{\frac{d\lambda(-S_k)}{ds}} \cdot \int_0^t \varphi'(\tau) e^{S_k(t-\tau)} d\tau -$$

$$\begin{aligned}
 & -\frac{2}{\pi} \sum_{k=1}^{\infty} \frac{(-1)^{k-1} i}{2k-1} \cdot \frac{\Delta(S_k)}{S_k \Delta_1(S_k)} \cdot \frac{\sin \left[\frac{\pi z}{2\ell} (2k-1) \right]}{\frac{d\lambda(S_k)}{ds}} \cdot \int_0^t f'(\tau) e^{S_k(t-\tau)} d\tau; \\
 W_1(z, t) = & f(t) + \frac{(\gamma_1 \beta_2 - \gamma_2 \beta_2) \operatorname{sh} \left[\lambda \left(-\frac{\gamma_2}{\gamma_1} \right) (\ell - z) \right]}{c^2 \gamma_1^2 \lambda \left(-\frac{\gamma_2}{\gamma_1} \right) \operatorname{ch} \left[\lambda \left(-\frac{\gamma_2}{\gamma_1} \right) \ell \right]} \cdot \int_0^t \varphi'(\tau) e^{-\frac{\gamma_2}{\gamma_1}(t-\tau)} d\tau + \\
 & + \sum_{k=1}^{\infty} \frac{(-1)^{k-1} i \cos \left[\frac{\pi z}{2\ell} (2k-1) \right]}{\ell \cdot S_k \frac{\alpha \lambda(S_k)}{ds}} \int_0^t f'(\tau) e^{S_k(t-\tau)} dt + \\
 & + \frac{2}{\pi c^2} \sum_{k=1}^{\infty} \frac{(-1)^{k-1}}{2k-1} \cdot \frac{\beta_1 S_k + \beta_2}{\gamma_1 S_k + \gamma_2} \sin \left[\frac{\pi}{2} \left(1 - \frac{z}{\ell} \right) (2k-1) \right] \int_0^t \varphi'(\tau) e^{S_k(t-\tau)} d\tau;
 \end{aligned}$$

Ikkinchi fazaning tezligi (15) tenglikdan aniqlanadi.

Muammoning aniq yechimidan bir qator amaliy masalalarni ko'rib chiqishda foydalanish mumkin, masalan, suv bosimi, quvurlardagi bosim o'zgarishi.

ADABIYOT:

1. Чарный И.А. Неустановившееся движение реальной жидкости в трубах. М., «Недра», 1975.
2. Файзуллаев Д.Ф. Ламинарное движение многофазных сред в трубопроводах. Ташкент, «Фан» УзССР, 1966.

ИССЛЕДОВАНИЕ СТРУКТУР И ФИЗИЧЕСКИХ СВОЙСТВ ВЕЩЕСТВ
МЕТОДАМИ МОЛЕКУЛЯРНОЙ АКУСТИКИ

Yunusova Zuxra Taxirovna

Преподаватель Андиганского института экономики и строительства

Аннотация: Данная работа посвящена одной из важных направлений исследований физических объектов – молекулярной акустики. Показаны основные методы исследований и область их применения. Основные физические параметры определяются кинетическими характеристиками молекулярных процессов с такими макроскопическими величинами, как скорость и коэффициент поглощения звука. Методы молекулярной акустики широко используются также в определении дефектов твердых тел.

Аннотация: Ушбу мақолада физик объектларнинг хоссаларини ўрганишнинг асосий йўналишларидан бири – молекуляр акустикага бағишланган. Асосий тадқиқот усуллари ва қўлланилиши соҳалари кўрсатилган. Асосий физик параметрлар молекуляр жараёнларнинг кинетик характеристикаларнинг макроскопик катталиклари бўлган товушнинг тарқалиши тезлиги ва товушнинг ютилиши коэффициенти орқали аниқланади. Молекуляр акустика методлари қаттиқ жисмлардаги нуқсонларни аниқлашда ҳам кенг қўлланилади .

Annotation: This work is devoted to one of the most important areas of research of physical objects – molecular acoustics. The main research methods and their application are shown. The main physical parameters are determined by the kinetic characteristics of molecular processes with macroscopic values such as the speed and absorption coefficient of sound. Molecular acoustics methods are also widely used in the determination of solid body defects.

Ключевые слова: молекулярная акустика, скорость звука, поглощение звука, релаксация, дисперсия, сжимаемость, кинетика, фазовые переходы.

Калит сўзлар: молекуляр акустика, товуш тезлиги, товуш ютилиши, релаксация, дисперсия, сиқилувчанлик, кинетика, фазовий ўтишлар.

Keywords: molecular acoustics, sound velocity, sound absorption, relaxation, dispersion, compressibility, kinetics, phase transitions.

Молекулярная акустика - раздел физической акустики, в котором структура, свойства вещества и кинетика молекулярных процессов исследуются акустическими методами. Основные методы молекулярной акустики - измерения скорости звука и коэффициент поглощения звука в зависимости от различных физических параметров: частоты звуковой волны, температуры, давления, магнитного поля и др. величин. Исследования, проводимые такими методами, иногда объединяют в особый раздел экспериментальной акустики – ультразвуковую или акустическую спектроскопию. Методами молекулярной акустики можно исследовать газы, жидкости, полимеры, твёрдые тела, плазму. На ранней стадии развития этой области и в некоторых случаях

до сих пор термин "Молекулярная акустика" применяют лишь к исследованиям молекулярной структуры газов и жидкостей.

Молекулярная акустика, как самостоятельный раздел акустики возникла в 30-х гг. 20 в., когда было выяснено, что процессы колебательной релаксации в газах вносят существенный вклад в поглощение звука и приводят к появлению дисперсии звука. В дальнейшем было выяснено, что эти процессы играют важную роль при распространении звука не только в газах, но и в жидкостях, и в др. веществах. Изучение релаксационных процессов в звуковой волне позволило связать некоторые свойства вещества на молекулярном уровне, а также кинетические характеристики молекулярных процессов с такими макроскопическими величинами, как скорость и коэффициент поглощения звука [1].

Скорость звука определяется структурой среды и взаимодействием между молекулами, поэтому измерения её величины дают сведения о равновесной структуре жидкостей и газов. По скорости звука можно определить адиабатическую сжимаемость вещества, отношение теплоёмкостей, модули упругости твёрдого тела и др. Данные измерения скорости звука позволяют судить о составе газовых и жидких смесей, в том числе и растворов. Данные по поглощению звука позволяют определять коэффициент сдвиговой и объёмной вязкости, времена релаксации и другие параметры.

В газах по зависимости скорости звука от температуры определяют параметры, характеризующие взаимодействие молекул при столкновениях. В жидкостях, вычисляя скорость звука на основании той или иной модели жидкости и сравнивая результаты расчёта с экспериментом, в ряде случаев можно оценить правдоподобность используемой модели и определить энергию взаимодействия между молекулами.

При наличии релаксационных процессов энергия поступательного движения молекул в звуковой волне перераспределяется на внутренние степени свободы, при этом появляется дисперсия скорости звука, а зависимость коэффициент поглощения от частоты отклоняется от классического квадратичного закона: коэффициент поглощения звука на длину волны имеет максимум на некоторой частоте $\omega_r = 1/t$, называемой частотой релаксации. Величина дисперсии скорости звука и значение коэффициент поглощения на частоте ω_r зависят от того, какие именно степени свободы возбуждаются под действием звука, а время релаксации t связано со скоростью обмена энергией между различными степенями свободы. Измеряя скорость и поглощение звука в зависимости от частоты, можно судить о характере молекулярных процессов и о том, какой из этих процессов вносит основной вклад в релаксацию. Методы молекулярной акустики позволяют исследовать возбуждение колебательных и вращательных степеней свободы в газах и жидкостях. Также определить характер столкновений молекул в смесях различных газов, процесс установления равновесия при химических реакциях, структурную релаксацию в жидкостях, процессы сдвиговой релаксации в очень вязких жидкостях и полимерах,

различные процессы взаимодействия звука с электронами проводимости, магнонами, фононами и другими элементарными возбуждениями в твёрдых телах (Спин - фононное взаимодействие, Акустоэлектронное взаимодействие). Методы молекулярной акустики могут использоваться также для исследования кинетики молекулярных процессов в растворах и смесях, в критической области при фазовых переходах, в расслаивающихся полимерных системах. Эти методы позволяют исследовать свойства стёкол в твёрдом и жидком состоянии, включая область стеклования. В жидкости с пузырьками газа по характеру зависимостей скорости и поглощения от частоты можно определить размеры пузырьков и концентрацию газовой фазы, в биополимерах - характер межмолекулярных взаимодействий и перестройку молекул биополимеров в растворе [2].

Область релаксации для жидкостей лежит, как правило, в диапазоне более высоких частот, чем для газов. В очень вязких жидкостях, полимерах и некоторых других веществах в поглощение и дисперсию может давать вклад целый набор релаксационных процессов с широким спектром времён релаксации. Изучение влияния температуры и давления на частотные зависимости скорости и поглощения звука позволяет разделить вклад различных релаксационных процессов.

В молекулярной акустике для исследований обычно применяется ультразвуковые и гиперзвуковые волны: в газах - в диапазоне частот 10^4 - 10^5 Гц, а в жидкостях и твёрдых телах - в диапазоне 10^5 - 10^{10} Гц. Использование оптических методов, а именно: измерение смещения и ширины компонент Манделъштама - Бриллюэна рассеяния и определение по ним скорости и коэффициента поглощения звука, позволило расширить диапазон применяемых частот вплоть до десятков ГГц [3].

Методы молекулярной акустики могут использоваться также для исследования веществ, в которых взаимодействие звука с элементарными возбуждениями не ограничивается простейшими релаксационными процессами. Например, исследование поглощения звука в металлах и полупроводниках при различных температурах, магнитных полях и других воздействующих факторах позволяет получить информацию о поведении электронов, о структуре ферма - поверхностей и об особенностях электрон-фононного взаимодействия. Измерение затухания звука в диэлектриках, например, в кварце, в зависимости от температуры и при разных условиях предварительной обработки позволяет судить о наличии тех или иных примесей или дефектов [4].

ЛИТЕРАТУРА:

1. Михайлов И. Г., Соловьёв В. А., Сырников Ю. П., Основы молекулярной акустики, М., 1964;
2. Физическая акустика, под ред. У. Мэзона, пер. с англ., т. 2, ч. А, М., 1968; т. 4, ч. А-Б, М., 1969-70; т. 5, 7, М., 1973-74;

3. Такер Д ж., Рэмington В., Гиперзвук в физике твердого тела, пер. с англ., М., 1975;
4. Красильников В. А., Крылов В. В., Введение в физическую акустику, М., 1984.

МУЛЬТИЛИНГВИЗМ КАК ФУНКЦИОНИРУЮЩИЙ ОРГАНИЗМ ЯЗЫКА

Аекеева Гулжахан Узбекбаевна*доцент кафедры «Методика преподавания языков», Национального центра обучения педагогов новым методикам, г. Нукус, Республика Каракалпакстан***Мырзамбетова Замира Даулетмуратовна***ассистент-преподаватель кафедры «Русский язык и литературы» (межфак)
КГУ им. Бердаха*

Аннотация: В данной статье отмечается, что двуязычие и многоязычие – это разумный и естественный путь преодоления языковых барьеров в многонациональном обществе, становится, наряду с этим, языком сравнительно меньшего количества мигрантов в разных частях света и меняется под воздействием языка окружения.

Ключевые слова: традиция, культура, двуязычие, многоязычие (мультилингвизм), трансформация русского языка, двуязычные дети, двуязычные семьи, вторичные признаки фонем.

В соответствии с Конституцией Республики Узбекистан государственным языком является узбекский язык, которому обеспечивается всемерное развитие и функционирование в политической, социальной, экономической и культурной жизни республики. Вместе с тем Конституция Республики Узбекистан обеспечивает уважительное отношение к языкам, обычаям и традициям наций и народностей, проживающих на её территории, обеспечивает создание условий для их развития. В соответствии с Законом Республики Узбекистан «О государственном языке Республики Узбекистан» процесс обучения осуществляется на семи языках, одним из которых является русский язык.

В современных условиях межгосударственных и межнациональных отношений русский язык, продолжая оставаться языком полиэтнического общения в нашей республике, функционирует при межгосударственных сношениях Республики Узбекистан со странами СНГ. Русский язык также используется в качестве одного из официальных языков ООН, входящих в число мировых языков, на которых говорит громадное большинство населения планеты (английский, русский, французский, испанский, китайский, арабский). В Узбекистане иностранные языки входят в школьный минимум, причем их может быть даже несколько.

Как свидетельствует мировой опыт, двуязычие и многоязычие – это разумный и естественный путь преодоления языковых барьеров в многонациональном обществе.

Знать много языков, понимать много культур, представлять несколько национальных стилей жизни – отнюдь не вредно, если все это разумно сочетается друг с другом. Что усваивается, когда усваивается язык? Первое – это названия для предметов и понятий. Если языков два, то значения слов перераспределяются, меняется картина мира, по-разному строится мысль. Далее, язык – это некоторая

система, при помощи которой все эти элементы объединены в функционирующий организм языка, и способы описания этой системы даются в грамматике и законах построения устных и письменных текстов. В-третьих, это то содержание, которое приходит через общение на ином языке, приобщение к иной культуре, иному образу жизни и т.п. В-четвертых, это стихия повседневности со множеством мелких отсылок к прежнему опыту, жестов, мимики и интонаций.

Каждый язык - перекодировка действительности, отчасти приобретение новой личности и формирование качественно иной идентичности. Вместе с ней приходит осознание себя как личности, взаимодействующей со средой и живущей, помимо своего родного мира, еще и по другим законам, в другом пространстве речи и цивилизации.

Часто язык образования отличается от родного языка учащихся. Европа и Америка становятся многоязычными официально. Без знания другого или других языков в той или иной степени теперь не обойтись. Поэтому правильнее говорить о мультилингвизме (многоязычии), а не о билингвизме (двуязычии) современного общества.

Много людей путешествует, мигрирует, пытается приспособиться к новой обстановке, понять особенности обитания в других местах.

Важно не то, как мы определяем, что такое многоязычие. Важно, какими языками владеет человек и как он ими пользуется. Имеет значение объем доступного словаря, структура языков и степень освоенности грамматики каждого из них. Разбираясь в конкретном факте билингвизма, следует выяснить, как происходит взаимовлияние языков в окружении и у конкретного человека и в чем оно проявляется. Иногда полезно установить степень родства или типологического сходства между языками. В социологическом плане имеет значение вариативность и стилистическая разработанность языков, а также выполняемые ими в обществе функции.

Измерить многоязычие сложно. Проявления его разнообразны даже в одном человеке, а в обществе можно встретить самые разные конфигурации нескольких языков, причины и области существования мультилингвизма (например, каракалпакский папы, казахский бабушки, русский мамы, английский окружения, французский в школе). По происхождению языки могут быть усвоены устным способом: от родителей (один или больше), от бабушек и дедушек, от соседей по дому или двору, по телевидению, в контактах со знакомыми, с официальными лицами, в детском саду или школе от сверстников и воспитателей. Если языки изучаются на письменной основе (как в школе), это способствует лучшему запоминанию, контролю, пониманию, особенно в области грамматики. В дальнейшем языки учат в университетах, на курсах и т.п. Для простоты мы будем все же говорить о двуязычии как об основе формирования многоязычия: первый язык - фундамент личности, второй язык - первая попытка, проба пера.

Двуязычные молодые люди, которые обычно либо выросли в двуязычных семьях, допускают в русском языке неточности, связанные с заменой русского слова интернационализмом (например, *элекция* вместо *выборы*), построение фраз по аналогии с языком окружения

(я *заинтересованная* иметь эту книгу), копируют управление (это типично от него, я *счастливая* с этой квартирой), неверно выбирают кванторные слова (*каждая политика* вместо *любая*) и т.п. Отсутствует дифференцированная лексика (*солнце уходит* вместо *садится*, *это было хорошо* вместо *увлекательно, захватывающе* и пр.), путают приставки и не различают возвратные и невозвратные глаголы (*наполнить* заменяет глаголами *наполниться, исполниться, выполнить, дополнить, переполниться*). Некоторые вторичные признаки фонем оказываются не освоенными, согласные произносятся с придыханием, звук Р средний между русским и согласным второго языка. Собственные имена и названия произносятся и отчасти пишутся по нормам языка окружения, например, *Узбекистан* как *Озбекистан*, *евро* - как *эуро*. Дети не помнят, как правильно: *рокета, ракетка* или *ракет*. На подъеме голоса интонация обрывается; вопрос задается по модели "ровный высокий - повышающийся низкий"; происходит двойной перелом интонации на стыках сложного предложения. Дети стремятся избегать в русской речи слов, кажущихся заимствованиями из языка окружения, в том числе интернационализмов, придумывают новые "русские" слова-гибриды; у русских слов развиваются новые значения по аналогии с соответствующими значениями в другом языке, например, мои *фаворитные конфеты(любимые)*. Происходит путаница латинских и русских букв, перенос способов обозначения числительных, пунктуации, приемов оформления текстов и т.п.; большие трудности со слитным, раздельным и дефисным написанием слов, неумение проверить написанное.

Теоретически любой человек, овладевший родным языком, способен овладеть иным языком в объеме, соответствующем компетенции на основном языке. Практически так случается редко. Если ребенок-дошкольник воспитывается в двуязычной среде (например, языки обоих родителей - разные (например: отец - каракалпак, а мать-русская); язык семьи и язык окружения не совпадают), то два языка могут усваиваться одновременно и аналогичным образом.

У малыша отсутствуют предрассудки в отношении второго языка. Дети не боятся делать ошибки, без предубеждения воспринимают общение с людьми, не такими, как они сами, не разочарованы в своих собственных возможностях, как нередко бывает со взрослыми. Потом на этой основе они легко вступают в контакт с людьми, отличающимися от них по языку. Кроме того, дошкольники постигают иной язык когнитивно; при этом развиваются их металингвистические способности, т.е. способность оценивать свою речь со стороны, размышлять о явлениях языка, логически рассуждать.

При разработке концепции обучения русского языка и литературы, а также национальной учебной программы на предварительном этапе определены цели

обучения, спланированы деятельность кружка, педагога, школы с учетом реальных возможностей и потребностей. Разработан учебно-методический комплекс по обучению языку, в который включает в себя не только учебники, но и рабочие тетради, аудиовизуальный материал и т.п. Подготовлена справочная, художественная и периодическая литература на изучаемом языке, видеофильмы, слайды, наглядные пособия. При организации обучения учитывается, как (количественно, качественно) делится группа на подгруппы, как обустроен кабинет русского языка, каких материалов не хватает. Продумано то, что делается в жизни детей помимо уроков, как можно ввести изучаемый язык в обиход. Например, предусмотрены организация учащимися спектаклей по изучаемым произведениям, организация школьного кукольного театра, экскурсии и встречи с людьми, говорящими на русском языке (носителями языка), просмотр фильмов на русском языке. Могут отмечаться, наряду с русскими, традиционные праздники разных стран.

В работе с учителями следует учитывать, каков их собственный уровень в русском языке, какими методическими средствами они владеют, к каким методам преподавания склоняются, хотят ли преподавать язык циклами, интенсивно или в течение многих лет равномерно, какие цели ставят, какой уровень достижений считают возможным. Важно также, чтобы весь преподавательский состав понимал важность поддержки родного языка и владения иными языками и поддерживал в учениках интерес к многоязычию.

Чтобы дети хорошо знали язык, нужно говорить с ними как можно больше. Рассказывать обо всем, что знаешь, видишь, чувствуешь. Говорить правду. Учиться говорить так, чтобы как можно более точно передавать свои ощущения и впечатления от действительности ребенку. Говорить с ним тем же способом, каким он должен говорить с тобой. Говорить с другими, чтобы ребенок научился общаться с друзьями и с посторонними. Учить ребенка слушать и понимать, реагировать словом, находить слова там, где, казалось бы, достаточно жеста, мимики.

Учителям необходимо передать всё звукоизобразительное богатство русской речи: как через звуки передают животные свои чувства, как воет ветер, как капают капли, как укладывают спать, как утешают, как развлекают, как уговаривают, как трунят над ним, как подбадривают, как желают счастья, как хвалят, как ругают, как обижают и как обижаются, как ссорятся....

Повышать голос, кричать, шептать, подражать голосам персонажей книги, деревенских и городских жителей, величавой речи предков, молодёжному сленгу, речи телевизионного комментатора...

Развитие русской речи начинается с произнесения звуков и звуко сочетаний. Всегда сначала образец дает учитель, сам или при помощи игрушки, сказочного персонажа, а затем действует ребенок. Ребенка учат произносить шипящие (Ш, Ж, Ч, Щ), сонорные и плавные (М, Н, Л, Р); иногда с трудом даются свистящие (С, З), Ц, К, Г, Х, В. Произнесение мягких согласных может вызывать или не вызывать трудности по сравнению с произнесением твердых в соответствующей паре. Чтобы научить

артикулировать звуки, ребенка просят произносить слова протяжно, выговаривая все звуки по отдельности и сливая их в слова (как по правилам орфоэпии, так и по нормам орфографии). Одновременно ребенка готовят таким способом к усвоению грамоты.

Существуют и специальные методики развития речи детей. Не стоит отказываться от возможностей, предоставляемых классной или кружковой работой. Собирая детей для занятий по русскому языку и литературе, не следует внушать им, что они тупые, ничего не знают и никогда не узнают, превращать уроки в муку, вопросы - в пытку, так что, в конце концов, у них появится стойкое отвращение к занятиям. Конечно, может потом случиться, что они все равно будут благодарны учителю, наставившему их на путь истинный, а может, и не будут.

Таким образом, качество подготовки выпускника сегодня заключается не только в умении анализировать и решать сложные задачи, но и в способности определять стратегию и выстраивать содержание собственной деятельности, совершенствовать технологии ее выполнения.

Обучение и воспитание в Узбекистане ориентировано на приобщение учащихся к общечеловеческим и национальным ценностям. Новая демократическая концепция образования опирается на основные принципы государственной политики в области образования, важнейшие из которых – приоритет общечеловеческих ценностей и национально-культурная основа образования. В соответствии с этим национальные, исторические и культурные традиции, нравственный опыт узбекского и каракалпакского народа и представителей других народов, проживающих на территории республики, органично включены в систему обучения и воспитания.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. «Современные подходы к развитию речи младших школьников». Начальная школа, №2, 2003 г.
2. «Что такое виды речевой деятельности». Начальная школа. Плюс – минус, № 4, 2003 г.
3. «Развитие речи учащихся – одна из основных задач начального образования».
4. «Формирование речевой деятельности младших школьников на основе дидактических принципов К.Д. Ушинского». Начальная школа, № 10, 2001 г.
5. «Формирование культуры речи младших школьников». Начальная школа, № 10, 2003 г.
6. Энциклопедия «Русский язык» М. 1997 г.

ФАТВО ВА ҲУКМ ЧИҚАРИШ ЖАРАЁНИДА МЎЪТАДИЛЛИК МЕЗОНЛАРИ

Илхомидинова Мархабохон Ўткиржон кизи

Ўзбекистон халқаро ислом академияси

Исломишунослик мутахассислиги 2-босқич магистранти

Аннотация: Мақолада Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуфнинг “Васатия – ҳаёт йўли” асарлари асосида фатво ва ҳукм чиқариш жараёнида мўътадиллик мезонлари ўрганилди. Шариатдаги мўътадиллик тимсоли сифатида катта мужтаҳид уламолар томонидан фикҳнинг кичик шўъбаларида ишлатиш учун жорий қилинган қоидалар ҳам санаб ўтилган. Фатво ва ҳукм чиқаришда мўътадиллик принципини ўзида мужассам этган қоидалар кенг тарзда асл ва мўтабар манбалар асосида ёритилган.

Калит сўзлар. Фатво, ҳукм, зонниёт, саҳиҳ урф, ҳукм ҳолати, васатийлик.

Ислом дини – мўътадиллик динидир. Уни енгил қилиб тушинтириш катта аҳамият касб этади. Оғир вазиятларда енгиллик бериш Ислом динидаги мўътадиллик принципининг асосий кўринишларидан бири ҳисобланади. Қуйидаги оят бунга далолат қилади: **“Аллоҳ сизларга енгилликни истайди, сизларга оғир бўлишини истамайди”**.

Таъкидлаш жоизки, ҳозирда бутун жаҳон оммаси мўътадиллик каби хислатга эътибор қаратди, чунки кўпчилик экстремистик ва террорчилик ҳаракатлари айнан мўътадиллик принципини тушунмаслик ва унга амал қилмаслик оқибатида содир этилади. Ислом нуқтаи назарида мўътадилликка ёндошув ва хусусан фикҳий масалаларда мўътадиллик принципининг намоён бўлиши барчада катта қизиқиш уйғотди.

Шу туфайли фақиҳларнинг мўътадиллик тўғрисидаги фикр ва қарашларини ўрганиш ҳамда мутаассиблик ва динда ҳаддан ошиш каби салбий оқибатларни олдини олиш чора-тадбирларини излаш ва ўрганиш долзарб масалалардан саналади.

Фатво ва ҳукм чиқариш жуда оғир ва катта масъулият талаб этадиган вазифа ҳисобланади. Бу вазифани бажариш ҳар кимнинг кўлидан ҳам келмайди. Мазкур мавзуга қалам қўйилгандан бери токи ҳозиргача ўз долзарблигини йўқотгани йўқ. Шу боис бу хусусда кўп китоб, рисола ва мақолалар ёзилган ва ёзилмоқда. Фатво ва ҳукм чиқаришда асосий услуб ва қоидаларга асосланганда уларнинг замирида мўътадиллик принциплари намоён бўлади.

Қуйидаги қоидалар мўътадиллик принципини ўзида мужассам этган:

1. Замон ўзгариши билан фатволар ўзгаради.

Ислом қонунчилигида — шариатда собит туриши лозим бўлган асосларни муҳофаза қилган ҳолда ҳаётнинг шароит, замон ва макон ўзгариши билан ўзгариб турадиган қисмида маълум қоидалар асосида янгиланиб туриш йўлга қуйилган. Бошқача қилиб айтилганда, ана шу тариқа мўътадиллик татбиқ қилинган.

Шариат ўзининг собитлик қисми асосий қоидалари ва мақсадлари ила йўқ бўлиб кетиш ҳамда бузилишдан, тўғри-нотўғри ўзгаришларнинг таъсиридан сақланади. Зотан, шариатнинг вазифаси хатони тўғрилаш, эгилганни тиклашдан иборат. Шариат ўзининг иккинчи даражали нарсалар ва воситаларда эгилувчанлиги ила ҳаёт янгиликларига мослашади ва ҳар бир замон ва маконга салоҳиятли бўлади.

Бу қоиданининг татбиқ этилишига саҳобалар ҳаётидан мисол келтирсак:

Умар розияллоҳу анҳу бу қоидани жуда кўп қўллаганлар. Мушрикларни кўнглини исломга мойил қилиш мақсадида закот бериш Қуръонда айтилган бўлса ҳам, Пайғамбар алайҳиссалом бунга амал қилган бўлсалар ҳам, Умар розияллоҳу анҳу ислом дини кучайди уларга муҳтожлик сезмайди деган хулоса билан буни бекор қилганлар.

Умар розияллоҳу анҳу инсонларнинг иймони турли макон ва замонда заифлашиб туришини назарда тутиб дорул-куфрда яшаб зино қилган бокираларга ҳад жазосини қўлламаганлар. Чунки ҳад жазосини қўллаш кўпчилик иймони заифларни исломдан чиқиб кетиш хавфини келтириб чиқариши мумкин эди.

Али розияллоҳу анҳу ҳунармандга олдин пул берган ҳолда буюртма беришга рухсат бериб: “Инсон бу муомаласиз манфаат топа олмайди”, деган.

Юқорида зикр этилган қоида “Мажмаъу аҳкоми адлия”да қуйидагича келтирилади: “لا يَنكُرُ تَغْيِيرَ الْأَحْكَامِ بِتَغْيِيرِ الزَّمَانِ” - “Замон ўзгариши билан ҳукмларнинг ўзгариши инкор этилмайди”.

Бу мутлоқ қоида эмас, чунки у собит ҳукмларга тегишли эмас. Шариатнинг собит, яъни асосий қоидалар ва мақсадлар қисми инсоннинг дахли бўлмаган илоҳий таълимотлардан иборатдир. Бундай нарсаларни диний истилоҳда қатъий – кескин ҳал этилган – ҳукмлар деб аталади. Улар Қуръон ва Суннатда ҳамда мусулмон умматининг ижмоъида узил-кесил ҳал қилинган ҳукмлардир. Улар ҳақида ижтиҳод қилишга ҳеч ҳолат қолмаган. Мисол учун, намоз, закот, рўза ва ҳажнинг фарзлиги шунингдек, зино, ўғирлик, қотиллик, хиёнат, маст қилувчи ичимлик истеъмол қилиш, рибо, кимор кабиларнинг ҳаромлиги ҳамда меросдаги ҳиссаларнинг ва талоқ ва вафот иддаларининг белгиланиши вақт ўтиши билан ўзгармайди. Ушбу ва уларга ўхшаш бошқа ҳукмларни қайта кўриш ёки муҳокама қилиш бировнинг ҳаёлига ҳам келмайди. Чунки, бу каби ҳукмларда инсон ижтиҳодига имкон қолмаганини ҳамма яхши билади.

Шариатнинг иккинчи даражали нарсалар ва воситалар қисмида инсоннинг ижтиҳодига кенг йўл очиб берилган. Бу қисми мутахассис уламолар «зонниёт» деб атайдилар. Яъни «қатъий бўлмаган ҳукмлар» дегани. Улар Қуръон ва Суннатда ҳамда мусулмон умматининг ижмоъида узил-кесил ҳал қилинмаган ҳукмлардир. Чунки, бу масалаларни аслида узил-кесил ҳал қилиш нияти бўлмаган. Улар замон ва вазиятга қараб ўзгариши мумкин масалалар бўлгани учун, Аллоҳ таолонинг Ўзи уларнинг шундай қолишини ирода қилган.

Мазкур масалаларга ечим топиш учун мужтаҳидларнинг ижтиҳодига кенг шароит яратилган. Улардан баъзилари матнларда келган сўзларнинг сиртидан ҳукм

олишни йўлга қўйганлар ва «зоҳирийлар» деб аталганлар. Бошқалари эса, машҳур тўрт фикҳий мазҳаб имомлари каби, матн билан бирга унинг ишораси ва руҳига ҳам диққат билан эътибор берганлар

2. Урф ва одат қондаси.

Урф усулул-фикҳ китобларида икки турга таснифланади:

Биринчиси саҳиҳ урф бўлиб, у шариатнинг асосларига зид келмайди. Масалан, олди-сотди шартномаси сотувчи томонидан “сотдим” ва харидор томонидан “сотиб олдим” лафзларини айтиш орқали амалга оширилади. Лекин уфрга амал қилган ҳолда бу лафзларни ишлатмасдан харидор сотувчидан нархни сўраб, ўзига маъкул бўлса, тўловни амалга ошириши ва унга сотувчи розилик билдириши орқали олди-сотди муносабати амалга ошади.

Иккинчиси эса фосид урф бўлиб, у шариатнинг асос ва негизларига зид бўлади. Мазкур турдаги урфнинг шариатга зид ҳолда амалда бўлиши унга нисбатан мутаассибона ёндашув орқали мўътадиллик принциpidан четлашишни ўзида акс эттиради. Лекин биринчи турдаги урф, яъни саҳиҳ урфда шариатнинг унга берган эътиборидан келиб чиқиб мўътадиллик хусусиятлари кўпроқ намоён бўлади.

Ибн Обидийн ўзининг рисоалари тўпламида шундай ёзади: “Муфти ва қози урфга мурожаат этмасдан фақатгина “Зоҳирур-ривоя” (Ҳанафий мазҳабида биринчи ўринга қўйиладиган) манбаларига асосланиб фатво ва ҳукм чиқармаслиги керак, валлоҳу аълам”.

Ибн Обидийн мужтаҳиднинг шартларида инсонларнинг урф ва одатларини билиш шартини ҳам қўяди ва шундай таъкидлайди: “Кўпчилик ҳукмлар давр ўтиши билан ўзгаради, чунки инсонларнинг одатлари давр ўтиши билан ўзгариб туради ёки бирор янги зарурат пайдо бўлади ёхуд ўша даврнинг аҳли фикс-фасодга берилиб кетади. Агар ҳукм ўзгармасдан ўз ҳолича қолаверса, биринчидан, инсонларга турли машаққат туғилади ва зарар етади, иккинчидан, енгиллаштириш, машаққат ва зарарни кеткизиш каби шариатнинг ўзгармас қоидаларига зид бўлади. Шунинг учун мазҳабларнинг фақиҳлари ўзларининг мазҳаб имомларининг қавлларига зид қавл айтган бўлишлари мумкин ва улар бу масалада мужтаҳидларнинг даврида чиқарилган ҳукм уларнинг ўзларининг давригагина хос бўлишини назарда тутадилар. Агар муайян масала ўзгармасдан келаётган бўлса, улар албатта ўз мазҳаби мужтаҳидларининг қавлини келтирар эдилар”.

Масалан, Қуръонни ўргатиш учун устоз ёллаш ва унинг ҳақ олиши жоизлиги тўғрисида вақт ўтиши билан кўпчилик олимлар томонидан ижмоъ қилинди. Чунки аксарият илм соҳиблари ўз тирикчилиги билан машғул бўлишлари оқибатида Қуръон таълими сусайганлиги кўпчиликни хавфсиратиб қўйди.

Ибн Обидийндан олдинги ва ундан кейинги давр ҳамда замонамиз фақиҳларининг кўпчилиги замон ва макон, шароит ва ҳолат, урф-одат ва ниятнинг ўзгариши натижасида фатво ва ҳукмларнинг ўзгариши ҳақида рисоалар ёзганлар. Бу ҳолат мазкур масаланинг нечоғлик долзарб эканлигидан далолат қилади.

Яна бир катта фақиҳлардан бири Имом Қаррофий мазкур масалада шундай ёзади: “Агар одатларнинг ўзгариши ҳукми ҳам ўзгартирадиган бўлса, у ҳукмларнинг ижроси ҳам ўзгариши табиий. Одатнинг янгиланиши унга тегишли бўлган ҳукмнинг ҳам ўзгаришини тақозо этади. Муқаллид фақиҳлар бу масалани янгилик дея баҳолаб, унга ижтиҳод лаёқатини шарт қилмасликлари керак. Чунки мазкур масала кўпчилик фақиҳ олимларнинг ижтиҳоди билан ижмоъ қилинган. Биз эса, қайта ижтиҳод қилмасдан уларга эргашишимиз лозим”.

3. Фатво чиқараётганда натижа ва оқибатга назар солиш қоидаси.

Фатво чиқараётганда натижа ва оқибатга назар солиш қоидаси манфаат принципида ўзини намоён этади.

Аллоҳ таоло Қуръони каримда шундай марҳамат қилади: “Аллоҳдан ўзгага сиғинадиган кимсаларни (бутларини) сўкмангиз! У ҳолда улар ҳадларидан ошиб, жоҳиллик билан Аллоҳни сўкурлар. Ҳар бир миллатга ўзлари қилган амални мана шундай чиройли кўрсатиб қўйганмиз. Сўнгра Парвардигорларига қайтмоқлари бор. Бас, У зот уларга қилиб ўтган амалларининг хабарини берур”.

Мазкур қоидага қуйидаги ҳадиси шарифда асос бор: Имом Бухорий Жобир ибн Абдуллоҳдан ривоят қилади: (ҳадиснинг мазмуни:) “Биз Пайғамбаримиз алайҳиссалом билан бирга ғазотда эдик. Ҳижрат қилган кишилардан бири Ансорлардан бирини орқасидан атайлаб тепди. Ўртада низо кўтарилди. Пайғамбаримиз алайҳиссалом буни эшитиб у муҳожирни сўроқ қилдилар. Натижада у ёлғондан мусулмонлар ичига кириб олган кофир эканлиги аниқланди. Умар ибн Хаттоб кофирликда айбланган мунофиқни қатл этишга изн сўраганларида Пайғамбаримиз алайҳиссалом: “Унга тегинма, одамлар Муҳаммад ўз саҳобаларини қатл қилаётган экан деган гапни айтиб юришларидан қўрқаман”, дедилар”.

Имом Шотибий раҳматуллоҳи алайҳи бу борада шундай деган: “Муфти ўз фатвосидан келиб чиқадиган натижа ва оқибат назар солиб, фатво чиқариши лозим”.

Бу борада саҳобалар ҳаётдан сабоқ оладиган мисоллар кўп. Саҳобалар Шориъ (Аллоҳ)нинг мақсади ва ҳукмларининг маъносини чуқур фаҳмлаганлар. Ташриъ (қонун яратиш) ғояларини яхши тушуниб, шу асосда иш юритганлар. Жумладан, амирул-мўминийн Умар розияллоҳу анҳу зинода айби тасдиқланган бокира аёлга ҳад жазосини қўллагандан кейин уни сургун қилдирмаганлар. Ваҳоланки, Пайғамбаримиз алайҳиссалом бир ҳадисларида худди шундай жиноят қилган бокирага ҳад жазосини қўллаб, қўшимча жазо сифатида уни бир йилга сургун қилишга ҳукм қилган эдилар.

Умар розияллоҳу анҳу мазкур аёлни сургун қилиш оқибатида катта фитна ва фасод келиб чиқишини назарда тутиб, шунингдек, дин душманлари томонидан “мусулмонлар мусулмонларни ўз диёридан ҳайдаяпти” деган таънани эшитишдан хавфсираб шундай ҳукм чиқарган ва ҳукм чиқараётиб: “Мен мусулмонларни сургун қилмайман”, деган.

Албатта, мусулмонлар ҳақида бундай гапларнинг тарқалиши уларга ярашмайдиган бир ҳолат бўлиб, бир пайт келиб уларга зарар бериши турган гап эди.

Амирул-мўминийн Али розияллоҳу анҳу: “Фитна – инкор этишга кифоя этади”, деган қисқа лекин чуқур мазмун ва моҳият касб этган иборани доим ишлатар эдилар. Мазкур қисқа иборадан бир иш ёки ҳукм фитна келтириб чиқарадиган бўлса, у ишга қўл урилмайди, ҳукм ҳам ижро этилмайди деган маъно келиб чиқади.

Умар ибн Абдулазиз ҳокимият тепасига чиққандан кейин баъзи шаръий ҳукмларни татбиқ этишни кечиктириб турди. Унинг ўғли тезроқ татбиқ этишга ошиқиб, отасини бу ишга ундади. Умар ибн Абдулазиз ўғлининг қистовига шундай жавоб беради: “Мен татбиқ этмоқчи бўлган ҳукмларнинг барчаси тўғри, лекин ҳаммасини бир пайтнинг ўзида жорий этиш инсонларга оғирлик қилишидан кўрқаман. Одамлар ҳукмларнинг барчасидан юз ўгиришлари мумкин. Уларнинг ичида фитна кўзғатадиганлари ҳам йўқ эмас”.

Усмон розияллоҳу анҳу ҳаж қилаётган пайтда мусофир бўлса ҳам фарз намозларни қаср қилмай (тўрт ракатлик фарз намозни икки ракатга қисартирмай) ўқидилар. Аслида мусофир киши тўрт ракатлик фарз намозларни икки ракатга қисартириб ўқиши вожиб ҳисобланади. Лекин Усмон розияллоҳу анҳу кўзга кўринган шахс – халифа бўлган. Баъзи тушунмайдиган кишилар у кишига эргашиб, намоз тўрт ракатдан икки ракатга ўзгарибди деган хулосага боришларидан хавфсираган халифа Усмон розияллоҳу анҳу ҳажда фарз намозларини қаср қилмай адо этганлар.

Умар розияллоҳу анҳу шуро (маслаҳат) кенгаши қарорлари ва ҳокимларнинг ваколатларини изоҳлайдиган баёнот чиқарар ва оммага эшиттирар эдилар. Лекин Абдурроҳман ибн Авфнинг маслаҳатига кўра кўп одамлар яхши тушунмаслиги ва юртларига нотўғри тасаввур ва тушунча билан бориб, бошқаларга ҳам тушунмаган нарсаларини янада тушунарсиз қилиб тарқатишлари бир хавф-хатар туғдиришини назарда тутиб Умар розияллоҳу анҳу оммага эълон этишни тўхтатдилар.

Оврўпа Мусулмонлари Кенгашининг қарорларига ҳам бир назар солсак, бу қоидага амал қилишини кўришимиз мумкин. Масалан, масжид имомлари фуқоролар томонидан ўз ҳудудларининг фуқоролик қонунларига биноан қайд этилган никоҳни тасдиқлайдиган гувоҳнома тақдим этилгандан кейингина шаръий никоҳдан ўтказишлари мумкин. Акс ҳолда масжид имоми унга мурожаат этган эр ва аёлни шаръий никоҳдан ўтказиши мумкин эмас.

Бундай қарорларнинг чиқарилиши фатво ва ҳукм чиқаришда оқибат ва натижага назар солиш қоидасига амал қилишнинг бир кўринишидир.

4. Фатво чиқараётганда шахс ва нарсаларнинг аҳволини ўрганиш қоидаси.

Имом Шотибий: “Мужтаҳид ҳар бир мукаллаф (оқил ва балоғатга етган) кишининг ҳолати ва лаёқатига назар солиши лозим. Чунки ўзига хос амалларни барча мукаллаф кишилар бир хил даражада бажаришга кучлари етмаслиги мумкин. Мужтаҳид ҳар бир мукаллаф кишининг ҳолати ва лаёқатига қараб ҳукм чиқариши унинг шариат мақсадлари ва буйруқларини нечоғлик тушуниб етганидан далолат қилади”, деб ёзади.

Мазкур қоидага никоҳ муносабитини мисол келтирсак, масала янада ойдинлашади. Никоҳ суннат амал ҳисобланади, лекин шахснинг ҳолатига қараб уни турлича таснифлаш мумкин. Кишининг уйланишга ҳамма шароити бўлса ҳамда уйланмаса зинодек катта гуноҳга қўл уриши аниқ бўлса, уйланиш унинг учун фарз даражасига кўтарилади. Уйланишга қурби етадиган киши уйланмаса зино қилишининг хавфи бўлса, уйланиш унинг учун вожиб бўлади. Уйланишга қурби етадиган кишига зино қилиш хавфи бўлмаса, унинг уйланиши суннат бўлади. Уйлангандан кейин хотинини боқиш умуман қўлидан келмайдиган ёки жинсий томондан ожиз бўлган кишининг уйланиши мумкин эмас.

Улуғ мужтахидларимиз Қуръони Карим ва суннати набавия асосида, шариат қоидаларини маҳкам тутган ҳолда, ҳар замон ва маконга салоҳияти бор Ислом динининг ғоялари, мақсадларини ҳамда инсонларнинг имконлари ва эҳтиёжларини ҳисобга олиб, иш юритганлар.

Юқорида кўриб чиқилган қоидалардан ташқари шариатдаги мўътадиллик тимсоли сифатида катта мужтахид уламолар томонидан фикҳнинг кичик шўъбаларида ишлатиш учун жорий қилинган қуйидаги қоидаларни кўришимиз мумкин:

- Машаққат енгилликни жалб қилади.
- Зарурат чоғида ман қилинган нарсалар мубоҳ бўлади.
- Икки зарардан енгили танланади.
- Охирги зарурат гуноҳни кўтаради.
- Умумий зарарни йўқотиш учун хусусий зарар раво кўрилади.
- Зарарни қайтариш фойдани жалб қилишдан афзалдир.

Шу тарзда, мўътадилликни ўзига шиор қилиб олган Ислом фикҳи замонлар оша мусулмонларнинг талабларига жавоб бериб келмоқда ва ўзининг барча замонлар ҳамда маконларга мос эканини исбот қилмоқда.

Мўътадиллик принципига амал қилинган жараён ва муҳитни тарихий нуқтаи-назардан ўрганиш натижасида турли фитна ва ғалаёнларга сабаб бўлиб, фуқоролик уришини келтириб чиқарган ва чиқараётган ҳамда жамиятга салбий таъсир этган ва этаётган мутаассиб ва ғулувга кетган тоифаларга қарши курашиш ва уларнинг ғояларига илмий асосда раддия беришни вазият тақозо этади. Шу билан бирга ижтимоий, маданий ва иқтисодий муносабатларда мўътадиллик принциплари ҳамда ҳукм ва фатво чиқаришдаги мўътадиллик мезонларини тадқиқ этиш орқали уларни жамият манфаатига назарий ва амалий аҳамиятини кўрсатиб бериш мутахассислар олдида турган вазифалардан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

¹ Бақара сураси, 285-оят.

¹ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Васатия – ҳаёт йўли.- Т.: “Шарқ”, 2006. 76-б.

¹ Доктор Абдуллоҳ ибн Шайх ал-Маҳфуз ибн Бийх. Фатво чиқаришда мўътадиллик меъёрлари. Кувайт 2005 йил 21-23 май. “Васатия-манҳажул ҳайат” илмий анжумани тўплами.

¹ Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Васатия – ҳаёт йўли.- Т.: “Шарқ”, 2006. 79-б.

¹ Ибн Обидийн. Мажмаъур-расоил. (электрон вариант)

¹ Ал-Қаррофий. Ал-фурук. (электрон вариант)

¹ Анъом сураси, 108-оят.

¹ Саҳиҳул-Бухорий, ҳадис рақами 4907 « قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - « دَعَا لَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ أَنَّ مُحَمَّدًا يَقْتُلُ أَصْحَابَهُ »

¹ Иброҳим ибн Мусо Шотибий. Ал-Мувафиқот фи усулиш-шариат. - Қоҳира.: Дорулфикр, 1982. 5-жилд, 178-б.

¹ Доктор Абдуллоҳ ибн Шайх ал-Маҳфуз ибн Бийх. Фатво чиқаришда мўътадиллик меъёрлари.

¹ Иброҳим ибн Мусо Шотибий. Ал-Мувафиқот фи усулиш-шариат. 2-жилд, 148-б.

¹ Доктор Аҳмад Ровий (Оврўпо исломий ташкилотлари раиси). Мўътадиллик ва маданий масофа. Кувайт 2005 йил 21-23 май. “Васатия-манҳажул ҳайат” илмий анжумани тўплами.

¹ Иброҳим ибн Мусо Шотибий. Ал-Мувафиқот фи усулиш-шариат. 5-жилд, 55-б.

¹ Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Васатия – ҳаёт йўли.- Т.: “Шарқ”, 2006. 79-б.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLAR DARSLARINI O'TISHDA AMALIY ISHLARNI TASHKIL QILISH**Isayeva Nodira Rixsibayevna***Toshkent shahar Olmazor tumani**146 - umumta'lim maktabining boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Maqolada boshlag'ich ta'lim tabiiy fanlar darslarida sinfdan tashqari ishlar jarayonida bolalarni tabiat bilan tanishtirishda amaliy ishlarni tashkil etishning samarali metodlari xususida fikr yuritilgan.*

Tayanch tushunchalar: *amaliy uslublar, retseptor, tajriba, obyekt, operatsiya, ekskursiya, gerbariy, granit, akvarium, terrarium.*

O'quvchilarning bolajak kasbiy sifatlarini shakllantirishda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliyot ham muhim orin egallaydi. Tabiiy ilmiy bilimlar uzoq yillar davomida amaliy faoliyat tufayli qo'lga kiritilgan. Atrof muhitni bilishda, anglashda ilmiy tajriba, amaliy bilimlar muhim rol o'ynab kelgan va kelmoqda. Ma'lumki, tabiiy fanlar keng qamrovli moddiy dunyoni rang-barang xususiyatlari, tabiatning har xil voqea hodisalarini o'rganuvchi fan bolib, ilmiy tajriba asosida shakllanadi, amaliyot esa mazkur fanning poydevori hisoblanadi. Insoniyatni tabiat qonunlari haqidagi bilimga asoslangan amaliy faoliyati bilish jarayonini, ilm-fan taraqqiyotini belgilaydi. Amaliyot - haqiqat mezonidir. Bilimlarga ehtiyoj amaliyotda tug'iladi va ularning to'g'riligi amaliyot orqali tekshiriladi hamda tasdiqlanadi.²

Bilim odamlar miyasida oz-ozidan paydo bolmasdan, balki muayyan ish faoliyatida shakllanadi. Amaliyot insonni tabiat bilan munosabatida asosiy omil bolib, bu oz navbatida, odamlarning o'zaro munosabatlari tizimida, ijtimoiy ishlab chiqarishda muhim rol oynaydi. Amaliyotning asosiy turlari moddiy ishlab chiqarish va ilmiy tajriba hisoblanadi. Ilmiy - tabiiy amaliyot quyidagi vazifalarni bajaradi [1].

1. Amaliyot bilish jarayonining rivojlantiruvchi omil. U nazariy bilimlarni umumlashtirib, ularni hayotiy jarayonlardan ajralishga yol qoymaydi.

2. Amaliyot bilishning buyurtmasi, ilovasi va maqsadi hamdir.

3. Amaliyot bilish jarayoninig haqiqiy ekanligini ko'rsatuvchi mezondir.

Tabiiy fanlardagi amaliyot ilmiy ishlab chiqarishning asosiy omili bolib kelmoqda. Amaliyot nazariyani paydo bo'lishiga, ilmiy shakllanishiga va rivojlanishiga olib keladi.

Bilishning aniqligi muayyan obekt haqidagi ma'lumotning haqiqat ekanligi bilan tasdiqlanadi. Ayni paytda, sharoit boshqacha bo'lsa, haqiqat ham boshqacha bolishi mumkin. Masalan, oddiy sharoit va bosimda suv 100oC da qaynaydi. Lekin bosim o'zgarsa yoki og'ir suv bolsa, u aniq -konkret hisoblanadi.

² D. Sharipova, D.P. Xodiyeva, M. K. Shirinov Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi Toshkent, "Barkamol fayz media" nashriyoti, 2018-yil.

Ma'lum tizimdagi haqiqat boshqa sharoitda butunlay o'zgarishi mumkin. G'oyaning amaliyotda tasdiqlanishi haqiqatning asosiy omili hisoblanadi. Amaliy ishlarga o'rgatish boshlang'ich sinflardan boshlanishi maqsadga muvofiqdir.

Amaliy uslublar o'qituvchi tomonidan tashkil qilinadigan va yo'naltiriladigan, o'quvchilar fikrini rivojlantirishga mo'ljallagan so'z, ko'rgazmalilik va amaliy ishning o'zaro murakkab bog'lanishida bo'lishini ko'rsatadi.

Amaliy uslublar qo'llanilishi o'quvchilar retseptorlari va effektorlarining jadal faoliyati bilan bog'liq. Amaliy uslublar o'rganilgan materialni chuqur tushunib yetishga, ko'nikma va malakalar hosil qilishga imkoniyat yaratadi. Amaliy uslublarni qo'llashga o'quvchilar faoliyatining o'zi, bilim manbai hisoblanadi. Bunday usullar sirasiga og'zaki, yozma mashqlar, laboratoriya ishlari, maktab yer maydoni, tirik tabiat burchagida, sinfdan tashqari bajariladigan mashg'ulotlar kiradi.

Amaliy uslublarning turlariga [2]:

1. Oquvchilarning tarqatma didaktik material bilan turli narsalar yasashi.
2. Rasm chizishi.
3. Tabiat obyektlarini tanib olish va aniqlash bo'yicha ishlari.
4. Hodisalarni kuzatish va qayd qilishlari.
5. Tajriba o'tkazishlari (tajriba vositasida masalalarni hal qilish) kiradi.

Amaliy ish boshlanishi oldidan qo'yilgan savol, muammo, masalaga o'quvchilar uning natijalari bilan javob berishlari kerak.³

Tabiiy fanlar darslari tanib olish va aniqlash amaliy metodlarining bir turi bo'lib, tarqalgan o'simliklarni yoki ularning qismlarini farqiga borib, tanib olish xususiyatlarini o'rgatadi.

Taqqoslashdagi farqga borish o'quvchining aniqlash qobiliyatini rivojlantiradi. Farq qilish va aniqlash bo'yicha ishlar darslardagina olib borilmaydi, o'qituvchi tabiatga uyushtiriladigan ekskursiyalarda ham o'simliklarni topish va to'plashni, namunalar yig'ishni, ularning yoshi, vegetativ usullari, tuproq kesmalari, moslashishlarini, o'zgaruvchanlikni o'quvchilarning o'zlashtira olish qobiliyatlariga qarab tanlab berishi kerak. Osimliklar, ular qismlarining shaklini bilib olish bo'yicha ishlarni o'quvchilar uy vazifasi sifatida bajaradilar. Osimliklarni yoshini tabiatda nafaqat yillik halqalardan balki osimliklarni yillik shoxlanishiga qarab aniqlash mumkin. Osimlik bahordan kuzgacha o'sish davriga ega, kuzdan bahorgacha tinim davri boladi. Bu osimlikning bir yoshi demakdir, ikkinchi yilda yana o'sish, shoxlanish sodir boladi. Shoxlanish orasidagi masofa o'simlikning bir yoshi hisoblanadi, buni o'quvchilarga tabiatda tushuntirish talab etiladi. O'quvchilar amaliy bilimga ega bo'ladilar, daraxtlar yoshini kesmasdan turib ham aniqlash mumkinligini bilib oladilar. Bu ekologik, hamda ilmiy tushunchalarni shakllantiradi.

Tabiiy fanlarni o'qitish metodlari ti'imida amaliy ishlar tabiat haqidagi bilimlarni o'zlashtirishda katta rol o'ynaydi. Amaliy ishlar o'quvchilarni ular faoliyati jarayonida har xil mehnat operatsiyalariga o'rgatish metodidir. Amaliy ishlarga o'quvchilarning ekskursiya vaqtida tabiiy materiallar yig'ish, maktab oldi yer maydonidagi va tirik tabiat burchagidagi

³ M.Nuriddinova. "Tabiatshunoslik o'qitish metodikasi" Toshkent, O'qituvchi 2005-yil

o'simliklarni parvarish qilish, gerbariy va kolleksiyalar tuzish, mulyaj, maket, ko'rgazmali qurollar tayyorlash kabi faoliyat turlari kiradi.

Birinchi sinfdan boshlab o'quvchilar "Atrofimizdagi olam" darsligini o'qish jarayonida bevosita kuzatishlar yo'li bilan o'rganadilar. Bu mashg'ulotlarda o'quvchilarning fikrlash faoliyatini tashkil qilishga yordam beruvchi har xil jihozlardan va avvalo ko'rgazmali qurollardan foydalaniladi. Ko'rgazmali qurollarga tabiiy yoki haqiqiy ob'ektlar kiradi [3].

Tabiiy qurollar-tabi'at jismlaridir. Ular o'rganilayotgan mavzular to'g'risida, bolalarda tabiat haqida tushunchalar hosil bo'lishiga imkon beradi. Chunki sinfda jonli tabiatni o'rganish uchun har xil xona o'simliklari hamda o'z joylarining daraxtlari uchun xos bo'lgan shoxchalar, barglar, gullar, meva va urug'lar bolishi mumkin. Tabiiy fanlar darslarida tabiat burchagida o'stirilayotgan o'simliklardan, shuningdek gerbariy va ekskursiyadan olib kelingan o'simliklardan foydalaniladi. Shuningdek, tabiiy ob'ektlardan hayvonlarni o'rganishda ham foydalansa boladi. Ko'pgina hayvonlarni bolalarga sinfda (jonli tabiat burchagida) ko'rsatish mumkin bo'lsa ham ekskursiyalarga afzallik berish kerak boladi, chunki bunda o'quvchilar faqat ularning tashqi ko'rinishini emas, balki xulq-atvorlari bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Tirik hayvonlar bo'lmaganda ularning chuchelalari (tulumlari), mulyajlari yoki fotosuratlar va rasmlaridan foydalanish mumkin. Jonsiz tabiatni o'rganishda ham tabiiy tarqatma material, masalan, har xil rangdagi granit, kvars, dala shipati, loy, qum, kal'sit (bo'r, marmar, ohak, har xil toshko'mir, temir, mis rudalarining namunalari, shuningdek metallar hamda qotishmalar) temir, cho'yan, polat, alyuminiy, tuproq namunalari va boshqalar bo'lish mumkin. O'quvchilarga bevosita qabul qilish mumkin bo'lmagan tabiat jismlari va hodisalari to'g'risida aniq va to'g'ri tasavvurlar hosil qilish uchun ko'rsatiluvchi qurollardan foydalaniladi. Tabiiy fanlar bo'yicha devoriy o'lkashunoslik suratlaridan, foydalanish mumkin. Ular tabiatning o'lkashunoslik ob'ektlari to'g'risida tasavvur va tushunchalar shakllantirishga yordam beradi. Sinflarda bosma rasmlari, ularni ifodalovchi matnlari, o'quvchilar uchun savol va topshiriqlari bo'lgan "Kuzatishlar kundaliklari" dan foydalanish zarur.⁴

Tabiiy fanlar materiallarini amaliy o'zlashtirishda xarita-sxemalarni chizish katta o'rin tutadi. Ularni qo'llanish yo'lida (ufq tomonlarini aniqlashda) maktab hovlisidagi narsalarning joylashishining oddiy rasmini chizish birinchi qadam bo'ladi. Kartografik tasvirlarni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirishni tekshirish uchun xarita-sxemalardan foydalanish qulay.

O'quvchilarni amaliy bilimlarini sinash maqsadida 4-sinflarda quyidagi muammoli savollarni o'rta tashlash mumkin. Yozning jazirama issig'ida cho'lda turibsiz. Amaliy kuzatish bilimlaringizga tayanib, turgan joyingizdan orientir olib, janub tomonni belgilang. Amaliy tabiatni kuzatish natijasida quyidagi faktorlar asosida janubni aniqlash mumkin: 1) sudralib yuruvchi hayvonlar o'z inini kirish yo'lini doim janubga qaratadi; 2) qushlar o'z uyasini doimo janub tomonga qo'yadi; 3) osimliklar shoxlari doimo janub tomonga egilgan; 4) osimlik poyasining janub tomoni doimo yog'onlashgan boladi; 5) barxan qunlar bir uchi shimolda ikkini uchi esa janubga yotgan boladi.

O'quvchilarga har xil narsalarni berib rasm, fotosurat va gugurt qutisi, kubik, stakan boshqa narsalarni olib chiqib, o'xshashlik farqlarini topishni topshiradi, so'ng geometrik

⁴ A.Baxronov, Tabiatshunoslik 3-sinf umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik. T; Cho'lpon NMIU 2012 y.

figuralarni tarqatadi, uni o'quvchilar daftar varag'iga ustiga qo'yib atrofini qalam bilan qog'ozga chizadilar. Topshiriq bajarilgandan keyin narsaning yuqoridan ko'rinishini plan deyiladi degan xulosaga olib keladi. Undan keyin stolning plani chizdiriladi. Agar o'quvchilar narsalarning kattaligiga qiynalsalar tasvirlanadigan narsani shartli ravishda kichraytirish mumkinligini tushuntiradi. (Masalan 10, 20 marta) Dasturlashtirilgan o'qitish uchun quyidagilar kerak:

-o'quv materialining puxta tahlili, uning qat'iy tanlanish va mantiqiy ketma-ketlik bo'yicha bo'linishi;

-o'quvchilarning bilim olish faoliyatini tekshirishdagi rahbarlik.

Dasturlashtirilgan o'qitishda o'quvchilarning o'quv materialini qo'llashda faolligi va mustaqilligi ortadi, o'qitish jarayonini individuallashtirish imkoni paydo bo'ladi, texnik vositali o'qitish keng qo'llaniladi, o'qitish va o'quvchi mehnatini oqilona tashkil etishga erishiladi. Nazorat ishlarini dasturlashtirishning tamoyili o'quvchilarning og'zaki javoblarini shartli belgilar va chiziqlar bilan yozma ravishda. Ularning afzal jihati shundaki, ular qisqa vaqt ichida har bir o'quvchining o'tilgan mavzuni o'zlashtirish darajasini aniqlay oladi. Tajriba atrof olam bilan tanishish darslarida bilim olish faoliyatini faollashtirish maqsadida dasturlashtirilgan o'qitish usullaridan foydalanishning afzalliklarini ko'rsatadi. Bu usullarning afzalligi shundaki, o'quv materialini o'zlashtirish darajasini o'quvchilarning o'zlari shu dars mobaynida tekshirishlari mumkin. 2 - sinfda dasturlashtirilgan o'qitishda tezis turidagi tarqatma topshiriqlar, raqamlar, tarqatma testlar, grafik topshiriqlardan foydalanish mumkin.

Grafik topshiriqlarini bajarayotganda o'quvchilarga « — » noto'g'ri javob, «1» — to'g'ri javob ekanligini tushuntirish lozim. O'qituvchida esa grafik usuldagi javoblarni tezda aniqlashga moslashtirilgan asbob bo'lishi kerak. Masalan:

21- mart — Navro'z bayrami.

1- sentabr — Ustozlar va murabbiylar kuni.

1- oktabr — Mustaqillik bayrami.

8- dekabr — O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi kuni.

«So'z top» o'yini. Bu metoddan darsning hamma qismlarida foydalanish mumkin. O'qituvchi qushlar, hayvonlar, meva, sabzavotlar haqida bir so'z aytadi, o'quvchilar davom ettiradilar. O'qituvchi boshlagan so'z qaysi harf bilan tugasa, o'quvchi shu harfdan boshlangan so'zni aytishi kerak.⁵

Masalan: tulki — ilon — ninachi — it — tipratikan — nortuya — yalqov (panda) — ayiq — qarg'a — ari va hokazo. Bu usul o'quvchilarni tezkorlik bilan fikr yuritib, javob berishga hamda xotirasini mustahkamlashga yordam beradi.

«Klaster» usuli. Bu usul o'quvchiga berilgan mavzu bo'yicha erkin o'ylash va fikrlarini bemalol bayon etish uchun sharoit yaratadi. Bu usulda o'quvchi nimani o'ylagan bo'lsa, shuni aytadi va yozadi. Yozilgan fikrlar to'g'ri yoki noto'g'ri bo'lishidan qat'i nazar muhokama qilinmaydi va belgilangan vaqtgacha davom etadi. Bu sinfning har bir o'quvchisi tomonidan ilgari surilayotgan g'oyalarni uyg'unlashtirib, ular o'rtasidagi aloqalarni yanada mustahkamlash

⁵ A.Baxronov Tabiatshunoslik 4-sinf umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik. T; Sharq NMIU 2011 y.

imkoniyatini yaratadi. «Klastyer» usuli yangi mavzuni boshlashdan avval o'quvchini darsga qiziqtirib, shu mavzu bo'yicha oldin egallagan bilimlarini aniqlash maqsadida hamda o'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun o'tkaziladi. Masalan, «O'lkamizdagi uy va yovvoyi hayvonlar» mavzusi.

«Mozaika», ya'ni mayda bo'laklardan yaxlit ko'rinishni hosil qilish. Bunda qushlar, hayvonlar, daraxtlar, mevalarning rasmlari bo'laklarga bo'linib, har bir guruhga alohida tarqatiladi. Guruhlarning qatnashchilari bo'lakchalarni bir butun ko'rinishga keltiradilar. Guruh sardorlari yaxlit holga kelgan hayvon, meva yoki daraxt haqida gapirib beradilar.

«To'xtab o'qish» usuli. O'qituvchi matn bilan tanishtirish jarayonida bir necha marta to'xtab, o'quvchilarga savollar bilan murojaat qiladi. Savollar aynan matnga tegishli bo'lishi zarur. Yoki o'quvchi matn o'qish jarayonida to'xtatilib, nima haqida o'qiganligi so'raladi. Bu usul orqali o'quvchilarning diqqati jamlanadi, mustaqil fikrlash ko'nikmalari shakllanadi.

«Zanjir» usuli. Bu usulni she'r, topishmoq, maqollar berilgan darslarda qo'llash maqsadga muvofiqdir. O'quvchilar tartib bilan ketma-ket berilgan she'r misrasi yoki topishmoq qatorini aytadilar. Bu usul qo'llanganda o'quvchi uyalib qolmasligi uchun berilgan she'r, maqol, topishmoqni yod olishga majbur bo'ladi.

«Rasmi rebus» o'yini. Sinf o'quvchilari uch guruhga bo'linadilar. Har bir guruhga rasmlar tarqatadi. Berilgan rasmlar nomining bosh harflaridan hayvon yoki qushlar nomi kelib chiqishi kerak. Masalan, it, laylak, ohu, ninachi – non, anor, rediska, chinni gul, arpa – archa.

«Kim tez bajaradi» o'yini. O'quvchilar uch guruhga bo'linadilar. Har bir guruhga 5 tadan hayvonlar yoki qushlar rasmlari teskari qilib beriladi. Belgilangan vaqt ichida (1–2 daqiqada) o'quvchilar hayvon yoki qushlarni yovvoyi yoki uy hayvonlari guruhlariga ajratadilar. Topishmoqni birinchi bo'lib xatosiz bajargan guruh g'olib hisoblanadi.

«O'z guruhingni top» o'yini. O'quvchilarga rangli buklangan qog'ozlar tarqatiladi. Ularga hayvon va parrandalar nomi yozilgan bo'ladi. O'qituvchi o'quvchilarga qog'ozda rasmi berilgan hayvon yoki parranda qanday tovush chiqarsa, ular ham shunday tovush chiqarib o'z guruhini topishlarini tushuntiradi.

1. Mushuk (miyov-miyov). 2. Kuchuk (vov-vov). 3. Xo'roz (qu-qu-qu-qu). 4. Sigir (mo'-mo'). Guruhga bo'linib olganlaridan so'ng guruhga tegishli hayvon yoki parrandalar haqida bilganlarini so'zlab beradilar.

Uzoq vaqt davom etadigan kuzatish va tajribalar uchun jonli tabiat burchagi tashkil qilinishi kerak, u yerda hayvon va osimliklarni saqlash va zaruratga qarab ulardan tabiiy fanlarni o'rganishda foydalanish mumkin. Burchak shuningdek o' quvchilarning darsdan va sinfdan tashqari ishlari uchun moddiy baza hisoblanadi. Bu yerda ular yilning istagan vaqtida ish olib borishlari mumkin ekskursiya jonli tabiat burchagi tashkil qilishning boshlanini bo'lishi mumkin. Suv havzasidagi hayot bilan o'quvchilar mollyuska, ninachi qurtlari, har xil qo'ng'izlar, gambuziya, peskar (tanga baliq), shuningdek suv o'simliklarining barchasi akvarium, shisha banka idishlarga joylashtiriladi. Bog' va polizlarda ko'pincha meva, rezavor meva hamda sabzavod o'simliklari zararkunandalarning g'umbak va qurtlari uchraydi. Jonli tabiat burchagi uchun alohida xona ajratgan ma'qul. Bunday imkoniyat bo'lmaganda osimlik va hayvonlarni tabiiy fanlar xonasida yoki sinfdan joylashtiriladi. Jonli tabiat burchagi uchun xona yorug' bo'lishi, deraza ro'parasiga har xil tokchalarga suv hayvonlari hamda osimliklari

bo'lgan akvariumlarni qo'yish qulay bo'ladi. Burchakda hayvonlar uchun ajratilgan joy ularning tabiatdagi hayot sharoitlariga muvofiq bo'lishi kerak. Akvariumni zoomagazindan olish ma'qul. Ammo akvarium sifatida xohlagan shisha idishdan foydalanish mumkin, lekin shuni hisobga olish mumkinki, baliqlar to'rtburchak idishda yaxshi ko'rinadi. Akvariumdagi baliqlar soni uning katta-kichikligiga (o'lchamiga) va undagi o'simliklarning soniga muvofiq bo'lishi kerak. Bunda yutiladigan va chiqariladigan kislarodning balansi ta'minlansin. Akvariumda yashovchilarga doimiy parvarish zarur, oziqni zoomagazindan sotib olish mumkin. Baliqlarni ularni shartli refleks hosil qilishi uchun muayyan vaqtda oziqlantirish kerak. Bolalar termometr bilan o'lchab, suv haroratini tekshirib borishga o'rganishlari lozim.

Sudralib yuruvchilar va suvda ham quruqda yasovchilar uchun xilma-xil ko'rinish va katta kichiklikdagi terrariumlar kiritiladi. Odatdagi terrarium metallardan yoki yog'ochdan tayyorlangan yashik bo'lib, yon va tepa devorlari shisha va to'rdan iboratdir. Shisha devor terrariumda yashovchilarni kuzatish, yon devor hamda tepasining to'rdan bo'lishi ham ventilyasiyasini ta'minlash imkoniyatini beradi.

Jonli tabiat burchagining o'simlik va hayvonlari uning asosini tashkil qiladi. Unga qarab jihozlar tanlanadi. O'simlik va hayvonlar tanlovi tabiiy fanlar dasturiga qarab, o'lkashunoslik xususiyatlarini hisobga olib belgilanadi. Barcha xona o'simliklari ularning nomlari va qachon va qayerdan olinganligi to'g'risida ma'lumotlar yozilgan etiketkalar bo'lishlari zarur. O'simliklardan avval shundaylarni tanlash kerakki, ular yordamida namlik, issiqlik, yorug'lik, suv iste'mol qilishdagi farqlarini, jumladan quruq iqlimga (kaktus, aloe) nam iqlimga moslangan o'simliklarni, tropik o'simliklarni (navro'zgul), yorug'lik sevuvchi (xina) va soyaga chidamli (aspidistra) o'simliklarini namoyish qilish mumkin bo'lsin. Keyin shunday o'simliklar tanlanadiki, ular masalan, yorongul, fuksiya, begoniya, kaktus, tradeskansiya, elodeya, binafsha kabilarning har xil turlari yordamida turlicha tajribalar o'tkaziladi.

Maktab o'quv tajriba maydonchasi bevosita maktab yaqinida bo'lishi, yer tekis, yaxshi tuproqli, soya tushmaydigan bo'lishi kerak. Uning atrofini albatta o'rash kerak bo'ladi. Maktab tajriba maydonchasi agrotexnika nuqtai nazardan namunali bo'lsin. Tajriba maydonchasini tashkil qilishda o'quvchilar o'tkazadigan mashg'ulotlar, mehnat qurollarini saqlash uchun kichikroq xona bo'lishini mo'ljallash kerak. O'quv tajriba maydonchasidagi ishlarni butun sinf bilan dars vaqtida o'tkaziladigan majburiy ishlarga, o'quvchilarning darsdan tashqari vaqtlarda (uy vazifasi yoki yozgi topshiriq tarzida) bajaradigan majburiy ishlarga va yosh tabiiy fanlar to'garagi a'zolarining ishlariga ajratish mumkin.

O'quvchilar kuz davrida daraxt, buta va o'simliklar bilan, ular barglari va gullari shakllari hamda ranglarining xilma-xilligi va chiroyiligi bilan, qo'l bilan ishlatiladigan asboblardan (xaskash, zambil) va ular bilan ishlash uslublari bilan tanishadilar. Bahorda birinchi sinf o'quvchilari bilan o'quv tajriba maydonchasida amaliy ishlar o'tkaziladi. Ularni urug'larni ekish va ularni parvarish qilish, sug'orish, o'toq qilish, tayanch qoziqlarini qoqish qoidalarini bilib oladilar. Birinchi sinf o'quvchilari urug'larni ekishga tayyorlaydilar va yerga ekadilar, o'simliklarni parvarish qiladilar. O'quvchilar kuzda o'quv-tajriba maydonchasidagi ishlar vaqtida amal qilinishi kerak bo'lgan mehnat haftaligi va shaxsiy gigiena qoidalari bilan, urug'larni yig'ish va saqlash qoidalari bilan tanishadilar, kuzda tuproqqa ishlov berishga tayyorlaydilar, to'kilgan barg va shoxlarni yigib oladilar, o'simlik qoldiqlari va axlatlarni chiqarib tashlaydilar. Katta yoshdagi o'quvchilar eski tuproqni chopib beradilar. Bahorda o'quvchilar gul manzarali

hamda dukkakli o'simliklarning urug'larini ekishga tayyorlaydilar, buning uchun yirik va sog'lom urug larni tanglab oladilar ularni ivitadilar va undiradilar (urug'larni tuproqqa ekish) o' simliklarni o' stiradilar. Keyin materialni xaskash bilan tekislaydilar. Yerga urug'lar ekish bilan ustini bir yo'la ko'madilar, o' simliklarni keyingi parvarishini olib boradilar.

O'quvchilar kuzda xaskash va belkurak bilan ishlashda mehnat xavfsizligi va shaxsiy gigiena qoidalari bilan tanishadilar, maydonchada o'stirilgan o'simliklarning urug'larini yig'adilar maydonchani o'simlik qoldiqlaridan tozalaydilar, o'g'it soladilar, tuproqni ag'darib chopadilar, ikkinchi sinfdagi o'qish davrida maktab oldi o'quv-tajriba maydonchasidagi ishlar yakunini chiqaradilar, maktab ko'rgazmasi uchun materiallar tayyorlaydilar. O'quvchilar ildizmeva (rediska, lavlagi, sabzi) va bir yillik gul manzarali o'simliklarning (kosmeva, astra, itog'iz, gulto'jixo'roz) urug'larini ekishga tayyorlaydilar. Ko'chat qalinligini ildiz mevalar ekishga tayyorlaydilar, o'g'itlarning ildiz mevalar hosiliga va gul manzarali o'simliklarning o'sishi va rivojlanishiga ta'sirini aniqlash bo'yicha tajriba va kuzatishlar olib boradilar. Ildiz meva va gul manzarali o' simliklar urug'larini yerga ekadilar, tajribalar qo'yadilar va ekinlarga qaraydilar. Sug'oradilar, o'toq va yagona qiladilar ko'chat o'tkazadilar.

O'quvchilar kuz davrida hosilni yig'adilar va hisobga oladilar, ularni saqlash qoidalari bilan tanishadilar, urug'lar yig'adilar, tuproqqa ishlov beradilar, rezavor, buta va mevali daratlarni qishga tayyorlaydilar. Bundan tashqari o' quvchilar mevali daraxtlarning tanasi hamda asosiy poyasidagi eski po'stloqlarini olib tashlaydilar, tana atrofiga tuproq tashlaydilar, unga o'g'it soladilar va manzarali butalar o'tkazadilar.

Boshlangich sinf o'qituvchisi o'quv-tajriba maydonchasidagi ishlarni tashkil qila borib, iqlim sharoitlarini, maktabning hududida joylanishini hisobga olishi va barcha masalalarni biologiya o'quvchisi bilan kelishib olishi lozim. Tajriba yosh tabiatshunosning qishloq xo'jalik tajribalari va qo'shimcha amaliy ishlari bazasidir: chunki u yerda tabiiy fanlar darslarida o'rganiladigan o' simliklar o' stiradi.

Boshlangich sinfdan boshlab o'z o'lkalarini, o'z joylarini o'rganadilar, tabiat ustida kuzatishlar olib boradilar, ekskursiyalar o'tkazadilar. Boshlangich maktabda o'qish vaqtida ularda boy aniq material to'planadi va bu material o'lkashunoslik burchagida joylashtiriladi. Vaqt o'tishi bilan o'lkashunoslik burchagida boshlangich maktabni ilgarigi bitiruvchilari chiqqan eng qimmatli materiallar to'planib boradi, undan tabiiy fanlarni o'qitishda sistemali ravishda foydalaniladi. O'lkashunoslik burchagi tabiiy fanlar xonasida yoki alohida sinfda barpo etiladi. Material uch bo'limga ajratiladi: bizning o'lka, ob-havo va tabiat belgilari.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. D. Sharipova, D.P. Xodiyeva, M. K. Shirinov Tabiiy fanlar va uni o'qitish metodikasi Toshkent, "Barkamol fayz media" nashriyoti, 2018-yil.
2. M.Nuriddinova. "Tabiiy fanlar o'qitish metodikasi" Toshkent, O'qituvchi 2005-yil
3. A.Baxronov, Tabiiy fanlar 3-sinf umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik. T; Cho'lpon NMIU 2012 y.
4. A.Baxronov Tabiiy fanlar 4-sinf umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik. T; Sharq NMIU 2011 y.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSIDA INTERFAOL USLUBLARDAN FOYDALANISHNING TA'LIMIY AHAMIYATI**Alimjanova Fatima Batirovna***Toshkent shahar Olmazor tumani 28- maktabning boshlang'ich sinf o'qituvchisi***Dusmuxamedova Zulfiya Xusanbayevna***Toshkent shahar Olmazor tumani 28- maktabning boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda o'qish darslarini olib borishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish, yangi interfaol uslublardan foydalanishning ijobiy ahamiyati yoritib berilgan. Shuningdek, interfaol metodlardan namunalar tavsiya qilinib yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, o'qish, interfaol, izohli o'qish, intonatsiya, metod, ta'lim, ifodali o'qish, badiiy o'qish.

Boshlang'ich sinflarda o'tiladigan ona tili, matematika, o'qish, odobnoma, tabiatshunoslik darslari o'z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko'ra ta'lim tizimida alohida o'rin tutadi. Negaki ularning zaminida savodxonlik va axloqiy-ta'limiy tarbiya asoslari turadi. Shuning uchun ham boshlang'ich ta'lim darslariga o'quvchilar qiziqishini oshirishga alohida e'tibor berish lozim. Chunki bolalar boshlang'ich sinflardan «dars» degan muqaddas so'zdan bezib qolmasliklari lozim. Bugungi kunda o'quvchilarni darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish uchun tajribali o'qituvchilar turli didaktik o'yinlardan foydalanishmoqda. Interfaol metod - ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi faollikni oshirish orqali ularning o'zaro harakati ta'sir ostida bilimlarni o'zlashtirishni kafolatlash, shaxsiy sifatlarni rivojlanishiga xizmat qiladi. Ushbu usullarni qo'llash dars sifati va samaradorligini oshirishga yordam beradi. Uning asosiy mezonlari- norasmiy bahs- munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish, mustaqil o'qish, o'rganish, seminarlar o'tkazish, o'quvchilarni tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriq, vazifalar berish, yozma ishlar bajarish va boshqalarda iborat.

Interfaollik, bu - o'zaro ikki kishi faolligi, ya'ni, bundan o'quv- biluv jarayoni o'zaro suhbat tariqasida dialog shaklida (kompyuter aloqasi) yoki o'qituvchi - o'quvchilarning o'zaro muloqotlari asosida kechadi. Interfaollik - o'zaro faollik, harakat, ta'sirchanlik, o'quvchi - o'qituvchi, o'quvchi - o'quvchi suhbatlarida sodir bo'ladi. Interfaol metodlarning bosh maqsadi - o'quv jarayoni uchun eng qulay muhit va vaziyat yaratish orqali o'quvchining faol, erkin, ijodiy fikr yuritish, uni ehtiyoj, qiziqishlari, ichki imkoniyatlarini ishga solishga muhit yaratish. Bunday darslar shunday kechadiki, bu jarayonda bironta ham o'quvchi chetda qolmay, eshitgan, o'qigan, ko'rgan bilgan fikr mulohazalarini ochiq oydin bildirish imkoniyatlariga ega bo'ladi. O'zaro fikr almashish jarayoni hosil bo'ladi. Bolalarda bilim olishga havas, qiziqish ortadi, o'zaro do'stona munosabatlar shakllanadi. Interfaol ta'lim o'z xususiyatiga ko'ra didaktik o'yinlar orqali evristik (fikrlash, izlash, topish) suhbat - dars jarayonini loyihalash orqali muammoli vaziyatni hosil qilish va yechish orqali kreativ - ijodkorlik asosida axborot kommunikatsion texnologiyalar yordamida amalga oshirish metodlarini o'z ichiga oladi.

Axborot kommunikatsion texnologiyalar asosida ta'lim o'z navbatida kompyuter dasturlari yordamida o'qitish, masofadan o'qitish, internet tarmoqlari asosida o'qitish, media - ta'lim metodlaridan iborat. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, savodxonlik darajalari, shaxsiy tabiatlariga ko'ra didaktik o'yinlar orqali evristik suhbatlar loyihalashtirish asosidagi metodlar keng qo'llanilmoqda. Agar o'qitish jarayonida har bir o'quvchi o'zining o'zlashtirish imkoniyati darajasida topshiriqlar olib ishlaganida u yuqori sifat va samaradorlikni ta'minlagan bo'lar edi. Bunday holatni faqat tabaqalashtirgan ta'lim orqaligina amalga oshirish mumkin. Endi ta'lim jarayonlarini didaktik o'yinlar orqali amalga oshirish haqida fikr yuritamiz: Interfaol o'yinli metodlar o'quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ular o'quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Interfaol o'yinlarning asosiy turlari: intellektual (aqlli) va harakatli hamda aralash o'yinlardan iborat. Bular o'quvchilarda aqliy, jismoniy, axloqiy, ma'naviy, ma'rifiy, psixologik, estetik, badiiy, tadbirkorlik, bunyodkorlik, mehnat, kasbiy ko'nikmalarni rivojlanishiga yordam beradi.

Bu metod o'quvchini ichki imkoniyatlarini ishga tushishiga, o'ylashga, erkin fikr yuritishga, muloqotga, ijodkorlikga yetaklaydi. Ayniqsa, unda atrof -muhit, hayotni bilishga qiziqish ortadi, uchragan qiyinchilik, to'siqlarni qanday yengish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Ta'lim - tarbiya jarayonida asosan o'quvchilarda ta'lim olish motivlarini, ularni turi yo'lanishlardagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan, biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan, interfaollikka asoslangan didaktik o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Interfaol o'yinlar nazariy, amaliy, jismoniy, rolli, ishchanlik va boshqa yo'nalishdagi turlarga ajratiladi. Ular o'quvchilarda tahlil qilish, hisoblash, o'lchash, yasash, sinash, kuzatish, solishtirish, xulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki mustaqil jamoa tarkibida ishlash, nutq o'stirish, til o'rgatish yangi bilimlar olish faoliyatlarini rivojlantiradi. Umumiy o'yinlar nazariyasiga ko'ra, mavjud barcha o'yin turlarini tasniflashga ularni funksional, mavzuli, konstruktiv, didaktik, sport va harbiy o'yinlarga ajratiladi.

Bularning bari o'quvchilarga fanlararo bog'liqlikni o'rgatish orqali ularda olam tuzilishini ilmiy asoslarini to'liq idrok etish va ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, ijodiy tafakkurlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinflarning o'qish darslari o'z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko'ra ta'lim tizimida alohida o'rin tutadi. Negaki uning zaminida savodxonlik va axloqiy-ta'limiy tarbiya asoslari turadi. Shuning uchun ham boshqa predmetlar ta'limini o'qish ta'limisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Uzluksiz ta'limning boshqa bosqichlaridan farqli o'laroq, boshlang'ich sinflarning o'qish darslarida o'quvchilarning o'qish malakalarini shakllantirish, asar matni ustida ishlash ta'limning didaktik maqsadi hisoblanadi. U turli mavzudagi matnlar ustida ishlash orqali ma'naviy-ahloqiy, adabiy-estetik tarbiya bilan chambarchas bog'lab olib boriladi. Darsliklardagi har bir mavzu uchun tanlangan matnlarning janriy rang-barangligiga, poetik mukammalligiga, o'quvchilarning bilim darajasi va yosh xususiyatlariga mos kelishiga alohida e'tibor qaratiladi. O'quvchilar darsliklar yordamida o'zlashtiriladigan bilim, ko'nikma va malakalarining kelajak hayotda zarur bo'lishini tushunib yetishishlariga erishish o'qituvchilar oldidagi muhim vazifalardandir.

Umuman olganda, o'qish darslari oldiga qo'yiladigan didaktik vazifalar quyidagilardan iborat:

1. O'quvchilarda yaxshi o'qish sifatlari: to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qishlarini shakllantirish.
2. O'quvchilarni kitobdan foydalanishga, undan kerakli bilimlarni olishga o'rgatish, kitobga muhabbat uyg'otish; ularni oddiy kitobxondan chuqur mulohaza yirituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko'tarish.
3. O'quvchilarning atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytirish va boyitish hamda ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish.
4. O'quvchilarni axloqiy, estetik jihatdan yetuk va mehnatga muhabbat ruhida tarbiyalash.
5. O'quvchilarning bog'lanishli nutqini va adabiy-estetik tafakkurini o'stirish.
6. O'quvchilarning xayolot olamini boyitish.
7. Elementar adabiy tasavvurlarini shakllantirish.

Shuni unutmaslik kerakki, har bir ta'limiy vazifani bajarishning aniq va ilmiy metodik usullari mavjud bo'lib, ular zamonaviy o'qitish usullari bilan boyitib borilmoqda. Bu vazifalar boshqalari bilan o'zaro bog'liq holda va sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlari jarayonida hal qilinadi.

O'qish inson xayotida muhim ahamiyatga ega. O'qish orqali inson borliq, jamiyat haqida bilimga ega bo'ladi, o'qishni bilmagan odamning ko'zi ojiz kishidan farqi yo'q. Boshlang'ich sinfda o'qish faoliyati barcha predmet darslarida amalga oshiriladi. Lekin o'qishga o'rgatishning yo'l –yo'riqlarini oqish metodikasi ishlab chiqadi. O'qish metodikasining kichik yoshdagi o'quvchilarning umumiy rivojlanishi, psixologiyasi, xususiy metodika sohasidagi yutuqlar borliq fanlar yutug'i asosida shakllanib boradi.

Masalan, eski maktablarda o'qish quruq yod olish metodida o'rganilgan bo'lsa, hozirgi maktablarda o'qish izohli o'qish metodida olib boriladi. Yod olish metodida matndagi so'zlarga izoh berishga, mazmunini tushuntirishga, o'qilganini qayta hikoyalashga, umuman olganda, o'qishning ongli bo'lishiga mutlaqo e'tibor berilmagan. Ularda ko'proq turli talaffuzga, qiroat bilan o'qishga, ifodali o'qishga katta e'tibor berilgan. Hozir maktablarda o'qish izohli o'qish metodida olib borilyapti. Izohli o'qishga keyingi ma'ruzalarda to'xtalamiz. O'qish darslarida o'quvchilar tabiat, jamiyat, unda yashovchi, kishilar xayoti, ularning o'tmishi, hozirgi yashash tarzi, mashhur kishilari haqida, vatanning tabiati, ob-havosi, boyliklari, hayvonot dunyosi va boshqalar haqidagi bilimlarni egallaydilar. Bilim olish jarayonida ularga nisbatan munosabat uyg'onadi. Bilim berish bilan o'quvchi shaxsi tarbiyalanib boradi. V.A.Suxomlinskiy bu haqida shunday deydi: «Bolalar dunyoni va o'z-o'zini bila borish bilan birga katta avlodlar yaratgan moddiy va ma'naviy boyliklar uchun o'zining mas'ulligini ozozdan bila borishlari kerak. ...bolaga yaxshilik va yomonlikni to'g'ri ko'rish imkonini berish kerak. Yaxshilik unda quvonch, zavq, hayajon, ma'naviy go'zallikka ergashish ishtiyoqini hosil qiladi; yomonlik qahr-g'azab, murosasizlik uyg'otadi, haqiqat va adolat uchun kurashga chorlovchi ma'naviy kuchga to'ldiradi. (1-4 sinf "O'qish kitobi" da berilgan asarlar misolida ochib beriladi).

Izlanish metodi. Bu metod asardagi voqea va tafsilotlar asosida o'quvchilarga savol-topshiriqlar tuzishda, qahramonlarga baho berishda keng qo'llaniladigan usuldir. O'qish

darslarida reproduktiv metod keng qo'llaniladi. Masalan, o'qituvchi dastlabki darslarda o'zi asar matnini qismlarga bo'ladi, yozuvchi yoki sho'irning aytmoqchi bo'lgan muhim fikriga o'quvchilar diqqatini jalb qiladi, uni aniqlab ko'rsatadi, o'quvchilar bilan birga tasvir vositalariga yuklatilgan ma'noni ochib, o'quvchilarga ko'maklashadi. Bularning bari o'quvchilar uchun bir ko'rsatma vazifasini o'taydi. Shun-dan so'ng o'quvchilar o'qituvchining ko'rsatmalari yordamida yuqorida ko'rsatib o'tilgan vazifalarni o'zlari mustaqil ravishda bajaradilar.

Yuqorida ta'kidlangan metodlardan tashqari, boshlang'ich sinf o'qish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiya usullaridan "Aqliy hujum", "Tarmoqlash", "Guruhlar bilan ishlash", „Blis texnologiyasi" kabilardan ham foydalanish yaxshi samara beradi.

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, har bir darsda qanday metoddan foydalanish, darsda qanday usullarni qollash o'qituvchi tomonidan oldindan belgilab olinishi va puxta ishlab chiqilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva Q. va boshqalar "O'qish ktobim" 2- sinf, T. 2006 yil
2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent. 2006.
3. Abdullayeva Q., va boshqalar "Ona tili" T., "O'qituvchi "1999 yil.
4. «Kitobim-oftobim» Toshkent. «O'qituvchi» nashriyoti, 2008 yil.

ONA TILI FANINING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI**Kalanova Dilnora Shanazarovna***Toshkent shahar Yunusobod tumani**273-umumta'lim maktabi boshlang'ich sinf o'qituvchisi***Tog'ayeva Marhabo Abdinazar qizi***Toshkent shahar Yunusobod tumani 273-umumta'lim maktabi**boshlang'ich sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada «Ona tili o'qitish metodikasi» fanining tilshunoslik fanlari bilan aloqasi. «Ona tili o'qitish metodikasi» garchand pedagogik sikldagi fan sanalsada, ammo uning ilmiy asosini tilshunoslik fanlari tashkil etadi. Til ilmi sohasida qo'lga kiritilgan har bir ilmiy yutuq, shubhasiz, maktab ona tili kursining mazmuniga ta'sir ko'rsatadi: zaruriyat tug'ilganda uni yangilash yuzaga keltirishi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *ona tili, metodika, dars, o'qitish, mazmun, ta'lim, o'qituvchi, o'quvchi, faoliyat.*

Ona tilini o'qitishda, u haqida o'quvchilarga tushuncha berishda ona tili fani o'qituvchilarining xizmatlari benihoya kattadir. Bugun ta'lim sohamizda ona tili fanini o'qitishda ba'zi bir muammolar ham mavjudki, bular tilimizning sofligiga, milliyligiga, boyligiga putur yetkazayotgan holatlarni yuzaga keltirib chiqarmoqda. Natijada ushbu fanni o'qitishda, o'quvchilarga tushunarli qilib yetkazib berishda ba'zi bir qiyinchiliklar ko'zga tashlanmoqda. Bu holatlar esa, albatta, ta'lim sifatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Ona tili o'qitish metodikasi» fanining falsafa bilan aloqadorligi. «Ona tili o'qitish metodikasi» xususiy pedagogik sikldagi fan bo'lganligi uchun ham, ijtimoiy fanlar guruxiga kiradi va ijtimoiy fanlarning asosini tashkil etadigan falsafa bilan chambarchas bog'langan. Mazkur fanning falsafa bilan aloqadorligi ona tilining maqsad va vazifalarini tushumishingizga, bu fanning ta'lim mazmunini to'g'ri belgilashingizga, o'quvchi faoliyatini to'g'ri uyushtirishingizga, o'qitishning eng samarali metod, vosita va usullarini tanlashingizga, faoliyat mahsulini nazorat qilishingizga yordamlashadi.

O'quvchiga o'z ona tilini o'rgatish tafakkur bilan chambarchas bog'langan. Chunki til hodisalarining o'quvchi ongida voqealanishi tafakkur orqali yuzaga chiqadi. Til tafakkurning aloqadorligi ona tili darslarida ijodiy tafakkur sohibini tarbiyalash muammosini hal qilishga ko'maklashadi.

Ma'lumki, falsafada har bir umumiy tushuncha yakka, juz'iy tushunchalar yig'indisidan tashkil topadi, degan qoida mavjud. Ona tili mashg'ulotlarida o'quvchi faoliyatini tashkil etishda ham biz xuddi shu qoidaga asoslanamiz. Muayyan bo'laklarga ajratilgan til hodisalarini kuzatish, ularning birini ikkinchisi bilan taqqoslash orqali o'quvchi umumiy ta'rif, qoida va xulosalarga keladi.

Til materiallari o'quvchi tomonidan ijodiy fikrlash orqali egallagan bo'lsa, u amaliy ahamiyatga molik bilim, ko'nikma va malakalar bo'lib sanaladi.

Shuni unutmaslik lozimki, til hodisalarining mohiyatini anglash, ular orasidagi o'xshash va farqli tomonlarini aniqlash, til imkoniyatlaridan nutqiy faoliyatda foydalanish singari zaruriy malakalar ijodiy fikrlash orqali ro'yobga chiqadi.

«Ona tili o'qitish metodikasi» fanining tilshunoslik fanlari bilan aloqasi. «Ona tili o'qitish metodikasi» garchand pedagogik sikldagi fan sanalsa-da, ammo uning ilmiy asosini tilshunoslik fanlari tashkil etadi. Til ilmi sohasida qo'lga kiritilgan har bir ilmiy yutuq, shubhasiz, maktab ona tili kursining mazmuniga ta'sir ko'rsatadi: zaruriyat tug'lganda uni yangilash yuzaga keltiradi. Ayni vaqtda shuni ham unutmaslik lozimki, tilshunoslikda fan erishgan barcha yutuqlarni umumiy o'rta maktab o'quvchisiga o'rgatishning iloji yo'q hamda bunga extiyoj ham sezilmaydi. Modomiki, shunday ekan, «Ona tili o'qitish metodikasi» fani ana shu til ilmi sohasida qo'lga kiritilgan yutuqlardan nimani ajratib olib o'quvchiga o'qitish lozimligini ham hal qiladi.

Maktab ona tili kursi o'zbek tili fonetikasi, leksikasi va grammatikasidan zaruriy ma'lumotlarni o'quvchilarning yoshi va taraqqiyot darajasiga mos ravishda ularga etkazishga xizmat qiladi.

Til bir butun tizim bo'lganligi sababli, maktab ona tili kursining bir bo'limi ikkinchisi bilan chambarchas bog'langan. Chunonchi, tilning tovush tizimi o'rganilar ekan, ayni vaqtda so'z va uning ma'nolari, gapda so'zlarning aloqaga kirishi xususida ham ma'lumot beriladi. Leksika va grammatika bo'limlari o'rganilar ekan, fonetikadan berilgan bilim, ko'nikma va malakalarga tayanib ish ko'riladi.

Maktab ona tili ta'limi nafaqat «Hozirgi zamon o'zbek tili» kursi, balki umumiy tilshunoslik, til tarixi, shevashunoslik singari fanlar bilan ham aloqador. Til tarixidan xabardor o'qituvchi mumtoz adabiy asarlarning til xususiyatlari ustida ishlay oladi, dialektologiyani bilgan o'qituvchi esa adabiy til bilan shevani qiyoslab, nutqdagi dialektal xatolarning olidini olishi yoki bartaraf etishi mumkin.

«Ona tili o'qitish metodikasi» fani nutq madaniyati bilan ham aloqador. Zero nutq madaniyati asoslarini po'xta bilgan o'qituvchilar o'quvchi nutqi ustida samarali ishlay oladi.

«Ona tili o'qitish metodikasi» fani ifodali o'qish adabiyotshunoslik fanlari bilan ham bog'liqdir.

«Ona tili o'qitish metodikasi» fanining didaktika bilan aloqasi. Ma'lumki, ta'lim jarayonining umumiy va xususiy tomonlari bor. Ta'limning umumiy tomonini umumiy didaktika, xususiy tomonini xususiy didaktika urganadi.

Umumiy didaktika ukituvchi va ukuvchi faoliyatining o'zaro ta'sirini o'rganadi, va u barcha o'quv fanlari uchun aloqadordir. «Ona tili o'qitish metodikasi» umumiy didaktika bo'yicha o'rganilganlarni oydinlashtiradi: ya'ni umumiy didaktikadan o'rganilgan ta'lim maqsadi qonuniyatlari, tamoyillari, mazmuni, metodlari, vositalari, tashkiliy shakllarning ona tilini o'qitish jarayonida voqealanishini aniqlaydi.

Modomiki, shunday ekan. «Ona tili o'qitish metodikasi» fani didaktikasiga tayanib ish ko'radi. Chunonchi, ona tili o'qitish tamoyillari yoki metodlari xususida fikr yuritilar ekan, avvalo umumdidaktik prinsiplar va meodlar, keyin xususiy prinsiplar va metodlarga to'xtalishga to'g'ri keladi.

«Ona tili o'qitish metodikasi» fanining psixologiya bilan aloqasi. Ta'limni tashkil etish, o'qitish bola psixologiyasi bilan chambarchas bog'langan. Bu aloqadorlik avvalo

o'quvchilarning yoshi va shaxsiy xususiyatlari bilan bog'liq. O'rganilgan til hodisalarini qiyoslash yoki ularni o'xshash va farqli tomonlariga qarab guruhlash, umumlashtirish, hukm va xulosalar chiqarish shaxsning aqliy faoliyati bilan bog'liq bo'lib, xotira, tafakkur, xayol singari individual psixik xususiyatlarga tayanadi. Shuning uchun o'qituvchi o'quvchilarning shaxsiy psixik xususiyatlarini bilishi va unga tayanib ish ko'rishi lozim.

Akademik Pavlovning assosatsiyasi (aloqa bog'lanish) haqidagi ta'limoti ona tili ta'limida muhim o'rin egallaydi. Agar til hodisalari orasidagi aloqadorlikka asoslanilmasa, o'quvchi tilni bir butun sistema sifatida qabul qila olmaydi. Yangi o'quv materialni oldin o'rganilganlar bilan bog'lash bilimlarni tamomila yangi sharoitda qo'llash imkoniyatini beradi. Bu esa ijodiy faoliyat ko'rsatish uchun asosdir.

Hozirgi zamon psixologiyasi bilim olishda extiyojni zaruriyat deb biladi. Bu ta'limot ona tili mashg'ulotlarida ham muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchi o'z so'z zaxirasini oshirishga, so'zdan foydalanishga, har xil nutqiy vaziyatlarga ehtiyoj sezmasa, tilni o'rganishga qiziqmaydi, unga zaruriyat sezmaydi.

Psixologik nuqtai nazardan shaxsning o'z ona tilini bilishi uni rivojlantirish imkoniyatini beradi. Tevarak-atrofdagi kishilar bilan muloqot, dars jarayonida tuzilgan og'zaki va yozma matnlar, o'tkaziladigan savol-javoblar rivojlanishni ta'minlovchi omillardir.

Ona tili ta'limining hozirgi bosqichida-test topshiriqlariga talab oshgan bir davrda o'quvchilarda kom'pyuter bilan ishlash psixologiyasini tarbiyalash muhim ahamiyatga ega. Bu dars mashg'ulotlarida kom'pyuter xizmatidan uzluksiz foydalanish orqali qo'lga kiritiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. X.Ne'matov, A.G`ulomov. Maktabda til sathlarini o`zaro bog`lab o`rganish. Toshkent. 1992 yil.
2. E.Agzamov. Ona tilidan muammoli dars, " Til va adabiyot ta`limi" jurnali. 1993 yil 3-4 qo`shma soni. 27-30 betlar.
3. Yu. K.Babanskiy. Hozirgi zamon umumiy ta`lim maktabida, o`qitish metodlari. Toshkent. " O`qituvchi" 1990 yil.
4. M.Mahmutov. Maktabda muammoli ta`limni tashkil qilish. Toshkent. "O`qituvchi" 1981 yil.
- M.Saidov. Muammoli ko`rgazmalardan foydalanish. " Til va adabiyot ta`limi" jurnali. 1993 yil. 5-6 qo`shma soni. 13-14 betl

**ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В ВОЕННЫХ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Тилаволдиев Шахобиддин Холдарович
Мадалиев Рахмиддин Исмаилович
Ферганский государственный университет

Аннотация: В статье излагаются основные положения организации учебного процесса военных образовательных организаций.

Ключевые слова: подготовка специалистов, развитие системы, учебный процесс, преподавательский состав, основополагающие принципы, критерии качества, основные факторы усвоения знаний.

Значительные противоречия, возникшие и накопившиеся за последнее время по вопросам обеспечения необходимого качества подготовки специалистов высшей профессиональной квалификации, выдвигают на первый план проблематику обоснования новых методов управления образовательным процессом. Особенно это актуально для военных факультетов и кафедры, находящиеся в системе высшего образования. В этом случае все учебные мероприятия образовательного процесса, в том числе, и самостоятельная подготовка, регламентируются руководством учебного заведения и ведомственными нормативно-правовыми актами. В таких системах, мера ответственности за результат, в первую очередь, лежит на управляющем органе, так как обучающимися не выбираются действия по собственному усмотрению. Они обязаны следовать указаниям, определяемым учебными планами.

Исходя из этого, получение соответствующего качества подготовки специалистов может обеспечиваться только в условиях тотальной управляемости образовательным процессом. При этом, если применяемый метод управления определен без учета всей совокупности воздействующих факторов, трудно говорить о предсказуемости и гарантированности результатов подготовки специалистов высокой профессиональной квалификации, то есть, о формировании компетенций, определяемых соответствующими документами. Общеизвестно, что для эффективного функционирования система управления образовательным процессом должна опираться на аппарат теоретического обеспечения целевых управляющих воздействий и организацию обратной связи. В отсутствие теоретически обоснованных прямых и обратных связей между органом управления и объектом управления сложно говорить о возможности эффективного функционирования образовательного процесса, и тем более, о разработке новых методов управления. Необходимо также не забывать об использовании творческого подхода к совершенствованию системы управления.

Прежде чем рассмотреть существующую организацию образовательного процесса, необходимо точно определить, что понимается под категорией «образовательный процесс». Образовательный процесс представляется как привитие

обучающимся в ходе обучения конкретных морально-психологических, физических, профессиональных и других качеств, которые, составляя определенные компетенции, в совокупности формируют феномен специалиста конкретной квалификации (направленности), отвечающий предъявляемым к нему требованиям в любой социокультурной среде. Следовательно, образовательный процесс в военных факультетах должен быть организован таким образом, чтобы в ходе обучения каждый обучающийся сформировался как носитель феномена специалиста конкретной квалификации (направленности), т.е., обладал соответствующим комплексом компетенций, предусмотренных программой подготовки кадров, позволяющих ему решать задачи в соответствии с предназначением на определенном уровне, отвечающем квалификационным требованиям.

Подготовка военных специалистов в системе высшего образования организована в соответствии с законодательными актами, регламентирующими военное образование. При этом деятельность военных факультетов регламентируется, как соответствующими профильными министерствами, так и Министерством высшего и специального образования Республики Узбекистан.

Согласно требованиям профильных министерств и Министерством высшего и специального образования Республики Узбекистан на военные факультеты возлагаются следующие основные задачи:

- подготовка для войск квалифицированных специалистов с высшим образованием, научно педагогических и научных кадров высшей квалификации;
- удовлетворение потребности обучающихся в интеллектуальном, культурном и нравственном развитии, в приобретении высшего или послевузовского профессионального образования, повышение квалификации в избранной области профессиональной деятельности.

Исходя из вышеприведенных задач, органами управления проводится комплекс мероприятий по организации образовательного процесса, который в общем виде включает:

- комплектование военных факультетов научно-педагогическими кадрами (обучающими) и формирование на этой основе структурных научно-педагогических подразделений (кафедр, циклов, лабораторий и т.д.); - комплектование переменным составом (обучающимися) и формирование на этой основе структурных учебных подразделений (факультетов, учебных групп);
- формирование соответствующей системы управления, включающей определенные органы управления (отделы, группы управления и т.д.); - организацию обучения и воспитания обучающихся, то есть разработку учебных планов, программ, методических и дидактических материалов, в т.ч. определение необходимых учебных дисциплин и соответствующей тематики учебных занятий;
- создание учебной материально-технической базы военной образовательной организации и её совершенствование.

Организация образовательного процесса происходит в определенной внешней среде, воздействие которой осуществляется, в основном, в таких аспектах, как уровень подготовки абитуриентов, набираемых для обучения, и их побудительная направленность к обучению; уровень подготовки научно-педагогического и руководящего состава и их побудительная направленность к педагогической, управленческой и научной деятельности; наличие учебной материально-технической базы и состояние финансирования вуза и т.д.

Организация образовательного процесса в военных факультетах базируется на основополагающих принципах высшего военно-специального образования, которые можно сформулировать следующим образом:

- принцип последовательности, то есть, накопление знаний обучающимися на всех без исключения этапах обучения;

- принцип беступиковости, предполагающий организацию образовательного процесса в виде определенных образовательных этапов, каждый из которых является промежуточной ступенью для обретения новых образовательных возможностей;

- принцип непрерывности, т.е. образовать у военного специалиста конкретную, системно связанную структуру знаний, умений и навыков, а так же других свойств, формирующих компетенции, соответствующие требованиям квалификационных характеристик;

- принцип политехнизма, предполагающий ориентацию на усвоение общих и фундаментальных научных законов, лежащих в основе деятельности специалиста;

- принцип опережающей подготовки специалиста, ориентирующий образование на потенциальные возможности развития техники и систем управления;

- принцип неразрывности, определяющий непрерывную взаимосвязь обучения и воспитания в ходе образовательного процесса;

- принцип непрерывной гуманизации, требующий рационального совмещения гуманитарных, технических и специальных дисциплин на всех этапах образовательного процесса.

Анализ документов по руководству военно-профессиональным образованием в военных факультетах показал, что в настоящее время образовательный процесс в них организован с учётом современных требований педагогики и позволяет обеспечивать потребность в специалистах с военно-специальным образованием для комплектования должностей руководителей ДПЮ в учебных заведениях. Однако, статистические сведения, основанные на отзывах о подготовке специалистов, говорят о невысоком качестве их подготовки, о тенденции снижения качества подготовки выпускников в последние годы.

Следовательно, в существующей организации образовательный процесс в военных факультетах обеспечивает только количественные показатели подготовки специалистов, в отдельных случаях за счет снижения качественных показателей. Требования об обеспечении приоритетности качества подготовки специалистов

являются основополагающими при решении вопросов организации образовательного процесса.

Существующая организация образовательного процесса в недостаточной мере привлекает специалиста качества, которые ему необходимы: для реализации себя как руководителя коллектива; для ведения служебной документации; для высокой самоорганизации при выполнении служебных обязанностей; для проведения занятий по подготовке молодежи к военной службе; для репродуцирования полученных теоретических знаний в процессе служебной деятельности.

Таким образом, из анализа сведений о работе выпускниками военной образовательной организации следует, что существующая организация образовательного процесса не в полной мере отвечает требуемому качеству подготовки специалистов. Исходя из вышеизложенного, необходимо провести более подробный анализ организации образовательного процесса с целью установить наиболее весомые факторы, влияющие на его эффективность.

В общем виде образовательный процесс в военном вузе начинается с работы комиссии по профессиональному отбору абитуриентов, которая определяет наличие у каждого из них морально психологических качеств и общеобразовательных знаний, которые должны позволить им успешно усвоить программу обучения.

Накопление знаний, умений и навыков, а так же формирование других качеств, в совокупности составляющих компетенции, необходимые выпускнику для успешной деятельности на должностях предназначения, осуществляется на каждом учебном курсе путём усвоения содержания тем учебных занятий как по военно-профессиональным дисциплинам, так и по дисциплинам, предусмотренным государственным стандартом о высшем образовании по соответствующей гражданской специальности. Определение соответствия качества подготовки специалистов предъявляемым требованиям осуществляется во время работы государственной аттестационной комиссии (далее ГАК), в ходе которой сдаётся комплексный экзамен по военно профессиональной подготовке и защищается диплом по соответствующей специальности.

Таким образом, ГАК определяет, что в ходе образовательного процесса достигнута его цель – закончено формирование специалиста конкретной направленности в лице выпускника военной образовательной организации. При этом в ходе работы комиссии оценивается только научно-познавательный компонент военного специалиста, включающий знания, умения и навыки, необходимые для выполнения практических задач на должностях предназначения, т.е. оценка качества подготовки специалиста осуществляется на основе деятельностного подхода и определяется количеством усвоенных элементарных дидактических единиц, в совокупности составляющих знания, умения и навыки. При этом под элементарной дидактической единицей понимается объём информации, описывающий конкретную изучаемую категорию или системную связь этой категории с другими, ограниченную

одним законченным предложением, усвоение которой можно установить в ходе тестового контроля.

Образовательный процесс в вузе заключается во взаимодействии обучающихся и преподающих при передаче необходимых знаний, умений, навыков, соответствующих квалификационным требованиям для конкретного специалиста, в ходе учебных занятий и других плановых учебных мероприятий. При этом, образовательный процесс в общем виде включает в себя как минимум два элемента (субъекта), между которыми происходит обмен информацией:

- обучающего, т.е. субъекта, который, обладая определенной суммой знаний, умений и навыков, передает их обучающемуся;

- обучаемого, т.е. субъекта, который получает от обучающего определенную сумму знаний, умений и навыков в ходе занятий, кроме того учитывая, что осуществляется переход от понятия обучаемый к понятию обучающийся, управление образовательным процессом должно учитывать необходимость развития способности к самосовершенствованию, к самостоятельной работе над собой и др.

При этом в ходе взаимодействия обучающего и обучаемого на каждом занятии достигается какая-то определённая цель по передаче обучающемуся совокупности элементарных дидактических единиц, составляющих, предусмотренные учебными целями знания, умения и навыки. Таким образом, образовательный процесс представляет из себя процесс передачи обучающемуся определенной суммы дидактических единиц знаний, умений, навыков по теме занятия, которые, в свою очередь, составляют основу компетенций, формирующих специалиста конкретной направленности.

Исходя из этого, организацию образовательного процесса можно представить в виде системы, включающей в себя ряд подсистем и элементов. Основным элементом организации является тема учебных занятий по каждой конкретной учебной дисциплине. Именно в ходе занятий по каждой конкретной учебной теме передаётся совокупность элементарных дидактических единиц знаний, умений и навыков от обучающего к обучающемуся. При этом темы занятий проводятся исходя из принципа от простого к сложному, т.е., не усвоив материал предыдущего занятия, нельзя рассчитывать на усвоение темы последующего.

Обучение в военной образовательной организации организовано на основе реализации принципа от простого к сложному, и требует проведения промежуточного контроля знаний обучающихся с определённой периодичностью.

Анализируя содержание квалификационных характеристик, можно утверждать, что феномен военного специалиста - это совокупность единичных элементов взаимосвязанных знаний, умений, навыков и других качеств, составляющих компетенции, предусмотренные программой подготовки кадров, основанных на соответствующих начальных знаниях, умениях, навыках и качествах, в соответствии с профессиональной пригодностью.

В общей сумме эти элементы и определяют военного специалиста конкретной направленности.

В таком случае образовательный процесс можно характеризовать, как процесс поэтапного накопления и сохранения элементов знаний, умений, навыков и других качеств и приведение их во взаимосвязанное состояние, характеризующееся предусмотренными программой подготовки кадров компетенциями, соответствующее квалификационным характеристикам.

К основным факторам, влияющим на вероятность усвоения (формирования) знаний, умений, навыков и других качеств по изучаемой теме, относятся:

- соответствие содержания образовательного процесса квалификационным требованиям;
- соответствие объёма изучаемого материала бюджету учебного времени;
- соответствие организации образовательного процесса, требованиям, предъявляемым документами по руководству подготовкой специалистов;
- соответствие объектов УМТБ задачам образовательного процесса;
- степень интеграции научно-педагогического состава в образовательный процесс;
- степень интеграции обучающихся в образовательный процесс;
- психологическое, физиологическое и социальное состояние личности обучающегося в коллективе;
- степень депривации между военно-профессиональной и профессиональной составляющими образовательного процесса.

Таким образом, образовательный процесс в военном вузе представляет собой сложную замкнутую педагогическую систему, функционирующую под воздействием значительного числа факторов с определенной конкретной целью.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ишмухаммедов Р., Мирсолиева М. Инновационные технологии в учебном процессе. – Тошкент-2014..
2. Беспалько В.П. «Педагогика и прогрессивные технологии обучения» М.: Педагогика, 1995 г.
3. Худойкулов Х.Ж. Педагогические технологии - основа эффективности обучения. - Т.: Навруз, 2012 й.
4. Аванесов, В. С., Бабанский, Ю. К., Журавлёв, В. И. и др. Введение в научное исследование по педагогике. - М.: Просвещение. 1988. - 239 с.
5. Беспалько, В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. - М.: 1995. - 336 с.

ИСТОРИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЮРИСПРУДЕНЦИИ

Садиков Максудбой Абдулажонович

Старший преподаватель ТГЮУ

Аннотация: Данная статья посвящена истории развития юридических технологий. Также в данной статье даны научные предложения по применению юридических технологий в правоприменительной практике.

Ключевые слова: Цифровизация права, право, технологии, развитие, *legal tech*.

Повсеместная цифровизация различных процессов жизнеобеспечения современного общества, а также активное внедрение и применение новых технологий в условиях действующей Четвертой промышленной революции, не могли не привести к значительным изменениям не только экономических систем, но и права. Поэтому предложения по использованию новых компьютерных технологий в праве стали появляться практически сразу после создания электронных вычислительных машин в 40-х годах XX века.

Для примера мы можем привести статью американского экономиста и юриста Луи Кельсо, опубликованную в юридическом журнале Университета Колорадо. Американские специалисты в области права изучили эту тему и выделили отдельную научно-исследовательскую отрасль под названием "Юриметрия", которая делает упор на изучение компьютерных технологий для решения юридических задач¹.

Помимо статей, были опубликованы целые книги на эту тему, также группы ученых и исследовательские группы все глубже изучали взаимосвязи права и информатики, влияние разработок в области искусственного интеллекта на юриспруденцию.

Американские и европейские юристы в 70-80-е годы активно обсуждали тему влияния искусственного интеллекта на юриспруденцию. В их центре обсуждения были, прежде всего, возможности использования искусственного интеллекта в качестве инструмента для организации и облегчения их работы в контексте прецедентного права. Позже, это позволит разработать такое направление юридических технологий, как «Legal Tech».

Для более широкого развития данной сферы начались проводиться специализированные конференции. В 1987 году состоялась первая международная конференция по искусственному интеллекту, посвященная

введению ИИ в юриспруденцию. Одним из примеров научной работы, раскрывающий важность темы данной работы, является статья «Искусственный интеллект и закон: этапы к обоснованию модели». Статья была опубликована в 1990 году американским исследователем Эдвином Рисландом. В своей статье Эдвин

¹ Loevinger, L. Jurimetrics. The Next Step Forward. Minnesota Law Review. 1949. Vol. 33. No 5.

Рисланд рассказывает о синергетических эффектах взаимодействия права и искусственного интеллекта².

Сегодня разные специалисты, научные юридические журналы и конференции, организуемые различными исследовательскими центрами, активно обсуждают проблемы, порожденные воздействием искусственного интеллекта на право. К числу таких вопросов относятся:

- возможности ИИ прогностической аналитики в юриспруденции;
- новые риски дискриминации при принятии решений со стороны искусственного интеллекта;
- угрозы конфиденциальности информации из-за распространения искусственного интеллекта, чьи возможности по поиску и обработке информации значительно превосходят человеческие возможности;
- опасения по поводу алгоритмов машинного обучения без участия человека, в результате чего пользователь не знает, как интеллектуальная система приходит к определенному результату;
- автоматизация создания юридических документов с использованием нейронных сетей и так далее.

На сегодняшний день исследования возможностей искусственного интеллекта применительно к праву продолжается, и с каждым днем достигаются все новые и новые высоты в данной области.

После обсуждения наиболее актуальных проблемных вопросов возникающих при использовании ИИ в юридической деятельности, можно перейти и к раскрытию его возможностей.

На сегодняшний день наиболее значительное внимание уделяется системе государственного управления, юстиции, правоохранительной деятельности. Считается, что с внедрением цифровых технологий в эти направления можно значительно повысить эффективность их деятельности. В ряде стран уже существуют не только электронный документооборот, но и развитая электронная коммерция, боты, электронное правосудие. В связи с чем, появляется необходимость в активном обсуждении ближайшие перспективы в юридической деятельности.

Многие исследователи полагают, что в недалеком будущем людей этой профессии заменит искусственный интеллект. В качестве примера приводятся следующие факты:

1) «В 2015 году СМИ разных стран заговорили о том, что продажи роботов увеличились на 15 % и дошли до 250 тысяч единиц на сумму десятки миллиардов долларов, что стало самым высоким уровнем роста, зафиксированным когда-либо. Роботы стали проникать в разные сферы жизнедеятельности человека, не ограничиваясь лишь промышленностью³.

² Rissland, E.L. Artificial Intelligence and Law: Stepping Stones to a Model of Legal Reasoning. Yale Law Journal. 1990. Vol. 99. No 8.

³ Софина Д. Революция роботов: как новые системы облегчают жизнь человека [Электронный ресурс] // ИТМО.NEWS URL: <https://news.itmo.ru/ru/science/cyberphysics/news/6593/>.

2) Юридическая фирма в Мельбурне «Doogue O'Brien George» в 2016 г. запустила сервис онлайн консультаций с роботом-юристом. Он помогает людям готовиться к выступлению в суде и защите своих интересов. Клиенты отвечают на вопросы, а система составляет для них готовую речь. Это обусловлено тем, что судебная система Австралии не всегда предполагает присутствие законного представителя, поэтому ответчик вынужден самостоятельно представлять свои интересы, особенно при решении мелких гражданских споров⁴.

3) В 2016 г. В Старсбурге был создан искусственный интеллект, который сможет прогнозировать решения суда с вероятностью на 79 %. Этот ИИ был предложен программистами под руководством Николаса Алетраса из Университетского колледжа Лондона. Впоследствии это стало первой машиной, которая с высокой точностью угадывает решения суда. Но разработчики придерживаются мнения о том, что искусственный интеллект не способен заменить адвокатов и судей, они создавали его для того, чтобы снизить нагрузку на них⁵.

4) На VIII Петербургском международном юридическом форуме компания «Мегафон» представила судебного робота, а позже провела показательный судебный процесс с его участием. И хотя сам процесс, надо сказать достаточно простой (типичный), бот проиграл, он продемонстрировал способность к юридическим рассуждениям⁶.

6) Министерство юстиции Российской Федерации приступило к разработке законопроекта о введении альтернативных механизмов онлайн-урегулирования споров в сферах онлайн-торговли и онлайн-услуг⁷.

7) В США есть система Blue J Tax, которая сможет прогнозировать решения суда заранее. Данная система функционирует на основе ИИ, которая прогнозирует результаты незавершенных дел, используя в качестве исходных данных совокупность соответствующих прецедентов и факты дела. По мере того как эти прогнозы станут более точными, они окажут значительное влияние на юридическую практику. Юридические фирмы используют данный прогноз для заблаговременного планирования своей судебной стратегии. Данная система разработана компанией Blue J Legal. По словам компании, ее искусственный интеллект может точно предвидеть исход дела в 90% случаев.

8) Сирил Армаршан и Мангалдас - одна из фирм в Индии, которая признала возможности искусственного интеллекта и внедрила его в свою деятельность. Данная фирма вошла в историю, став первой индийской юридической фирмой, которая

⁴ Красильникова Ю. В австралийском суде начал работу робот-юрист // Хайтек URL:https://hightech.fm/2016/12/06/robot_lawyer

⁵ Искусственный интеллект по правам человека [Электронный ресурс] // Газета.Ру URL: https://www.gazeta.ru/science/2016/10/24_a_10267349.shtml?fbclid=IwAR1hwplafJ_T2TM_aBhaQ37XH4NBwEFzQsCLNeLEWNmdmps_jbtObs7a6s.

⁶ Бевзенко Р. Как я победил судебного робота-юриста. И почему это будет длиться недолго Закон.ру URL: https://zakon.ru/blog/2018/05/21/kak_ya_pobedil_sudebnogo_robotayurista__i_pochemu_eto_budet_dlitsya_nedolgo#comment_464411.

⁷ Ключевская Н. Минюст России намерен ввести альтернативные механизмы онлайн-урегулирования споров ГАРАНТ.РУ [сайт] URL: <http://www.garant.ru/news/1274189/#ixzz6VImGo9gh>.

лицензировала “Kira”, программу машинного обучения, разработанную Kira Systems в Канаде. Это программное обеспечение на основе искусственного интеллекта может обрабатывать множество документов, что экономит много времени и усилий. Технология “Kira” используется для анализа юридических документов. Это запатентованное программное обеспечение для машинного обучения, которое идентифицирует, извлекает и анализирует содержимое контрактов и документов с непревзойденной точностью и эффективностью, вы сможете легко и быстро найти нужную информацию среди тысяч контрактов и документов, что позволяет сэкономить время юриста.

9) Система CASEIQ. Это программное обеспечение, которое работает в качестве помощника юриста при изучении прецедентного права, анализе юридического языка и действует как ассистент, предлагая альтернативные аргументы и выделяя соответствующие судебные решения и прецедентное право для тщательного юридического исследования.

Перечень достижений не ограничивается вышеизложенными примерами, и как мы видим, ИИ имеет широкий спектр возможностей в данной сфере. И некоторые из приведенных примеров уже находятся на разных стадиях разработки, а некоторые уже используются в разных странах. Данная отрасль растет в геометрической прогрессии и ИИ сможет внести свой вклад в укрепление потенциала государственных органов.

Говоря об ИИ в сфере юриспруденции важно оценить роль Legal Technology, то есть информационные технологии в юридической деятельности), изначально под Legal Tech понимали в основном, информационно-технологическое обслуживание именно профессиональной юридической деятельности. Это что-то среднее между новыми технологиями и правом.

При раскрытии понятия Legal Tech существуют несколько точек зрения. Одно из которых, это то что, инструменты Legal Tech, полностью заменят специалистов в области юриспруденции и профессия юриста исчезнет в недалеком будущем. А также существует мнения, что Legal Tech это программное обеспечение для «обслуживания» юристов⁸.

Первым серьезным шагом в развитии искусственного интеллекта на уровне государства является Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении стратегии «Цифровой Узбекистан-2030»⁹ и мерах по ее эффективной реализации», Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по созданию условий для ускоренного внедрения технологий искусственного интеллекта», а также Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по внедрению специального режима применения технологий искусственного интеллекта». Согласно Постановлению «О мерах по созданию условий для ускоренного внедрения

⁸ MOSCOW LEGAL TECH – 2018 URL: <http://legalinsight.ru/moscow-legal-tech-2018>.

⁹ Указ Президента Республики Узбекистан, от 05.10.2020 г. № УП-6079 «Об утверждении стратегии «Цифровой Узбекистан-2030» и мерах по ее эффективной реализации. // Национальная база данных законодательства, № 06/22/194/0766

технологий искусственного интеллекта» утверждены программы мер по изучению и внедрению технологий искусственного интеллекта в 2021-2022 годах, предусматривающую следующие основные приоритетные направления:

– выработку нормативно-правовой базы, определяющей единые требования, ответственность, безопасность и прозрачность при разработке и использовании технологий искусственного интеллекта в отраслях экономики и социальной сфере, системе государственного управления;

– широкое применение технологий искусственного интеллекта для улучшения качества оказания государственных услуг в интересах населения, а также повышения эффективности государственных органов при обработке данных;

– создание условий для разработчиков программного обеспечения с применением технологий искусственного интеллекта в доступе к цифровым данным, а также обеспечение ускоренной оцифровки соответствующих данных государственных органов и организаций¹⁰.

Также в рамках данного постановления были утверждены перечни пилотных проектов по внедрению технологий искусственного интеллекта, реализуемых в 2021-2022 годах, в том числе с привлечением резидентов Технологического парка программных продуктов и информационных технологий. Согласно постановлению, в сфере электронного правительства планируется применение технологий искусственного интеллекта для удаленной биометрической идентификации пользователей при оказании электронных государственных и финансовых услуг (Face-ID)¹¹.

Исходя из вышеописанной правовой инициативы в регулировании информационных технологий, стоит отметить, что основной правовой «каркас» в регламентировании систем искусственного интеллекта в Республике Узбекистан находится на стадии создания. С каждым годом правовая система нашей страны дополняется, и мы постепенно выходим на уровень конкурентоспособного в информационных технологиях государства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Указ Президента Республики Узбекистан, от 05.10.2020 г. № УП-6079 «Об утверждении стратегии «Цифровой Узбекистан-2030» и мерах по ее эффективной реализации. // Национальная база данных законодательства, № 06/22/194/0766

2. Постановление Президента Республики Узбекистан от 17.02.2021 г. № ПП-4996. «О мерах по созданию условий для ускоренного внедрения технологий

¹⁰ Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по созданию условий для ускоренного внедрения технологий искусственного интеллекта» от 17.02.2021 г. № ПП-4996.

¹¹ Югай Л. «Технологии распознавания лиц в обеспечении общественной безопасности: зарубежный опыт и перспективы развития». Общество и инновации. Академия Министерства внутренних дел Республики Узбекистан. 2022. С. 279-287

искусственного интеллекта» // Национальная база данных законодательства, № 06/22/258/1064

3. Бевзенко Р. Как я победил судебного робота-юриста. И почему это будет длиться недолго. Закон.ру

https://zakon.ru/blog/2018/05/21/kak_ya_pobedil_sudebnogo_robotayurista__i_pochemu_eto_budet_dlitsya_nedolgo#comment_464411.

4. Искусственный интеллект по правам человека [Электронный ресурс] // Газета.Ру URL:

https://www.gazeta.ru/science/2016/10/24_a_10267349.shtml?fbclid=IwAR1hwplaFJ_T2TM_aBhaQ37XH4NBwEFzQsCLNeLEWNmdmmps_jbtObs7a6s.

5. Красильникова Ю. В австралийском суде начал работу робот-юрист // Хайтек URL:https://hightech.fm/2016/12/06/robot_lawyer

6. Ключевская Н. Минюст России намерен ввести альтернативные механизмы онлайн-урегулирования споров ГАРАНТ.РУ URL: <http://www.garant.ru/news/1274189/#ixzz6VImGo9gh>.

7. MOSCOW LEGAL TECH - 2018 URL: <http://legalinsight.ru/moscow-legal-tech-2018>.

8. Loevinger, L. Jurimetrics. The Next Step Forward. Minnesota Law Review. 1949. Vol. 33. No 5.

9. Rissland, E.L. Artificial Intelligence and Law: Stepping Stones to a Model of Legal Reasoning. Yale Law Journal. 1990. Vol. 99. No 8.

10. Софина Д. Революция роботов: как новые системы облегчают жизнь человека [Электронный ресурс] // ITMO.NEWS URL: <https://news.itmo.ru/ru/science/cyberphysics/news/6593/>.

11. Югай Л. «Технологии распознавания лиц в обеспечении общественной безопасности: зарубежный опыт и перспективы развития». Общество и инновации. Академия Министерства внутренних дел Республики Узбекистан. 2022. С. 279-287

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA INSONPARVARLIK, TA'LIM-TARBIYA
G' OYALARINI ILGARI SURILISHI

Samatova Shahnozaxon Oybekovna

*Andijon viloyati Izboskan tumani**12-umuniy o'rta ta'lim maktabi ona tili adabiyot o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Inson o'z nafsini butun umr tarbiya qilishi lozimligi haqida, Navoiyning turkiy adabiyotning til ravnaqi uchun mislsiz xizmatlari va shu bilan birga asarlarida ezgulik, adolat, nafosat kabi yuksak tuyg'ularing ifodalanganligi haqida fikr borishi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *inson, faoliyat, tarbiya, ezgulik, adolat, nafosat, nazorat, o'qitish, o'rgatish, tafakkur.*

Alisher Navoiy 1441-yil 9-fevralda Hirotida tug'ildi. Buyuk shoir o'z asarlarida bu qutlug' dargohga yaqinligidan iftixor etishini bayon qiladi. Shuningdek, uning tarjimai holiga oid ayrim lavhalar asarlarida uchraydi. Bu tabarruk zot to'g'risidagi ba'zi ma'lumotlarni esa uning zamondoshlari o'z kitoblarida beradilar.

Alisher saroy muhitida yashaganligi uchun alohida tarbiya va nazoratda o'sdi. Kichiklik chog'idan she'r va musiqaga ishq tushdi. Olimu fozillar davrasida bo'ldi. Uch-to'rt yoshlarida davrining mashhur shoiri Qosim Anvorning bir she'rini yod aytib, mehmonlarni hayratga soldi. Bir yildan so'ng uni maktabga berdilar. U bo'lajak sulton Husayn Bayqaro bilan birga o'qidi. Uning zehni va iqtidori haqidagi gaplar esa el orasida tarqalib bordi.

Tasavvuf va diniy ta'limotga ko'ra, har narsani bilguvchi, bildirguvchi, yo'lga soluvchi, yo'ldan ozdirguvchi ham, foydaga ham, zararga ham yetishtirguvchi, beruvchi va oluvchi ham Oллоhdir. Inson bu dunyoda ko'ngilni Oллоhga bag'ishlab to'g'ri yo'ldan yursa kifoya. Komillik amallarining roya qilsa, komillik amallariga yo'l ochguvchi ham Oллоhning o'zidir. Ammo bu amallarni bajarish insondan bo'lgani bois ham qaysi yo'ldan yurmoqlik uning ixtiyoridadir. Har bir yomon amalning boshida nafs turadi. Mumtoz adabiyotda nafs mavzusi inson bilan bog'liq muhim hayotiylik bo'lgani sababli ham buyuk ijodkorlar, so'fiylar asarlarida, tasavvuf g'oyalarida buy o'ldan insonni qaytarishga harakat qilinadi. Barcha yaratilgan narsalarning eng yomoni nafsdur. Najmiddin Kubroning "Ko'nglim ko'zi bilan ko'rganlarim" asarida shunday deyiladi:

"Dunyo va uning bezaklari, havas va shayton, hamda ularga bog'liq bo'lgan narsalardan uning ko'p yordamchilari bo'lib, har bir yordamchisining dunyoviy hayotni bezatuvchi narsalardan lashkarlari va xizmatchilari bor. Misol suratda ko'p yemoq, ko'p uxlamok, ko'p kulmoq, oshiqlik qissalarini tinglamok, dunyoni sevmok, boylikni tanlamok, takabburlik, hasad, g'iybat, yomonlik bilan shug'ullanmok, ichimliklar ichib gunohga qo'l urish, turli o'yinlarga berilib, foydasiz ishlarga urinish, mol-mulk yig'ib istaklar va orzular ipini cho'zish, yomonlikka buyurib, yaxshiliqdan voz kechtirish, istak-havas va surur (xursandchilik), imorat va tijorat (uy-joy qurish va savdo)ga ko'ngil bog'lab yomonni yaxshilash; boshqalar sir-asrorlarini fosh etish, chegaradan (axloq va odob chegarasidan) chiqish, botildan yordam

so'rab haqni inkor etish, dunyoparastlarga hurmat bildirib, oxirat ahdini haqorat qilish, shular jumlasidandir”.

Hazrat Alilsher Navoiyning turkiy adabiyotning til ravnaqi uchun mislsiz xizmatlari va shu bilan birga asarlarida ezgulik, adolat, nafosat kabi yuksak tuyg'ularing ifodalanganligi haqida fikr boradi.

Hazrat Alilsher Navoiy turkiy adabiyotning mashhur va tengsiz vakili hisoblanadi, boisi ulug' mutafakkir turkiy til ravnaqi uchun mislsiz xizmat ko'rsatgan. Navoiy ijodini ulkan tog'ning eng yuqori cho'qqisiga qiyoslashadi. Bu, albatta, haq gap. Alisher Navoiy asarlari zamirida bir olam ibratli ma'no hamda hayotiy saboq mujassam. Bu esa o'z navbatida bizni haq yo'ldan og'ishmay yurishimiz va komillikka yetishishimiz uchun zarur bo'lgan hayotiy saboqlardir.

Insonni olam gultoji deb ulug'lagan hazrat Navoiyning butun hayoti ijodi zamiridagi ezgulik, adolat, nafosat kabi yuksak tuyg'ular dunyoni obod va munavvar qildi, bashariyatni ma'naviy halokatdan qutqardi degan qat'iy ishonch mujassam. Nizomiddin Mir Alisher Navoiy asarlarida orasida tinchlik va insonparvarlikni tarannum etuvchi g'oyalar juda ko'p uchraydi. Mazkur asarlarda tinchlikning naqadar ulug' ne'mat ekanligi, osonlikcha erishib bo'lmashligi alohida e'tirof etiladi. Biz buning yaqqol misolini Navoiyning davlat arbobi sifatida yurt ravnaqi, xalqning farovonligi yo'lida qilgan barcha sa'y-harakatlari misolida ham ko'rishimiz mumkin. Insonlarning eng ulug'i o'ziga ravo ko'rgan yaxshilikni o'zgalarga ham ravo ko'rganlaridir.

Malumki, Alisher Navoiy mutafakkir shoirlardan biridir. Mutafakkir so'zining ma'nosi tafakkur sohibi, keng va chuqur falsafiy mushohada yuritish salohiyatiga ega bo'lgan kishi, demakdir. Uning asarlarini kuzatar ekanmiz, ularda hayotiy falsafa, insonga xos qadriyat va tuyg'ular, fazilat va illatlar, ezgulik va yovuzlik, do'st va dushmanlik, diyonat va hiyonat kabi qarama-qarshiliklarni mahorat bilan aks ettirilgani e'tiborga molikdir.

Nafsing etsa shuxlug', charx emgagidin qil adab, Tiflni andoqki, zajr aylar falak birla adib³.

Navoiyning "G'aroyib us-sig'ar" asaridan olingan mazkur misrada bolaga yoshligidanoq etarli va to'g'ri ta'lim-tarbiya berish kerakligi, bu nechog'lik mashaqqat va vaqt talab etsa-da, unga jiddiy yondoshish zarurligi uqtiriladi.

SHuningdek, "Devoni foniy" da shunday misralar keltiriladi: Ba piri, ey javon, gar davlati ayn ul-yaqin hoqi, G'ubori rohi piron to'tiyo kun dar javoniho.

YA'ni, ey yigit, qariganda asl haqiqat gavharini topishni istasang, yoshlikda ulug'lar izi tuprog'ini ko'zingga to'tiyo qil⁴. Darhaqiqat, yaxshi xulqlilar bilan birga bo'lish, ular suhbatidan o'rganish insonni komillikka erishtiradi.

Navoiy asarlari orqali hayotda uchrashi mumkin bo'lgan ijtimoiy masalalarga mohirona yondoshgan tarbiya, ta'lim masalasidagi etkchi muammolardan biri bu millatlararo hamjihatlik masalasi ekanligini yaxshi bilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdumannotov A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy xislatlarni shakllantirishda Alisher Navoiy merosidan foydalanish. /Pedagogikaning dolzarb muammolari, 1-qism, Samarqand, 1998y., 61-62 b.
2. Abdumannotov A. Navoiy farzand adobi haqida. /Boshlang'ich ta'lim, 1996. №3, 38-b.
3. Abdurahmonov D., Abdurahmonova M., Usmonova G. Navoiyning til sandig'idan. - T.:Yoshlik, 1991, №3., 36-37 b.
4. Alisher Navoiy «Hayrat ul-abror» So'zboshi A.Hayitmetov. -T.: Adabiyot vasan'at. 1989 y. -352 b.

MATEMATIKA DARSLARIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

Aslonova Munira Asrorovna

Buxoro shahar 12-IDUM matematika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada interfaol metod - ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasidagi faollikni oshirish orqali o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirish haqida, interfaol metodlarni qo'llash dars samaradorligini oshirishga yordam berishi haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *interfaol metod, o'quvchi, o'qituvchi, faollashtirish, o'zlashtirish, samaradorlik, yoshlar, sifat, intilish.*

Bugungi kunda o'qituvchilar oldida turgan asosiy vazifa, o'sib kelayotgan yosh avlodni bilimli va dono qilib tarbiyalashdir. Chunki kelajak yoshlar qo'lida. Mana mustaqillikka erishganimizdan so'ng ta'lim sohasida bir qancha islohotlar amalga oshirildi. Ta'lim muassasalari zamonaviy jihozlar bilan jihozlandi. O'quvchilarga chuqur bilim berish uchun faqat bu jihozlarga yetarli emas. Asosiy e'tibor ta'lim mazmunini va sifatini yaxshilashga qaratilishi kerak. O'quvchilarni bilim olishga undash, ularning bilim olishga bo'lgan qiziqishini, intilishlarini oshirish uchun darslarni qiziqarli qilib o'tish, o'quvchilarni mustaqil ishlashga, izlanishga o'rgatish kerak bo'ladi. Buning uchun o'qituvchi ham izlanishi, bugungi kundagi ta'lim sohasida qilinayotgan yangiliklarni o'rganib, o'z ish tajribasida qo'llab borishi kerak. Darslarni mazmunli va samarali o'tkazish uchun interfaol metodlardan, didaktik o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Jamiyatning ta'lim maqsadlari va ularni amalga oshirish yo'llari haqidagi tushunchalaridagi so'nggi o'zgarishlarga muvofiq, yaxlit ta'lim jarayonini tashkil etishda an'anaviy va innovatsion yondashuvlar o'zaro bog'liqligidan foydalangan holda zamonaviy umumta'lim maktabi sifat jihatidan yangilanmoqda.

Interfaol metod - ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasidagi faollikni oshirish orqali o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirish, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlarni qo'llash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interfaol ta'limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, ma'ruzalar soni kamligi, lekin seminarlar soni ko'pligi, o'quvchilar tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo'lib, ular ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega.

Interfaol metodlarni qo'llash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interfaol ta'limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, ma'ruzalar soni kamligi, lekin seminarlar soni ko'pligi, o'quvchilar tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo'lib, ular ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega.

Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta

tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmoqda. Interfaol ta'lim metodlari hozirda eng ko'p tarqalgan va barcha turdagi ta'lim muassasalarida keng qo'llanayotgan metodlardan hisoblanadi. Shu bilan birga, interfaol ta'lim metodlarining turlari ko'p bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonining deyarlik hamma vazifalarini amalga oshirish maqsadlari uchun moslari hozirda mavjud. Amaliyotda ulardan muayyan maqsadlar uchun moslarini ajratib tegishlicha qo'llash mumkin. Bu holat hozirda interfaol ta'lim metodlarini ma'lum maqsadlarni amalga oshirish uchun to'g'ri tanlash muammosini keltirib chiqargan. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo'naltiruvchi matn, loyiha, rolli o'yinlar kabi metodlarni qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi. Interfaol ta'lim metodlarining turlari ko'p bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonining deyarlik hamma vazifalarini amalga oshirish maqsadlari uchun moslari hozirda mavjud. Amaliyotda ulardan muayyan maqsadlar uchun moslarini ajratib tegishlicha qo'llash mumkin. Bu holat hozirda interfaol ta'lim metodlarini ma'lum maqsadlarni amalga oshirish uchun to'g'ri tanlash muammosini keltirib chiqargan. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo'naltiruvchi matn, loyiha, rolli o'yinlar kabi metodlarni qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi.

Interfaol metod biror faoliyat yoki muammoni o'zaro muloqotda, o'zaro bahs-munozarada fikrlash asnosida, hamjixatlik bilan hal etishdir. Bu usulning afzalligi shundaki, butun faoliyat o'quvchi-talabani mustaqil fikrlashga o'rgatib, mustaqil hayotga tayyorlaydi. O'qitishning interfaol usullarini tanlashda ta'lim maqsadi, ta'lim oluvchilarning soni va imkoniyatlari, o'quv muassasasining o'quv-moddiy sharoiti, ta'limning davomiyligi, o'qituvchining pedagogik mahorati va boshqalar e'tiborga olinadi.

Ma'lumki, matematika moddiy dunyoning ob'ektlarini o'rganadi, boshqa fanlardan farqli o'laroq, unda miqdoriy munosabatlar va fazoviy shakllar asosiy ob'ekt sifatida qaraladi.

Matematika o'sib kelayotgan yosh avlodni kamol toptirishda o'quv fani sifatida keng imkoniyatlarga ega. U o'quvchi tafakkurini rivojlantirib, tartibga soladi, ularda maqsadga yo'nalganlik, mantiqiy fikrlash, topqirlik xislatlarini shakllantiradi.

Interfaol metodlarni qo'llash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interfaol metod -ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasidagi faollikni oshirish orqali o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirish, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol ta'limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, ma'ruzalar soni kamligi, lekin mustaqil ta'lim soatlarining ko'pligi, talabalarning mustaqil mavzularni o'rganishi va o'zlarining fikrlarini bayon eta olishlari, o'quvchilar tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriqlar berishdan iborat bo'lib, ular ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega. Kelgusida matematika fanini o'qitish darslarida o'quvchilar faolligini oshirish maqsadida ilg'or tajribalar natijasida

yaratilgan uslublar: amaliy mashq, kichik guruhlarda ishlash, rolli o'yinlar, «Keys-stadi», «Sindikat», «Zinama-zina» usuli, aqliy hujum tadbirlari qo'llanilib, ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Mazkur metod o'quvchilarning mashg'ulotlar jarayonidagi faolliklarini ta'minlash, ularni erkin fikr yuritishga rag'batlantirish hamda bir xil fikrlash inertsiasidan ozod etish, muayyan mazvu yuzasidan rang-barang g'oyalarni to'plash, shuningdek, ijodiy vazifalarni hal etish jarayonining dastlabki bosqichida paydo bo'lgan fikrlarni yengishga o'rganish uchun xizmat qiladi.

Talimda o'yin texnologiyalaridan foydalanish, eng samarali vositalardan biridir. O'yin davomida ularning tafakkuri, dunyoqarashi, fikrlashi kengayib boradi. Olimlar talimga o'yin orqali yondashuv talim jarayonida osonlashtiradi, deb hisoblagan. Nafaqat osonlashtiradi, balki bu fanga qiziqishini kuchaytirib, bolani chuqur bilim olishiga undaydi. O'yin tarzidagi darslar bolalarning og'zaki nutqini rivojlanishiga yordam beradi. Birinchi sinf o'quvchilari rasmi yoki videoli turli ko'rishlarni juda yaxshi ko'rishadi. Turli xil rangli rasmlar orqali, ularning nutqlarini o'stirishda o'yinlardan muntazam foydalanib turish lozim. Masalan, Bu nima?, Bu kim?, Kim ko'p so'z biladi?" kabi o'yinlardan foydalanish mumkin. O'yin jarayonida bolalarning so'zlarni eslab qolishi, to'g'ri talaffuz etishiga qarab rag'batlantirib borish zarur. Mavzuni kompyuter yordamida taqdim etishda talimni individuallashtirish printsipligiga e'tibor berish lozim.

Matematik talimga texnologiyani integratsiyalashuvi uchta muhim omil bilan bog'liqligi aniqlandi; texnologiya, o'quv faoliyati va vazifalarini loyihalash; o'qituvchining roli; va talim mazmuni. O'qituvchi o'rganishni tashkil qilishi kerak, masalan, texnologiyaga boy faoliyat natijalarini sintez qilish, asbobdan foydalanishning samarali usullarini ishlab chiqishda yordam berish va texnologik muhitdagi tajribalarni qog'oz va qalam bilan ishlash yoki boshqa matematik mashg'ulotlar bilan bog'lash. Matematika o'qituvchilari matematik amaliyotni raqamli texnologiyalardan foydalangan holda o'zgartirishi uchun hammualliflar va tadqiqotchilar sifatida konstruktiv jarayonning bir qismi bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi; Shunga qaramay, loyihalashtirish jarayoni juda qiyin, bu yerda: vositalarning matematik ifoda va muloqotga dialektik ta'sirini hisobga olish kerak va loyihalash va tahlil qilishning turli markazlari mavjud. O'quvchilar texnologiyani mustaqil ravishda ijobiy talim yutuqlariga olib keladigan usullardan foydalanishlari ehtimoldan yiroq emas. O'qituvchilar va o'quvchilarning o'zaro ta'sirida samarali amaliyot ishlab chiqilishi va rivojlanish o'qituvchi tomonidan boshqarilishi kerak. Bunga erishish uchun o'qituvchilarning texnologik va pedagogik mazmun bilimlarini rivojlantirishni o'z ichiga olgan malaka oshirish jarayoni zarur. Va nihoyat, raqamli texnologiyalardan foydalanish izchil talim kontekstiga kiritilishi kerak.

Hozirgi kunda o'sib kelayotgan yosh avlodlardan yuqori malakali kadrlar tayorlash uchun avvalo, talim muassasalarida o'qiyotgan o'quvchilarning kreativligini (ijodiy faolligini) oshirishga e'tiborni kuchaytirish zarur. Bunga talim sohasida to'siq bo'luvchi bir qancha masalalar mavjud. Masalan, o'quvchilar qiziqarli

va ajoyib g'oyalarga ega bo'lsalarda o'qituvchi o'zi kreativ tarzda yondashmaganligi tufayli ularni ifodalashda sustkashlikka yo'l qo'yilishi va dars jarayonida qo'llanilayotgan metodlar o'quvchilarda erkin mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakillantirishga xizmat qilmasligi bilan belgilanadi. 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor

yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining "Ta'lim va fan sohasini rivojlantirish" bandida uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish alohida ta'kidlangan. Bunday ulkan vazifani amalga oshirish esa yosh avloddan ijodiy faollikni talab qiladi.

ta'minlaydi. O`quvchilarda interfaol darslarni tashkil etish uchun tinimsiz izlanish bugungi kunning ehtiyojiga aylandi. O`quvchining ongi va tafakkuri shakllanib kelayotgan o`quvchilarda o`qituvchining mahorati, interfaol darslarni ta'lim jarayoniga mohirona tadbiiq etishi, ta'limning yangi-yangi usullarini izlashi, ilg'or pedagogik tajribalardan foydalana olishi juda muhimdir. Shuni unutmashlik kerakki, har bir ta'limiy vazifani bajarishning aniq va ilmiy metodik usullari mavjud bo'lib, ular zamonaviy o`qitish usullari boyitib borilmoqda. O`qish inson hayotida muhim ahamiyatga ega. Shunday ekan o`shib borayotgan yosh avlodlarga samarali ta`lim berish, interfaol metod, didaktik o`yinlar, shunga o`xshash qiziqarli darslar orqali o`quvchilarni qiziqtirib iloji boricha o`quvchilarni aqliy faoliyatini oshirish biz pedagoglarning muhim vazifalarimizdan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YHATI:

1. Jumayev M.E. Matematika o`qitish metodikasi (OO`Y uchun darslik) Toshkent. . "Turon-Iqbol" 2016 yil .
2. Jumayev M.E, Tadjiyeva Z.G`. Boshlang`ich sinflarda matematika o`qitish metodikasi. (OO`Y uchun darslik.) Toshkent. "Fan va texnologiyai" 2005 yil.
3. Jumayev M.E, Boshlang`ich sinflarda matematika o`qitish metodikasidan praktikum. (O O`Y uchun) Toshkent. "O`qituvchi" 2004 yil.

FOYDALI QAZILMA KONLARINI OCHIQ USULDA QAZIB OLISHDAN BO'SHAGAN MAYDONLARNI REKULTIVATSIYASI QILISH JARAYONINING BOSQICHLARI

Ergashev Mahmud Axbaraliyevich
TDTU Olmaliq filiali assistenti

Annotatsiya: *Ochiq kon ishlarini olib borishdan hosil bo'lgan yer maydonlarini rekultivatsiya qilish ochiq konchilik ishlarining asosiy bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bunda rekultivatsiya jarayoni texnik jihatdan, ekologik jihatdan va ijtimoiy jihatdan ahamiyatlidir. Chunki ochiq kon ishlarini olib boorish natijasida katta yer maydonlari qamraladi va ularni qayta xalq xo'jaligida foydalanishga qaytarish lozim.*

Kalit so'zlar: *rekultivatsiyaga tayyorgarlik, texnik bosqich, biologic bosqich, meliorativ tadbirlar, zararlangan yerlar, rekultivatsion rejim, ag'darmalarning ekspozitsiyasi, agrokimyoviy ko'rsatkichlar.*

Buzilgan yerlarni rekultivatsiya qilish ishlari ma'lum bosqichlarda amalga oshiriladi. Bu bosqichlar quyidagilar:

- 1.Tayyorgarlik bosqichi.
- 2.Texnik bosqich.
- 3.Biologik bosqich.

Tayyorgarlik bosqichi buzilgan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlarning investitsion texnik-iqtisodiy asoslanishidan boshlanadi va meliorativ tadbirlarni loyihalash bo'yicha topshiriq asosida ishchi hujjatlarni ishlab chiqish bilan yakunlanadi.

Zararlangan yerlarga kelsak, ulardan foydalanish yo'nalishi tabiiy muhitning o'zgarishi prognozlarini va yerlarning meliorativ maqsadlarga yaroqliligini baholash asosida tanlanadi. Ko'pincha ular qishloq xo'jaligi maqsadlarida va o'rmon hosil qilish uchun ishlatiladi. Shu bilan birga, meliorativ loyiha va uni amalga oshirish texnologiyasi muayyan talablarga javob berishi kerak. Ularning amalga oshirilishi tabiatning tarkibiy qismlarini tiklash samaradorligini oshirishi kerak. Bunday talablar majmuasi rekultivatsion rejim deb ataladi.

Rekultivatsion rejim ifloslangan yerlarning holatiga ko'ra quyidagi ko'rsatkichlar bo'yicha aniqlanadi:

- yer yuzasining eroziyaga chidamliligi;
- ag'darmalarning ekspozitsiyasi;
- relyef shakllari;
- tuproq qatlamini olib tashlashning ruxsat etilgan normalari va uni saqlash muddatlari;
- yerni qoplash uchun tuproq qatlamining qalinligi;
- yer usti va yer osti suvlarining umumiy minerallasuvining chegaraviy qiymatlari;
- tuproqdagi zararli elementlarning ruxsat etilgan tarkibi;
- tuproq unumdorligining agrokimyoviy ko'rsatkichlari;
- tuproq va yer usti suvlarining biologik tarkibi va boshqalar.

Yuqoridagi ko'rsatkichlarning har biri normallashtirilgan qiymatlarga ega, ular aniq loyihalarda tadqiqotlar, so'rovlar va prognoz hisob-kitoblari bilan tasdiqlanishi kerak.

Texnik bosqich - texnogen faoliyat oqibatlarini bartaraf etish va biologik meliorativ muammolarni hal qilish uchun buzilgan yerlarni tayyorlashga qaratilgan muhandislik-texnik tadbirlar.

Zararlangan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash bo'yicha rekultivatsion texnik chora-tadbirlar quyidagi turlarga bo'linadi:

- konstruktiv-loyihaviy chora-tadbirlar, yangi konstruksiya va relyef shakllarini yaratish (profilash, tuproqqa ishlov berish, torflash, ekranlar yaratish, daraxtlar va butalarni, to'nkalar, toshlarni olib tashlash);

- kimyoviy chora-tadbirlar: ohaklash, sorbentlash, organik va mineral o'g'itlar qo'llash;

- gidrotexnik chora-tadbirlar: drenajlash, sug'orish, yer usti suvlari bilan suv bosish vaqtini tartibga solish;

- issiqlik-texnik chora-tadbirlar, sirtni isitishga qaratilgan.

Texnik bosqichning eng muhim vazifasi rejalashtirish va tuproqlash hisoblanadi. Loyihalash bilan birga rekultivatsiya yo'nalishiga, tuproq qatlamini tashish hajmi va masofalariga qarab rejalashtirish butun hududda (yoppasiga) yoki alohida uchastkalarda (qisman) amalga oshiriladi.

Yoppasiga rejalashtirish yerlarni qishloq xo'jaligida foydalanish uchun tayyorlashda va o'rmon maydonlarini yaratishda, qisman rejalashtirish yerlarni obodonlashtirish uchun tayyorlashda, himoya yoki o'rmon suvini muhofaza qilish kamarlarini yaratishda amalga oshiriladi. Qoplash ishlari ikki bosqichda rejalashtiriladi - dastlabki, 2-3 yildan keyin bosqichlar oralig'ida yer yuzasiga boshoqli o'tlarni ekish majburiydir.

Tuproqlash - suv-fizik va agrokimyoviy va issiqlik xususiyatlarini yaxshilash uchun potensial unumdor jinslarning rejalashtirilgan yuzasiga tuproq qatlamini qoplash. Qishloq xo'jaligi yerlarini yaratishda unumdor qatlamning qalinligi kamida 25 sm bo'lishi kerak.

Biologik bosqich rekultivatsiya jarayonini yakunlaydi va tuproq hosil bo'lish jarayonlarini tiklashga qaratilgan ko'kalamzorlashtirish, tuproqni biologik tozalash, agromeliorativ va fitomeliorativ tadbirlarni o'z ichiga oladi.

Biologik melioratsiyaning asosiy vazifasi tuproqning o'z-o'zini tozalash qobiliyatini oshirish va biotsenzorlarni ko'paytirishdan iborat.

Tashkiliy jihatdan biologik rekultivatsiya ikki bosqichda amalga oshiriladi: birinchi bosqichda berilgan sharoitga moslasha oladigan va qayta tiklash qobiliyati yuqori bo'lgan dastlabki ekinlar yetishtiriladi, ikkinchi bosqichda ulardan maqsadli foydalanishga o'tkaziladi. Og'ir metallar, organik moddalar yoki sanoat qayta ishlash mahsulotlari bilan ifloslangan yerlar birinchi bosqichda sorbentlar yordamida tozalanadi. Bunday holda o'simliklar yoki mikroorganizmlar (biodestruktorlar) ishlatiladi. Shundan so'ng yer sanitariya-epidemiologiya xizmati nazorati ostida xo'jalik foydalanishga kiritiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Chemezov V.V., Kovrijnikov V.L. "Zemlopolzovanie I rekultivatsiya narushennix zemel pri razrabotke mestorojdeniy zolota i almazov" Irkutsk 2007 g.

2. Vremennaya instruksiya po rekultivatsii zemel, narushennix pri razrabotke mnogoletnemerzlix rossipey Severo-Vostoka SSSR. Magadan 1990 g.

3. МЕТОДЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ СТЕПЕНИ ДРОБЛЕНИЯ ГОРНЫХ ПОРОД (<https://bestpublication.org/index.php/ozf/article/download/1885/1792>)
4. YOSHLIK 1 KONIDA SKVAJINA ZARYADI KONSTRUKSIYASI-NING MAQBUL TURINI TANLASH VA ASOSLASH (<https://bestpublication.org/index.php/ozf/article/view/1894>)
5. Муталова М. А., Хасанов А. А. Разработка технологии извлечения вольфрама из отвальных хвостов НПО АО «Алмалыкский ГМК» //Universum: технические науки. - 2019. - №. 12-1 (69).
6. Хасанов, А. А., Гоибназаров, Б. А., Баратов, С. А., & Абдусаматова, М. А. (2022). Исследование Химического И Минералогического Составов Лежалых Хвостов Ингичкинской Обогащительной Фабрики. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES, 3(5), 362-370.
7. Хасанов, А. С., Хасанов, А. А., & Муталова, М. А. (2020). Разработка рациональной технологии извлечения вольфрамового промпродукта содержащего не ниже 40% WO₃ из отвальных кеков НПО АО «Алмалыкский горно-металлургический комбинат». Композиционные материалы, (4), 144-148.
8. Д. М. Курбанбаев, С. И. Эркабаева, И. М. Рахматуллаев, & А. У.Ахмадов. (2022). ВИДЫ, СВОЙСТВА И ОТРАСЛИ ПРИМЕНЕНИЕ ИЗВЕСТНЯКОВ. Uzbek Scholar Journal, 11, 28-32. Retrieved (<https://uzbekscholar.com/index.php/uzs/article/view/437>)
9. Шамаев, М. К. ., Ахмадов, А. У. ., Рахматуллаев, И. М. ., & Тоштемиров, У. Т. . (2022). ИЗВЕСТНЯК В ПРИРОДЕ, ТЕХНОЛОГИЯ ПРОИЗВОДСТВА И НЕКОТОРЫЕ ИХ СВОЙСТВА ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ. ARHITEKTURA, MUHANDISLIK VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR JURNALI, 1(4), 26-30. Retrieved from <https://sciencebox.uz/index.php/arxitektura/article/view/4911>
10. Рахматуллаев Искандар Махмуд ўғли, Қулмонбетов Асадбек Юсуфали ўғли. КОНТУРНОЕ ВЗРЫВНИЕ ПРИ ПОДЗЕМНЫХ ГОРНЫХ РАБОТ. Журнал «Новости образования: исследование в XXI Том 1 № 4 (2022). <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/1321>
11. CENTRAL ASIAN ACADEMIC JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH. Искандар Махмуд ўғли Рахматуллаев
12. Разработка эффективный способа буровзрывных работ обеспечивающий проектный сечения горизонтальных подземных горных выработок (pp. 63-67). <https://caajsr.uz/storage/app/media/2-3.%20012.%2063-67.pdf>
13. Рахматуллаев Искандар Махмуд ўғли. Напряженное Состояние Горного Массива И Факторы, Влияющие На Механические Свойства Горных Порода. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL AND APPLIED SCIENCES 2022/6. 65-69 ст. <https://cajotas.centralasianstudies.org/index.php/CAJOTAS/article/view/612>
14. Регулирование режима горных работ и экономические показатели планирования Б.Ш. Шакаров, И.М. Рахматуллаев - Uz ACADEMIA, 2021.

**КВАНТ ТЕЛЕПОРТАЦИЯ ВА КВАНТ ЧИГАЛЛИК ҲАҚИДА НИМАЛАРНИ
БИЛАМИЗ?****А.А. Махмудов***Тошкент давлат транспорт университети катта ўқитувчиси***А.М. Худайбергенов***доцент*

Аннотация: Ушбу мақолада физика фанига кириб келган квант телепортация квант чигаллик жараёнлари ҳақида фикр юритилади.

Аннотация: В этой статье обсуждаются процессы квантовой телепортации и квантовой запутанности в физике.

Annotation: This article discusses the processes of quantum teleportation and quantum entanglement in physics.

Калит сўзлар: телепортация, квант телепортация, Эйнштейн-Подольский-Розен парадокси, Давид Клишко, бифотонлар, бифотонлар жуфтлиги, Элис, Боб, Стивен.

Ключевые слова: телепортация, квантовая телепортация, парадокс Эйнштейна-Подольского-Розена, Давид Клишко, бифотоны, бифотонные пары, Алиса, Боб, Стивен.

Key words: teleportation, quantum teleportation, Einstein-Podolsky-Rosen paradox, David Klishko, biphotons, biphoton pairs, Alice, Bob, Steven.

Илм-фаннинг ривожланиши натижасида физика фанида телепортация ва квант чалкашлик ёки чигаллик тушунчалари пайдо бўлди. Ушбу тушунчалар кўпроқ микроолам физикасига, янада аниқроқ айтиладиган бўлса квант физикага оид тушунчалар ҳисобланади. Бу мақолада ана шу тушунчалардан бири-квант телепортация тушунчаси билан танишиб ўтамиз. Телепортация - объектларнинг исталган масофага бир лаҳзада ҳаракатланиш жараёнидир. Савол туғилади, бирор моддий объектни бир лаҳзада фазонинг бир нуктасидан ихтиёрий масофадаги бошқа нуктага ўтказиш мумкинми? Чунки бизнинг цивилизациямизда энергия етарли эмаску. Ушбу саволнинг жавоби ҳа, ўтказиш мумкин. Аммо ушбу фикрни инсон онги қабул қила олмайди, сабаби бундай бўлиши мумкин эмас. Агар телепортация амалга оширилса, нисбийлик назариясининг иккинчи постулати бузилади. Яна савол туғилади, у ҳолда телепортацияни қандай тушунтириш мумкин?

Замонавий фан моддий объектларнинг телепортациясини эмас, балки квант телепортациясини ўрганади. Ушбу иккала телепортация бир-бирига ўхшамайди. Бир пайтлар Эйнштейнга квант механикаси умуман ёқмасди. Умумий қилиб айтганда, квант механикаси коинотдаги энг кичик жисмлар, яъни атомлар, электронлар, фотонлар ва зарралар ҳақидаги фан ҳисобланади. Физикада Эйнштейн-Подольский-Розен парадокси мавжуд. Унинг маъноси шундаки, квант механикаси коинотнинг чекка қисмларидаги системаларга ўз ҳаракатларини бир зумда мувофиқлаштиришга

имкон беради. Бу қандай ишлайди? Буни тушунтириш учун спин векторларининг йўналиши ҳар хил бўлган иккита электронни олайлик. Биринчи электрон спининг йўналиши юқорига, иккинчисининг спини пастга йўналган ёки аксинча бўлган иккита шундай ҳолатни ҳосил қилиш мумкин. Агар бу электронлар бирдан маълум масофага узоқлаштирилса ва бу ҳолда спинларнинг йўналиши аниқланса, кўриш мумкинки, иккинчи электрон ҳам юқорига йўналган спинга эга бўлади. Биринчи электрондан иккинчи электронга маълумот ҳатто ёруғлик тезлигидан катта бўлган тезликда етиб келади.

80-йилларнинг охирида Москва давлат университетида квант телепортация бўйича биринчи тажрибалар ўтказилди. Унга Давид Клишко бош бўлди. У тажрибаларда бифотонлардан фойдаланишни таклиф қилди. Бифотонлар-бир-бири билан биргаликда яшовчи, битта кристаллдан туғилган икки фотон ёки ёруғлик квантларидан ташкил топган система ҳисобланади. Ушбу ҳолат электронлар ёки бифотонлар жуфтлигининг чалкаш ҳолатда бўлишига олиб келади. Бошқача қилиб айтилса, квант чалкашлик (чигаллик) содир бўлади.

"Квант чигаллик" тушунчаси квант механикаси тенгламаларидан келиб чиқадиган назарий фараздан пайдо бўлган. Бу шуни англатадики, агар иккита квант зарралари (улар электронлар, фотонлар бўлиши мумкин) ўзаро боғлиқ, яъни чалкаш бўлиб чиқса, у ҳолда улар коинотнинг турли қисмларида бир-бирдан ажратилган бўлса ҳам, улар ўртасидаги алоқа сақланиб қолади. Бу эса квант механикаси квант механикаси постулатларининг тўғрилигини исботлайди.

Агар жуфтликка кирган зарралар бир-бирдан маълум бир каттароқ масофага узоқлаштирилган бўлса ҳам уларнинг чигал ҳолатда қолиши муҳим аҳамият касб этади. Бундан шу нарса келиб чиқадики, квант механикаси постулатлари экспериментал тасдиқлаш нуқтаи-назаридан тўғри экан. Квант телепортацияни куйидагича тушунтириш мумкин. Тасаввур қилинг, Элис ва Боб бор, анъанавий равишда барча квант муаммоларида учрайдиган икки персонаж. Фараз қилайлик, Элиснинг юқорига йўналган спинли зарраси-электрони бўлсин, лекин Бобда эса ҳеч қандай зарра йўқ. Элис ҳақиқатан ҳам Бобнинг зарраси бўлишини жуда хоҳлайди. Чалкаш ҳолатларни ҳосил қиладиган генератор(машина) олинади. У ёрдамида иккита зарралар ҳосил қилиниб, уларнинг биттаси Элисга, иккинчиси эса Бобга жўнатилади. Элис эса ўзига келган зарра устида ўлчашларни амалга оширади ва натижани Бобга хабар қилади. Боб эса ўз заррасининг ҳолатини Элисдаги зарранинг бошланғич ҳолатидаги ҳолатга ўтказди. Ушбу ўлчашлар натижасида Элиснинг зарраси ўз ҳолатини ўзгартиради ва бошқа ҳолатга ўтали. Боб эса Элиснинг зарраси ҳолатини тиклаши мумкин.

Мана шундай нарса, эътибор берилса юқорида баён этилган жараён оддийдек кўринади. Лекин ундай эмас, ҳамма нарса анча мураккабдир. Бу ерда моддий объект эмас, балки унинг ҳолати узатилмоқда. Ушбу далил квант телепортацияни илмий-фантастик романларда учрайдиган классик телепортациядан ажратиб туради.

Биз классик физика амал қиладиган оламда яшайпмиз. Маълумки, квант қонунлари микрооламда амал қилади. Савол туғилади, қандай қилиб умумий нисбийлик назариясини квант механика билан бирлаштириш мумкин? Бу иш амалга ошиши учун улар бир постулатдан келиб чиқиши керак, лекин бунинг иложиси йўқ. Квант объектларида квант телепортацияси содир бўлади. Моддий объектларда эса бундай телепортация кузатилмайди, чунки моддий объектлар ва квант объектлари бир хил нарса эмас. Моддий объектлар маълум массага ва параметрларга эга. Квант зарралар, яъни квантлар электромагнит нурланишнинг бир қисмидир. Улар маълум энергияга эга ва ёруғлик тезлигига тенг бўлган тезликда ҳаракатланадилар. Уларнинг массаси йўқ.

Квант телепортация аввалги асрнинг 90-йилларнинг бошларида оптик тажрибалар ёрдамида намойиш қилинди. Бироз вақт ўтар-ўтмас 1993 йилда физик Чарльз Беннет бошчилигида IBM тадқиқот марказида биринчи тажрибалар амалга оширилди. Бунда атомлардан фойдаланган ҳолда квант зарралари кўринишидаги телепортация намойиш қилинди. 2020 йилда Ферми лабораториясининг американик олимлари оптик телепортацияни намойиш қилдилар, улар квант зарраларни оптик толали тармоқлар орқали 44 км масофага телепортация қилишди. Албатта, бу масофани, яъни квант корреляция масофасини иложи борича ошириш керак.

Ҳозирги даврда квант технологияларининг глобал тенденцияси-портловчи ривожланиш тенденцияси мавжуддир. Ушбу квант технологияларини ишлаб чиқишга бўлган қизиқиш, зарралар жуфтлигининг узоқ муддатли чигал ҳолатини олиш ва уни бошқариш имкониятига эга бўлиш истагига асосланади. Бу муаммо квант телепортацияси, квант алоқаси ҳамда компьютернинг квант ҳисоблашлари учун долзарб бўлган муаммодир. Квант телепортациясининг ривожланиши ҳарбий ва давлат хавфсизлик хизматларининг қизиқишини кучайтиради. Нима учун квант телепортацияси ва квант технологиялари ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларини бунчалик қизиқтирди?

Улардан фойдаланиб, қуйидагиларни амалга ошириш мумкин: 1) шифрлаш кодларини бузиш; 2) ахборотларни эшитиш ёки эшитишни йўқ қилиш, яъни ахборотни ҳимоя қилиш; 3) ахборотни бошқалар умуман эшитмаслигини таъминловчи канални яратиш. Буларни амалга ошириш учун эса маълумот чигал ҳолатдаги фотонлар жуфтлиги орқали узатилиши зарур. Тахминан 5 йил олдин Хитойда ишлаб чиқилган Quantum Science Satallity QUESS лойиҳаси асосида биринчи сунъий йўлдош учирилди. Бундай сунъий йўлдошлар ўзлари учиб ўтган жойлардан маълумотни Ерга квант телепортацияси орқали узатади. Бу ҳолдаги квант телепортация оддий фотонлар жуфтлиги орқали амалга оширилади. Сунъий йўлдош ўзи учиб ўтган ердан ана шундай жуфтликларни юборади. Унда қуйидаги схема кўриб чиқилади: Элис Бобга бирор маълум маълумотни юборади. Ушбу маълумотни тинглаш ва билишни хоҳлаган Стивен учинчи шахс сифатида пайдо бўлади. Агар оддий алоқа мавжуд бўлса, Стивен Элис узатадиган маълумотни олиши ва тинглаши мумкин. Агар алоҳида олинган фотонлар юборилса, Стивен тутиб олиб, унинг

ҳолатини ўзгартириб, яна жараёнга қўйиб юборадиган ҳар бир фотонни Боб кузатиши мумкин бўлади,

Москва университетининг квант технологиялари марказида ривожланиб бораётган технология биринчи қадамдан сўнг Москва шаҳри доирасида ишлайдиган квант телефонини намойиш этди. Ушбу марказда квант технологияларини янада ривожлантириш учун катта куч ва маблағ сарфланади. Яна у ерда узок вақт яшайдиган квант чигал системаларни яратиш муаммоси ҳал қилинмоқда. Агар квант телепортацияси одатий ҳолга айланса ва мобил алоқа каби ҳаётга кириб келса, у келажакда ҳар бир инсоннинг ҳаётини белгилаб бериши мумкин бўлади. Бунинг натижасида инсонларнинг махфийлиги ва сирлари камроқ бўлади. Бу эса бошқача олам бўлади. Буни оддий инсонга қандай таъсир қилишини олдиндан айтиш қийин. Квант телепортациянинг ривожланиши моддий объектларнинг телепортацияси ғоясидан алоҳида бўлади. Инсон телепортациясини кутамизми? Бу ҳақида гапириш ҳали вақтликдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. А.М. Худайберганов, А.А. Махмудов. Атом физикаси, асосий тушунча, қонун, тажриба ва формулалар. Тошкент. Наврўз. 2018.
2. А.М. Худайберганов, А.А. Махмудов. Олий таълим муассасаларида умумий физиканинг “Шредингер тенгламаси” мавзусини ўқитиш бўйича методик қўлланма. / Методик қўлланма. -Тошкент, Зилол булоқ, 2019. -726.
3. P. Ewart. Atomic physics. Atomic physics lecture notes final. 1990.
4. Телепортация – от фантастики к реальности. Что такое квантовая телепортация и квантовая запутанность. <https://www.youtube.com/watch?v=yfdAE6Jl-2Y>.
5. А.А. Махмудов. Эрвин Шредингернинг илмий фаолияти қандай бўлган? // XXXXVI Международной научной –практической интернет-конференция. Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации. – Переяслав-Хмельницкий, 27 апреля 2019 года. –С.221-27.
6. А.А. Махмудов. Что должны знать студенты технических учебных заведений об атоме? // Молодежная наука: вызовы и перспективы. Материалы III Международной научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. –Макеева, 8 апреля 2019 года. –С.140-45.
7. А.А. Махмудов, А.М. Худайберганов. Атом физикасининг “Резерфорд тажрибалари ва формуласи” мавзусини ўқитишда “Аукцион” дидактик ўйиндан фойдаланиш методикаси // Физиканинг ҳозирги замон таълимидаги ўрни. Республика илмий – амалий анжумани материаллари. –Самарқанд, 13-14- декабр 2019 йил. –Б.36-38.
8. А.А. Махмудов, А.М. Худайберганов. Известна ли нам революция, которую совершил Планк? // Молодежная наука: вызовы и перспективы. Материалы IV

Международной научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. –Макеева, 6 апреля 2020 года. –С.106-10.

9. А.А. Махмудов, А.М. Худайберганов. Роль дидактических игр при преподавании курса общей физики в высших учебных заведениях // Молодежная наука: вызовы и перспективы. Материалы V Международной научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. –Макеева, 8 апреля 2021 года. –С.133-38.

10. А.А. Махмудов, А.М. Худайберганов. Что надо понимать под термином “Квантование” в общей физике? // Молодежная наука: вызовы и перспективы. Материалы VI Международной научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. –Макеева, 14 апреля 2022 года. –С.103-10.

11. А.А. Махмудов. Умумий физика курси дарсларида «Физик суд» ва «Шахмат эстафетаси» дидактик ўйинларини ўтказиш методикаси// Ижодкор ўқитувчи илмий-услугий журнали. –Фарғона, 2022. – №19. –Б.582-86.

12. А.А. Махмудов. Олий таълим муассасаларида умумий физиканинг «Комптон эффекти» мавзусини педагогик технологиянинг «ФСМУ» ва «Венн диаграммалари» методларидан фойдаланиб ўқитиш.//Ижодкор ўқитувчи илмий-услугий журнали.– Фарғона, 2022. – №21. –Б.267-70.

13. А.А. Махмудов. Олий таълим муассасаларида умумий физиканинг "Водород атоми спектрлари ва улардаги қонуниятлар" мавзусини "Шартнома" дидактик ўйинидан фойдаланиб ўқитиш методикаси//Ижодкор ўқитувчи илмий-услугий журнали.– Фарғона, 2022. – №22. –Б.336-40.

14. А.А. Махмудов. Атом физикасининг «Квантлаш тушунчаси, доиравий орбиталарни квантлаш» мавзусини ўқитишда педагогик технологиянинг «БББ» методидан фойдаланиш методикаси//Ижодкор ўқитувчи илмий-услугий журнали. – Фарғона, 2022.– №23. –Б. 377-80.

15. А.А. Махмудов. Атом физикасининг «Рентген нурлари» мавзусини ўқитишда инновацион педагогик технологиянинг «БББ» методидан фойдаланиш методикаси// Ижодкор ўқитувчи илмий-услугий журнали. – Фарғона, 2022. – №24. –Б.313-16.

16. А.А. Махмудов, А.М. Худайберганов. Атом физикасини «Водород атомининг Бор назарияси» мавзусининг ўқитиш методикасини такомиллаштиришда инновацион педагогик технология методлари ва дидактик ўйиндан фойдаланиш// International scientific-practical conference on "Modern education: problems and solutions". France. – Vol.1– No.5(2022). – P.126-32.

17. А.А. Makhmudov, А.М. Khudayberganov. Use of innovative technologies in improving the methodology of teaching the subject of atomic physics “Schrodinger's equation” in higher education institutions//United States American Conference “Principal issues of scientific research and modern education”. –Vol.1 –No.9(2022). –P.73 -77.

18. А.А. Makhmudov, А.М. Khudayberganov. Analysis of the level of coverage of topics expressing Bohr's theory of the hydrogen atom in educational literature// International

Scientific online conference “Innovative developments and research in education”. – Canada(Ottava). –Vol.1 –No.8(2022). –P. 85 -92.

19. A.A. Махмудов, А.М. Худайберганов. Мослик принципи хақида нималарни билишимиз керак? // Иждокор ўқитувчи илмий-услубий журнали. – Фарғона, 2023. – №25. –Б.118-22.

20. A.A. Махмудов, А.М. Худайберганов. Олий таълим муассасаларида атом физикасининг «Штарк эффекти» мавзусини ўқитишда инновацион педагогик технология методларидан фойдаланиш//Иждокор ўқитувчи илмий-услубий журнали. – Фарғона, 2023. – №25. –Б.123-25.

21. A.A. Makhmudov, A.M. Khudayberganov. What is the significance of conducting didactic games in teaching atomic physics courses in higher education // International journal of innovations in engineering research and technology. – VOLUME 7, ISSUE 6, June-2020. – P.116-20.

22. A.A. Makhmudov, A.M.Khudayberganov. What should a future physics teacher know about the history of the atom and its development? // Вестник науки и образование. – Иваново, 2018. –15(51), №5, С.74-78.

23. A.A. Махмудов. Методика преподавания темы «Опыты Резерфорда.

Формула Резерфорда» раздела атомной физики общего курса физики // Физическое образование в вузах. –Москва, 2018. – Т. 24, № 4, –С.113-21

24. A.A. Makhmudov, A.M. Khudayberganov. Creative lesson on the general course of physics on the topic "Photoelectric effect"//Journal of Advanced Research and Scientific Progress. –Germany.–Vol.1 – Issue 6 (2022). –P.56 -59.

25. A.A. Makhmudov, A.M. Khudayberganov. Creative lesson on the general course of physics on the topic "Compton effect"// International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. –Germany. –Vol.1 –Issue 6 (2022). –P.141 -45.

26. A.A. Makhmudov, A.M. Khudayberganov. Creative lesson on the general course of physics on the topic "Rutherford's experiments and Rutherford's formula"// Current Research Journal of Pedagogics. –USA. – Vol.3 –Issue 12(2022). –P.31-35

27. A.A. Makhmudov, A.M. Khudayberganov. Methods of theoretical teaching the topic "Compton effect" of the section "Atomic physics" of the course of general physics in higher educational institutions// International Journal of Education, Social Science & Humanities. – Finland. –Vol.11 –Issue 1(2023). –P.123-31.

28. A.A. Makhmudov, A.M. Khudayberganov. Teaching methodology of the topic "Stark effect" of the section "Atomic physics" of the course of general physics in higher educational institutions//American Journal of Research . –USA. –Vol.1 –Issue 2(2023). – P.19-26.

29. A.A. Makhmudov, A.M. Khudayberganov. Methods of teaching the topic "Bohr's postulates" of the section "Atomic physics" of the course of general physics in higher educational institutions // European Journal of Innovation in Nonformal Education. – Belgium. –Vol.1 –Issue 2(2023). –P.29-38.

30. А.М. Худайберганов. Олий таълим муассасаларида ўқитиладиган умумий физика курсида ўтказиладиган дидактик ўйинларнинг аҳамияти нимадан иборат? Ижодкор ўқитувчи илмий-услубий журнали. 2022. №19. Б.572-77.

31. А.М. Худайберганов. Умумий физика курсидаги тўлқин функция тушунчасини киритишда эҳтимолий-статистик ғояларнинг роли. Ижодкор ўқитувчи илмий-услубий журнали. 2022. №21. Б.261-66.

32. А.М. Худайберганов. Квант атом физикасини тушунтиришда квант механик операторларнинг роли. Ижодкор ўқитувчи илмий-услубий журнали. 2022. №22. Б.331-35.

33. А.М. Худайберганов. Нильс Борнинг атом физикасининг ривожланишига қўшган ҳиссасини биласизми? Ижодкор ўқитувчи илмий-услубий журнали. 2022. №23. Б.373-77.

34. А.М. Худайберганов. “Олий таълим муассасаларида умумий физиканинг “Шредингер тенгламаси” мавзусини ўқитиш бўйича методик қўлланма” номли методик қўлланманинг мазмуни нимадан иборат? Ижодкор ўқитувчи илмий-услубий журнали. 2022. №24. Б.325-28.

35. Б. А. Мирсалихов, Ш.Н. Сайтджанов. Значение принципа организации в преподавании строения атома и ядра на основе междисциплинарных информационных технологий. Scientific aspects and trends in the field of scientific research. 1(4). 2022. 72-76.

36. Ш.Н. Сайтджанов, Ш.Б. Юсупов. Инновацион таълим технологиясини қўллаш орқали изчиллик принципини татбиқ этиш (физика-математика фанлари мисолида). Журнал физико-математические науки. 2022. 3(1).

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА «АТОМ ФИЗИКАСИ» БЎЛИМИНИНГ «ФРАНК-ГЕРЦ ТАЖРИБАЛАРИ» МАВЗУСИНИНГ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

А.А. Махмудов

Тошкент давлат транспорт университети катта ўқитувчиси

А.М.Худайбергенов

доцент

Аннотация: Ушбу мақолада «Атом физикаси» бўлимининг «Франк-Герц тажрибалари» мавзусининг ўқитиш методикасини инновацион педагогик технологиянинг баъзи методларидан фойдаланиб такомиллаштириши йўллари ҳақида фикр юритилади.

Аннотация: В данной статье рассматриваются пути совершенствования методики преподавания темы «Опыты Франка-Герца» раздела «Атомная физика» с использованием некоторых методов инновационной педагогической технологии.

Annotation: This article discusses ways to improve the methodology of teaching the topic "Experiments of Frank-Hertz" of the section "Atomic Physics" using some methods of innovative pedagogical technology.

Калит сўзлар: постулат, Бор постулатлари, Франк, Герц, Франк-Герц тажрибалари, тиратрон, уйғониш потенциали, критик потенциал.

Ключевые слова: постулат, постулаты Бора, Франк, Герц, опыты Франка-Герца, тиратрон, потенциал возбуждения, критический потенциал.

Key words: postulate, postulates of Bohr, Frank, Hertz, experiments of Frank-Hertz, thyatron, excitation potential, critical potential.

Маълумки, Нильс Бор биринчи бўлиб физикага дискрет энергия ва ҳолат тушунчаларини олиб кирган. Ушбу тушунчалар квант физика ва механиканинг ривожланишида катта аҳамият касб этди. Ушбу тушунчаларни у ўзининг постулатлари орқали киритди. Бор постулатларининг тўғрилигини тажрибада текшириш зарур эди. Бу ишни Франк ва Герц 1913 йилда амалга ошириб, тажриба ўтказдилар.

Аввал ана шу тажрибанинг мазмунини тўғрисида қисқача маълумот келтирамиз. Франк-Герц тажриба қурилмасининг асосий қисмини лампали триод тимсоли бўлган уч электродли шиша трубка ташкил қилади. Бу трубка газ, яъни симоб буғлари билан тўлдирилган. Бундай трубкага тиратрон дейилади. Трубкадаги газнинг босими 1 мм сим. уст. ни ташкил қилган.

Франк-Герц тажрибасининг ғояси қуйидагидан иборат. Катоддан учиб чиққан электронлар катод-тўр орасидаги электр майдонга келиб тушадилар ва бу майдонда тезлашиб тўр томон ҳаракат қиладилар. Катод ва тўр орасидаги кучланиш тезлатувчи кучланиш вазифасини бажаради. Тўрдан ўтган электронлар тўр-анод орасидаги электр майдонга келиб тушадилар. Бу майдон тезлатувчи майдонга нисбатан қарама-қарши

йўналишга эга бўлганлиги учун электронлар бу майдонда тормозланадилар. Тўр-анод орасидаги кучланиш тормозловчи кучланиш вазифасини бажаради. Демак, тезлатувчи ва тормозловчи кучланишларнинг қийматларига қараб, электронлар анодга етиб борадилар ва занжирдаги гальванометрда анод токи ҳосил бўлади ёки тўр-анод майдонида тормозланиб тўрда тутилиб қоладилар.

Катод-тўр орасидаги электронлар шиша трубкадаги газ атомлари билан эластик ёки ноэластик тўқнашадилар. Эластик тўқнашишлар вақтида электронларнинг кинетик энергиялари ўзгармайди, уларнинг тезлик векторларининг йўналиши ўзгаради. Тезлик векторларининг модуллари эса атом массаси электрон массасидан анча катта бўлганлиги сабабли ўзгармайди. Ана шу электронлар катод-тўр электр майдонида тезлашиб, тўр томон ҳаракатланадилар. Трубкадаги газнинг босими 1 мм сим. уст. бўлганлиги учун, катоддан учиб чиққан электронлар катод-тўр оралиғида симоб буғлари атомлари билан тўқнашадилар. Франк ва Герц тормозловчи кучланиш сон қийматини ўзгармас 0,5-2 В қилиб танлашди. Шу туфайли анод токи тезлатувчи кучланиш тормозловчи кучланишдан катта бўлган заҳотиёқ пайдо бўла бошлади.

Франк-Герц тажрибаларининг натижалари 4 йилдан сўнг, яъни Бор назарияси олимлар томонидан тан олинганидан сўнг тўғри талқин қилинди ва Франк-Герц тажрибалари Бор постулатларининг тўғрилигини исботловчи биринчи тажрибалар эканлиги ҳам тан олинди. Бирор йўл билан атомдан бир ёки бир неча электронларни чиқариш процессига ионизация (ионлаштириш) дейилади. Франк-Герц тажрибаларида атомни ионлаштириш процессини эмас, балки уни уйғотиш процессини кузатиш мумкин экан. Унда симоб атомини ионлаштириш энергияси деб ҳисобланган энергия атомнинг биринчи уйғонган ҳолат энергиясини кўрсатади. Атом ёки ундаги электронни юқори энергетик ҳолатдан пастки энергетик ҳолатга ўтказиш, яъни атомни уйғотиш учун керак бўладиган минимал энергияга мос келувчи кучланишга уйғониш потенциали дейилади.

Икки қўшни уйғониш потенциаллари орасидаги фарққа резонанс ёки критик потенциал дейилади. Атомдаги электронларни чиқариш учун зарур бўладиган минимал энергияга мос келувчи кучланишга ионизация ёки ионлаш потенциали дейилади. Ҳар қандай физик системадан ташқарига чиқиш шу система учун физик чексизлик ҳисобланади. У ҳолда ионизация процессига қуйидагича ҳам таъриф бериш мумкин. Атомдан бир ёки бир неча электронларни физик чексизликка чиқариш процессига ионизация дейилади.

Атомдан бир ёки бир неча электронларни физик чексизликка чиқариш учун зарур бўладиган минимал энергияга мос келувчи кучланишга шу атомнинг ионлаш ёки ионизация потенциали дейилади. Франк-Герц тажрибалари атом тузилиши назариясини ривожлантириш учун экспериментал асос бўлиб хизмат қилди. 1925 йил қилган ишлари учун Франк-Герц Нобель мукофоти билан тақдирландилар.

Франк-Герц тажрибалари тўғрисида ана шу маълумотларни билганимиздан кейин, ушбу мавзунини олий таълим муассасаларида ўқитиш методикасини такомиллаштириш йўллари билан танишиб ўтса бўлади. Бунинг учун инновацион

педагогик технологиянинг баъзи методларини қўллаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Ана шундай методлардан бири «Қора қути» методидир. Мазкур методни қўллашдан мақсад, талабалар томонидан атом физикасига оид мавзунини пухта ўзлаштиришга эришиш билан бирга уларни актив бўлишга ундаш, улар билан ҳамкорликда ишлаш, маълум вазиятларни бошқариш ҳамда мантикий тафаккур юритиш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Методдан фойдаланишда қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

1) талабалар жуфтликка бириктириладилар;

2) жуфтликларга мавзу моҳиятини ёритувчи асосий тушунчалар (таянч сўзлар, саналар, рақамлар, белгилар ва ҳ.к.)ни карточкаларга қайд этиш вазифаси юкланади:

3) ўқитувчи талабалар билан ҳамкорликда гуруҳлар томонидан топшириқнинг бажарилиши текширилади;

4) топшириқни тўғри бажарган гуруҳнинг бир аъзоси ўқитувчи ролини бажаради ва топшириқнинг ечимини доскага ёзади;

5) талабалар доскада қайд этилган фикрни шарҳлайдилар (таянч сўзлар, саналар, рақамлар, белгилар қандай маънони англатишини айтадилар);

6) тўғри жавоб берган талабалар ўқитувчи ролини бажариб, жуфтликларга мавзу моҳиятини ёритувчи шакл, жадвал ёки тасвир яратишини топширадилар ва ўқитувчи ёрдамида топшириқнинг бажарилишини текширадилар.

«Қора қути» методи бўйича «Франк-Герц тажрибалари» мавзусини ўқитишда жуфтликларга бериладиган ва уларнинг карточкаларида қайд этиладиган таянч сўзлар, саналар, рақамлар, белгиларга қуйидагилар кириши мумкин: Герц, Франк, критик потенциал, 1913 йил, 1925 йил, уйғониш потенциали, Бор постулатлари, ионлаш, тиратрон, ионлаш потенциали, тезлатувчи потенциал, тормозловчи потенциал. «Франк-Герц тажрибалари» мавзусини ўқитишда мавзу моҳиятини ёритувчи шаклнинг қуйидагича бўлиши мақсадга мувофиқдир: 1) Бор постулатлари; 2) Франк-Герц; 3) Франк-Герц тажрибалари; 4) 1913 йил; 5) тиратрон; 6) уйғониш потенциали; 7) критик потенциал; 8) ионлаш; 9) ионлаш потенциали; 10) 1925 йил.

«Франк-Герц тажрибалари» мавзусининг ўқитиш методикасини такомиллаштиришда қўлласа бўладиган педагогик технологиялардан яна бири «Бешинчиси (олтинчиси, еттинчиси, ...) ортиқча» методи ҳисобланади. Уни қўллашда қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

1) ўрганилаётган мавзу моҳиятини очиб беришга хизмат қилувчи тушунчалар системаси шакллантирилади;

2) ҳосил бўлган системадан мавзуга тааллуқли бўлган тўртта (бешта, олтита, ...) тушунчанинг ўрин олишига эришилади;

3) талабаларга мавзуга тааллуқли бўлмаган тушунчаларни аниқлаш ва уларни системадан чиқариб юбориш вазифаси топширилади;

4) талабаларни ўз ҳаракатлари моҳиятини шарҳлашга ундалади (мавзунини мустаҳкамлаш мақсадида талабалардан системада сақланиб қолган тушунчаларга

ҳам изоҳ бериб ўтишлари ҳамда улар ўртасидаги мантиқий боғлиқликни асослашлари талаб этилади).

Мавзу моҳиятини ёритувчи тушунчалар ўртасидаги мантиқий боғлиқликни кўрсата оладиган ва уларни асослайдиган талабаларда мустақил фикрлаш, шахсий ёндашувларни асослай олиш, шунингдек, тенгдошларининг фикрлари билан шахсий мулоҳазаларини ўзаро таққослаш кўникмаларини ҳам ушбу метод шакллантиради.

«Франк-Герц тажрибалари» мавзусини шу метод ёрдамида ўқитишда мавзу моҳиятини ёритувчи шакллантирилган ва ортиқча тушунчалар системасига мисол тариқасида қуйидагиларни келтириш мумкин: Шредингер, Бор постулатлари, 1920 йил, Франк-Герц, 1913 йил, тиратрон, уйғониш потенциали, Дэвисон-Жермер, критик потенциал, 1925 йил. Олий ўқув юрти талабалари ушбу тушунчалар ичидан мавзу моҳиятини ёритувчи шакллантирилган қуйидаги тушунчаларни ажратиб олишлари зарур бўлади: Бор постулатлари, Франк-Герц, 1913 йил, тиратрон, уйғониш потенциали, критик потенциал, 1925 йил.

«Франк-Герц тажрибалари» мавзусининг ўқитиш методикасини такомиллаштиришда юқорида келтириб ўтилган методлардан фойдаланиш олий таълим муассасалари талабаларининг ушбу мавзу бўйича олган билимларини мустаҳкамлайди ҳамда шу мавзу бўйича кўникма ва малакаларни ҳосил бўлишига ёрдам беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. А.М. Худайберганов, А.А. Махмудов. Атом физикаси, асосий тушунча, қонун, тажриба ва формулалар. Тошкент. Наврўз. 2018.

2. А.М. Худайберганов, А.А. Махмудов. Олий таълим муассасаларида умумий физиканинг “Шредингер тенгламаси” мавзусини ўқитиш бўйича методик қўлланма. / Методик қўлланма. –Тошкент, Зилол булоқ, 2019. –72б.

3. А.А. Махмудов. Эрвин Шредингернинг илмий фаолияти қандай бўлган? // XXXXVI Международной научной –практической интернет-конференция. Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации. – Переяслав-Хмельницкий, 27 апреля 2019 года. –С.221-27.

4. А.А. Махмудов. Что должны знать студенты технических учебных заведений об атоме? // Молодежная наука: вызовы и перспективы. Материалы III Международной научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. –Макеева, 8 апреля 2019 года. –С.140-45.

5. А.А. Махмудов, А.М. Худайберганов. Атом физикасининг “Резерфорд тажрибалари ва формуласи” мавзусини ўқитишда “Аукцион” дидактик ўйиндан фойдаланиш методикаси // Физиканинг ҳозирги замон таълимидаги ўрни. Республика илмий – амалий анжумани материаллари. –Самарқанд, 13-14- декабр 2019 йил. –Б.36-38.

6. А.А. Махмудов, А.М. Худайбергенов. Известна ли нам революция, которую совершил Планк? // Молодежная наука: вызовы и перспективы. Материалы IV Международной научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. –Макеева, 6 апреля 2020 года. –С.106-10.

7. А.А. Махмудов, А.М. Худайбергенов. Роль дидактических игр при преподавании курса общей физики в высших учебных заведениях // Молодежная наука: вызовы и перспективы. Материалы V Международной научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. –Макеева, 8 апреля 2021 года. –С.133-38.

8. А.А. Махмудов, А.М. Худайбергенов. Что надо понимать под термином “Квантование” в общей физике? // Молодежная наука: вызовы и перспективы. Материалы VI Международной научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. –Макеева, 14 апреля 2022 года. –С.103-10.

9. А.А. Махмудов. Умумий физика курси дарсларида «Физик суд» ва «Шахмат эстафетаси» дидактик ўйинларини ўтказиш методикаси// Ижодкор ўқитувчи илмий-услугий журнали. –Фарғона, 2022. – №19. –Б.582-86.

10. А.А. Махмудов. Олий таълим муассасаларида умумий физиканинг «Комптон эффекти» мавзусини педагогик технологиянинг «ФСМУ» ва «Венн диаграммалари» методларидан фойдаланиб ўқитиш.//Ижодкор ўқитувчи илмий-услугий журнали.– Фарғона, 2022. – №21. –Б.267-70.

11. А.А. Махмудов. Олий таълим муассасаларида умумий физиканинг "Водород атоми спектрлари ва улардаги қонуниятлар" мавзусини "Шартнома" дидактик ўйинидан фойдаланиб ўқитиш методикаси//Ижодкор ўқитувчи илмий-услугий журнали.– Фарғона, 2022. – №22. –Б.336-40.

12. А.А. Махмудов. Атом физикасининг «Квантлаш тушунчаси, доиравий орбиталарни квантлаш» мавзусини ўқитишда педагогик технологиянинг «БББ» методидан фойдаланиш методикаси//Ижодкор ўқитувчи илмий-услугий журнали. – Фарғона, 2022.– №23. –Б. 377-80.

13. А.А. Махмудов. Атом физикасининг «Рентген нурлари» мавзусини ўқитишда инновацион педагогик технологиянинг «БББ» методидан фойдаланиш методикаси// Ижодкор ўқитувчи илмий-услугий журнали. – Фарғона, 2022. – №24. –Б.313-16.

14. А.А. Махмудов, А.М. Худайбергенов. Атом физикасини «Водород атомининг Бор назарияси» мавзусининг ўқитиш методикасини такомиллаштиришда инновацион педагогик технология методлари ва дидактик ўйиндан фойдаланиш// International scientific-practical conference on "Modern education: problems and solutions". France. – Vol.1- No.5(2022). – P.126-32.

15. A.A. Makhmudov, A.M. Khudayberganov. Use of innovative technologies in improving the methodology of teaching the subject of atomic physics “Schrodinger's equation” in higher education institutions//United States American Conference “Principal issues of scientific research and modern education”. –Vol.1 –No.9(2022). –P.73 -77.

16. A.A. Makhmudov, A.M. Khudayberganov. Analysis of the level of coverage of topics expressing Bohr's theory of the hydrogen atom in educational literature// International Scientific online conference "Innovative developments and research in education". - Canada(Ottava). -Vol.1 -No.8(2022). -P. 85 -92.

17. A.A. Махмудов, А.М. Худайберганоv. Мослик принципи хақида нималарни билишимиз керак? // Иждокор ўқитувчи илмий-услугий журнали. - Фарғона, 2023. - №25. -Б.118-22.

18. A.A. Махмудов, А.М. Худайберганоv. Олий таълим муассасаларида атом физикасининг «Штарк эффекти» мавзусини ўқитишда инновацион педагогик технология методларидан фойдаланиш//Иждокор ўқитувчи илмий-услугий журнали. - Фарғона, 2023. - №25. -Б.123-25.

19. A.A. Makhmudov, A.M. Khudayberganov. What is the significance of conducting didactic games in teaching atomic physics courses in higher education // International journal of innovations in engineering research and technology. - VOLUME 7, ISSUE 6, June-2020. - P.116-20.

20. A.A. Makhmudov, A.M.Khudayberganov. What should a future physics teacher know about the history of the atom and its development? // Вестник науки и образование. - Иваново, 2018. -15(51), №5, С.74-78.

21. A.A. Махмудов. Методика преподавания темы «Опыты Резерфорда.

Формула Резерфорда» раздела атомной физики общего курса физики // Физическое образование в вузах. -Москва, 2018. - Т. 24, № 4, -С.113-21

22. A.A. Makhmudov, A.M. Khudayberganov. Creative lesson on the general course of physics on the topic "Photoelectric effect"//Journal of Advanced Research and Scientific Progress. -Germany.-Vol.1 - Issue 6 (2022). -P.56 -59.

23. A.A. Makhmudov, A.M. Khudayberganov. Creative lesson on the general course of physics on the topic "Compton effect"// International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. -Germany. -Vol.1 -Issue 6 (2022). -P.141 -45.

24. A.A. Makhmudov, A.M. Khudayberganov. Creative lesson on the general course of physics on the topic "Rutherford's experiments and Rutherford's formula"// Current Research Journal of Pedagogics. -USA. -Vol.3 -Issue 12(2022). -P.31-35

25. A.A. Makhmudov, A.M. Khudayberganov. Methods of theoretical teaching the topic "Compton effect" of the section "Atomic physics" of the course of general physics in higher educational institutions// International Journal of Education, Social Science & Humanities. - Finland. -Vol.11 -Issue 1(2023). -P.123-31.

26. A.A. Makhmudov, A.M. Khudayberganov. Teaching methodology of the topic "Stark effect" of the section "Atomic physics" of the course of general physics in higher educational institutions//American Journal of Research . -USA. -Vol.1 -Issue 2(2023). - P.19-26.

27. A.A. Makhmudov, A.M. Khudayberganov. Methods of teaching the topic "Bohr's postulates" of the section "Atomic physics" of the course of general physics in higher educational institutions // European Journal of Innovation in Nonformal Education. - Belgium. -Vol.1 -Issue 2(2023). -P.29-38.

28. А.М. Худайберганов. Олий таълим муассасаларида ўқитиладиган умумий физика курсида ўтказиладиган дидактик ўйинларнинг аҳамияти нимадан иборат? Ижодкор ўқитувчи илмий-услубий журнали. 2022. №19. Б.572-77.

29. А.М. Худайберганов. Умумий физика курсидаги тўлқин функция тушунчасини киритишда эҳтимолий-статистик ғояларнинг роли. Ижодкор ўқитувчи илмий-услубий журнали. 2022. №21. Б.261-66.

30. А.М. Худайберганов. Квант атом физикасини тушунтиришда квант механик операторларнинг роли. Ижодкор ўқитувчи илмий-услубий журнали. 2022. №22. Б.331-35.

31. А.М. Худайберганов. Нильс Борнинг атом физикасининг ривожланишига қўшган ҳиссасини биласизми? Ижодкор ўқитувчи илмий-услубий журнали. 2022. №23. Б.373-77.

32. А.М. Худайберганов. “Олий таълим муассасаларида умумий физиканинг “Шредингер тенгламаси” мавзусини ўқитиш бўйича методик қўлланма” номли методик қўлланманинг мазмуни нимадан иборат? Ижодкор ўқитувчи илмий-услубий журнали. 2022. №24. Б.325-28.

33. Б. А. Мирсалихов, Ш.Н. Сайтджанов. Значение принципа организации в преподавании строения атома и ядра на основе междисциплинарных информационных технологий. Scientific aspects and trends in the field of scientific research. 1(4). 2022. 72-76.

34. Ш.Н. Сайтджанов, Ш.Б. Юсупов. Инновацион таълим технологиясини қўллаш орқали изчиллик принципини татбиқ этиш (физика-математика фанлари мисолида). Журнал физико-математические науки. 2022. 3(1).

**TA'LIM TARBIYA TUSHUNCHASI VA UNING XALQ MAQOLLARIDA
IFODALANISHI****Xoshimova Dilorom Ruxutdinovna***Khoshimova Dilorom O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti**Magistratura Lingvistika ingliz tili 2-kurs 10- guruh talabasi**Yashnobod tumani 244- maktab ingliz tili o'qituvchisi*

Og'zaki xalq amaliy san'ati insonga axloqiy va estetik ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida. O'zbekiston Respublikasining davlat ta'lim siyosatida o'quvchilarni xalqning milliy-madaniy merosiga keng jalb etish ta'limning birlamchi vazifalari qatoriga qo'yilgan.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturida o'quvchilarning hissiy, kognitiv, intellektual, ijodiy va kommunikativ salohiyatiga murojaat qilib, milliy madaniyatni yosh talabalar ongiga singdirish, unga qiziqishni kuchaytirish zarurligi ta'kidlangan.

O'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda samarali vositalardan biri xalq og'zaki ijodi hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodining ijtimoiy ahamiyati xalq og'zaki ijodining ko'p asrlik tarixi, ezgu g'oya va intilishlari asosida vujudga kelgan va tarbiyalangan folklorning estetik ta'sir kuchi bilan uyg'unlashgan holda uning tarbiyaviy, g'oyaviy va tarbiyaviy ahamiyati bilan belgilanadi. , yuksak badiiy shaklda uning dunyoqarashi kengligi, urf-odatlarini, ta'lim va tarbiyaning qimmatli manbasi bo'lgan ijtimoiy munosabatlar xilma-xilligini aks ettirgan.

Xalq amaliy san'atining shaxsga axloqiy-estetik ta'sir ko'rsatish vositasi sifatidagi katta ahamiyatiga alohida e'tibor qaratish lozim. Olamni estetik idrok etish qonuniyatlarini, xalq pedagogikasi va san'atining til boyligi hamda badiiy va ifodali vositalarini, ularda aks ettirilgan hodisa va tarixiy voqealarning g'oyaviy asoslarini tushunmasdan turib, insonning dunyoqarashiga qiziqishni shakllantirish qiyin. ularning asosidagi ma'naviy-axloqiy qadriyatlar.

Shuni tan olish kerakki, zamonaviy yoshlarning milliy ma'naviy-estetik va axloqiy qadriyatlarga munosabati jamiyat talablariga javob bermaydi. Ana shu bo'shliqni to'ldirishga xalq og'zaki ijodining barcha turlari xizmat qiladi. Shunday ekan, xalq og'zaki ijodining bu janri namunalari o'rganish hozirgi zamon pedagogikasining dolzarb vazifasidir.

Xalq amaliy san'ati dastlab mehnat faoliyati bilan bog'liq bo'lib, bir vaqtning o'zida ham moddiy, ham ma'naviy madaniyatni ifodalagan. Bu san'at ibtidoiy madaniyatdan kelib chiqadi va asosan dunyoning mifologik va poetik tuyg'usini saqlaydi. U asosan uzviylik va an'analarga asoslangan jamoaviy ijod sifatida rivojlandi. O'z mohiyatiga ko'ra, epik asarlarda - ertak, rivoyat, bylichki va boshqalarda xalqning axloqiy, axloqiy, dunyoqarash qarashlari, ongi, dunyoqarashi ochib beriladi. Og'zaki xalq ijodiyoti va undagi xalq pedagogikasining tarbiyaviy qudratini o'rta asrlarda Ibn Sino, Beruniy, Rudakiy, Sa'diy, Xisrov va boshqa faylasuf va mutafakkirlar nafaqat ilk o'rta asr pedagogik g'oyalar xazinasini boyitdilar. Asrlar, balki keyingi davrlar ham. Xullas, Abu Ali ibn Sino beshik kuyi, botil qo'shiq, uning tarbiyaviy qudrati haqida o'z fikrlarini qoldirgan; Rudakiy xalq ijodiyoti xazinasiga kirgan risola va she'riy satrlarida matal va matallardan foydalangan; Sa'diy Sheroziy o'zining pedagogik qarashlarida bolalarning kasbiy mahoratini shakllantirishga, xalq hunarmandchiligini o'rganishga katta e'tibor bergan.

Ijtimoiy-tarixiy sharoitlar folklor rivojiga ta'sir qiladi – uning mifologiyasi yo'qoladi, dindorlik, sinfiy mavzular, ijtimoiy muammolar ustunlik qiladi. An'anaviy syujetlar paydo bo'ladi - haqiqiy hayot, xarakterlar, ijobiy va salbiylarning sig'imli, noyob rasmlari. Tasvirlangan voqelikning mafkuraviy yoritilishi kuzatiladi, real tarixiy voqelikka aloqador syujetlar, motivlardan foydalaniladi – hamma narsa badiiy adabiyot prizmasi orqali barcha janr va janrlarga mansub og'zaki xalq og'zaki ijodiga o'z aksini topadi.

- doston - miflar, dostonlar, balladalar, rivoyatlar, bylichkilar, unutilmas voqealar haqidagi qo'shiqlar, qahramonlar haqidagi hikoyalar, vatanparvarlik va pafos haqidagi afsonalar va xalq maqollari.

Maqol – xalq og'zaki ijodi janri; qisqa va lo'nda, obrazli, grammatik va mantiqiy tugal ma'noli hikmatli ibora, chuqur mazmunli janr. Muayyan ritmik shaklga ega. Maqollarda avlodajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, etik va estetik tuyg'ulari, ijobiy fazilatlari mujassamlashgan. Asrlar mobaynida xalq orasida sayqallanib, ixcham va sodda poetik shaklga kelgan. Har bir tilimiz ko'rkini, nutqimiz nafosatini, aql-farosat va tafak-kurimiz mantiqini hayratomuz bir qudrat bilan namoyish etgan va eta oladigan bunday badiiyat qatralari xalqimizning ko'p asrlik hayotiy tajribalari va maishiy turmush tarzining bamisoli bir oynasidir. Bu badiiy oynada uning hayotga, tabiatga, inson, oila va jamiyatga munosabati, ijtimoiysiyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-estetik va falsafiyi qarashlari, qisqasi, o'zi va o'zligi to'la namoyon bo'lgandir. Shuning uchun ham maqollar g'oyatda keng tarqalgan bo'lib, asrlar davomida jonli so'zlashuv va o'zaro nutqiy munosabatlarda, badiiy, tarixiy va ilmiy asarlarda, siyosiy va publitsistik adabiyotda doimiy ravishda qo'llanilib kelgan va qo'llanmoqda.

Millatni madaniyatini, xalqning o'zligini milliy qadriyatlarini ko'rsatuvchi, ifodalovchi omillardan biri bu shu xalqqagina xos bo'lgan xalq og'zaki ijodidir. Xalq og'zaki ijodining takrorlanmas janrlari va o'ziga xos durdonalari bo'lib shulardan xalq o'g'zaki ijodining eng muhim janrlaridan biri bo'lmish maqollar tilshunoslik va folklorshunoslikda o'rganilayotgan eng muhim mavzulardan biridir. Folklorning eng muhim janrlaridan biri bo'lgan maqollarni, umuman, xalq ijodiyotini o'rganish, tadqiq qilish, bugungi kunda juda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Folklorshunos olimlar asrlar davomida maqollar yuzasidan o'z mamlakatlarining olis qishloqlariga ekspeditsiyalar uyushtirib kelishmoqda va xalq tilidan yildan yilga turli mavzularga doir bo'lgan takrorlanmas maqollarni jamlab kelishmoqda. O'zbek folklorshunosligida maqolga adabiy nuqtai nazardan qiziqish, asar badiiyligini oshirish va badiiy til ravonligini ta'minlash uchun undan foydalanish hamma zamon so'z san'atkorlarining diqqat markazida bo'lgan. Maqolga adabiy nuqtayi nazardan qiziqish, asar badiiyligini oshirish va badiiy til ravonligini ta'minlash uchun undan foydalanish hamma zamon so'z san'atkorlarining diqqat markazida bo'lgan. Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Rabg'uziy, Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur, Abulg'oz Bahodirxon, Munis, Ogahiy, Nodira, Muqimiy, Furqat, Avaz, Hamza, Sadridin Ayniy, Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Oybek, G'afur G'ulom va boshqa o'nlab ijodkorlarning asarlari sinchiklab o'rganilsa, ularning tarkibida qanchadan qancha maqollar ba'zan aynan, ba'zan o'zgargan holda mavjudligiga ishonch hosil qilamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. “O‘zbek xalq maqollari” T.Mirzayev,A. Musaqulov. Toshkent (2005)
2. J.Raymond “Naprijonnost v poslovitsah” Zapadniy folklor. 1956 yil
3. Kim Mun Buyuk Britaniya. A.Ismoilov. Koreyscha-O'zbekcha lug'at T: O'zbekiston. 2006-700b
4. Bayonxonova, I. F. (2021). Koreys tilida somatik frazeologizmlarning ifoda ma'nosiga ko'ra turlari. Xalqaro Word Art jurnali.

Professor-o‘qituvchilar, talaba-yoshlarni jamiyatda olib borilayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi rolini kuchaytirish, innovatsion g‘oyalarni amalga oshirish va takomillashtirish, shuningdek yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish va rag‘batlantirish kabi ustuvor vazifalarini amalga oshirish hamda mazkur yo‘nalishda ilmiy tadqiqot ishlarini faollashtirish, yoshlarimizning ma‘naviy immunitetini kuchaytirish, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazishda 5 ta muhim tashabbus muhim ahamiyat kasb etadi.

BOSH MUHARRIR:

Maqsudov Ulug‘bek Qurbonovich

MAS‘UL MUHARRIR:

Yusufjonov Quyoshbek Komiljon o‘g‘li

MAS‘UL KOTIB:

Xasanov Tursunali Xaydarali o‘g‘li